

Over dompers, mouchards en papen

Constructie van identiteit, via humor

Casus: de Gentse socialistische Strijdpemning in *Vooruit*

(1886-1900)

Volume I

Masterproef, voorgelegd aan de Faculteit
Letteren en Wijsbegeerte
Vakgroep Nieuwste geschiedenis
tot het behalen van de academische graad van
Master in de geschiedenis
door Bart De Sutter
Promotor: dr. Maarten Van Ginderachter
Leescommissarissen: prof. dr. Jan Art
dr. Pieter François

Woord vooraf

De masterproef is aan de Gentse geschiedenisopleiding het hoogtepunt van vier jaar studie. Het is voor velen een 'vloek', een onding dat met zoveel mogelijk woorden dient gevuld te worden tot men de kaap van 100 pagina's gepasseerd is en denkt veilig te kunnen aanmeren. Anderen zijn iets enthousiaster: eindelijk kunnen gedachten vrij van beperkingen op aantal pagina's of woorden op papier gezet worden.

Zelf behoorde ik tot de laatste categorie. Van begin af aan had ik het idee om mijn onderwerp zo grondig mogelijk aan te pakken. Ideeën te over maar geconfronteerd met de 'realiteit' werd het enthousiasme tot zijn juiste proporties herleid. Uit een éénjarige master volgt namelijk dat de masterproef in slechts één jaar tijd geschreven moet worden. De bachelorproef staat hier, in principe, los van.

In principe, want vele studenten bouwen (deels) voort op reeds geschreven papers. Bij mij was dat niet anders. Achteraf bekeken lijkt het alsof ik mijn masterproef al vanaf de tweede bachelor aan het voorbereiden was. In het opleidingsonderdeel *Historische Praktijk II: Oefening Nieuwste tijden* kwam ik in aanraking met de bron die in deze masterproef centraal staat, de Strijdpennig. Het jaar nadien schreef ik mijn bachelorproef met als onderwerp *Constructie van de leefwereld, via humor*. De combinatie van de twee vormen het onderwerp van de masterproef. In mijn masterjaar heb ik in een paper voor het onderzoeksseminarie *Sociale geschiedenis na 1750* een historiografisch overzicht over *history from below*, *Alltagsgeschichte*, microgeschiedenis en *Subaltern Studies* kunnen uiteenzetten.

Door altijd voor interesse te gaan en gemakkelijksheidsoplossingen terzijde te laten, kon ik van deze papers handig gebruik maken. Dit was welgekomen want in werkelijkheid kon pas vanaf het tweede semester aan de masterproef gewerkt worden. Het eerste deel van de éénjarige master ging bijna helemaal op in de onderzoeksseminaries en andere vakken. Met heel veel bronnenwerk voor de boeg was het vrij snel duidelijk dat de verhandeling in tweede zit ingediend zou worden.

De masterproef heeft veel tijd gevegd. De reeds geschreven papers stonden los van elkaar, dus konden niet onbewerkt overgenomen worden. Zij werden in de opbouw van de masterproef gepast waardoor sommige stukken anders ingedeeld alsook nieuwe stukken toegevoegd werden. Maar het is vooral de arbeid met bronnen die het grootste deel in beslag nam. Men mag echter niet denken dat dit als een opgelegde last werd beschouwd. Het vele werk heb ik voornamelijk aan mezelf te danken. Of eerder, aan het onderzoeksprobleem. Van in het begin vond ik het noodzakelijk om vooraleer de Strijdpennig te analyseren eerst haar productiecontext te bestuderen.

Het probleemgeoriënteerde onderzoek bracht mij ook buiten de grenzen van de geschiedwetenschap. Verschillende theorieën werden uit verschillende zusterwetenschappen gehaald. Samen met de interdisciplinaire kijk behoedt een kritische houding (ik hoop de lezer hiervan te overtuigen) ons voor enige naïviteit.

Het zou zeker van naïviteit getuigen te stellen dat de masterproef het werk van een enkeling is. In de eerste plaats moet ik hiervoor mijn promotor dr. Maarten Van Ginderachter bedanken voor zijn steun met raad en daad. Hij gaf me de kans mijn intellectuele lusten op een origineel (al zeg ik het zelf) onderwerp te laten botvieren. Het vertrouwen dat me werd geschonken hoop ik met deze masterproef niet te schenden.

Daarnaast wil ik AMSAB-ISG en haar medewerkers in het algemeen bedanken voor het bewaren van de archiefstukken (!) en hun steun die me te beurt viel. In het bijzonder vermeld ik Paule Verbruggen, Luc Peiren en Rik De Coninck die me in het allereerste uur de weg wezen. Dankzij de deskundigheid van Michel Vermote kon ik het archief van Edward Anseele sr. raadplegen. Het geworstel met microfilmlezers en het doornemen van bronnen en literatuur kon niet zonder de immer vriendelijke medewerkers van de leeszaal. Ik bedank hiermee Luc Lievyns, Rudy Van De Velde en Omar Van Hoeylandt.

De medewerkers van de Gentse universiteitsbibliotheek mogen uiteraard ook niet vergeten worden. De afgelopen vier jaar heb ik heel vaak aan de balie gestaan. In het bijzonder wil ik Angele De Fleyt bedanken die door mij in die vier jaar heel wat kilo's boeken mocht versleuren. In dit opzicht vermeld ik ook Astrid Schoeters van de bibliotheek van de vakgroep Nieuwste Geschiedenis.

Mijn ouders mogen niet ontbreken. Dankzij hen kon ik alsnog universitaire studies volgen. Het avontuur leek al in het eerste jaar te stranden maar uiteindelijk heb ik het er nog goed van afgebracht, nietwaar?

Voorts bedank ik nog de talloze mensen die ik hier vergeet te melden en me (onbewust) hielpen. Bij de redactie kregen taalfouten onder meer dankzij Sigrid weinig kans tot overleven.

Het laatste woord reserveer ik voor Gwenny. Zij is al meer dan drie jaar mijn steun en toeverlaat. Zonder haar liefde sta ik niet waar ik nu sta. Hoewel ze zelf met haar eigen masterproef heel veel werk had, stond ze ook in het laatste jaar altijd met geduld, raad en daad voor me klaar.

Bart De Sutter

29 juli 2008

Inhoudsopgave

Woord vooraf	iii
Inhoudsopgave	v
Inleiding	1
I. Een alledaagse geschiedenis van onderaf.....	7
1. Een nieuwe cultuurgeschiedenis	7
2. Ontstaansgeschiedenis	8
2.1. History from below	8
2.2. Alltagsgeschichte	10
2.3. Subaltern Studies.....	11
2.4. Microgeschiedenis	12
3. Inspiratiebronnen	12
4. Methodologie	14
5. Problemen	16
6. Verdiensten	18
7. Enkele Belgische from below-historici.....	19
8. Conclusie	21
II. Humor en identiteit	22
1. Wat is humor?	22
1.1. Een schets van de geschiedkundige bijdrage	22
1.2. Sociale theorie	29
2. Humor en identiteit	37
3. Humor en sociale relaties.....	43
3.1. Joking relationships.....	43
3.2. Joking culture	45
3.3. Le rire d'accueil et d'exclusion.....	46
3.4. Model van Martineau: Intra- en intergroeprelaties	47
3.5. Etnische humor	49

4.	Conclusie	51
III.	De Gentse socialisten in hun context.....	53
1.	Sociaal-economische context op het einde van de 19 ^{de} eeuw.....	54
1.1.	Demografisch	54
1.2.	Arbeidsomstandigheden.....	54
1.3.	Industriële setting te Gent	56
1.4.	Woonkernen	59
2.	Arbeidersorganisaties richting het reformisme.....	59
2.1.	De eerste arbeidersverenigingen	59
2.2.	Vrijdenkers	60
2.3.	Vakverenigingen	60
2.4.	De Eerste Internationale.....	61
2.5.	De socialistische pers tot <i>De Werker</i>	62
3.	De Gentse socialisten.....	66
3.1.	Voor 1880	66
3.2.	Het Gentse systeem 1886-1900.....	66
3.3.	De socialistische pers na <i>De Werker</i>	69
4.	De Ander.....	72
4.1.	Het koningshuis.....	72
4.2.	De Kerk en het geloof	73
4.3.	Het leger	76
4.4.	Liberalen	76
4.5.	Katholieken	79
4.6.	Antisocialisten.....	81
4.7.	Middenstand.....	83
4.8.	De Ander in de in-group	83
5.	Besluit	86
IV.	De productiecontext van de Strijdpennig	87
1.	Beschrijving van de Strijdpennig.....	87
1.1.	Etymologie	87

1.2.	Uiterlijke kenmerken.....	87
1.3.	Inhoud van de rubriek	88
1.4.	Wie is het volk?.....	89
2.	Een kleine status quaestionis	90
3.	Bronnenprospectie	94
4.	De wortels van de Strijdpennning.....	97
4.1.	Verspreiding van het fenomeen	97
4.2.	Inspiratie.....	98
4.3.	Periodiciteit	100
4.4.	De Strijdpennning en de B.W.P.....	102
5.	Opbrengst.....	103
5.1.	Gulle schenkers	103
5.2.	Waar kwam het geld vandaan?	104
5.3.	Evolutie van de opbrengst.....	105
6.	Bestemming van strijdpennninggeld	108
6.1.	Propaganda.....	108
6.2.	Stakingen.....	111
6.3.	Partij	112
6.4.	Drukkerij/pers	112
7.	Pensez au denier de la lutte!.....	115
7.1.	Propaganda in de socialistische krant	115
7.2.	Propaganda buiten de socialistische krant	116
7.3.	Stimuli via de rubriek.....	117
7.4.	Wie moest schenken?.....	118
8.	Concurrentie.....	120
8.1.	Sint-Pieterspenning	120
8.2.	Antisocialistische penning	120
8.3.	Vlaamse (strijd)penning.....	122
9.	Manieren om te schenken	123
9.1.	Permanente inschrijving of lijst?.....	124

9.2.	Handgiften.....	126
9.3.	Lichting der bussen	127
10.	Manieren om te 'zetten'	128
10.1.	Papiertjes	128
10.2.	Intekenlijsten	129
10.3.	Per post.....	131
11.	Inzamelproblemen	131
12.	De Strijdpennning als sociale praktijk	133
13.	Het interval tussen schrijven en publicatie van een zet	133
14.	Censuur	134
14.1.	Invoering en uitvoering	135
14.2.	Waarom censureren?.....	138
14.3.	De ideale zet.....	140
14.4.	Censuurmethodes	141
14.5.	Reactie uit het lezerspubliek	142
15.	Samenstelling van de rubriek.....	142
16.	Conclusie: Tussentijdse bronnenevaluatie.....	144
V.	Analysemethode	146
1.	Database	146
1.1.	Herkomst	146
1.2.	Controle en samensmelting bronnenmateriaal	147
2.	Analyse-eenheid: de zet(ten)	148
2.1.	De alleenstaande en samengestelde zet.....	149
2.2.	Samenhangende zetten met verschillende auteurs	151
3.	De auteur	152
4.	Taal	153
5.	Humoranalyse	154
5.1.	Humor competence van de intellectuele auteur	154
5.2.	Doelwit.....	154
5.3.	Manifeste en latente humor.....	155

6.	Identiteitsanalyse	158
6.1.	Verwoordingsstrategieën	159
6.2.	Implicaturen en presupposities.....	160
7.	Conclusie: analysesjabloon.....	160
VI.	Identiteitsanalyse via humor van de Gentse Strijdpennig (1886-1900)	163
1.	Voorafgaande opmerkingen.....	163
2.	Algemene cijfers	164
3.	Identiteiten en toeschrijvingen.....	166
3.1.	Zetten zonder identiteit	167
3.2.	Identiteiten zonder zetten	168
3.3.	Identiteiten met een lage frequentie	169
3.4.	Identiteiten met een middelmatige frequentie.....	172
3.5.	Identiteiten met een hoge frequentie	181
3.6.	Evolutie 1886-1900.....	203
4.	Conclusie: Constructie van identiteit, via humor 1886-1900	207
VII.	Algemene conclusie en suggesties.....	212
1.	Evaluatie van de methode	212
2.	Evaluatie van de Strijdpennig	213
VIII.	Lijst van Afkortingen.....	216
IX.	Bibliografie.....	217
X.	Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig	I
XI.	Bijlage II: Analyse.....	VI

Inleiding

Als wetenschappelijke discipline bestudeert geschiedenis de mens. Of het nu economische, politieke of sociale geschiedenis is, de mens staat (of zou dit moeten zijn) centraal. Toen ik vorig jaar een onderwerp voor de bachelorscriptie mocht kiezen heb ik een tijd getwijfeld. Dat het over identiteit ging gaan was al snel duidelijk. Wil je de mens leren kennen, bestudeer dan zijn identiteiten. Maar ik had niet meteen zin om iets rond nationale identiteit te doen. Werd daar al niet genoeg over geschreven en is identiteit niet zoveel meer dan natie?

Mijn oog viel op het thema humor. Het leek me enerzijds apart genoeg om iets ‘nieuws’ te onderzoeken, anderzijds had ik schrik om terecht te komen in een ‘klassieke’ analyse van cartoons. Op aangeven van mijn promotor dr. Van Ginderachter nam ik het boek *Humor met een verleden* (2007) van Marnix Beyen en Johan Verberckmoes ter hand. Dit hielp me de knoop doorhakken.

Het opzet van Beyen en Verberckmoes (2007) was een aanzet tot het gebruiken van humor om collectieve identiteiten te bestuderen.¹ Vooralsnog kreeg deze combinatie weinig aandacht in geschiedkundige werken. Af en toe trachtte men de historiografie een duw te geven. Meer dan 10 jaar voor de publicatie van het boek van Beyen en Verberckmoes (1994 om precies te zijn) hield men in Amsterdam een colloquium om de kloof tussen geschiedenis en humor te dichten. Het boek *A Cultural History of Humour* (1997) van de hand van Bremmer en Roodenburg is hiervan de neerslag. De inleiding vermeldt eveneens de leemte in de historiografie.²

Deze leemte noopte mij tot een onderzoek over geschiedenis en humor. Wat is humor en wat kan het bijdragen tot de geschiedenis? De stiefmoederlijke behandeling door de historiografie dwarde me naar de zusterwetenschappen om meer over humor te weten te komen. Uiteindelijk speelden historiografische werken geen grote rol in het overzicht.

Wat humor in zijn mars heeft, werd wel duidelijk. Het vormt en speelt met de grenzen van de sociale logica. De aanwezigheid van humor verraadt breuklijnen, groepsvorming en –uitsluiting, macht en onmacht, verschillen en gelijkenissen. Humor vormt mee de identiteit. Om het met de woorden van Keith Thomas te zeggen: “*For when*

¹ M. Beyen en J. Verberckmoes, "Humor en collectieve identiteit. Bij wijze van inleiding", In: BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire Pers Leuven, 2006, p. 13.

² J. Bremmer en H. Roodenburg, "Introduction: Humour and History", In: *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. xi.

we laugh we betray our innermost assumptions.”³ Een humorstudie moet dus een constructie van identiteit mogelijk maken.

Enthousiast over dit besef wou ik met mijn masterproef de theoretische uitgangspunten in praktijk omzetten. Het thema werd *Humor en de constructie van identiteit*. De vraag is nu van wiens identiteit geanalyseerd moest worden. Tijdens het schrijven van de bachelorproef spookte reeds de idee om de rubriek *Strijdpennning* uit de Gentse, socialistische krant *Vooruit* te gebruiken. Een tweetal jaar terug kwam ik via het opleidingsonderdeel *Historische praktijk II: Oefening – partim "nieuwste tijden*, gedoceerd door Van Ginderachter, voor het eerst met deze bron in aanraking. De rubriek betreft berichtjes van mensen uit de socialistische arbeidersbeweging, uit verschillende steden in Vlaanderen. Naast een heleboel socialistische uitingen, lieten deze mensen ook humoristische teksten na. Niet onbelangrijk is dat i.f.v. de oefening al heel wat zetten uit de periode 1886-1900 steekproefsgewijs in databases waren terechtgekomen. Hiermee had ik dus twee vliegen in één klap: een bron waarin humoristische vermeldingen van ‘gewone’ mensen te vinden waren. Het laat toe om de constructie van identiteit *from below* te analyseren. Geen cartoons, literatuur of verhaaltjes maar uitingen van het alledaagse leven van mensen die niet in de grote geschiedenisboeken zijn terechtgekomen.

Koudwatervrees en de angst dat dit allemaal teveel werk zou vergen weerhielden me even dit idee door te drukken. Maar dr. Van Ginderachter zag vanuit zijn ervaring met de bron zelf de mogelijkheden en trok me over de streep om deze kans te benutten. Het thema van mijn masterscriptie werd dus *Humor en de constructie van identiteit. Casus: de Gentse socialistische Strijdpennning (1886-1900)*.

De wetenschappelijke relevantie van deze studie zit in de dubbele combinatie van humor en identiteit, en de Strijdpennning. Het bestuderen van identiteit via humor is gebaseerd op het geloof dat humor de zielenroerselen van de mens verraadt. Natuurlijk niet onbemiddeld, anders was een kritische bespreking niet nodig. Maar humor verraadt veel, en het is aan de historicus om deze 'ongewilde' getuigenissen op te pikken. De combinatie met de Strijdpennning vult deels een lacune in de studie van de 19de-eeuwse socialistische arbeidersbeweging. Vooral nog kwam de militant weinig zelf aan het woord. De Strijdpennning kan hierin verandering brengen. Het is eveneens een bijdrage tot het *agent-structure* probleem dat in de sociale wetenschappen heerst.

De Strijdpennning is echter nog nauwelijks bestudeerd geworden. De eerste studie die wat langer bij de bron stil stond, dateert van 2004 en is het doctoraat van Van Ginderachter. In *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij* gebruikte hij de rubriek in het socialistisch blad *Vooruit* als één van de bronnen voor een *from below* benadering van het

³ K. Thomas, “The place of laughter in Tudor and Stuart England”, In: *Times Literary Supplement*, 21.01.1977, p. 77.

vraagstuk over de nationale identiteit van de sociaal-democraten.⁴ Met de hierboven vermelde oefening werd de Strijdpennning verder onder de loep genomen. Wat er juist gedaan werd en hoe dit allemaal in zijn werk ging, komt later in de verhandeling aan bod. Wat ik wel kan zeggen is dat tot nog toe een stevige basis ontbrak om met de bron de constructie van identiteit te analyseren.

We komen nu tot de doelstelling van de masterproef. Doordat zowel humor als de Strijdpennning in de historiografie nauwelijks aan bod gekomen zijn, zal het opzet beperkt blijven tot het volgende. Er zal getracht worden op basis van de inhoud van de rubriek *Strijdpennning* in de Gentse socialistische krant *Vooruit* via humor de constructie van identiteit te analyseren van de mensen die een berichtje nalieten. Meteen veronderstelt dit een *history from below*-benadering. Vanwege het hoge experimentele gehalte ontbreekt vergelijkingsmateriaal. De aandacht gaat bovendien vooral naar de primaire bronnen. Dit maakt de verhandeling vooral beschrijvend van aard. Vanwege het intensief bronnenwerk en het belang van de context beperken we ons tot de berichten die uit Gent komen. De tijdsafbakening werd bepaald door de eerder aangehaalde databases. Zij omvatten de periode 1886-1900. De focus ligt op de volgende vragen: 1) Welke identiteiten kunnen uit de rubriek gehaald worden? 2) Is humor een nuttige invalshoek voor een analyse van de constructie van identiteiten? 3) Wat zijn de mogelijkheden van de rubriek *Strijdpennning* in onderzoek naar identiteiten?

Normaliter werken geschiedkundige verhandelingen hun probleemstelling onmiddellijk uit in enkele vraagstellingen. Daarna volgt gewoonlijk ook een stuk over de methodiek, het gebruikte bronnenmateriaal en vervolgens een kort overzicht van wat in de rest van de scriptie te lezen is. Vanwege het experimentele gehalte van het onderwerp zal dit stramien niet gevolgd worden. Er is geen 'kant en klare' methodologie beschikbaar en daarenboven werd het bronnenmateriaal nog niet uitvoerig bestudeerd. Bijgevolg zijn de methodologie en de bron hoofdonderwerpen in de rest van de scriptie.

De verhandeling bouwt en verstevigt stelselmatig de basis om een antwoord te geven op de drie bovenstaande vragen. Dit doet het in drie stappen. De eerste twee hoofdstukken zorgen voor een historiografische en theoretische basis. De historiografie en theorie rond *history from below*, humor en identiteit worden hierin uiteengezet. Met de opgedane kennis wordt dan de context aangepakt. Hoofdstuk III beschrijft de context van de Gentse socialisten in de periode 1886-1900. Die context vormt een basis voor hoofdstuk IV waarin de productiecontext van de Strijdpennning, de bron waarmee de constructie van

⁴ Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-Democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 2004, 3 dln., p. 518.

identiteit geanalyseerd zal worden, bestudeerd wordt. Hoofdstuk IV vormt letterlijk en figuurlijk het centrum. Vanaf dan beschikken we over voldoende kennis om aan de analyse te beginnen. De methode wordt opgebouwd in hoofdstuk V en toegepast in hoofdstuk VI. De onderzoeksvragen van de verschillende hoofdstukken luiden als volgt:

Ten eerste, hoe doe je aan *history from below*? Om de *from below*-benadering te leren kennen, wordt haar ontstaansgeschiedenis uitgespit. De verstrengeling met *Alltagsgeschichte*, microgeschiedenis en *Subaltern Studies* laat toe de verschillende benaderingen te vergelijken. Wie of wat had grote invloed? Wat is hun methodologie en wat zijn hun problemen en verdiensten? Hoe staat het met de benadering in België? Wat is de plaats en de bijdrage van deze masterproef?

Ten tweede, wat is humor en hoe verhoudt het zich tot identiteit? Op welke manier kwam humor in historische werken aan bod? Hoe verhouden de lach en humor zich tot elkaar? Wat zijn de functies van humor? Om humor te koppelen aan identiteit, stellen we ons eerst de vraag wat identiteit eigenlijk is. Is er een definitie? Hoe werkt het? Hoe staat het tegenover het individu en de collectiviteit? Wat is de relatie tussen betekenisgeving en *from below*-benaderingen? Wanneer daar een antwoord op gevonden is, kunnen humor en identiteit gekoppeld worden. Dit laat toe om de functie van humor in sociale relaties onder de loep te nemen. Hoe werkt humor in groepsverband en wat kunnen we met humor doen, zijn de belangrijkste vragen. De conclusie formuleert een ruime definitie van humor. Het nut van humor als instrument ligt in de veronderstelling dat het toegang geeft tot de culturele regels, tot de waarden en normen, tot de identiteit van de mens.

Vervolgens dienen we de periode in een context te plaatsen. In hoofdstuk III ligt de focus vooral op de mensen achter de berichtjes. Bijgevolg contextualiseren we de Gentse socialisten en hun tegenstrevers. Wat was de sociaal-economische situatie van Gent op het einde van de 19de eeuw? Hierbij geven we aandacht aan demografie, arbeidsomstandigheden, industrie in het algemeen en textielnijverheid in het bijzonder, en de woonomgeving van arbeiders.

Daarna volgt een kort overzicht van de groei van de socialistische beweging. Hoe zagen de eerste arbeidersverenigingen er uit? Wat was de rol van vrijdenkers, vakverenigingen en de Eerste Internationale? De pers kwam in de 19de eeuw sterk opzetten en speelde, zoals zal blijken, een grote rol op verschillende strijdtoneelen. Bovendien is inzicht in de pers noodzakelijk om de werking van de Strijdpennig voldoende te begrijpen. Daarom komt de ontwikkeling van de socialistische pers uitvoerig aan bod. In dit stuk bespreken we het tot *De Werker*.

Voorts plaatsen we kort de Gentse socialisten in hun context. Hoe zijn ze gegroeid tot de bakermat van de sociaal-democratie? Waaruit bestaat het systeem van de Gentse

socialistische arbeidersbeweging? De ontwikkeling van de socialistische pers pikken we terug op vanaf *De Werker*.

Vervolgens bekijken we de Ander van de Gentse socialisten. Welke tegenstanders komen uit de literatuur over die periode tevoorschijn? We bespreken achtereenvolgens kort het koningshuis, de Kerk en het geloof, het leger, liberalen, katholieken, antisocialisten, de middenstand en de tegenstanders binnen de eigen groep.

Het volgende hoofdstuk betekent de start van de bronnenstudie. Over de productiecontext van de Strijdpennning was vooralsnog amper iets bekend. Omdat kennis over de productie van de bron cruciaal is om identiteiten te analyseren, dient dit gedetailleerd onderzocht te worden. Dit stuk moet stevig genoeg zijn zodat met de Strijdpennning aan een analyse van de constructie van identiteit kan gedaan worden. De aandacht die het krijgt is navenant. In het eerste kapittel wordt de Strijdpennning beschreven. Daarna volgt een kleine status quaestionis waaruit volgende kernvraag werd geformuleerd: Hoe kon men een *zet* plaatsen en welke stappen moest een *zet* doorlopen vooraleer het in de krant *Vooruit* verscheen? Vanuit deze vraagstelling werd archiefmateriaal geselecteerd.

Het zoeken naar een antwoord brengt ons tot de wortels van de Strijdpennning. Wanneer werd de rubriek voor het eerst gepubliceerd en hoe zit het met de verspreiding? De berichtjes in de Strijdpennning konden enkel in ruil voor een kleine som geld geplaatst worden. Bijgevolg is het nuttig af te vragen hoeveel de rubriek opbracht en waarvoor de opbrengst diende. De productiecontext is ook gebaat met aandacht voor de middelen waarmee men mensen tot berichtjes aanzette. Vooraleer overgegaan wordt tot de kern van de productiecontext, kijken we eerst nog naar soortgelijke initiatieven uit het vijandelijke kamp.

Het zal nuttig blijken om de kern van de productiecontext in twee te splitsen. Eerst volgt een studie van de manieren waarop geld gegeven kan worden, daarna van de wijze waarop men berichtjes schreef. Vervolgens bekijken we de problemen die daarmee gepaard gingen en zullen we vaststellen dat de Strijdpennning een sociale praktijk is.

Eveneens belangrijk is het interval tussen schrijven en publicatie van de berichtjes. Kennis hierover stelt ons in staat om de berichtjes beter in tijd en dus hun context te plaatsen. Wat niet mag ontbreken is een onderzoek over de toepassing van censuur. Hoe en waarom werd gecensureerd? Vooraleer in een besluit de bron in zijn geheel te evalueren, stellen we vast op welke manier de berichtjes letterlijk in de rubriek geplaatst worden.

Het contextualiseren van de productie is het fundament waarop we verder werken. In het volgende hoofdstuk stellen we de analysemethode op. De bespreking van de databases vormt hierin een eerste punt. Zoals zal blijken zullen deze niet onbewerkt overgenomen kunnen worden. Daarna bouwen we met de kennis die we in vorige

hoofdstukken opgedaan hebben, een analysemethode op. De inspiratie wordt voornamelijk uit de discoursanalyse en linguïstische pragmatiek gehaald en gecombineerd met humorthorieën. Een analysesjabloon met de te analyseren identiteiten krijgt vorm in de conclusie.

In hoofdstuk VI wordt de sjabloon op de teksten toegepast. De identiteiten worden elk apart in hun context en evolutie geplaatst. Daarna volgt een chronologische behandeling met daarin aandacht voor de belangrijkste identiteiten van dat jaar. In het besluit wordt de constructie van identiteit opgebouwd en vormt het een antwoord op de eerste doelstelling.

De twee andere doelstellingen krijgen een antwoord in de algemene conclusie en suggesties. De Strijdpennning en de methode worden geëvalueerd. Het besluit zal zowel voor- als nadelen van de bron en methode bespreken. Een aantal suggesties voor verder onderzoek worden eveneens gegeven.

Nog een laatste praktische opmerking. Het wordt in het gepaste stuk nog aangehaald maar deze verhandeling bestaat uit twee volumes. Volume I behandelt de hierboven uiteengezette vraagstellingen. Achteraan bevindt zich een bijlage van figuren, grafieken en tabellen waar tijdens de analysebespreking naar verwezen zal worden. Volume II is de zogenaamde 'Zettenbijlage' en bevat de volledige analyse van alle humoristische zetten waarop de analysebespreking gebaseerd is. De bespreking in volume I zal af en toe naar de zettenbijlage verwijzen waardoor volume II niet het spreekwoordelijke vijfde wiel is. De nummering van de voetnoten loopt de hele verhandeling door, maar na elk hoofdstuk zal een referentie het volledig bibliografisch adres vermelden ook al werd het werk in een vorig hoofdstuk gebruikt.

I. Een alledaagse geschiedenis van onderaf

In dit stuk tracht ik de masterproef in zijn historiografische context te plaatsen. Één van de hoofdkenmerken van de verhandeling is haar *from below*-benadering. De situering gebeurt bijgevolg aan de hand van een historiografisch overzicht van de benadering waarbij aandacht wordt geschonken aan haar ontstaansgeschiedenis, invloeden, methodologie, problemen en verdiensten. De Belgische *from below*-geschiedschrijving wordt ook kort aangeraakt. Op het einde worden de bevindingen toegepast op de verhandeling.

1. Een nieuwe cultuurgeschiedenis

Sinds de jaren 1960 veranderde het paradigma van de geschiedschrijving naar een historiografie die *New Cultural History*, naar het gelijknamige boek van Lynn Hunt (°1945) uit 1989, genoemd werd.⁵ Niet alleen ontstond een nieuwe cultuurgeschiedenis, heel wat gebieden van de historiografie wendden zich naar ‘cultuur’. Deze *cultural turn* kende verschillende invloeden waarvan die van de Franse *Annales School*, de Britse marxistische historicus E.P. Thompson (1924-1993) en de antropologie op de geschiedenis sinds de jaren 1960 de belangrijkste zijn. We bekijken kort de wortels van dit nieuwe paradigma.

Deze nieuwe geschiedenis is ontstaan als reactie op het dominante traditionele historisme dat vaak de naam draagt van de Duitse historicus Leopold von Ranke (1795-1886). De eerste generatie van de *Annales School*, met o.a. Marc Bloch (1886-1944) en Lucien Fèbvre (1878-1956), keerde zich al in het interbellum van het historisme af. Uitzonderingen niet te nagesproken duurde het elders tot na de Tweede Wereldoorlog eer een algemeen verzet opkwam tegen het Rankeans paradigma.

De reden waarom dit net dan gebeurde, is meervoudig van aard. De interne verklaring wordt behandeld in de bespreking van de vier benaderingen. Indien we oorzaken buiten de discipline zoeken, mogen we de impact van de Tweede Wereldoorlog, de dekolonisering en de Koude Oorlog niet uit het oog verliezen. De jaren 1970 kenden een algemene politieke en culturele crisis daar bleek dat het optimistisch geloof in een revolutionaire transformatie van de wereld niet meteen in werkelijkheid omgezet zou kunnen worden.⁶ Daarnaast wijst men ook op de simultane opkomst en het internationaal succes van cultuurgeschiedenis en *cultural studies*. De reactie past in een bredere kritiek op een onderwijs dat te veel met traditionele elitecultuur bezig was. Bovendien groeide de

⁵ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?* Utrecht : Erven J. Bijleveld, 2007, p. 79.

⁶ Giovanni Levi, “On Microhistory”, In: BURKE, Peter (ed.). *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 93-94.

behoefte om grip te krijgen op een snel veranderende wereld gekenmerkt door massaproductie en –consumptie.⁷ In de historiografie konden marxistische of functionalistische modellen de politieke gevolgen niet voorspellen of verklaren. Algemene voorspellingen waren fout waardoor een aantal historici de behoefte had nieuwe onderzoeksinstrumenten te zoeken.

Welke zijn de voornaamste verschillen tussen het oude en nieuwe paradigma? De Britse historicus Peter Burke (°1937) somt er een zestal op.⁸ Ten eerste kenmerkte traditionele geschiedenis zich door een fascinatie voor politiek en de staat uit het verleden. De ‘nieuwe’ geschiedenis houdt zich daarentegen met bijna elke menselijke activiteit bezig, zoals bv. reizen of de gebruiken en praktijken van het autorijden. Ten tweede was de Rankeaanse historiografie vooral een verhaal van gebeurtenissen. De nieuwe geschiedenis had onder invloed van Braudels *longue durée* meer oog voor structuuranalyse. Verder was de geschiedenis tot vóór de wending een *top person’s history* waarin ‘grote’ mannen helden waren. Na de wending verschoof de aandacht naar een *from below* perspectief. Gewone mensen en hun ervaringen werden in acht genomen. Het waren niet langer grote ideeën maar collectieve mentaliteiten waarvoor men zich interesseerde. Een vierde contrastpunt zit in het gebruik van bronnen. Daar waar Ranke de geschiedenis ‘zoals het eigenlijk was’ uit officiële bronnen meende te halen, werden deze in de nieuwe geschiedenis anders gehanteerd, want aan de oppervlakte tonen officiële bronnen enkel een officieel verhaal. Ten vijfde worden nu heel andere vragen gesteld en als laatste verschil wordt gewezen op de illusie van de objectiviteit van het traditionele paradigma. Vandaag vestigt men de aandacht op de veronderstellingen die gepaard gaan bij het kijken naar het verleden, welke bril men ook draagt. *History from below*, *Alltagsgeschichte*, microgeschiedenis en *Subaltern Studies* dragen stuk voor stuk deze kenmerken in de kern van hun methode. Desondanks verschillen ze in hun ontstaansgeschiedenis en verdere ontwikkeling. We nemen nu hun specifieke context onder de loep.

2. Ontstaansgeschiedenis

2.1. History from below

Het Britse *history from below* (door de Britse marxistische historicus Eric Hobsbawm (°1917) ook wel *grassroots history*, *history seen from below* of *history of the common people* genoemd; Indien vertaald, wordt dit in Nederlandstalige teksten meestal

⁷ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?*, p. 35.

⁸ Peter Burke, “Overture: the New History, its Past and its Future”, in: BURKE, Peter (ed.). *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 3-6.

geschiedenis van *onderuit* of *onderaf*) kwam als eerste op het toneel.⁹ Hobsbawm stelt dat de *from below*-benadering teruggaat tot de geschiedenissen van het volk en Franse Revolutie van Franse historici zoals Georges Lefebvre (1874-1959) of zelfs Jules Michelet (1789-1874). Dat de interesse voor het volk begint in de nasleep van de Franse Revolutie is volgens Hobsbawm dan ook geen toeval. *Grassroots history* werd voor de traditionele historiografie interessant toen de gewone mens een actor werd waarmee rekening moest gehouden worden. De geschiedenis van de gewone mens begint met de geschiedenis van de massabeweging. De traditionele historiografie bleef echter, zeker buiten Frankrijk, dominant.

Maar in de jaren 1950 kreeg history from below onder invloed van marxistische historici meer weerklank in andere landen.¹⁰ Onder het pseudoniem Francis Newton schreef Hobsbawm *The Jazz Scene* (1959), een studie over volkscultuur.¹¹ De eerste die de benadering een naam gaf, was E.P. Thompson. Hij schreef zijn *The Making of the English Working Class* (1963) onder meer als reactie op de ontkenning van de agentia van arbeiders door traditionele historici. Hij trachtte de mensen en zaken die in het licht van een opeenvolgende evolutie niet succesvol waren gebleken te redden van de “[...] enormous condescension of posterity.”¹² In 1966 schreef Thompson een artikel getiteld *History From Below* waarin hij zich stellig afzette tegen de kwantitatieve methodologie die enkel oog had voor een geschiedenis met lange structuren en zonder mensen.¹³

De invloed van Thompson op de geschiedschrijving was vrij groot. In de jaren 1960 stichtte de Brit Raphael Samuel (1934-1996) de beweging van de *History Workshop* die, dus, workshops of conferenties organiseerde en zich vooral richtte op de geschiedenis van het gewone volk. In 1976 richtte diezelfde Samuel het tijdschrift *History Workshop Journal* op. Andere wetenschappers die bekend staan als (bewuste en onbewuste) beoefenaars van de *from below*-benadering zijn de Brit George Rudé (1910-1993), Emmanuel Le Roy Ladurie (°1929), Natalie Zemon Davis (°1929), en Jonathan Rose.¹⁴

⁹ Eric J. Hobsbawm, “History from Below – Some Reflections”, In: KRANTZ, F. (ed.). *History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rudé*. Montréal : Concordia University, 1985, p. 63.

¹⁰ *Ibid.*, p. 64.

¹¹ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?*, p. 33.

¹² Edward P. Thompson, *The Making of the English Working Class (with new preface)*. Harmondsworth : Penguin Books, 1980 (orig. 1963), p. 12.

¹³ Edward P. Thompson, “History From Below”, In: *The Times Literary Supplement*, Thursday April 7, 1966, p. 280.

¹⁴ Zie KRANTZ, Frederik (ed.). *History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rudé*. Montréal : Concordia University, 1985, xvi+408 p.; LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris : Gallimard, 1975, in het Nederlands verschenen als LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Montaillou, een kettens dorp in de Pyreëen (1294-1324) (vertaald door Claire den Boer en Roland Fagel)*. Amsterdam : Bert Bakker, 1984, 500 p.; DAVIS, Natalie Zemon. “Rites of Violence.” In: *Past and Present*, 59 (1973), pp. 51-91; ROSE, Jonathan. *The Intellectual life of the British Working Classes*. New Haven – London : Yale University Press, ix+534 p.

Aanhangers met grote ambities durven wel eens te stellen dat *history from below* ook als een andere soort geschiedenis beschouwd kan worden. Jim Sharpe stelt dat *history from below* als benadering twee functies vervult. Ten eerste is het een correctie op de *top person's*-benadering van de traditionele geschiedenis. Ten tweede geeft het de mogelijkheid om het historisch proces beter te begrijpen. Als andere soort geschiedenis wordt de *history from below* gekenmerkt door zijn onderwerp, specifieke bronnenproblemen en een mogelijke politieke oriëntatie (i.c. marxisme/socialisme) van zijn beoefenaars. Maar zoals Sharpe zelf stelt mag men het onderscheid tussen benadering en soort geschiedenis niet te sterk opvatten.¹⁵ Mijns inziens lijkt het beter *history from below* te beschouwen als één van de mogelijkheden om geschiedenis te benaderen omdat het minder uitsluitend overkomt en omdat het ook zaken overneemt die uit andere benaderingen komen.

De invloed van Thompson kan men ver buiten Groot-Brittannië terugvinden. De Britse historicus Geoff Eley ontwaarde drie ‘gevolgen’ van Thompsons aanpak. Ten eerste was er een verschuiving binnen de arbeidersgeschiedenis van een institutionele en biografische interesse naar een analyse van de klasse zelf met klemtoon op cultuur en levenswijze. Ten tweede werden de grenzen van het onderzoek buiten politiek en arbeid gelegd met thema’s als criminaliteit, familie, gender, enzovoort. Ten derde werd geschiedenis een daad van “[...] partisanship, identification, and retrieval.”¹⁶

2.2. Alltagsgeschichte

Deze gevolgen waren ook belangrijk voor de graduele opkomst van het Duitse *Alltagsgeschichte*. Protagonisten zijn onder andere Alf Lüdtke (°1943), Hans Medick (°1939) en Lutz Niethammer (°1939). Zij kwamen in de jaren 1970 in verzet tegen de nieuwe *Gesellschaftsgeschichte* van de *Bielefeld Schule* met o.m. Jürgen Kocka (°1941), Hans-Ulrich Wehler (°1931) en Heinrich August Winkler (°1938).¹⁷ Het tijdschrift van de beweging draagt de naam *Historische Anthropologie, Kultur, Gesellschaft, Alltag*.¹⁸ In plaats van een structuurgeschiedenis wilden *Alltagshistorikers* zich concentreren op zij die vaak als alledaags omschreven worden, de *kleine Leute*.¹⁹

¹⁵ Jim Sharpe, “History from below”, In: BURKE, P. *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 32-33.

¹⁶ Geoff Eley, “Labor History, Social History, “Alltagsgeschichte”: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?”, In: *The Journal of Modern History*, 61 (1989) 2, p. 313.

¹⁷ Geoff Eley, “Foreword”, In: LÜDTKE, Alf (ed.). *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Templer)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, p. vii.

¹⁸ *Ibid.*, p. xi.

¹⁹ Alf Lüdtke, “Introduction: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?”, In: LÜDTKE, Alf (ed.). *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Templer)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, p. 3.

De kritiek op de *Bielefeld School* was gericht op de sociaal-wetenschappelijke aanpak die, steunend op Weberiaanse sociologie en moderniseringstheorie, aan de hand van de analyse van grote structuren een *Sonderweg* zag die Duitsland naar het Nazisme leidde.²⁰ *Alltagsgeschichte* stelt dat acties en ervaringen niet van de context van hun oorsprong en impact gescheiden kunnen worden.²¹ Waar de arbeidersgeschiedenis voorheen gefocust was op de materiële condities, neemt *Alltagsgeschichte* ervaring als analyse-eenheid. Het vraagt sociale historici zowel arbeiderscultuur als sociale structuren en zowel populaire ervaring als politieke processen te onderzoeken.²² De verhouding tussen de *Bielefeld School* en Alltagshistorici wordt gekenmerkt door bitse kritiek. Maar Jürgen Kocka nam na verloop van tijd een gematigdere houding aan en stelde dat *Strukturgeschichte* en *Erfahrungsgeschichte* elkaar kunnen verrijken.²³

2.3. Subaltern Studies

Een ander voorbeeld van een reactie op de dominantie historiografie en tevens sterk beïnvloed door E.P. Thompson, is te zien in India. De *Subaltern Studies* verspreidden zich in de jaren 1980 als reactie op de interpretatie van de Indische onafhankelijkheidstrijd. Grondlegger van de beweging is Ranajit Guha (°1923) als editor van collectieve volumes onder de titel *Subaltern Studies*.²⁴ Deze serie wou, net als de Europese benaderingen, de agentia van de gewone, onderdrukte mensen herstellen.

De nationalistische historiografie kwam tijdens de crisis van de Indische staat in de jaren 1970 onder druk te staan. Deze dominante historiografie werd aangevallen door de *Cambridge School* met o.a. Anil Seal, maar zij behandelden het koloniaal verleden van India vooral uit het standpunt van de elite. Het verleden was een competitie tussen elites waarin de gewone mens een passieve rol speelde. Marxistische historiografie contesteerde deze benadering maar vanuit haar geschiedenis van productiewijzen had ze weinig aandacht voor kaste en religie en was de mens ondergeschikt aan de fases naar het socialisme. De *Subaltern Studies* zijn dus een reactie op de kolonialistische, nationalistische en marxistische interpretaties waarbij de bewegingsvrijheid van de gewone mens quasi nihil was.²⁵

²⁰ David F. Crew, "Alltagsgeschichte: A New Social History "From Below"?", In: *Central European History*, 22 (1989) 3-4, p. 395.

²¹ Alf Lüdtke, *art. cit.*, p. 5.

²² David F. Crew, *art. cit.*, pp. 395-396.

²³ *Ibid.*, p. 407.

²⁴ Peter Burke, *History and Social Theory*. Cambridge : Polity Press, 2005, p. 89.

²⁵ Gyan Prakash, "Subaltern Studies as Postcolonial Criticism", In: *American Historical Review*, 99 (1994) December, pp. 1476-1477.

2.4. Microgeschiedenis

Microgeschiedenis werd waarschijnlijk minder door E.P. Thompson beïnvloed, maar de omgevingsfactoren van haar opkomst tonen grote gelijkenissen. Kort gezegd is microgeschiedenis een reductie van schaal van observatie via een microscopische analyse en intensieve studie van gedocumenteerd materiaal.²⁶ Microgeschiedenis is een poging om het sociale object te benaderen als een set van verschuivende onderlinge relaties die bestaan tussen constant aangepaste samenstellingen.²⁷ Maar het is meer dan een correctie op een top-down methode. Het verzette zich ook tegen een geschiedenis die zich louter bezighield met het interpreteren van teksten. In microgeschiedenis worden de grenzen van relativisme en rationalisme afgebakend.²⁸

Haar beoefenaars van het eerste uur lijken met Carlo Ginzburg (°1939), Giovanni Levi (°1939) en Edoardo Grendi (1932-1999) vooral uit Italië te komen.²⁹ Allen delen ze het geloof dat microscopisch onderzoek zaken onthult die met telescopen niet te zien zijn.³⁰ De meeste microhistorici hadden wortels in het marxisme.³¹ Het boek dat het vaakst als startpunt van microgeschiedenis wordt beschouwd is *Il formaggio e i vermi* (1976) van Carlo Ginzburg waarin het wereldbeeld van een 16de-eeuwse molenaar geschetst wordt. Zoals het een goede beweging of benadering betaamt heeft *micro storia* een tijdschrift dat aan haar gewijd is: *Quaderni storici*.

3. Inspiratiebronnen

De bouwstenen van deze benaderingen werden natuurlijk niet alleen door de pioniers gelegd. Inspiratie werd gehaald binnen en buiten de eigen discipline. De 1ste generatie van de Franse *Annales school* heeft met het begrip *mentalité* veel bijgedragen aan de mentaliteitsgeschiedenis. Hoewel Lévy-Bruhl met *La mentalité primitive* (1922) het begrip mentaliteit lanceerde, zal vooral Bloch met zijn *Les rois thaumaturges* (1924) als pionier van de mentaliteitsgeschiedenis gezien worden.³² Maar de belangrijkste bijdrage is, volgens Sharpe, het tonen hoe de context gebouwd moet worden waarin *history from below* geschreven kan worden. Gebruik van kwantificeerbare bronnen is hierbij essentieel.³³

²⁶ Giovanni Levi, *art. cit.*, p. 95.

²⁷ *Ibid.*, p. 110.

²⁸ *Ibid.*, p. 95.

²⁹ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?*, p. 70.

³⁰ Giovanni Levi, *art. cit.*, p. 97.

³¹ *Ibid.*, p. 94.

³² Peter Burke, *The French historical revolution. The Annales School 1929-89*. Cambridge : Polity Press, 1990, p. 18.

³³ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 31.

Deneckere (1994) benadrukt het verschil met de *from below*-benadering die meer ruimte laat voor beweging binnen structuren.³⁴

Een tweede inspiratiebron was het marxisme. Dit was sterk gekoppeld aan de arbeidersbeweging in zoverre zelfs dat Hobsbawm oogkleppen meent te zien bij socialistische historici.³⁵ Zij bestudeerden vooral de voorouders van de beweging en waren geneigd de geschiedenis van de gewone mens te laten vervangen door de geschiedenis van de beweging. De invloed van Antonio Gramsci (1891-1937) is vooral in de vroege periode van de *Subaltern Studies* terug te vinden. De term *subaltern* is van hem overgenomen en refereert naar een ondergeschiktheid in termen van klasse, kaste, gender, ras, taal, en cultuur.³⁶ Later dreef Guha weg van het marxisme en *history from below* door zich te richten naar schrijvers als Ferdinand de Saussure (1857-1913), Claud Lévi-Strauss (°1908), Roman Jakobson (1896-1982), Roland Barthes (1915-1980) en Michel Foucault (1926-1984). Dit is deels te verklaren door de afwezigheid van bronnen van gewone mensen waardoor men moest steunen op tekstuele lezingen. In de analyse van subalterniteit werd vanaf dan vooral gekeken hoe ondergeschiktheid door het dominante discours gevormd werd.³⁷ Deze wending zorgde ook voor een convergentie tussen *Subaltern Studies* en postkoloniale kritiek. Hierbij bekritiseert men de modernistische visie van ‘Europa’ of het ‘Westen’ als thuisbasis van rede en vooruitgang, dat andere kennisbronnen en agentia dan de westerse marginaliseert in functie van kolonialisme en nationalisme.³⁸

Met dit vergedreven postmodernistisch denken staan *Subaltern Studies* enigszins apart van de andere benaderingen, maar toch mag men de invloed van postmodernisme op de andere benaderingen niet onderschatten. Allen verwierpen de ‘Grote Verhalen’ en de automatische, rationalistische vooruitgang in de traditionele historiografie waar geen plaats was voor de zogenaamde ‘verliezers’. Na *Subaltern Studies* leunt wellicht *Alltagsgeschichte* het dichtst aan bij het postmodernisme. De klemtoon op *decentering* en *otherness* is hier niet vreemd aan. Lüdtke wijst op de problematische afstand tussen ‘ons’ en de ‘anderen’ en stelt dat er constant gestreefd moet worden naar het begrijpen van onze ideeën over die anderen als wat ze werkelijk zijn, nl. (re)constructies na het feit.³⁹

Een vierde inspiratiebron is de antropologie en vooral *thick description* van de Amerikaan Clifford Geertz (1926-2006). Geertz definieerde cultuur als een web van betekenissen gesponnen door de mens. Een cultuur analyseren doe je door te zoeken naar

³⁴ Gita Deneckere, *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 1994, p. viii.

³⁵ Eric J. Hobsbawm, *art. cit.*, p. 64.

³⁶ Gyan Prakash, *art. cit.*, p. 1477.

³⁷ *Ibid.*, p. 1480.

³⁸ *Ibid.*, pp. 1483-1485.

³⁹ Alf Lüdtke, *art. cit.*, pp. 7-8.

betekenis via interpretatie.⁴⁰ De interpretatieve antropologie gebeurt aan de hand van *thick description* of het breed beschrijven van de context van cultuur waarbinnen sociale gebeurtenissen en gedragingen begrepen worden. “Understanding a people’s culture exposes their normalness without reducing their particularity. [...] It renders them accessible: setting them in the frame of their own banalities, it dissolves their opacity.”⁴¹ Geertz kenmerkte zijn etnografische methodologie trouwens ook als microscopisch.⁴²

4. Methodologie

Hoe doe je aan *history from below*, *Alltagsgeschichte*, microgeschiedenis en *Subaltern Studies*? Allen hanteren de antropologische methode van *thick description*. Maar er wordt aanbevolen de antropologische methode niet volledig over te nemen. Sharpe erkent de meerwaarde van contextualisering maar vindt niet dat de semiotische definitie van Geertz overgenomen moet worden.⁴³

Levi ziet twee grote verschillen tussen microgeschiedenis en de Geertziaanse antropologie, nl. de houding tegenover menselijke rationaliteit en de legitimiteit van veralgemeningen in sociale wetenschappen. Bij eerstgenoemde ziet Levi een extreem relativisme. De interpretatieve antropologie legt volgens hem geen beperkingen op rationaliteit waardoor men eindeloos kan interpreteren.⁴⁴ Om absoluut relativisme te vermijden moeten uniforme cognitieve processen geïdentificeerd worden zodat men meer kan doen dan een eindeloze zoektocht naar informatie. *Thick description* bleef vaak zonder comparatief doel waardoor men, zonder vast te leggen hoe, cases als verklaringen kon uitpikken. Een voorbeeld hiervan is volgens Levi *The Great Cat Massacre* (1984) van Robert Darnton (°1939).⁴⁵

Het tweede verschil is het mijden van modellen en regels. Geertz verwerpt de mogelijkheid van een “General Theory of Cultural Interpretation”.⁴⁶ Concepten en systemen dienen enkel om te articuleren wat symbolische acties over zichzelf te zeggen hebben. Zij moeten in de *thick description* geweven worden.⁴⁷ Volgens Levi resulteert dit in een culturele geschiedenis zonder sociale analyse waarbij gebeurtenissen een universele betekenis krijgen in een sociaal ongedifferentieerde samenleving. Microgeschiedenis beschouwt de sociale differentiatie net als essentieel element voor de analyse van

⁴⁰ Clifford Geertz, “Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture”, In: GEERTZ, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. Londen : Fontana Press, 1993 (orig. 1973), p. 5.

⁴¹ *Ibid.*, p. 14.

⁴² *Ibid.*, p. 21.

⁴³ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 35.

⁴⁴ Giovanni Levi, *art. cit.*, p. 100.

⁴⁵ *Ibid.*, pp. 103-104.

⁴⁶ Clifford Geertz, *art. cit.*, p. 26.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 28.

gebeurtenissen.⁴⁸ Niettemin is *thick description* niet meer weg te denken uit (cultuur)geschiedenis.

Ook Hobsbawm vindt een model noodzakelijk. Om aan *history from below* te doen moet je drie analytische stappen volgen. Ten eerste moet je gedragingen identificeren. Hobsbawm vindt dit de moeilijkste stap omdat de historicus selecteert op basis van een mengeling van reeds verworven kennis en theorieën over de samenleving, waardoor hij niet altijd weet waarom juist iets geselecteerd werd. Vervolgens moet een model van rationaliteit gebouwd worden dat zin geeft aan de gedragingen, dat enerzijds het gevaar elk gedrag als even rationeel te beschouwen overstijgt, maar anderzijds ook geen arbitraire constructie probeert op te leggen. Ten derde moet gezocht worden naar een onafhankelijk bewijs om de veronderstellingen te kunnen bevestigen.⁴⁹

Alltagsgeschichte combineert methodes uit *history from below* en microgeschiedenis. Het begint bij een afbakening van een bepaald empirisch terrein van de gewone mens.⁵⁰ Het gaat om alledaagse activiteiten waarbij een element van herhaling overheerst.⁵¹ *Alltagsgeschichte* legt met behulp van de antropologie vervolgens de klemtoon op subjectiviteit en ervaring, op sociale productie en constructie van betekenis.⁵² De antropologische methode laat toe om de *otherness*, de mogelijkheden en praktijken om eigen belangen en interesses te vormen van afhankelijke groepen, op te sporen en te isoleren. Maar, stelt Lüdtker, deze methode is niet zomaar te kopiëren naar het historisch metier. In de poging tot *Annäherung*, het dichterbij komen tot actoren, is in historisch onderzoek de kans op tegenspraak door de onderzoeksobjecten i.t.t. de antropologie quasi nihil.⁵³ Ten derde wordt via constructie van historische miniaturen, en dus microgeschiedenis, de noodzaak tot decentralisering van analyse en interpretatie benadrukt.⁵⁴ Dit zou de mogelijkheid moeten geven om dubbelzinnigheden en contradicties van gewone mensen te kunnen vatten. In *Alltagsgeschichte* ligt de interesse niet meteen in individuele biografieën of casestudies, maar eerder in langetermijnveranderingen of continuïteiten met gebruik van prosopografieën.⁵⁵ Dit betekent niet dat *Alltagsgeschichte* los staat van grote processen of structuren, maar het gaat er anders mee om. Microhistorische contexten worden gebruikt om vragen te stellen over het publieke én het private, over het persoonlijke én het politieke.⁵⁶

⁴⁸ Giovanni Levi, *art. cit.*, p. 105.

⁴⁹ Eric J. Hobsbawm, *art. cit.*, pp. 69-71.

⁵⁰ Geoff Eley, "Foreword", p. ix.

⁵¹ Alf Lüdtker, *art. cit.*, pp. 5-6.

⁵² Geoff Eley, "Foreword", p. ix.

⁵³ Alf Lüdtker, *art. cit.*, p. 13.

⁵⁴ Geoff Eley, "Foreword", pp. ix-x.

⁵⁵ Alf Lüdtker, *art. cit.*, p. 13.

⁵⁶ Geoff Eley, "Foreword", p. x.

5. Problemen

Methodologie en bronnenmateriaal zijn niet van elkaar te scheiden. Een groot probleem dat al deze benaderingen kenmerkt, is het gebrek aan bronnen. Naast het (on)opzettelijk verdwijnen van bronnenmateriaal doorheen de tijd, is een inherent probleem van de geschiedenis van zogenaamde gewone mensen, dat veel van hun doen en laten sowieso niet in bronnen terecht kwam. Velen van hen konden niet schrijven of zagen het nut niet om hun eigen wedervaren met anderen te delen. Indien handelingen van het gewone volk al neergeschreven werden, was dit vaak vanuit een top-down perspectief en/of was het meestal in een negatief daglicht.

Gebrek aan bronnen is iets waarmee de ‘nieuwe cultuurgeschiedenis’ heeft moeten leren mee omgaan. Een extreem voorbeeld is wellicht de *Subaltern Studies*. Haar ontwikkeling kende een ander verloop dan meeste van haar Europese tegenhangers net vanwege een extreem gebrek aan bronnen.⁵⁷ De geschiedenis heeft dit probleem aangepakt door wederom naar de antropologie te kijken. Indien er geen bronnen *from below* zijn, dient men de bronnen *from above* te lezen *against the grain*. Dit houdt in dat men als lezer ‘in’ de tekst gaat om de mogelijke besloten betekenissen te begrijpen, waarna men een stap terug zet en de betekenissen herleest, vergelijkt en contrasteert.⁵⁸

Het werk *Montaillou* (1975) van Le Roy Ladurie (°1929) wordt hiervoor doorgaans ter illustratie genomen.⁵⁹ Hierin beschrijft de Franse historicus het dorpje in het begin van de 14de eeuw. Het bronnenprobleem heeft hij kunnen omzeilen door gebruik te maken van bewaard gebleven gerechtelijke ondervragingen van 25 dorpelingen (van de ca. 200) die van ketterij beschuldigd werden. Le Roy Ladurie haalde uit de officiële bronnen informatie over o.a. seksualiteit, de kindertijd en de dood. Barbara Hannawalt gebruikte voor de constructie van een middeleeuwse boerenfamilie in haar *The Ties that Bound: Peasant Families in Medieval England* (1986) lijkschouwingrapporten. Officiële bronnen zijn het nuttigst indien ze gehanteerd kunnen worden voor doelen waar de producenten van de bron nooit aan gedacht zouden hebben.⁶⁰

Maar men mag niet a priori het bestaan van *from below*-bronnen uitsluiten. Zo vond Jonathan Rose voor zijn onderzoek naar het intellectuele leven van de Britse arbeidersklassen heel wat ervaringen van gewone lezers terug in memoires, dagboeken, schoolbronnen, bibliotheekregisters, brieven naar kranten, en dergelijke meer.⁶¹

⁵⁷ Gyan Prakash, *art. cit.*, p. 1479.

⁵⁸ Callum G. Brown, *Postmodernism for Historians*. Harlow : Pearson Education, 2005, p. 99.

⁵⁹ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, een kettens dorp in de Pyreeën (1294-1324)* (vertaald door Claire den Boer en Roland Fagel). Amsterdam : Bert Bakker, 1984 (orig. 1975), pp. 9-18.

⁶⁰ Jim Sharpe, *art. cit.*, pp. 31-32.

⁶¹ Jonathan Rose, *The Intellectual life of the British Working Classes*. New Haven – London : Yale University Press, 2002, p. 1.

Een ander probleem dat deze benaderingen delen met de geschiedenis van de populaire cultuur in het algemeen, is de definitie van ‘het volk’. Het staat vast dat *from below*, *Alltagsgeschichte*, microgeschiedenis en *Subaltern studies* objecten onderzoeken die niet aan bod kwamen in de traditionele historiografie. *Subaltern Studies* houdt zich voornamelijk met Indische boerenfamilies bezig. Microhistories focussen zich eerder op individuen. *From below* studies neigen naar een preoccupatie met de 19de-eeuwse arbeidersklasse. Ook *Alltagsgeschichte* heeft zich vooral op de Duitse arbeidersgeschiedenis gericht.⁶²

Hoe laag moet *from below* zijn? Dit hangt natuurlijk van de relationele context af. In de 19de eeuw stond de mannelijke vakbondsleider ten opzichte van adellijke vrouwen een aantal treden lager op de maatschappelijke ladder maar minstens een trede hoger dan een ‘gewone’ arbeider die op zijn beurt wellicht hoger stond dan arbeidsters. Volgens Sharpe kunnen we het probleem in de diepte omzeilen door de ervaring van verschillende secties van lagere rangen te onderzoeken.⁶³ Wie het volk vastlegt, bepaalt meteen ook de elite. Bij een sterk onderscheid tussen elite en volkscultuur bestaat het gevaar cultuur als homogeen te beschouwen. Burke merkt terecht op dat mensen met een hoge status niet automatisch een andere cultuur hebben dan gewone mensen. Hij raadt aan cultuur in het meervoud te gebruiken (bv: stedelijke cultuur, landelijke cultuur, ...) met een niet al te rigide onderscheid tussen elite en volkscultuur, die beide in een breder kader geplaatst worden, en met aandacht naar gender waarbij ‘mannelijke’ en ‘vrouwelijke’ subculturen deel zijn van grotere culturele systemen.⁶⁴

Afgeleid van de problematiek rond bronnen en historische actoren, neigen de benaderingen ook naar een voorkeur voor een bepaalde periode. Hobsbawm vertelde ons eerder al dat ‘het volk’ interessant werd vanaf het een ‘macht’ werd waarmee men rekening diende te houden. Deze aandacht zorgde voor rijke archieven over de massabeweging maar de impressie ontstond dat history from below enkel vanaf de Franse Revolutie toegepast kon worden.⁶⁵ Le Roy Ladurie toonde echter aan dat dit allerminst het geval hoeft te zijn.

Het vinden van informatie over minder toegankelijke historische actoren gebeurt dus vaak via omwegen. Eens de geleverde inspanningen resultaten opleveren, is de voldoening des te groter. Een nadeel is dat de voldoening omslaat in zelfvoldaanheid wanneer men tevreden is om enkel te ontdekken wat voordien niet opgemerkt werd. Zoals Hobsbawm terecht stelt, “It is not simply to discover the past but *to explain it* [...]”.⁶⁶ Één

⁶² Geoff Eley, “Foreword”, p. vii.

⁶³ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 39 fn 9.

⁶⁴ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?*, pp. 46-47.

⁶⁵ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 28.

⁶⁶ Eric J. Hobsbawm, *art. cit.*, p. 72 (nadruk door Hobsbawm)

van de dingen die dan moeten gebeuren is de ervaringen en miniaturen van subalternen in een breder kader te situeren. Indien nagelaten kan dit leiden tot fragmentering of zoals Sharpe het stelt, “antiquarianism”.⁶⁷ Niettemin is het plaatsen in een breder kader één van de hoofdproblemen van onze benaderingen. Kan je bijvoorbeeld de ervaringen van individuen in miniaturen extrapoleren naar de massa?⁶⁸ Hoe bepaal je de bewegingsvrijheid van de vrije wil binnen de menselijke samenleving?⁶⁹

Een volgend probleem is afstand. Zonder mij hier uit te spreken over de relatie verleden – heden, kunnen we stellen dat gebeurtenissen uit het verleden op een afstand van het heden lijken te liggen. Hoe langer geleden, hoe groter de afstand, hoe problematischer voor de historicus. Niet alleen zijn bronnen verdwenen maar de afstand tussen de cultuur van het verleden en het heden neemt ook toe. Crew noemt de culturele afstand van de historicus met ‘zijn’ actoren een groter probleem dan bronnenschaarste.⁷⁰

Maar afstand kan ook anders opgevat worden. Volgens Mark Philips heeft historische afstand geen universele locatie en wordt deze bij elke lezing van een historische tekst gecreëerd.⁷¹ Hij wijst op het gebruik van vormelijke middelen die nabijheid of afstand sorteren in functie van ideologisch doeleinden. E.P. Thompsons gedetailleerde vertelling was volgens Phillips een manier om de sympathie van de lezer op te wekken.⁷² De vraag of afstand onvermijdelijk al dan niet noodzakelijk is, zal hier niet gevoerd worden, maar het ontbreken van enige afstand kan lastig zijn. Deneckere wijst onder meer op het gevaar voor romantisch populisme wanneer de historicus zich indenkt in het onderzoekssubject.⁷³ De *Annäherung* van de *Alltagsgeschichte* is kwetsbaar voor kritiek en *Alltagsgeschichte* in zijn geheel werd door sommigen beschouwd als een romantisering van het verleden en niets meer dan het afbeelden van pittoreske details.⁷⁴

6. Verdiensten

Desondanks hebben deze benaderingen de geschiedenis als discipline heel wat bijgebracht. Niet in het minst door aandacht te vragen voor historische actoren die niet door de traditionele geschiedenis belicht werden. De benaderingen hebben de afstand tussen historicus en luisterpubliek verkleind.⁷⁵ Ze hebben duidelijk aangetoond dat het mogelijk is om een ‘serieuze’ geschiedenis te schrijven over populaire cultuur, religie,

⁶⁷ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 33.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 30.

⁶⁹ Giovanni Levi, *art. cit.*, pp. 94-95.

⁷⁰ David F. Crew, *art. cit.*, p. 397.

⁷¹ Mark S. Phillips, “History, memory and historical Distance”, In: SEIXAS, Peter C. *Theorizing historical consciousness*. Toronto : University of Toronto Press, 2004, p. 95.

⁷² *Ibid.*, p. 96.

⁷³ Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. xx.

⁷⁴ Alf Lüdtke, *art. cit.*, p. 12.

⁷⁵ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 33.

criminaliteit, en dergelijke meer. Het innovatief omgaan met bronnenmateriaal heeft de historicus meer onderzoeksinstrumenten gegeven.

Één van de belangrijkste verwezenlijkingen van deze benaderingen is het naar de oppervlakte brengen van de agentia van historische actoren.⁷⁶ *Subaltern Studies* spreken in dit opzicht de dood van de auteur tegen. Barthes stelde in 1968 dat de auteur tijdens het schrijven 'sterft' waarbij de interpretatie van de tekst volledig overgelaten wordt aan de lezer. Foucault ging verder en stelde dat discours de auteur vooraf gaat en minimaliseerde hiermee het agens van de (historische) actor.⁷⁷ Guha stelde dat de opstand van Indische boeren net indruist tegen reeds bestaande koloniale discours en herstelde hiermee het, weliswaar beperkte, agens. Lüdtke's *Eigensinn*, wat een handeling omschrijft waarbij op schelmachtige manier sociale regels overtreden worden en een eigen sociale ruimte afgebakend wordt, is hier ook een uiting van.⁷⁸

Na dit bescheiden betoog kan men stellen dat de benaderingen enkel in details verschillen. Het feit dat Le Roy Laduries *Montaillou* en Ginzburgs *Il formaggio e i vermi* zowel door *history from below* als door microgeschiedenis aangehaald worden als voorbeeld voor hun benadering, is hiervoor kenmerkend. Ook worden concepten van de één zonder aarzelen door de ander gehanteerd. Sharpe stelt *history from below* bijvoorbeeld gelijk aan *history of the everyday experience of the people*.⁷⁹

7. Enkele Belgische from below-historici

We nemen ook even een kijkje bij de Belgische geschiedschrijving.⁸⁰ Belgische historici plaatsen de start van de *from below*-benadering doorgaans eerder in de tijd, en in eigen land.⁸¹ Pionier van dienst is Jan Dhondt, initiatiefnemer van het seminarie voor nieuwste geschiedenis en het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. Reeds in 1954 schreef hij een artikel waarin de 'gewone' man aandacht kreeg.⁸² Het 'volk' was bij Dhondt ook voornamelijk de socialistische arbeidersbeweging. Hij had de leiding over het project dat tussen 1960 en 1967 tal van geschiedkundige bijdragen over de

⁷⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁷⁷ Callum G. Brown, op. cit., pp. 66-67.

⁷⁸ "Glossary of selected terms and abbreviations", In: LÜDTKE, Alf (ed.) *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Timpler)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, pp. 313-314.

⁷⁹ Jim Sharpe, *art. cit.*, p. 33.

⁸⁰ Hier werd niet expliciet naar gezocht, bijgevolg zal het overzicht een eenzijdige Gentse kijk hebben. Niettemin heeft de Gentse geschiedschrijving een grote invloed gehad op de geschiedschrijving *from below* in België.

⁸¹ Zie o.a. Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. xii; Maarten Van Ginderachter, "'Cultuur en Canaille'. Over sociale geschiedschrijving from below", In: ART, Jan, DE NIL, Bart en JACOBS, Marc (red.). *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal*. Gent : AMSAB-ISG, 2007, p. 105.

⁸² Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. xiii; DHONDT J. "Parlementaire werking en agitatie in onze eigen hedendaagse geschiedenis." In: *De Vlaamse Gids*, 5 (1954), pp. 270-289.

arbeidersbeweging zou produceren. Gebundeld als *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België* geldt het nog steeds als één van de standaardwerken.⁸³

Onder zijn hoede gingen een aantal historici zoals Herman Balthazar en Denise De Weerdts dezelfde weg op. Vooral De Weerdts heeft naast een aantal bijdragen in het boek over de Belgische socialistische arbeidersbeweging, verschillende werken over de socialistische beweging alsook de bibliografie *Socialisme en socialistische arbeidersbeweging in België* en aanvullingen gepubliceerd.⁸⁴ De invloed van Dhondt was groot maar het zou volgens De Weerdts te ver gaan om van een *Gentse School* te spreken.⁸⁵

Niettemin werd de rode draad verder gezet. In de jaren 1990 doctoreerden Guy Vanschoenbeek en Gita Deneckere onder promotorschap van Herman Balthazar respectievelijk over de wortels van de Gentse sociaal-democratie en de collectieve actie in België.⁸⁶ De sprong in de tijd betekent ook een sprong naar het tijdperk van de *cultural* en *linguistic turn*. Terwijl hun voorgangers uit de jaren 1960 en 1970 de socialistische arbeidersbeweging vooral sociaal-economisch bestudeerden, vestigden beide hun aandacht meer op de mentaliteitsgeschiedenis. Vanschoenbeek (1992) deed dit door een prosopografie over militanten te schrijven. Deneckere (1994) pikte de draad van Dhondt terug op maar schreef op basis van Charles Tilly een geschiedenis van de collectieve actie bekeken *from below*.

De laatste jaren verschenen tal van artikels en bijdragen die deze wending verderzetten. Bart De Wilde schreef in 1997 een culturele geschiedenis over de relaties tussen patroons en arbeiders.⁸⁷ Twee jaar later verscheen *Begeerte heeft ons aangeraakt*, een bundeling van bijdragen over de seksualiteitsbeleving van socialisten.⁸⁸ Nog recenter is de doctoraatsverhandeling van Van Ginderachter over nationale identiteit en de sociaal-

⁸³ DHONDT, J. (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen, 1960-1967, 626 p.

⁸⁴ DE WEERDT, D. *De Gentse textielbewerders en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881 : bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent*. Leuven : Nauwelaerts, 1959, 242 p.; DE WEERDT, Denise. *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, 188 p.; DE WEERDT, D. *Socialisme en socialistische arbeidersbeweging in België : bibliografie van werken en tijdschriftartikels, verschenen sedert 1944*. Gent : AMSAB, 1988, 132 p.; Aanvullingen verschenen vanaf 1982 in het tijdschrift AMSAB-Tijdingen.

⁸⁵ M.V. en G.V., "Focus. Interview met Denise De Weerdts over socialistische archieven en geschiedschrijving in het pre-AMSAB-tijdperk", In: *Amsab-Tijdingen*, 3 (1988-1989), p. 5.

⁸⁶ VANSCHOENBEEK, Guy. *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, 5 dln., pp. 1-158; 160-372; 374-668; 670-935; 329 p.; DENECKERE, Gita. *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1994, 4 dln.

⁸⁷ DE WILDE, Bart. *Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19de en 20ste eeuw*. Gent – Brussel : Ludion – AMSAB – Profortex, 1997, 403 p.

⁸⁸ DE WEERDT, Denise (red.). *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*. Gent : Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1999, 498 p.

democratie.⁸⁹ Tot slot verscheen met *Een mens leeft niet van brood allen* (2005) en *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal* (2007) twee werken die een basis willen vormen voor een culturele arbeidersgeschiedenis.⁹⁰

Wie de indruk krijgt dat geschiedenis van onderaf in de Belgische historiografie een mainstream benadering is, komt bedrogen uit. De benadering is vooralsnog een "minoritaire richting", verzekert Van Ginderachter ons.⁹¹

8. Conclusie

Met de aandacht voor de socialistische arbeidersbeweging op het einde van de 19de eeuw volgt deze masterproef de klassieke lijn van de *from below*-benadering. Zonder de wending zelf mee te maken zullen de *cultural* en *linguistic turn* een grote rol spelen. Betekenis en identiteit worden in Geertziaanse termen begrepen. Met de noodzaak aan contextualisering zal de *thick description* toegepast worden. Voor de analyse van de constructie van identiteit beschikken we met de Strijdpennig over een rijke bron. Maar bij het schrijven van de productiecontext van de Strijdpennig was de bronnenschaarste evenzeer duidelijk. Bronnen moesten op verschillende manieren gelezen worden.

Als we de arbeidersgeschiedenis over de periode voor de Eerste Wereldoorlog beschouwen, zien we dat de meeste van deze werken naast de interesse voor een culturele geschiedenis van de *kleine leute* nog een ander ding gemeen hebben. De kleine mens komt amper rechtstreeks aan het woord. Naast slechts enkele autobiografieën van militanten komt de gewone mens vooral via 'officiële' bronnen (van overheidswege of geproduceerd door organisaties), liederen, e.d. ter sprake. Het unieke aan de Strijdpennig is, zoals we zullen zien, dat het een toegang biedt tot alledaagse stemmen van onderaf. Het is niet toevallig dat De Wilde (1999) en Van Ginderachter (2004) net via de Strijdpennig de gewone mens aan het woord laten (zie hiervoor IV.2 Een kleine status quaestionis). Bijgevolg geeft deze masterproef met een systematische aanpak een nieuwe bijdrage aan de *history from below*.

⁸⁹ VAN GINDERACHTER, Maarten. *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-Democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage Gent* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 2004, 3 dln., 772 p.

⁹⁰ ART, Jan, DE NIL, Bart en JACOBS, Marc (reds.). *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*. Gent : AMSAB-ISG, 2005, 304 p.; ART, Jan, DE NIL Bart en JACOBS, Marc (red.). *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal*. Gent : AMSAB-ISG, 2007, 115 p.

⁹¹ Maarten Van Ginderachter, "Cultuur en Canaille", p. 106.

II. Humor en identiteit

Al zolang de mens rondwaalt, is er humor. De term humor kende niet altijd de huidige betekenis. Daarom gaan we even terug naar de Oude Romeinen. In het Rome van de Klassieke Oudheid had humor geen vrolijke betekenis. Hippokrates schreef de term *humores* toe aan de vier lichaamssappen bloed, slijm, gele en zwarte gal.⁹² Het evenwicht tussen de vloeistoffen werd verondersteld het karakter van een individu te bepalen. In de 2de eeuw n.o.t. zag de Griek Galenus een verstoord evenwicht van de humores als oorzaak van alle ziekten. De betekenis van het woord kreeg zo een negatieve connotatie. Na verloop van eeuwen werd de term in algemeen gebruik genomen, in zoverre zelfs dat het een modewoord werd. Op het einde van de 16de eeuw zal Ben Jonson *humour* in zijn toneelstukken gebruiken om humoristen uit te beelden.⁹³ De lachwekkende figuren waren afstotelijk vanwege het verstoorde evenwicht. Maar langzamerhand verloor de term humor haar negatieve betekenis. Rond de 18de eeuw wekte de humorist lachen op, maar niet ondanks zichzelf.⁹⁴ Het Engelse *humour* vond gaandeweg ingang in andere landen. Vandaag wordt humor gedefinieerd als een “situatie of uitspraak die vrolijke verbazing en gelach opwekt.”⁹⁵

Vooraleer over te gaan tot een poging om humor te definiëren, schets ik eerst de bijdrage van de geschiedenis aan humorstudies. Het zal blijken dat humor vooralsnog stiefmoederlijk behandeld werd. Daarom zal na deze schets een theoretisch uiteenzetting over humor volgen. In het tweede punt wordt humor met identiteit verbonden en als laatste punt komt de verhouding humor en sociale relaties aan bod.

1. Wat is humor?

1.1. Een schets van de geschiedkundige bijdrage

Benaderingen die niet mainstream zijn, hebben minstens één ding gemeen. Ze worden gedragen door enkele organisaties en individuen. Men vindt dan ook vaak dezelfde namen terug. Voor de studie van humor is dit evenzo. Internationaal voert de *International Society for Humor Studies* (ISHS) de toon met haar tijdschrift *International Journal for Humor Research* of kortweg *Humor*.⁹⁶ De samenstelling van de redactieraad vertelt veel over welke wetenschappen aandacht aan humor geven. Men vindt er linguïsten, communicatiewetenschappers, filologen, antropologen, sociologen, psychologen, maar

⁹² I. Wasserman, “Humor: ’n onderontginde antropologische navorsingsterrein”, In: *South African Journal of Ethnology*, 22 (1999) 4, p. 183.

⁹³ I. Wasserman, *loc. cit.*

⁹⁴ M. Beyen en J. Verberckmoes, “Humor en collectieve identiteit. Bij wijze van inleiding”, In: BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. (eds.). *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire pers Leuven, 2006, p. 15.

⁹⁵ Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands, 2005

⁹⁶ <http://www.hnu.edu/hnu/ishs>

geen historici. Dit betekent niet dat de geschiedenis het onderwerp volledig genegeerd heeft, maar het is niet verwonderlijk dat haar bijdrage beperkt is. Nochtans, zullen we zien, hebben al een aantal grote namen uit de cultuurgeschiedenis humor als onderwerp gehanteerd.

Wat is nu de bijdrage van de geschiedenis in de humorstudie? Het leek me gepast om te beginnen met één van de pioniers van de cultuurgeschiedenis. In *Homo Ludens* (1985) trachtte Johan Huizinga het spel als basis van de cultuur te achterhalen.⁹⁷ Even raakt Huizinga de lach aan, maar besloot niet verder te gaan. De lach achtte hij niet direct aan het spel verbonden want “kinderen, voetballers, schakers, spelen in de diepste ernst, zonder enige neiging tot lachen.”⁹⁸ De klucht en het blijspel zijn niet vanwege het spel op zich komisch “[...] maar om de gedachteninhoud.”⁹⁹

Belangrijker is het werk van Mikhail Bakhtin over François Rabelais.¹⁰⁰ Hierin maakt de Rus een studie over de volkscultuur tijdens de middeleeuwen en renaissance.¹⁰¹ Zijn algemene stelling luidt dat met Rabelais de komische volkscultuur op zijn toppunt kwam, waarna het lachen in de 17de eeuw enkel nog lichtzinnig was of diende als sociale correctie ten behoeve van de contrareformatie.¹⁰² Kritiek op Bakhtin bleef niet uit. Vooral de dichotomie volkscultuur – officiële cultuur werd aangeklaagd. In *Bakhtin and his theory of Carnival* (1997) stelt Gurevich dat Bakhtin het fenomeen carnaval te eenzijdig als een festiviteit bekeek en te ver terug in de tijd plaatste.¹⁰³ 'Echte' carnaval verscheen pas in de 13de eeuw en was dus geen universele eigenschap van de volkscultuur, meent Gurevich. Volgens Bakhtins visie zou de populaire cultuur gekenmerkt worden als *Lachkultur* in tegenstelling tot de officiële cultuur. Dat was onder invloed van de Kerk en geletterden vooral duister. Ook het negeren van de rol van religie in de populaire cultuur werd bekritiseerd. Net als het feit dat de lach ook binnen de Kerk aanwezig was. Ondanks de terechte kritiek kan men stellen dat Bakhtin een mijlpaal in de cultuurgeschiedenis is. Dat is ook te merken in de talloze werken die Bakhtin en zijn volkscultuur gebruiken.

⁹⁷ Oorspronkelijk verschenen in 1938 maar ik maak gebruik van Huizinga, J. *Homo Ludens: Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Groningen : Wolters-Noordhoff, 1985⁸, xi+209 p.

⁹⁸ J. Huizinga, *Homo Ludens: Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Groningen : Wolters-Noordhoff, 1985⁸, pp. 5-6.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 6.

¹⁰⁰ Verscheen origineel als Bakhtin, M. *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i Renessansa*. Moskou, 1965 maar is beter bekend onder de Engelse vertaling Bakhtin, M. *Rabelais and his World* (vert. H. Iswolsky). Londen, 1968.

¹⁰¹ J. Verberckmoes, “De volkscultuur en het lachen in de Spaanse Nederlanden”, In: *Volkskunde*, 93 (1992) 1, p. 40.

¹⁰² J. Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen : SUN, 1998, p. 14.

¹⁰³ A. Gurevich, “Bakhtin and his theory of Carnival”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, pp. 54-57.

Le Roy Ladurie heeft het in zijn *Montaillou* (1975) heel even over de lach. De 'neerbuigende en schertsende glimlach' van Pierre Maury vormt een klein onderdeel van zijn beschrijving over de mentaliteit van rondtrekkende herders.¹⁰⁴ Le Roy Ladurie noemt het één van eenvoudigste emoties.¹⁰⁵

Een volgende stap werd gezet door Keith Thomas. In de *Times Literary Supplement* van januari 1977 verscheen een artikel van deze historicus waarin hij een pleidooi hield om het sociale aspect van de lach te onderzoeken.¹⁰⁶ De studie van de lach is een thema dat de geschiedschrijving moest interesseren want het legt de veranderende waarden van vroegere samenlevingen bloot.¹⁰⁷

Humor inspireerde ook het beruchte werk van Robert Darnton. In *The great cat massacre* (1984) beschrijft Darnton een werkersopstand in een drukkerij.¹⁰⁸ Kort gezegd gingen ze in opstand vanwege hun slechte arbeidsomstandigheden en de voorkeursbehandeling die de katten van de patroon kregen. Met een list kregen ze het voor elkaar om de katten te laten verdwijnen. Een kattenslachting volgde waarbij de werknemers heel veel plezier hadden. Dit voorval speelden ze nadien nog verschillende keren na, telkens met evenveel plezier. Darnton grijpt dit merkwaardig schouwspel aan om de artisanale cultuur uit het Ancien Régime te begrijpen. Door de humor te begrijpen, begrijp je de cultuur.

De Britse cultuurhistoricus Peter Burke toont een blijvende interesse in humor. In 1992 noemt Peter Burke de studie van de grap – naast de studies van mentale ziektes, dromen en visioenen – als interessant onderzoeksveld voor de *psychohistory*.¹⁰⁹ Vijf jaar later verschijnt in zijn *Varieties of Cultural History* (1997) een bijdrage over humor.¹¹⁰ Hierin bestudeert hij parodie en practical jokes (*beffa*) uit het vroegmoderne Italië. Zijn opzet is om via humor verandering te ontdekken.

Het aandeel van Nederlandse historici lijkt relatief gezien groot te zijn. Bremmer en Roodenburg publiceerden in 1997 *A Cultural History of Humour*. Het diende als aanzet tot

¹⁰⁴ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, een kettens dorp in de Pyreeën (1294-1324)* (vertaald door Claire den Boer en Roland Fagel). Amsterdam : Bert Bakker, 1984 (orig. 1975), pp. 167-168.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 177.

¹⁰⁶ THOMAS, K. "The place of laughter in Tudor and Stuart England." In: *Times Literary Supplement*, 21.01.1977, pp. 77-81; Het artikel is een herwerkte versie van een lezing van die Thomas gehouden heeft op 3 december 1976 aan de University College London.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 77.

¹⁰⁸ Robert Darnton, "Workers revolt: The great cat massacre of the rue Saint-Séverin", In: DARTON, Robert. *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York : Basic books, 1984, pp. 76-104.

¹⁰⁹ P. Burke, "Collective Psychology and Social Change – Achievements and Problems", In: LOEWENSTEIN, B. *Geschichte und Psychologie: Annäherungsversuche*. Pfaffenweiler : Centaurus, 1992, pp. 31-32.

¹¹⁰ Peter Burke, "Frontiers of the Comic in Early Modern Italy", In: BURKE, Peter. *Varieties of cultural history*. Ithaca: Cornell University Press, 1997, pp. 77-93.

meer humorstudie in de geschiedenis. Met bijdragen van onder meer Le Goff en Gurevich is dit boek van Bremmer en Roodenburg een eerste collectieve oproep tot een waardering van humor. Problematisch is wel de beperkte theoretische achtergrond. In de inleiding wordt een humordefinitie gegeven. Humor is “[...] any message – transmitted in action, speech, writing, images or music – intended to produce a smile or a laugh.”¹¹¹ Daarnaast erkennen ze ook dat lachen niet zomaar hetzelfde is als humor. Maar daar blijft het bij. Bovendien wordt humor hier gelimiteerd tot een bewuste gebeurtenis. Indien humor de bedoeling heeft de lach op te wekken, dan sluit men alle onbedoelde maar grappige situaties uit. Het lijkt er op dat enkel Jacques Le Goff een poging doet om verder dan de eigen discipline te kijken. De onderzoeksbibliografie van Verberckmoes aan het einde van het boek vermeldt nochtans heel wat interdisciplinaire werken.¹¹² Een andere Nederlandse bijdrage is Rudolf Dekkers *Lachen in de Gouden eeuw* (2003). Zijn bron is een verzameling grappen van dichter Aernhout van Overbeke uit de zeventiende eeuw.

Met *A Cultural History of Humour* kunnen we de ook overstap maken naar Belgische historici. In het werk zit ook een bijdrage van Johan Verberckmoes. Zijn eerste stappen in humor studies had hij dus al in 1984 genomen. Geïnspireerd door Bakhtins geschriften schreef hij toen een thesisverhandeling over het lachen in de Zuidelijke Nederlanden van de 17de eeuw. Aan de hand van dagboeken, plakaten, processtukken, etc. trachtte Verberckmoes de 17de-eeuwse mentaliteit te beschrijven. Verberckmoes ontdekte een evolutie van spontaan uiten van gevoelens voornamelijk via het spotten naar een “[...] louter ontspannend lachen of van een moraliserend lachen [...]” door de contrareformatie.¹¹³ Maar hij benadrukt wel dat de vroege 17^e eeuw geenszins een donkere tijd was, eerder een periode waarin een mentaliteitsverschuiving plaatsvond.¹¹⁴ Het schrijven van de verhandeling ging evenwel niet zonder moeite. Verberckmoes moet ongeveer de eerste Belgische historicus geweest zijn die humor expliciet als onderwerp had. Om zijn probleemstelling op te lossen moest hij bijgevolg zijn mosterd bij andere wetenschappen halen.

In 1992 en 1998 werkte hij verder aan de geschiedenis van de lach in de Zuidelijke Nederlanden. Belangrijk vertrekpunt blijft de volkscultuur van Mikhail Bakhtin. In het artikel *De volkscultuur en het lachen in de Spaanse Nederlanden* (1992) komt Verberckmoes tot de stelling “[...] dat volks lachen en beschaafd lachen vanaf de 16^{de}

¹¹¹ J. Bremmer en H. Roodenburg, “Introduction: Humour and History”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. 1.

¹¹² J. Verberckmoes, “Humour and History: A Research Bibliography”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, pp. 242-252.

¹¹³ J. Verberckmoes, *De lach: mogelijkheden van ee historisch onderzoek betreffende de Zuidelijke Nederlanden 1599-1633*. Leuven (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL), 1984, pp. 128-129.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 130.

eeuw onderscheiden begrippen werden, die echter niet gescheiden konden worden.”¹¹⁵ Het civilisatieproces veranderde de volkscultuur. Zo verdwenen de narrenfeesten maar andere feesten, zoals Driekoningenavond, namen elementen van de volkscultuur over. De officiële cultuur had de volkscultuur nodig en vice versa. De tegenstelling stimuleerde nieuwe uitdrukkingsvormen, besluit Verberckmoes.¹¹⁶ In 1998 verscheen *Schertsen, schimpen en schateren*, een herwerkte versie van zijn doctoraatsverhandeling uit 1993.¹¹⁷

Het valt op dat tot nog toe enkel historici aan bod gekomen zijn die de middeleeuwen of vroegmoderne tijd bestuderen. Dit weerspiegelt de stand van zaken in het historisch veld. Eigenlijk hoeft de kloof humor – nieuwste geschiedenis niet zo diep te zijn. De pers is en was een bron van humoristische rubrieken. In *Humor als bron voor mentaliteitsgeschiedenis* (1985) trachtte Ann De Rijke een humoranalysemethode uit te werken die op humoristische rubrieken in de pers kon toegepast worden.¹¹⁸

Vooraf brontypes als de cartoon en de karikatuur krijgen in de geschiedschrijving van de nieuwste tijd aandacht. "Le 19e siècle est l'âge d'or de la caricature," stelt Laurence van Ypersele (1996) in een artikel over karikaturen over de koning tussen 1884-1914.¹¹⁹ Zij is een van de bedrijvigste (Belgische) historici met de karikatuur als bron.¹²⁰ Met *Karikaturen over de Spaanse burgeroorlog* (1987) onderzoekt Lambrecht de themata die over die oorlog in Belgische dagbladen verschenen zijn.¹²¹ Jammer genoeg maakte ze geen theoretische bedenkingen over humor. Van de dissertaties over cartoons die werden doorgenomen, maakte geen enkele een link naar humorstudies of een poging tot een humordefinitie.¹²² Humor blijft dus binnen de lijntjes van de cartoon.

¹¹⁵ J. Verberckmoes, "De volkscultuur en het lachen", p. 41.

¹¹⁶ *Ibid.*, pp. 48-49.

¹¹⁷ VERBERCKMOES, J. *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen : SUN, 1998, 287 p. (Memoria: cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden).

¹¹⁸ Ann De Rijke, *Humor als bron voor mentaliteitsgeschiedenis. Methodologisch ontwerp voor kwantificerend en kwalitatief onderzoek aan de hand van de Gentse weekbladpers tussen 1914 en 1940*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG), 1985, p. 2.

¹¹⁹ Laurence van Ypersele, "L'image du roi dans la caricature politique en Belgique de 1884 à 1914", In: *BTNG*, 26 (1996) 1-2, p. 135.

¹²⁰ Zie naast vorige voetnoot o.a. VAN YPERSELE Laurence. "La caricature politique en Belgique francophone dans l'entre-deux-guerres." In: *BTNG*, 23 (1992) 3-4, pp. 415-446; VAN YPERSELE Laurence. "La caricature et l'historien." In: COURTOIS, Luc et PIROTTE, Jean (sous la dir. de). *Images de la Wallonie dans le dessin de presse (1910-1961). Une enquête dans la presse d'action wallonne*. Louvain-la-Neuve : Fondation wallonne Pierre-Marie et Jean-François Humblet, 1993, pp. 113-117; VAN YPERSELE Laurence. "L'image de la Belgique dans la caricature anticléricale belge de 1884 à 1914." In: *Ridiculus*, 5 (1998), pp. 112-129.

¹²¹ Jeanine Lambrecht, "Karikaturen over de Spaanse burgeroorlogen in de Belgische dagbladpers (17.7.36-30.3.39)", In: *BTNG*, 18 (1987) 3-4, pp. 801-864.

¹²² Geschiedenis: STADEUS, M. *De vooravond (1937-1940) van wereldoorlog II in de cartoons: De visie van de cartoonisten op de politieke gebeurtenissen. Een vergelijkende studie*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1999, 2 dln., 205 p.+ 227 p. (promotor: R. Van Eenoo); CAMBIER, S. *Karikaturen in de Belgische bezettingspers: een vergelijkende studie van 'Le Soir', 'Volk en Staat' en 'Vooruit'*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 2005, 2 dln., 168+s.p. (promotor:

Met het boek *Humor met een verleden* (2006) van Beyen en Verberckmoes komen we aan de recentste en misschien wel belangrijkste Belgische bijdrage.¹²³ Het is een oproep om collectieve identiteiten via humor te bestuderen. De verdienste van dit boek is dat het op een kritische wijze het concept humor hanteert. Maar hierover spreken we in het volgend puntje.

Tot slot, als men de literatuur er op nabeschouwt moet men concluderen dat arbeiders geen gevoel voor humor hebben. Artikels over arbeiders en humor zijn quasi onvindbaar. Uitgebreide aandacht is pas in de laatste jaren te zien. In 2007 gaf het tijdschrift *International Review of Social History* (IRSH) in een themanummer een aanzet tot de studie van humor en sociaal protest.¹²⁴ Een aantal bijdragen richtten zich specifiek op de rol van humor in de constructie van collectieve identiteit. Humor komt vooral aan bod als middel tot sociaal protest. Met microgeschiedenis als benadering bestudeert Kirsti Salmi-Niklander voornamelijk een handgeschreven krant van een groep Finse jongeren uit de arbeidersklasse.¹²⁵ Het artikel focust vooral op de functie van ironie, parodie en satire binnen een kleine groep jongeren. Humor als verdoken kritiek komt bij Nghiem Lien Huong aan bod.¹²⁶ Op basis van twee grappen analyseert ze de groepsidentiteit van arbeiders in een Vietnamese kledijfabriek.

Interessanter is het werk van Yves Quairiaux. In *L'image du flamand en Wallonie* (2006) gaat hij in de periode 1830-1914 op zoek naar de oorsprong van sociale en politieke stereotypen over Vlamingen in Wallonië.¹²⁷ In het sociale luik komt de Vlaamse arbeider die in Wallonië werkte aan bod. Zijn analyse is gebaseerd op Waalse liederen en komisch theater. Humor is bij Quairiaux niet zozeer het instrument om tot de kern van de stereotypen te komen. Hiervoor gebruikt hij het dialect dat hij als drager ziet van de meest intieme gevoelens van het alledaagse leven.

Wanneer we dit resumeren, komen we tot de vaststelling dat historici de mogelijkheden van humor beseffen. Keith Thomas zei het als volgt: "*For when we laugh*

B. De Wever); Communicatiewetenschappen: VERFAILLIE, M. *Analyse van de cartoons in de Vlaamse pers* (1995). Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 1996, 124 p. (promotor: E. De Bens); VAN HOOREBEKE, A. *De politieke cartoon: De cartoons van Plantu over Algerije*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 1998, 2 dln., 112+ 82 p. (promotor: F. Saeys);

¹²³ BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. (eds.). *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire pers Leuven, 2006, 318 p.

¹²⁴ 't HART, Marjolein en BOS, Dennis. "Humour and Social Protest." In: *IRSH*, 52 (2007). pp. 1-305.

¹²⁵ Kirsti Salmi-Niklander, "Bitter Memories and Burst Soap Bubbles: Irony, Parody, and Satire in the Oral-Literary Tradition of Finnish Working-Class Youth at the Beginning of the Twentieth Century", In: *IRSH*, 52 (2007), pp. 189-207.

¹²⁶ Nghiem Lien Huong, "Jokes in a Garment Workshop in Hanoi: How Does Humour Foster the Perception of Community in Social Movements?", In: *IRSH*, 52 (2007), pp. 189-207.

¹²⁷ QUARIAUX, Yves. *L'image du flamand en Wallonie. Essai d'analyse sociale et politique (1830-1914)*. Bruxelles : Labor, 2006, 663 p.

we betray our innermost assumptions.”¹²⁸ Een studie van humor, legt de culturele regels bloot.

Niet dat het helemaal kommer en kwel is, een aantal historici zullen aan bod komen in het theoretisch stuk, maar de meeste de meeste werken nemen een onvoldoende kritische houding aan tegenover het concept humor. Weinigen vragen zich af wat humor eigenlijk is. Is de lach een uiting van humor? Welke functies heeft humor? Hoe functioneert het ten opzichte van identiteit? In groepen?

Wellicht is het gebruikte bronnenmateriaal één van de oorzaken. Het gaat vaak om bronnen waarvan manifest is aangeduid dat het om humor gaat. In *A Cultural History of Humour* (1997) gebruiken de auteurs allerlei soorten informatiebronnen: etiquetteboekjes, schilderijen, kluchtboeken, parlementaire documenten, dagboeken, et cetera.¹²⁹ Ann De Rijke besloot enkel die stukken met “[...] expliciete aanduiding van de tijdgenoot over wat humoristisch bedoeld was [...]” in haar verhandeling te analyseren.¹³⁰ Hetzelfde zien we in het themanummer van het IRSH.

De vraag is echter hoe representatief zulke bronnen zijn. Antropoloog Apte (1985) merkt op dat maar weinig humoranalyses aangeven in hoeverre het gebruikte materiaal karakteristiek is voor de werkelijkheid. Er wordt snel aangenomen dat grappen wijdverspreid zijn in de samenleving. “Such claims, which are rarely based on statistical validation, appear to reflect the subjective impressions of the researchers.”¹³¹ Roodenburg (1997) wijst er op dat kluchtboeken niet vertellen wie aan wie de grappen vertelde en op welke manier dit gebeurde. Bepalen uit welke sociale groep de grappen komen, wordt problematisch.¹³²

Met de Strijdpennig beschikken we echter over een bron die niet bedoeld was als een humoristische rubriek. Met andere woorden, de uitingen die daarin voorkomen, worden in het alledaagse leven gebruikt. Ze weerspiegelen de gedeelde culturele waarden.

Het opzet verschilt ook met die van het IRSH-themanummer. Daarin wordt vooral bekeken hoe humor in bepaalde situaties functioneert: als verdoken kritiek, als 'weapon of the weak', als middel om een boodschap over te brengen, als groepsversterking, et cetera. Het opzet van deze verhandeling is anders: via humor identiteiten analyseren. Niet de functie van humor maar de identiteiten die het weergeeft, zijn belangrijk.

¹²⁸ K. Thomas, *art. cit.*, p. 77.

¹²⁹ J. Bremmer en H. Roodenburg, “Introduction”, p. 3.

¹³⁰ Ann De Rijke, *op. cit.*, p. 34.

¹³¹ M.L. Apte, *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca – Londen : Cornell University Press, 1985, p. 128.

¹³² H. Roodenburg, “To converse agreeably: civility and the telling of jokes in seventeenth-century Holland”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. 113.

Hoewel humor niet het primaire instrument is, komt de benadering van Quairiaux (2006) het dichtst bij onze doelstellingen. Het is wellicht geen toeval dat hij via het dialect met humor in aanraking komt. Dit toont aan dat humor informatie verschaft over het alledaagse leven. Maar eerst hebben we nog wat sociale theorie nodig.

1.2. Sociale theorie

Zoals aangegeven in de inleiding van dit hoofdstuk, wordt humor in het woordenboek gedefinieerd als een “situatie of uitspraak die vrolijke verbazing en gelach opwekt.”¹³³ Als men wat dieper graaft, wordt het echter minder eenduidig. De wetenschappelijke literatuur kent tientallen zometer honderden definities. Het heeft dan ook geen zin om ze hier allemaal te herhalen. Enkel de grote lijnen worden hier uiteengezet.¹³⁴

Opvallend in humoronderzoek is dat hedendaagse werken nog vaak verwijzen naar theorieën van decennia terug. Enerzijds kan dit betekenen dat deze oude theorieën algemeen aanvaard zijn en geen vernieuwing nodig hebben. Maar zoals we zullen zien, betekent het eerder dat rond de definitie van humor nog altijd grote discussie bestaat. Zelfs voor een huidige stand van zaken is het dan nog nuttig om oudere theorieën te belichten. Doorgaans worden humorthorieën volgens de classificatie van Monro's *Argument of Laughter* (1951) neergeschreven.¹³⁵ Drie overkoepelende categorieën worden onderscheiden: superioriteits-, incongruentie- en ontspanningstheorieën. Omdat vele humorthoretici niet in één hokje te duwen zijn – en omdat vele werken nogal verschillen inzake classificatie – zullen we deze weg niet verder bewandelen.¹³⁶ Een korte uitleg wordt wel gegeven.

1.2.1. Classificatie van humorthorieën

De superioriteitstheorie stelt dat de lach verschijnt indien men zich superieur voelt ten opzichte van anderen. Voornaamste protagonist van deze these is Thomas Hobbes. Door vergelijking met het inferieure van ons vroegere zelf of van anderen, komt er bij ons

¹³³ Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands, 2005

¹³⁴ Uitgebreide overzichten zijn o.a. verschenen in RASKIN, V. *Semantics mechanisms of humor*. Dordrecht : D. Reidel, 1985, xix+284 p. (Studies in linguistics and philosophy, 24); ATTARDO, Salvatore. *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn : Mouton de Gruyter, 1994, xix+426 p. (Humor Research, 1); Een heel ruime synthese met psychologische invalshoek is MARTIN, R.A. *The psychology of humor: an integrative approach*. New York : Academic Press, 2007, xviii+446 p; Een bespreking van humorthorieën in hun ontstaanscontext is te vinden in BILLIG, Michael. *Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour*. London - Thousand Oaks, California - New Delhi : Sage, 2005, vii+264 p.

¹³⁵ MONRO, D.H. *Argument of Laughter*. [Carlton] : Merlbourne University Press, [1951].

¹³⁶ Zo wordt Henri Bergson in 3 verschillende hokjes geduwd, nl. agressie, superioriteit en incongruentie door respectievelijk A.C. Zijderfeld, *Sociologie van de zottheid: de humor als sociaal verschijnsel*. Meppel : J.A. Boom en Zoon, 1971, p. 142; S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn : Mouton de Gruyter, 1994, p. 50. (Humor Research, 1); J. Le Goff, “Laughter in the Middle Ages”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. 47.

huidige zelf een plotse bewustwording van eminentie. Hobbes noemde het een *sudden glory*.¹³⁷ De mens is in constante strijd met elkaar en de lach verschijnt zodra men wint.¹³⁸ De wortels van deze theorie gaan terug tot in de Klassieke Oudheid. Voor Plato kwam het lachen enkel door menselijk kwaad en dwaasheid. De lach was dan ook schadelijk.¹³⁹ Aristoteles ging hiermee akkoord en zag vooral spot in het lachen.¹⁴⁰ Feinberg merkt in zijn *The Secret of Humor* terecht op dat superioriteit alleen niet voldoende is om grappig te zijn.¹⁴¹

Een tweede classificatie is de ontspannings- of relief/release-theorie. De basisstelling is dat de lach voor ontspanning zorgt nadat fysieke of psychische energie werd opgebouwd. Hoewel Spencer één van de eerste was, wordt vooral Sigmund Freud als vertegenwoordiger gezien.¹⁴² Freud stelt dat er voortdurend energie gebruikt wordt om het gedrag te conformeren aan de beperkingen en remmingen die de samenleving oplegt.¹⁴³ Zodra iets lachwekkends gebeurt, ontstaat een energieoverschot in het lichaam. De opgestapelde energie vloeit uiteindelijk weg via de lach.

Een laatste overkoepelende classificatie is de incongruentiethese. Een ongerijmdheid treedt op zodra iets niet overeenstemt met een verwacht patroon.¹⁴⁴ Vertegenwoordigers van de incongruentiethese zijn o.a. Kant, Schopenhauer, en opnieuw Aristoteles. Eerst genoemde wordt gezien als grondlegger van de moderne definitie.¹⁴⁵ De *bisociation* van Arthur Koestler kan men ook onder deze categorie plaatsen. In zijn *The Act of Creation* (1964) wordt humor als onderdeel van het creativiteitsproces – het ontdekken van verborgen overeenkomsten – geplaatst.¹⁴⁶ Dit gebeurt via *bisociation*: twee afzonderlijke op zichzelf staande ideeën worden verenigd tot een nieuw idee.¹⁴⁷ Evenals bij de vorige theorieën wordt de nadruk gelegd op het centrale element, maar op zich is dit niet voldoende om humor of lachen te genereren. In de laatste jaren werd aan deze theorie de *incongruity-resolution* toegevoegd: vooraleer incongruentie tot humor leidt, dient men de ongerijmdheid op te lossen.¹⁴⁸ We gaan nu over tot de bespreking van de voornaamste discussiepunten.

¹³⁷ L. Feinberg, *The Secret of Humor*. Amsterdam : Rodopi, 1978, p. 6.

¹³⁸ J. Morreall, *Taking Laughter Seriously*. Albany : State University of New York Press, 1983, p. 5.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 4.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 5.

¹⁴¹ L. Feinberg, *op. cit.*, p. 7.

¹⁴² J. Morreall, *op. cit.*, pp. 22-23.

¹⁴³ J. Verberckmoes, *De lach*. p. 33.

¹⁴⁴ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, p. 48; parafrasering van een citaat uit MCGHEE, P.E. *Humor: Its origin and Development*. San-Francisco-Reading: Freeman, 1979, pp. 6-7.

¹⁴⁵ *Ibid.*, pp. 47-48.

¹⁴⁶ A. Koestler, *The Act of Creation*. New York : Macmillian, 1964⁶, p. 27.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 35.

¹⁴⁸ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, p. 143; parafrasering van een citaat van FORABOSCO, G. "Cognitive aspects of the humor process: the concept of incongruity." In: *Humor*, 5 (1992) 1, pp. 45-68.

1.2.2. De lach als verklikker van humor?

Kan men lachen gelijkstellen aan humor? Wordt er enkel om humor gelachen? En lacht men altijd zodra er humor is? Niet elke auteur maakt een onderscheid. Men kan echter stellen dat in de laatste decennia hierover een consensus is bereikt. De antropologe Douglas schreef in haar *Implicit meanings* (1999) dat de lach op zich niet voldoende is om te bepalen of iets grappigs is.¹⁴⁹ Want “[...] it is generally recognised that one can appreciate a joke without actually laughing, and one can laugh for other reasons than from having perceived a joke.”¹⁵⁰ Morreall vraagt zich in *Taking Laughter Seriously* (1983) af of het wel mogelijk is een theorie van de lach te ontwikkelen.¹⁵¹ De moeilijkheden liggen voornamelijk in de diverse uiteenlopende situaties waarin of waarmee men lacht.

Attardo parafraseert in zijn *Linguistic Theories of Humor* (1994) de vijf redenen van Olbrechts-Tyteca waarom lachen als criterium voor humor onhoudbaar is.¹⁵² Ten eerste is lachen veel ruimer dan humor. Er is bijvoorbeeld het fysiologisch lachen, veroorzaakt door chemische stoffen. Daarnaast heeft lachen niet altijd dezelfde betekenis. Het fenomeen van het ritueel lachen hoort hieronder. Olbrechts-Tyteca stelt dat de lach in Afrika meer een teken van schaamte en verbazing is dan amusement. Ten derde staat de lach niet in verhouding tot de intensiteit van humor. Door opvoeding en ouderdom leren we reacties onder controle houden. Regelmatig in contact komen met humor kan tot onverschilligheid leiden. Vervolgens zien we dat humor soms gelach, soms een glimlach tweebrengt. Er bestaat geen consensus of de glimlach een verzwakte vorm is. Ten laatste kan de lach niet altijd direct geobserveerd worden. Lachen kan zelfs gesimuleerd worden.

Dit laatste benadrukt ook Morreall (1983). Lachen kan gebeuren zonder de aanwezigheid van plezier, bv. om de baas te plezieren of om spanning te verminderen. Omdat lachen vrijwillig is, kan het dus onderdrukt of geforceerd worden.¹⁵³ Verder dient men volgens Morreall in de stemming te zijn om te lachen. Die is er pas bij een gevoel van veiligheid.¹⁵⁴ Ook antropoloog Henk Driessen stelt in *Humour, Laughter and the Field* (1997) dat men kan lachen zonder te grappen. In hun veldonderzoek lachen antropologen

¹⁴⁹ De originele tekst verscheen in DOUGLAS, M. “The Social Control of Cognition: Some Factors in Joke Perception.” In: *Man*, 3 (1968) 3, pp. 361-376 en werd herdrukt in haar boek *Implicit meanings* (1975). De tweede editie ervan wordt hier gebruik DOUGLAS, M. *Implicit meanings: selected essays in anthropology. 2nd edition*. Londen – New York : Routledge, 1999, xx+322 p.

¹⁵⁰ M. Douglas, *Implicit meanings: selected essays in anthropology. 2nd edition*. Londen – New York : Routledge, 1999, p. 148.

¹⁵¹ J. Morreall, *op. cit.*, pp. 1-3.

¹⁵² S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*. pp. 11-12.

¹⁵³ J. Morreall, *op. cit.*, pp. 58-59.

¹⁵⁴ *Ibid*, p. 53.

vaak om de spanning vanwege een eerste contact met vreemden of door pogingen om de taal te spreken.¹⁵⁵

1.2.3. Humor als sociale praktijk

Kan er gelachen worden zonder aanwezigheid van een ander of dient men minstens met twee of meer te zijn? Volgens Henri Bergson is niets komisch buiten de mens. Zonder de mens geen lach. Zelfs één individu is niet voldoende, er moeten andere mensen aanwezig zijn. “Ons lachen is altijd het lachen van een groep.”¹⁵⁶

In *Sociologie van de zothed* (1971) stelt ook Zijderveld expliciet dat humor een sociaal fenomeen is.¹⁵⁷ De Nederlander meent dat met de eenzame schipbreukeling op een onbewoond eiland vaak gelachen wordt, maar de gestrande heeft zelf minstens één iemand nodig om te kunnen lachen. Maar zoals met vele zaken in de humorstudies bestaat hier ook geen overeenstemming over.

Ook de Franse historicus Le Goff vindt dat de lach minstens een duo nodig heeft maar de personen kunnen evenwel “[...] real or imagined [...]” zijn.¹⁵⁸ Er is altijd iemand die de lach veroorzaakt en iemand die lacht. In de inleiding van *Humor met een verleden* (2006) onder redactie van Beyen en Verberckmoes lezen we dat zij de metafoor van de schipbreukeling niet delen.¹⁵⁹ Wel stellen ze dat de schipbreukeling lacht “[...] omdat hij de situatie waarin hij zich bevindt in verband kan brengen met zijn herinneringen aan de bewoonde wereld.”¹⁶⁰ We moeten ons dan wel afvragen of de arme man niet kan lachen met, stel, gedrag van dieren? Hoeft hij hiervoor terug te grijpen naar herinneringen in de bewoonde wereld?

1.2.4. Waarom lacht men?

Waarom lachen we? Zowat ieder werk heeft hier een eigen visie op. Laten we beginnen bij de Franse filosoof Henri Bergson en zijn werk *Le rire* (1900). Bergson stelt dat gedrag komisch wordt indien het inelastisch, mechanisch wordt, buiten de wil van de persoon om.¹⁶¹ Het lachen om een rennende man die valt is vanwege de onvrijwilligheid en

¹⁵⁵ H. Driessen, “Humour, Laughter and the Field: Reflections from Antropology”, In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. 230.

¹⁵⁶ H. Bergson, *Het lachen: Essay over de betekenis van het komische* (inl. Jan Bor; vert. Eric de Marez Oyens). Amsterdam – Meppel : Uitgeverij Boom, 1993, p. 31. (Boom Klassiek); Het origineel verscheen in 1900.

¹⁵⁷ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zothed*, pp.13-14.

¹⁵⁸ J. Le Goff, *art. cit.*, p. 40.

¹⁵⁹ M. Beyen en J. Verberckmoes, *art. cit.*, p. 17.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 18.

¹⁶¹ H. Bergson, *op. cit.*, pp.15-16.

dus het mechanische van het gedrag.¹⁶² De man had geen controle meer over zijn lichaam en is subject van de materie, zijn lichaam. Bergson ziet een strijd tussen de ziel, die voortdurend verandert, en de materie, die streeft naar automatismen.¹⁶³ Zodra de materie er in slaagt de ziel te automatiseren, te mechaniseren, “[...] weerspiegelt zich dat in een komisch effect op het lichaam.”¹⁶⁴ De theorie van Bergson kreeg vanwege de nadruk op mechanisering kritiek.

De Nederlandse socioloog Zijderveld zag het net omgekeerd. Niet de mechanisering maar de onverwachtse verstoring ervan wordt als essentieel kenmerk van humor gezien.¹⁶⁵ De Belgische socioloog Eugène Dupréel schreef zijn artikel *Le problème sociologique du rire* (1949) onder meer als reactie op de mechaniseringsthese.¹⁶⁶ Hij toonde aan dat lachen ook verwekt kan worden door het omgekeerde van starheid. Een oude verstijfde man die plots blijk geeft van enorme lenigheid, kan ook de lach opwekken.¹⁶⁷ Zelfs indien er een soort mechanisatie is, hoeft dit niet altijd tot lachen te leiden. “Ainsi de l’identique et de la répétition il résulte tantôt le rire, tantôt des effets tout différents, soit la grâce, soit la grandeur.”¹⁶⁸ Ook Arthur Koestler bekritiseert de mechaniseringsthese. Indien deze juist is, “[...] there would be nothing more funny than a corpse.”¹⁶⁹ Mijn inziens interpreteert Koestler Bergson ietwat verkeerd. Bergson had het vooral over de mechanisering van levende zielen.

Hoe verhoudt humor zich tot de samenleving? Zijderveld schreef in 1968 het artikel *Jokes and their Relation to Social Reality* als reactie op Freud.¹⁷⁰ Zoals de titel laat uitschijnen, plaatst Zijderveld humor in de sociale realiteit i.p.v. het onbewuste. Zijn boek *Sociologie van de zotheid* (1971) is een verdere uitwerking van het artikel. Humor is spelen met zininhouden. Er wordt weinig belang gehecht aan de grappenmaker zelf doordat de context de humor bepaalt.¹⁷¹ Ook Mary Douglas (1999) benadrukt dat de grap enkel in de totale sociale situatie begrepen kan worden.¹⁷² Alleen dan zie je het verschil tussen obsceniteit en humor. De grap kan ook nooit incongruent zijn want het moet de sociale structuur weerspiegelen. Indien niet, is het obscene.

¹⁶² *Ibid.*, p.30.

¹⁶³ *Ibid.*, p.43.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p.44.

¹⁶⁵ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, pp. 39-40.

¹⁶⁶ Het artikel verscheen voor het eerst in 1928 maar hier wordt gebruikt gemaakt van DUPRÉEL, E. “Le problème sociologique du rire.” In: DUPRÉEL, E. *Essais pluralistes*. Paris : PUF, 1949, pp.27-69.

¹⁶⁷ E. Dupréel, “Le problème sociologique du rire”, In: DUPRÉEL, E. *Essais pluralistes*. Paris : PUF, 1949, p. 38.

¹⁶⁸ *Ibid.*, loc. cit.

¹⁶⁹ A. Koestler, *op. cit.*, p. 42.

¹⁷⁰ ZIJDERVELD, A.C. “Jokes and their Relation to Social Reality.” In: *Social Research*, 35 (1968) 2, pp. 268-311.

¹⁷¹ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 23.

¹⁷² M. Douglas, *op. cit.*, p. 158.

Zijderveld onderscheidt verschillende speeldimenties. Het spelen met taal uit zich o.m. in *spoonerism* (verdraaien van woorden) en *chiasme* (een bestaande structuur op andere plaatsen).¹⁷³ Daarnaast bestaat er ook nog het spelen met logische zinnigheden (bv. absurde humor), met emotionele zinnigheden (bv. zwarte humor) en met zinnigheden van het alledaagse leven (bv. parodie, satire, karikatuur, et cetera).¹⁷⁴

Belangrijk is de kritiek die Christie Davies uit in zijn *Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report* (1984). Davies benadrukt hierin de noodzaak om bij sociologisch onderzoek comparatief te werk te gaan. Het belang ligt niet meteen in het feit dat men andere zinnigheden heeft, maar dat men op zoek moet gaan naar de sociale oorsprong van deze betekenissen.¹⁷⁵ In zijn *Trend report* (1983) stelde Zijderveld namelijk dat de betekenissen in de grap irreëel zijn.¹⁷⁶ Bij het ontvangen van een grap wordt het verschil tussen werkelijkheid en fictie weggelachen, waarmee het irreële bevestigd wordt. Davies (1984) merkt terecht op dat ook de realiteit onduidelijk, tegenstrijdig, ... kan zijn. Het maken van een grap dient dan als correctie op de realiteit.¹⁷⁷

In *Taking Laughter Seriously* (1983) probeert John Morreall een allesomvattende humortheorie op te stellen. "Laughter results from a pleasant psychological shift," stelt de auteur.¹⁷⁸ Lachen en humor zijn nauw verbonden maar geen synoniemen. Gekriebel leidt wel tot lachen, maar is geen humor. Er is een meer geavanceerde verschuiving nodig, nl. "[...] a conceptual shift."¹⁷⁹ Via spelen met concepten komen we al snel bij incongruentie terecht. De verschuiving moet plots zijn. Hoe groter de verschuiving, hoe meer tijd het mag innemen.¹⁸⁰ Het lachwekkende van de grap zit hem in de onverwachtheid van de punch line.

Morreall is niet de enige die het plotse als essentieel element ziet. We zagen eerder Thomas Hobbes' *sudden glory*. Kant zag het lachen als een affectie door een plotse transformatie.¹⁸¹ Koestlers energiestroom eindigt pas in lachen zodra de spanning ervan plots bevrijdt wordt.¹⁸² Mijns inziens kan men hierbij een kanttkening plaatsen. Het plotse kan bijdragen tot het lachwekkende maar is geen essentieel onderdeel. Ook Zijderveld (1971) deelt die mening.¹⁸³ Hoe onverwacht is een punch line indien de grap al eens

¹⁷³ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, pp. 24-27.

¹⁷⁴ *Ibid.*, pp.27-29; 29-32; 32-36.

¹⁷⁵ C. Davies, "Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report on 'The Sociology of Humour and Laughter'", In: *Current Sociology*, 32 (1984) 3, p. 148.

¹⁷⁶ A.C. Zijderveld, "Trend Report: The Sociology of Humour and Laughter", In: *Current Sociology*, 31 (1983) 12, p. 35.

¹⁷⁷ C. Davies, "Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report", p. 150.

¹⁷⁸ J. Morreall, op. cit., p. 39.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 42.

¹⁸⁰ *Ibid.*, pp. 48-51.

¹⁸¹ S. Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, pp. 47-48.

¹⁸² A. Koestler, op. cit., pp. 32-35.

¹⁸³ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 40.

verteld werd? En hoe komt het dan dat met diezelfde grap nogmaals gelachen kan worden? Gekriebel leidt volgens Morreall niet tot gelach indien men het ziet aan komen.¹⁸⁴ Probeer de proef op de som te nemen bij een ‘kriebelgevoelig’ iemand. Verder stelt Morreall vast dat de verschuiving die gelach veroorzaakt plezierig moet zijn.¹⁸⁵ Dit kan enkel bij een gevoel van veiligheid (cf. supra).

1.2.5. Functies van humor

Waarvoor dient humor nu? Zijdeveld (1971) bespreekt een vijftal sociale functies.¹⁸⁶ De eerste functie van humor dient als contrapunt en spiegel van de maatschappij.¹⁸⁷ De samenleving bestaat naast een dominant waardesysteem uit nog vele andere. De tegenstellende waardesystemen zijn complementair. Humor kan deze waardesystemen blootleggen.

Ten tweede zijn humor en lachen ook communicatiemiddelen. Betekenissen en informatie worden doorgegeven. Daarnaast vormt humor mee de groepssolidariteit. Ten vierde kan humor conflictsituaties tot uiting brengen. Het helpt o.m. stereotypen verder te verspreiden. Ten laatste fungeert humor ook als geweldloos verzet. Zijdeveld acht dit de belangrijkste functie van humor.¹⁸⁸ Het kan het dominante waardesysteem ontwapenen en ontideologiseren door de dominante zinnigheden bloot te stellen aan andere.¹⁸⁹

In zijn conclusie schrijft hij dat de rol van humor in de maatschappij afnam. Hij bepaalde een aantal oorzaken.¹⁹⁰ Ten eerste de toenemende gelijkheid. Er is meer uniformiteit maar doordat het individu vele identiteiten bezit is er spanning. Men gaat op zoek naar pluriformiteit en macht. Bewegingen als black power, student power, feminine power, ... zijn volgens de socioloog kenmerkend. Ten tweede zorgt concurrentie voor prestigedrang. De mens wordt berekend en lacht meestal ten koste van anderen. Ten laatste is er een commercialisering van humor. Om te voldoen aan het ‘gemiddelde gevoel voor humor’ wordt humor slap en is het geweldloze verzet veraf. De lachbanden symboliseren dit. Indien humor niet bevrijdend kan werken, staat de mens “[...] waarschijnlijk voor een apocalyptische toekomst waarin hem langzaam maar zeker het lachen zal vergaan.”¹⁹¹

¹⁸⁴ J. Morreall, op. cit., p. 41.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 52.

¹⁸⁶ A.C. Zijdeveld, *Sociologie van de zotheid*, pp. 137-166.

¹⁸⁷ *Ibid.*, pp. 142-143.

¹⁸⁸ A.C. Zijdeveld, “Trend Report”, p. 58.

¹⁸⁹ A.C. Zijdeveld, *Sociologie van de zotheid*, pp. 162-163.

¹⁹⁰ *Ibid.*, pp. 168-174.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 174.

1.2.6. Agressie

Als humor het dominante waardesysteem aanvalt, kan men dan stellen dat humor agressief is? In de mechaniseringstheorie van Bergson zit humor als sociale correctie vervat. De lach dient begrepen te worden in zijn maatschappelijke context en kent een sociale functie.¹⁹² De mechanisering van iemand wordt volgens Bergson gezien als gevaar voor de samenleving. De persoon in kwestie houdt zich op dat moment niet bezig met het levende. Omdat er geen ‘feitelijke aantasting’ is, zal vanwege het komische effect dat de mechanisering sorteert, de maatschappij lachen.¹⁹³ “Het is bedoeld om iemand te vernederen en de persoon om wie het gaat een onaangenaam gevoel te bezorgen.”¹⁹⁴

Zijderveld (1971) heeft hierop kritiek. Het feit dat Bergson vijandigheid en agressie in alle vormen van lachen ziet, kan “[...] slechts verklaard [...] worden als een voortvloeisel van de paranoia van de moderne mens, die onder invloed van verschillende factoren de kunst van de zotheid heeft verlerd.”¹⁹⁵ Zijderveld (1971) meent dat het element agressie in humor overschat wordt.¹⁹⁶ Humor speelt met betekenissen of logica maar verwijst hiervoor niet noodzakelijk naar psychologische of sociologische realiteiten.¹⁹⁷ Een vreemde opmerking voor iemand met de basistheorie dat humor een sociaal verschijnsel is.

Davies (1984) vindt niet dat correctie de enige functie is, maar onder bepaalde omstandigheden kan een grap optreden als correctie van de tegenstrijdige realiteit. Daarnaast zijn competitie en agressie in humor verstrengeld. Een bananenschil-grap kan onschuldig zijn maar kan ook de betekenis van “[...] you are clumsier than I am” in zich dragen.¹⁹⁸ Bovendien blijkt volgens Davies dat ‘agressieve’ grappen populairder zijn.¹⁹⁹

Koestler meent dat het algemene element in humor *aggressive-defensive* of *self-asserting tendency* is.²⁰⁰ In ‘beschaafde’ humor is de agressie gesublimeerd en vaak onbewust maar bij kinderen en ‘primitieven’ is deze vaak wreed en van opschepperige zelfhandhaving.

Ook voor Feinberg heeft humor altijd een element van *playfull aggression*.²⁰¹ Of het nu verdraaiing van de taal is of gewone lolbroekerij, iets of iemand acht zich superieur. Naar mijn mening trekt Feinberg agressie te ver door. De antropoloog Apte vindt in *Humor*

¹⁹² H. Bergson, *op. cit.*, p.32.

¹⁹³ *Ibid.*, p.39.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p.133.

¹⁹⁵ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 142.

¹⁹⁶ *Ibid.*, pp. 137-138.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 141.

¹⁹⁸ C. Davies, “Commentary on Anton C. Zijderveld’s Trend Report”, p. 149.

¹⁹⁹ *Ibid.*, pp. 150-151.

²⁰⁰ A. Koestler, *op. cit.*, p. 52.

²⁰¹ L. Feinberg, *op. cit.*, p. 7.

and *Laughter* (1985) dat humor ook gewoon als plezier en entertainment bedoeld kan zijn.²⁰²

1.2.7. Humor als sociale incongruentie

Spelen met zinnigheden, bisociation, afwijken van normen, ... tot nog toe lijkt alles van het fenomeen humor in de richting van incongruentie te wijzen. Struikelen, taalspelletjes, grappen, moppen, en dergelijke meer zijn ongerijmdheden. Maar men moet opletten om humor louter als uiting van incongruentie te zien. Niet alle ongerijmdheden duiden op humor. Een bomontploffing wijkt sterk af van de norm, maar wordt meestal niet als humor beschouwd.

Een belangrijke kritiek leverde Veale in *Incongruity in humor: Root cause or epiphenomenon?* (2004). Hierin stelt hij dat incongruentie geen noodzakelijk ingrediënt is. Hoewel meestal totaal ongrappig bevatten goocheltrucs wel veel ongerijmdheden. Hij vraagt zich af of de ongerijmdheid niet eerder een gevolg is van de keuze die gemaakt wordt bij het interpreteren van een grap.²⁰³ Laten we het voorbeeld van Veale er bij halen: “*Women are always using me to advance their careers. Damned anthropologists!*”²⁰⁴ De eerste zin bouwt een beeld op waarin vrouwen zich aanbieden aan een man met een hoge positie. De lezer heeft de keuze tussen a) zelfvernedering: de man is een onderzoekssubject van vrouwelijke antropologen of b) seksueel: vrouwelijke antropologen bieden zich aan. Volgens de stelling van Veale wordt de vernederende interpretatie gekozen omdat het volgens de sociale logica leuk is iemand te beledigen. De incongruentie is maar een nevenverschijnsel. Een humortheorie moet volgens Veale kijken naar de sociale verklaring waarom men plezier heeft in het beledigen.²⁰⁵

Incongruentie is dus niet zomaar gelijk te stellen met humor. Maar wat wel overeenkomt, is dat humor op een incongruentie wijst. Humor toont een ongerijmdheid met de sociale logica aan.

Tot hier de uiteenzetting over humor. Om humor met identiteit te koppelen behandelen we eerst het concept identiteit.

2. Humor en identiteit

De Nederlandse historicus Frijhoff stelde in 1992 met het reviewartikel *Identiteit en identiteitsbesef* vast dat het begrip identiteit ongedefinieerd was. Toch werd het begrip toen

²⁰² M.L. Apte, *op. cit.*, p. 145.

²⁰³ T. Veale, “Incongruity in humor: Root cause or epiphenomenon?”, In: *Humor*, 14 (2004) 4, p. 424.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 422.

²⁰⁵ *Ibid.*, p. 424.

al twintig jaar door historici gehanteerd.²⁰⁶ Bijna vijftien jaar later kon Gunn (2006) concluderen dat de studie van identiteiten zijn hoogtepunt kende tijdens de jaren 1980 en 1990.²⁰⁷ Gedurende die vijftien jaar werd min of meer een consensus rond de definitie gevormd, in de zin dat het sociaal-constructivisme algemeen aanvaard wordt. Identiteiten bezitten geen essentialistische kenmerken maar worden geconstrueerd door het individu en zijn omgeving.

De wortels van het constructivisme, hoewel al geuit door 19de-eeuwse filosofen als Schopenhauer (1788-1860) en Nietzsche (1844-1900), zijn vooral bij Franse denkers als Foucault en de Certeau te vinden.²⁰⁸ Terwijl de eerste vooral het vogelperspectief benadrukte, beklemtoonde de laatste de, weliswaar beperkte, bewegingsvrijheid van het individu. De veronderstelling dat de sociale werkelijkheid geconstrueerd wordt, is echter bij beide terug te vinden.

Het eigenlijke gebruik van het woord 'constructie' was ter vervanging van 'representatie', zo leert Burke (2007) ons. 'Representatie' wekte te veel de illusie op van een weerspiegeling van de sociale werkelijkheid.²⁰⁹ Op zijn beurt was de geschiedenis van de representatie de plaatsvervanger van de mentaliteitsgeschiedenis van de *Annales*-school. Aanvankelijk ingezet door historici als Lucien Fèbvre en Marc Bloch uit de eerste *Annales*-generatie, werd de mentaliteitsgeschiedenis vooral in de jaren 1960 toegepast door de tweede generatie. De succesvolle kwantitatieve methode met evoluties van de *longue durée* werd weliswaar onder invloed van de *linguistic turn* bekritiseerd. De veralgemeningen hadden geen oog voor verscheidenheid.²¹⁰ Het constructivisme daarentegen legt de klemtoon meer op het bewuste aspect. In verband met de constructie van identiteit wordt het jaar 1983 als scharnierpunt beschouwd. Toen verschenen *Imagined Communities* van Benedict Anderson en *The Invention of Tradition* door Eric Hobsbawm en Terrence Ranger. Met verbeelde gemeenschappen en uitgevonden tradities werd de constructie van identiteit onderstreept.²¹¹

Gunn (2006) poneert dat het onderzoek naar identiteit in de laatste twintig jaar een historiografische en intellectuele verschuiving kent.²¹² Ten eerste, in de laatste jaren verschuift de aandacht vooral naar identiteiten die voorheen geen historische karakter schenen te hebben, zoals gender, ten nadele van o.a. nationale identiteit. De erkenning van

²⁰⁶ Willem Frijhoff, "Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning", In: *BMGN*, CVII (1992) 4, pp. 619-620.

²⁰⁷ Simon Gunn, *History and Cultural Theory*. Harlow : Pearson, 2006, p. 131.

²⁰⁸ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?* (vert.: Alwin Van Ee en Bastiaan Bommeljé). Utrecht : Bijleveld, 2007, pp. 114-117.

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 113.

²¹⁰ Marc Boone, *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*. Gent : Academia Press, 2007, p. 157.

²¹¹ Peter Burke, *Wat is Cultuurgeschiedenis?*, pp. 123-125.

²¹² Simon Gunn, *op. cit.*, p. 152.

identiteit als een veelgelaagd historisch proces is een tweede verschuiving. Identiteit is geen monolithisch gegeven en het gaat niet om een eenduidige relatie tussen het Zelf en de Ander. Tot slot, identiteit schuilt niet enkel in het hoofd maar komt eveneens tot uiting in de handelingen en praktijken van het individu.

Wat is identiteit nu concreet? Indien we Frijhoff (1992) volgen, moeten we een onderscheid maken tussen identiteit en identiteitsbesef. Identiteitsbesef is de perceptie of de verbeelding van identiteit. Het is een toe-eigeningsproces dat 'iets' (een ding, individu, identiteit of eender wat) als 'eigen' wordt begrepen door de eigenschap(en) van dat 'iets' te verbeelden, een naam te geven en te herkennen iets als 'eigen'.²¹³ Identiteit is volgens Frijhoff het resultaat van de interactie tussen perceptie en praxis.²¹⁴ Dit onderscheid blijft enigszins vaag. Het opzet is voornamelijk aan te tonen dat identiteit niet enkel verbeelding is, maar evenzeer een relatie tot de werkelijkheid heeft. Maar hierdoor wordt de perceptie van het handelen genegeerd. Ook al heeft identiteit gevolgen in de werkelijkheid, deze gevolgen zijn evengoed onderhevig aan perceptie.

Duidelijker is de definitie van Brown (2005). Identiteit is met name het product van:

*"[...] self-perception by the individual (how we see ourselves in a mirror, and how we respond to what we 'see'), and perception by others in society (our response to what others think of us)."*²¹⁵

Met betrekking tot het individu draait identiteit rond de kernvragen 'wie of wat ben ik en ben ik niet' in relatie tot wat anderen over 'mij' denken. De relatie tussen het Zelf en de Ander beïnvloedt identiteiten. Het kan ze versterken of afzwakken.

Zoals Grever en Ribbens in *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (2007) stellen, is identiteit een relationeel begrip met verschillende factoren en wijst het op een ruimtelijk en historisch besef van het individu in relatie tot anderen.²¹⁶

Duidelijk beïnvloed door de *linguistic turn* ligt achter deze definities impliciet de werking van taal verscholen. Het individu identificeert de wereld door het betekenis te geven. De betekenisgeving gebeurt door 'iets' cognitief te benoemen. Dat 'iets' kan een materieel object zijn maar evengoed een handeling. Zodra een identiteit gecommuniceerd wordt, komen we bij de begrippen *signifié* en *signifiant* van de Saussure, later uitgewerkt door o.a. Roland Barthes, terecht.²¹⁷ Een woord is de materiële drager, de *signifiant* of

²¹³ Willem Frijhoff, "Identiteit en identiteitsbesef.", p. 614.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 615.

²¹⁵ Callum G. Brown, *Postmodernism for Historians*. Harlow : Pearson Education, 2005, p. 118.

²¹⁶ Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Den Haag - Amsterdam : WRR - Amsterdam University Press, 2007, p. 21.

²¹⁷ Zie o.a. BARTHES, Roland. *De nulgraad van het schrijven – Inleiding in de semiologie* (vert.: E. Axel van Caspel). Amsterdam : Meulehoff, 1970, 183 p.

betekenaar, dat gerelateerd wordt aan een concept, een *signifié* of een betekende, en samen vormen ze het teken. De relatie tussen 'iets' en de identiteit verhoudt zich op eenzelfde manier als die tussen het woord en het concept. De identiteit van 'iets', m.a.w. de cognitieve voorstelling, heeft geen eenduidige relatie met de werkelijkheid. De betekenis van woorden is even veranderlijk als die van identiteiten. Dit betekent dat de wereld geconstrueerd wordt door mentale voorstellingen (de *langue* in de Saussures woorden) en niet omgekeerd. Identiteit wordt sociaal geconstrueerd door de perceptie van het Zelf en de Ander.

Veranderlijkheid is niet gelijk aan willekeurigheid. De mens is een sociaal wezen en sociale relaties laten geen absolute willekeurigheid toe. Er moet een vorm van voorspelbaarheid aanwezig zijn. Indien men alles elke keer opnieuw moet definiëren, geraakt men geen stap vooruit. Identiteiten hebben met andere woorden een tijdsduur. Dit heeft als gevolg dat identiteiten, hoewel ze geen ondubbelzinnige relatie met de werkelijkheid hebben, door grote groepen mensen gedeeld kunnen worden. De gemeenschappelijke identiteit wordt niet strikt op eenzelfde manier gepercipieerd, maar vaak op een voldoende wijze zodat het toch als gemeenschappelijk wordt ervaren.

Hoe kan dit op het onderzoeksonderwerp toegepast worden? De aandacht gaat niet uit naar het Zelf van een individu. De studie betreft de identiteit(en) die schuilen achter de berichtjes in de strijdpenningsrubriek. Het gaat om een onduidelijk aantal individuen dat zich echter identificeert met de socialistische beweging. Dit is de assumptie van waaruit vertrokken wordt. De individuen waren zich bewust van de context van de Strijdpenningsrubriek, nl. dat het een instrument was van de socialisten. Het is een soort collectieve identiteit, hoewel niet begrepen alsof elkeen 100% weet waarvoor de socialistische beweging stond. Een collectieve identiteit wordt geconstrueerd door de leden van die collectiviteit, door al die individuen met hun eigen Zelf en Ander. Al die percepties samen vormen de collectieve identiteit.

Men kan de Gentse socialistische beweging beschouwen als een gemeenschap. Hoe groter de gemeenschap hoe groter het aantal stereotype definities van de gemeenschap. Vaak wordt een continuüm gehanteerd dat begint bij een groep en eindigt bij een natie of etniciteit. In een groep zijn de groepsleden bekend voor zogoed als iedereen binnen de groep. De groepsidentiteit wordt via directe interactie geconstrueerd. Het aantal leden van een natie is veel te groot om identiteit via direct contact te construeren. De identiteit is hierdoor veel algemener en onderhevig aan gemeenplaatsen. De Gentse socialistische beweging bevindt zich ergens tussen de twee. Vanschoenbeek (1995) schat de grootte van

de Gentse sociaal-democratie op 15000 gezinnen.²¹⁸ Het is te klein om van een natie te spreken maar te groot om het louter als groep te beschouwen.

Het is interessant om het begrip ideologie zoals van Dijk (1995) het definieert, te hanteren. Een ideologie is een systeem dat de basis vormt voor de vorming van de leefwereld. Ideologieën "[...] organize social group attitudes consisting of schematically organized general opinions about relevant social issues [...]".²¹⁹ De leefwereld van de Gentse socialistische beweging kan men in dit verband beschouwen als een ideologie. Het construeerde betekenis over praktijken en definieerde hoe de leden zich moesten gedragen. Het lijkt wat paradoxaal om ideologie te hanteren in een *from below*-benadering. Nochtans spreken we in dit opzicht niet over een ideologie als het socialisme maar over identiteiten, die door de leden gedefinieerd worden.

De relatie tussen *from below* en identiteit wordt door een aantal gelijkaardige concepten verduidelijkt. Behalve dat de gewone mens zelf betekenis kan produceren, kan het eveneens van bovenaf aangereikte toe-eigenen. Frijhoff (1997) definieert toe-eigenen als:

"[...] het proces van zingeving waarmee groepen of individuele personen de betekenisdragers die door anderen worden aangereikt, opgelegd of voorgeschreven, met een eigen betekenis invullen en zo voor zichzelf acceptabel, leefbaar, dragelijk of menswaardig maken."²²⁰

Hoewel de macht van bovenaf groot blijft, zorgt het toe-eigeningsinstrument voor een aantasting van die macht. Lüdtke heeft met *Aneignung* een gelijkaardig begrip. Het maakt het proces duidelijk waarin maatschappelijke en culturele verhoudingen eigen gemaakt worden.²²¹

De Franse denker de Certeau heeft de alledaagse praktijk op uitvoerige wijze bestudeerd.²²² Hij ontwikkelde een andere soort concept voor de agens van de mens. Handelingen van bovenaf zijn volgens hem strategieën, terwijl men zich hiertegen van onderaf verzet met behulp van tactieken. Een voorbeeld dat vroeger en vandaag overal

²¹⁸ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen - Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, p. 146.

²¹⁹ Teun A. van Dijk, "Ideological discourse analysis", In: *New Courant*, 4 (1995), p. 138.

²²⁰ Willem Frijhoff, "Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving", In: *Trajecta*, 6 (1997) 2, p. 108.

²²¹ *Ibid.*, p. 110.

²²² Zie DE CERTEAU, Michel. *L'Invention du quotidien, 1. Arts de faire*. Paris : Union générale d'éditions, 1980, 374 p. In het Engels verschenen als DE CERTEAU, Michel. *The Practice of Everyday Life (trans. by Steven Rendall)*. Berkely – Los Angeles – London : University of California Press, 1988, xxiv+229 p.

aanwezig is, is *la perruque*.²²³ Het is de praktijk waarin een werknemer tijdens zijn werkuren voor eigen rekening werkt. Het is het toe-eigenen van een opgelegde praktijk.

Deze bevindingen passen met het begrip ideologie van van Dijk (1995). Een groep uit haar verzet via alternatieve betekenisgeving. Interessant voor ons onderzoek is dat ideologie een groepsfenomeen is. Het heeft een Wij vs. Zij structuur waardoor het geconstrueerd wordt via allerlei elementen die de groep definiëren. Van Dijk onderscheidt onder meer de categorieën identiteit, activiteit, doel, normen en waarden, sociale positie en middelen.

De studie van identiteit is, natuurlijk, niet onproblematisch. Gunn (2006) stelt een viertal problemen vast.²²⁴ De beperkte overlevering van bronnen betekent een probleem voor de extrapolatie van onderzoeksresultaten. Niet alleen is er de gekende ondervertegenwoordiging van de 'gewone' man en vrouw, tevens bestaat het gevaar om het element verandering te overdrijven. Daarnaast werd voornamelijk publiek discours bestudeerd maar is weinig geweten in hoeverre deze identiteiten ook innerlijk individuen kenmerken. Ten derde klaagt Gunn de inwisselbaarheid van de concepten identiteit en representatie aan. Als laatste punt wordt verwezen naar het effect van onderzoek naar identiteiten. De denaturalisering van identiteiten heeft vaak ongewenste gevolgen. Aan de ene kant worden verschillen tussen groepen benadrukt, aan de andere kant kan het bijvoorbeeld homoseksuele identiteit verzwakken door het een historisch karakter mee te geven.

We weten nu voldoende om humor en identiteit aan elkaar te koppelen. We stelden vast dat humor een incongruentie met de sociale logica inhoudt (zie II.2.1.7. Humor als sociale incongruentie). Indien we ons afvragen wiens logica, komt identiteit op de proppen. Een nuttige link komt van Beyen en Verberckmoes (2006). Humor is:

*“[...] een vorm van betekenisgeving, waarbij het van de betekenisgever zelf afhangt wat humor is: van zodra iemand in een bepaalde gebeurtenis, persoon of cultureel artefact (dat hij/zij al dan niet zelf heeft geproduceerd) een aanleiding ziet om zijn gevoel voor ernst tijdelijk terzijde te schuiven. De persoon schakelt op dat ogenblik over van een ernstige naar een humoristische modus, wat in lachen kán, maar niet móét resulteren.”*²²⁵

²²³ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life* (trans. by Steven Rendall). Berkely – Los Angeles – London : University of California Press, 1988, pp. 24-28.

²²⁴ Simon Gunn, *op. cit.*, pp. 153-155.

²²⁵ M. Beyen en J. Verberckmoes, *art. cit.*, p. 17.

Belangrijke nuances worden hier gemaakt. Dit betekent dat humor niet uitsluitend door de zender wordt bepaald, maar ook door de ontvanger. Iets dat niet humoristisch bedoeld werd, kan toch humoristisch overkomen. Het lijkt nu wellicht een vanzelfsprekendheid, maar het is belangrijk in te zien dat humor het resultaat is van betekenisgeving.

Als we dit bovendien koppelen aan het toe-eigeningsproces, kan met humor betekenis geuit worden die incongruent is met de sociale logica. In dit opzicht kan Lüdtkes *Eigensinn* behulpzaam zijn (zie I.6. Verdiensten). Dit concept wijst op de schelmachtige manier waarop de sociale logica overtreden wordt. Humor wordt met andere woorden gebruikt om de bestaande situatie te omzeilen. Wederom blijkt humor een instrument om die sociale logica te vinden.

3. Humor en sociale relaties

Humor en identiteit zijn nu met elkaar verbonden. Wat we nog niet weten is hoe humor tussen mensen werkt. De relatie tussen humor en groepsidentiteit wordt hier uiteengezet. Een beperkt aantal theorieën en concepten komen aan bod wat toelaat deze uitvoerig te behandelen.

3.1. Joking relationships

Dat humor sociale relaties beïnvloedt is duidelijk af te leiden uit het begrip *joking relationship* van de Britse antropoloog Radcliffe-Brown. In zijn *Structure and function in primitive society* (1952) wordt de term gedefinieerd als

"[...] a relation between two persons in which one is by custom permitted, and in some instances required, to tease or make fun of the other, who in turn is required to taken no offence."²²⁶

Deze relaties komen vooral voor in samenlevingen waarin verwantschapsbanden de basis van de sociale structuur vormen. Het is een vierde manier – naast endogamie, ruil van goederen en diensten, en bloedbroederschap of ruil van namen of sacraliteiten – waarop relaties tot stand komen in primitieve samenlevingen.²²⁷ Radcliffe-Brown geeft het voorbeeld van de relatie man – schoonfamilie, bekeken vanuit het standpunt van laatstgenoemde. Na een huwelijk ontstaat een conjunctie of nieuwe sociale relatie tussen de vrouw en haar kinderen en de schoonfamilie, d.w.z. haar familie. De man blijft echter een buitenstaander. Om de relatie stabiel te houden kan men contact vermijden of een *joking relationship* aangaan. De relatie tussen de man en zijn schoonfamilie kenmerkt zich door extreem wederzijds respect in de paradoxale vorm van wederzijds *disrespect* of

²²⁶ A.R. Radcliffe-Brown, *Structure and function in primitive society. Essays and Addresses*. London : Cohen & West, 1952⁵, p. 90.

²²⁷ *Ibid.*, pp. 101-102.

oneerbiedigheid. Deze disjunctie uit zich in speels antagonisme dat beantwoord wordt via conjunctie, nl. zich niet beledigd voelen.²²⁸ Dit gedrag zou in elk andere context als vijandig gevoeld worden. Hoewel Radcliffe-Brown bekritiseerd werd voor zijn eenzijdige structurele kijk op relaties,²²⁹ duikt het concept in latere studies terug op.

In *Humor and Laughter* (1985) werkte Apte de joking relationship verder uit. Er lijkt een verschil te bestaan tussen *kinship*-relaties en *nonkin*-relaties. De eerste is meer formeel, gestructureerd, geïnstitutionaliseerd en verplichtend van aard terwijl de laatste vrijwillig en persoonsgericht is.²³⁰ We haalden eerder het voorbeeld van een *joking relationship* bij een huwelijk aan maar er zijn natuurlijk meerdere dimensies in verwantschapsrelaties. Er is de *nuclear family* en de *extended kin group*. Het kerngezin kent quasi geen *joking relationships*.²³¹ De reden hiervoor zou zijn dat de verwantschap te dicht is. Een *joking relationship* brengt de autoriteit en respect van de ouders in gevaar. Daarnaast is incest – de afwezigheid van een potentiële relatie tussen leden van het kerngezin – een belangrijke rem op het tot stand komen van een *joking relationship*. Dat seksualiteit een belangrijke factor is, blijkt uit de relaties binnen de *extended family* of de uitgebreide familie. Verschillende onderverdelingen zijn van belang. Ten eerste, de individuele relaties tussen generatiegenoten en naburige generaties. Deze relaties tussen individuen van dezelfde generaties komen meestal voor tussen, aan de ene kant, een man en zijn jongere schoonzusters, en een vrouw en haar jongere schoonbroers aan de andere kant.²³² Een potentieel huwelijk is een belangrijke stimulans tot een joking relationship. Opnieuw wordt het opvallend fenomeen vastgesteldheid van de quasi onbestaande *joking relationship* met schoonouders.²³³ Opmerkelijk is de situatie bij andere generaties. De meest voorkomende joking relationship is die tussen grootouders en kleinkinderen. Een verklaring hiervoor is dat de grootouders geen opvoedingstaak hebben waardoor het autoriteitsaspect niet speelt.²³⁴ Ten tweede, vormen zich eveneens interclan en interstam *joking relationships*. De principes van individuele relaties spelen ook in interclanrelaties maar veel hangt af van de vijandelijkheid of afhankelijkheid van de clantotems, bv. clan A heeft de krokodil als totem, clan B de vis.²³⁵

In het geval van *nonkin joking relationships* bestaan in ongeletterde samenlevingen verbanden bij leeftijdsgenoten. Zij delen eenzelfde levenscyclus waardoor een gevoel van solidariteit aanwezig is. Men kan de relatie vergelijken met die tussen verwanten van

²²⁸ *Ibid.*, pp. 91-102.

²²⁹ H. Driessen, *art. cit.*, p. 224.

²³⁰ M.L. Apte, *op. cit.*, p. 31.

²³¹ *Ibid.*, pp.37-38.

²³² *Ibid.*, pp.38-43.

²³³ *Ibid.*, pp. 43-45.

²³⁴ *Ibid.*, pp. 45-47.

²³⁵ *Ibid.*, pp. 47-50.

eenzelfde generatie, maar zonder de verplichte familiale verantwoordelijkheden.²³⁶ Dichte verwanten zijn dan ook niet geschikt als vrienden. Naast leeftijd spelen nog factoren die aanleiding kunnen geven tot joking relationships, zoals een zelfde geboortedag of naam, maar dit is minder frequent.²³⁷

Zoals gezegd is de joking relationship anders georganiseerd in industriële samenlevingen.²³⁸ Het is vrijwillig, informeel, persoonlijk en minder 'extreem' dan in ongeletterde samenlevingen. Ook de seksuele kant is anders. Volgens een studie van Sykes (1966) ontstaan *joking relationships* tussen potentiële partners.²³⁹ Het verschil met ongeletterde samenlevingen is de terughoudendheid. Obsceniteit werd enkel gevonden tussen mannen en vrouwen die geen potentiële seksuele partners waren.²⁴⁰ Zo kan een milde obsceniteit spelen tussen vrouwen en oudere mannen maar enkel in het openbaar. Zodra dit in de privé-sfeer gebeurt ontstaan problemen.²⁴¹

Terug bij Apte (1985) lezen we nog meer verschillen t.o.v. ongeletterde samenlevingen, nl. het bestaan van een joking relationship tussen mannen én vrouwen, en, belangrijk punt voor het opzet van dit artikel, het feit dat de joking relationship in de industriële samenleving gebruikt wordt voor de groepsidentiteit.²⁴² In ongeletterde samenlevingen zijn sociale relaties hoofdzakelijk door verwantschap gedefinieerd.

3.2. Joking culture

Hoewel *joking relationships* zeker een rol in de leefwereld van groepen spelen, lijken ze vooral in één op één relaties en op het moment zelf voor te komen. De toepassing van het concept op identiteiten is ook niet de juiste manier, daar de joking relationship vooral iets over structurele praktijken en handelingen zegt, maar weinig over de constructie van betekenis.

Fine en De Soucey (2005) komen met *joking culture* dichterbij in de buurt van wat we nodig hebben. Elke groep creëert tijdens een conversatie een *idioculture*.²⁴³ Het is een systeem van kennis, gebruiken, normen, ... waarop interactie gebaseerd wordt. Een deel van dit systeem bestaat uit herhaalde humoristische referenties, een *joking culture*.²⁴⁴ Het komische discours karakteriseert de groep.

²³⁶ *Ibid.*, pp. 50-51.

²³⁷ *Ibid.*, pp. 51-52.

²³⁸ *Ibid.*, pp. 52-56.

²³⁹ A.J.M. Sykes, "Joking Relationships in an Industrial Setting." In: *American Antropologist*, 68 (1968) 1, pp. 192-193.

²⁴⁰ *Ibid.*, p. 192.

²⁴¹ *Ibid.*, p. 191.

²⁴² M.L. Apte, *op. cit.*, pp. 52-56.

²⁴³ G. A. Fine en M. De Soucey, "Joking cultures: Humor themes as social regulation in group life", In: *Humor*, 18 (2005) 1, pp. 1-2.

²⁴⁴ *Ibid.*, p. 2.

De functie van *joking culture* heeft betrekking met groepsregulering. Indien in de groep geen officiële machtstructuur aanwezig is, zal men een gedragsreguleringsmechanisme creëren. Humor is daar een onderdeel van. Het creëert een *joking consensus*, dat waar grappen over gemaakt mogen worden. Tevens toont het de invloed aan van groepsleden die humor mogen gebruiken.²⁴⁵ De effecten van groepsregulering uit zich in een versoepeling van de interactie, het delen van een collectieve identiteit, het onderscheiden van andere groepen en de bewaring van gepaste gedragingen.

3.3. Le rire d'accueil et d'exclusion

Eigenlijk is de *joking culture* een moderne versie van Dupréels *rire d'accueil* en *rire d'exclusion*. De Belgische socioloog ziet deze twee begrippen als functies van humor. Hij schetst een situatie waarin een groep mensen, onbekenden t.o.v. elkaar, door hun aandacht te vestigen op een grappig voorval, verenigd worden en uitbarsten in gezamenlijk gelach. De tot dan voor elkaar onbekende individuen, maken vanaf dat moment deel uit van een sociale groep. Let wel, eerst moet er een vereniging zijn vooraleer de algemene lach kan ontstaan.²⁴⁶ Niet dat bij elke groepsvorming de lach gepaard gaat, maar de algemene lach duidt op het verschijnsel ervan.

De algemene lach is hier een *rire d'accueil*. Het lachen is dus altijd een uiting van groepsvorming. De lach heeft dus ook een partner nodig (cf. supra). *Rire d'exclusion* doet zich voor wanneer gelachen wordt met een persoon die het lachen ondergaat.²⁴⁷ De lachende groep sluit de bespote uit en versterkt zich via deze *rire d'exclusion*. Indien de bespote antwoordt met een lach, zal de *rire d'exclusion* omslaan naar *rire d'accueil* en uiteindelijk stoppen. Wanneer men daarentegen negatief reageert en kwaad wordt, is de aanhoudende lach een bewijs van “[...] son exclusion et la cohésion du groupe.”²⁴⁸

De meest voorkomende vorm van *rire d'exclusion* is het uitsluiten van een eigen groepslid. De lach van een groep duidt op een verschil – dat eender welke vorm kan aannemen – met de betrokkene. Maar dat verschil mag ook niet te groot zijn. Het groepsgelach uit zich wanneer de ander sociaal verder van de groep staat, maar niet zo ver opdat het excentriek of bizar wordt.²⁴⁹

Beide functies hoeven zich niet te beperken tot individuen. Dezelfde dynamiek kan men aantreffen wanneer groepen tegenover elkaar staan. Dupréel hecht veel waarde aan het effect van de *rire d'exclusion*. Net als bij Bergson vormt lachen een sterke impuls tot

²⁴⁵ *Ibid.*, pp. 7-8.

²⁴⁶ E. Dupréel, *art. cit.*, p. 45.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 46.

²⁴⁸ *Ibid.*, p. 47.

²⁴⁹ *Ibid.*, p. 50.

sociale correctie. De uitsluitingslach "[...] *a une si grande valeur éducatrice et un si grand pouvoir de redressement.*"²⁵⁰

3.4. Model van Martineau: Intra- en intergroeprelaties

Een interessant model van sociale functies van humor werd opgesteld door Martineau (1972). Humor kan volgens hem gezien worden als een sociaal proces en communicatiemiddel waarbij actoren "[...] in the social system convey information during the ongoing process of interaction."²⁵¹

Het model leidt de functies af uit de perceptie van humor in de structurele situatie die zich voordoet. De perceptie hangt af van de actor die humor uit, het doelwit van humor en het publiek dat blootgesteld wordt aan humor en hun oordeel daarover. Martineau onderscheidt drie structurele situaties.²⁵²

3.4.1. Intragroep situatie

Humor vanuit de groep functioneert volgens het oordeel van de groepsleden.²⁵³ Het kan op vier manieren gepercipieerd worden. Vooreerst kan de *in-group* humor waarderen. In dit geval worden de groepsbanden versterkt. Wanneer het als kleinerend wordt ervaren, voorziet het model vier functies. Het kan een poging zijn om controle te krijgen over *in-group*-gedrag, bijvoorbeeld in een *joking relationship*, of een manier om in te gaan tegen afwijkingen. Ten tweede functioneert het als versterking van de *in-group* wanneer leden via humor eigen fouten toegeven. De laatste twee functies zijn gelijkaardig. De derde mogelijkheid is de introductie of cultivering van conflict in de groep. De vierde cultiveert demoralisatie en sociale desintegratie van de *in-group*. Allebei dienen ze als mechanisme tot sociale verandering, maar conflict hoeft niet noodzakelijk te leiden tot desintegratie.

Een derde perceptie is intragroep-humor als waardering van een *out-group*. De *out-group* wordt dan gezien als referentie waarmee de *in-group* ook interesse en waarden deelt. Hierbij functioneert humor als versterking van de eigen groep.

Een laatste perceptie is de kleinering van een *out-group*. Een eerste mogelijke functie is het vergroten van de moraal en de versterking van de groep. Een tweede is de

²⁵⁰ *Ibid.*, p. 48.

²⁵¹ W.H. Martineau, "A model of the social Functions of Humor", In: GOLDSTEIN, J.H. en MCGHEE, P.E. *The psychology of humor*. Londen : Academic Press, 1972, pp. 114.

²⁵² De Engelstalige termen worden aangehouden omdat de Nederlandstalige alternatieven niet bevredigend zijn. *In-group* wordt bijvoorbeeld vertaald als coterie, kliek of incrowd. Het heeft geen zin om een Engelstalige term te vervangen door een ander Engelstalige term. Maar bovenal hebben deze alternatieven een pejoratieve klank. 'Kliek' wekt de schijn op van geslotenheid terwijl een groep geen homogeen geheel is. *In-group* wordt gehanteerd als dat wat begrepen wordt als de eigen groep, het Wij, de *out-group* is dan het Zij.

²⁵³ *Ibid.*, pp. 116-119.

introdactie en cultivering van een vijandelijke opstelling tegenover de out-group. Deze twee functies kunnen simultaan voorkomen, bijvoorbeeld in galgenhumor.

3.4.2. Intergroep-situatie: interne functies

Er wordt eerst gefocust op de interne structuur van een intergroep-situatie.²⁵⁴ Humor geuit door een out-group, functioneert naargelang de perceptie van de in-group. Er zijn minstens vier mogelijke percepties. Ten eerste, humor als waardering van de in-group. Dit verhoogt de moraliteit en versterkt de eigen groep.

Indien het als kleinerend wordt ervaren, kunnen er drie functies zijn. Kritiek van buitenaf wordt niet warm onthaald en zal de interne ontwikkeling versterken. Ten tweede kan het dienen om het gedrag van de in-group te controleren, om bijvoorbeeld te conformeren aan de samenleving. Ten derde kan het demoralisatie en desintegratie van de in-group aanmoedigen. Op lange termijn komen meestal al deze drie functies voor.

Waardering voor de outgroup is een derde perceptie. Humor van de out-group die zichzelf waardeert, wekt argwaan op indien de in-group de out-group niet als referentie beschouwt. Waarschijnlijk zijn de twee groepen dan in competitie, met de out-group als dominerende factor.

Wanneer de in-group de out-group wel als referentie ziet, functioneert humor als versterking van de eigen groep. Kleinering van de out-group is een laatste perceptie en kent twee functies. Het versterkt de in-group wanneer de zelfminachtende humor van de out-group gericht is op gedrag dat eveneens door de in-group wordt afgekeurd. Het is een vorm van subtiele zelfkritiek waardoor de eigen groep versterkt wordt. Wanneer tussen de twee groepen al een conflict bestond, kan humor bij zelfkritiek van de out-group functioneren als cultivering van de vijandelijke opstelling. De zelfkritiek versterkt dan de vooroordelen tegenover de out-group.

3.4.3. Intergroep-situatie: functies tijdens interactie tussen in- en out-group

Nu bekijken we de interactie bij een intergroep-situatie.²⁵⁵ De functie van humor hangt af van de perceptie van beide groepen. Indien men de humor waarneemt als waardering voor één van de twee groepen, kan het sociale integratie aanmoedigen waarbij er een tendens is tot minimalisering van verschillen. Dit kan een indicatie zijn van het delen van sociale betekenissen. Maar in geval van zelfverering zal humor eerder functioneren in de richting van desintegratie van de relatie. Bij perceptie als kleinering van één van de groepen moedigt humor desintegratie aan, of, indien door beiden ervaren als

²⁵⁴ *Ibid.*, pp. 119-122.

²⁵⁵ *Ibid.*, pp. 122-123.

zelfkritiek, wordt de relatie herbekeken. Belangrijk bij intergroep interacties is het verloop van die interacties in het verleden en de sociale positie of de perceptie ervan die elke groep heeft.

3.5. Etnische humor

Parallel met het overwicht van nationale identiteit in andere onderzoeksdomeinen, spitsen humor studies over identiteit zich vooral toe op etnische humor. Een autoriteit in dit gebied is de socioloog Christie Davies met tal van publicaties die sinds de jaren 1970 uit zijn pen ontsproten zijn.²⁵⁶ Het is echter niet de bedoeling om hier een uitgebreide review te geven. Etnische humor wordt besproken aan de hand van enkele kernelementen.

Hoe staat humor tegenover etniciteit? Wanneer is er etnische humor? En wat is etnische humor? Apte stelt dat etnische humor een soort humor is waarbij plezier wordt gemaakt met de gepercipieerde eigenschappen van een bepaalde socio-culturele groep.²⁵⁷ De antropoloog schetst voor ons ook de bepalende factoren voor de aanwezigheid van etnische humor in een samenleving. Op macro-niveau onderscheidt hij vier factoren.²⁵⁸ De frequentie van etnische humor is afhankelijk van de aard van de samenleving. Hoe homogener, hoe minder frequent. Etnische humor ontwikkelt zich ook pas na contact met andere samenlevingen. Een derde factor zijn grote historische gebeurtenissen. Deze kunnen de perceptie over etnische groepen veranderen. Socio-culturele verandering van etnische groepen is de laatste factor op macro-niveau. Het micro-niveau wordt bepaald door het publiek en privaat domein.²⁵⁹ Bij eerstgenoemde is etnische humor niet altijd toegestaan, bv. bij personen met een voorbeeldfunctie. In de privé-sfeer kennen de deelnemers elkaar en weet men de acceptatie van etnische humor in te schatten.

De functies van etnische humor lijken zowat hetzelfde te zijn als die op het groepsniveau. De voor de hand liggende zijn afbakening van de eigen groep, versterking van de eigen groep, opleggen van gedragsregels en het kleineren van de andere groep. Een ietwat aparte uiting is zelfvernederende of zelfkritisch humor. Volgens Zijderveld (1971) versterkt ook zelfspot de identiteit en solidariteit.²⁶⁰ Van Martineau (1972) weten we dat het de groep kan versterken of desintegreren (zie vorig punt). Als voorbeeld van zelfkritiek wordt vaak joodse humor – etnische grappen waarin Joden als doelwit dienen –

²⁵⁶ Zie o.a. de monografieën DAVIES, Christie. *Ethnic humor around the world. A comparative analysis.* Bloomington - Indianapolis : Indiana University Press, 1990, x+404 p; DAVIES, Christie. *Jokes and their Relation to Society.* Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 1998, x+234 p. (Humor Research, 4); DAVIES, Christie. *The Mirth of Nations.* Somerset, NJ : Transaction, 2002.

²⁵⁷ M.L. Apte, *op. cit.*, pp. 108.

²⁵⁸ *Ibid.*, pp. 133-135.

²⁵⁹ *Ibid.*, pp. 135-140.

²⁶⁰ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 153.

genomen.²⁶¹ Volgens een studie van Rosenberg en Shapiro uit 1959 weerspiegelt de zelfkritiek in joodse humor de instabiliteit van de joodse identiteit.²⁶²

De vraag is echter of etnische humor weldegelijk etnisch geïnspireerd is. In *Anatomy of humor* (1993) twijfelt Berger hier aan.²⁶³ Etnische grappen lijken volgens hem een aanval op de sociale positie van de etnische groepen te zijn, niet omwille van de etniciteit zelf. Christie Davies gaat in *Jokes and their Relation to Society* (1998) verder. De meeste etnische grappen laten volgens de auteur hun doelwit dom of *canny* (in de betekenis van geslepen en gierig) zijn.²⁶⁴ De reden hiervoor is de werking van de moderne samenleving. Voor iedereen hangen twee tegengestelde mislukkingen boven het hoofd. Enerzijds kan men als dom beschouwd worden indien men slecht werk levert. Anderzijds kan men zo opgeslorpt zijn door het werk en berekend door het leven gaan, dat het plezier in het leven verloren gaat. Etnische grappen over dommigheid lijken meestal te gaan over groepen die in de periferie van de samenleving zitten. Bij Detrez (2006) lezen we dat onderzoek rond Servische moppen door Gordana Ljuboja hetzelfde laat uitschijnen.²⁶⁵ Men is meer begaan met sociale mentaliteitsverschillen dan regionale etnisch-culturele verschillen. Op het eerste zicht lijken de moppen vooral stereotiepe etnische clichés te gebruiken maar eigenlijk stellen ze sociale milieus voor. Iets vergelijkbaars zien we bij *political stupidity jokes*. Zij duiden volgens Davies (1998) op de afwezigheid van politieke competitie, vrije mening en politieke legitimiteit.²⁶⁶ Ook Driessen (1997) merkt op dat politieke humor bloeit onder repressie.²⁶⁷ Grappen kunnen dus dienen als indicaties van de spanningen in een samenleving.

Wijst de aanwezigheid van etnische grappen op het bestaan van een conflict tussen de grappenmakers en hun doelwit? Zijderveld (1971) geeft aan dat humor in conflictsituaties stereotiepen kan verspreiden.²⁶⁸ Davies (1984) daarentegen vindt niet dat etnische grappen automatisch conflictsituaties reflecteren. Soms doen ze dat wel, soms doen ze dat niet. Wanneer men vindt dat de andere het doelwit is, lachen beide groepen om dezelfde grap.²⁶⁹ In dat geval wijst dit volgens Zijderveld op een grote sociale afstand.²⁷⁰

Hebben etnische grappen effect? Kunnen ze ervoor zorgen dat men de houding of het beeld tegenover een bepaalde groep verandert? Waarom zou blootstelling aan etnische

²⁶¹ V. Raskin, *Semantics mechanisms of humor*. Dordrecht : D. Reidel, 1985, p. 209.

²⁶² C. Davies, "Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report", p. 152.

²⁶³ A.A. Berger, *An Anatomy of humor*. New Jersey : Transaction Publishers, 1993, p. 69.

²⁶⁴ C. Davies, *Jokes and their Relation to Society*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 1998, p. 1.

²⁶⁵ R. Detrez, "Humor op de Balkan", In: BEYEN, M en VERBERCKMOES, J. (eds.). *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire pers Leuven, 2006, p. 156.

²⁶⁶ C. Davies, *Jokes and their Relation to Society*, pp. 190-191.

²⁶⁷ H. Driessen, *art. cit.*, pp. 223-224.

²⁶⁸ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 155.

²⁶⁹ C. Davies, "Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report", pp. 154-155.

²⁷⁰ A.C. Zijderveld, *Sociologie van de zotheid*, p. 156.

grappen überhaupt iets veranderen? In het artikel *The (null) effects of exposure to disparagement humor on stereotypes and attitudes* werpen Olson, Maio en Hobden drie redenen op.²⁷¹ Vertrouwde ideeën hebben de aura ten minste een beetje waarheid te bezitten. Herhaling en dus blootstelling hieraan zou de juistheid ervan verhogen. Ten tweede kan humor tegenargumenten onderdrukken. Een grap is humoristisch bedoeld dus waarom serieuze tegenargumenten in de strijd werpen. Ten derde kunnen *self-perception processes* mensen doen besluiten dat als men lacht met de grap, er iets van waarheid moet in schuilen.

De titel van het artikel verraadt al het resultaat van hun onderzoek. Er werd geen bewijs van veranderend gedrag door *disparaging* of vernederende humor tegenover anderen gevonden. Bij de onderzoeksmethode kan een kanttekening geplaatst worden. De tijd tussen blootstelling aan etnische grappen en het testen op eventueel veranderde houdingen, was mijn inziens veel te kort. Zo trachtte men de *delay* tussen de twee momenten zo kort mogelijk te houden.²⁷² Vooraleer men een conclusie kan trekken over het effect van etnische humor, moet de test en het onderzoek over veel langere termijn onderzocht worden.

4. Conclusie

Concluderend kunnen we stellen dat humor plaatsvindt zodra men van een serieuze naar humoristische stemming overschakelt. Zoals Huizinga (1985) liet zien, is deze humoristische stemming niet gelijk aan een spelsituatie. De overschakeling gebeurt nadat men aan iets – gedrag, verhaal, grap, situatie, voorwerp, ... – een humoristische betekenis heeft verleend en is afhankelijk van de sociale context.

Dit betekent dat humor naast intentioneel, waarbij de humorist duidelijk grappig wil zijn, ook onopzettelijk kan zijn, waarbij iemand aan iets dat niet de intentie had om humoristisch te zijn, toch een humoristische betekenis toewijst. Omdat de lach niet enkel als uiting van humor functioneert, kunnen deze niet aan elkaar gelijkgesteld worden. Het onverwachte kán bijdragen tot humor maar is geen noodzakelijk element. Humor hoeft niet te gebeuren in de fysieke aanwezigheid van een ander.

Humor is niet monofunctioneel. Daarom kán het dienen als sociale correctie maar het hoeft niet. De functie hangt vooral af van de perceptie. Humor kan op basis van de sociale logica uitsluiten en insluiten, groepen versterken of desintegreren. Het is een communicatiemiddel en verspreidt dus ook informatie. Hoewel incongruentie heel vaak voorkomt, is het op zich niet voldoende om humor te genereren. Maar de aanwezig van

²⁷¹ J.M. Olson, G.R. Maio en K.L.Hobden, “The (null) effects of exposure to disparagement humor on stereotypes and attitudes”, In: *Humor*, 12 (1999) 2, pp. 196-197.

²⁷² *Ibid.*, p. 215.

humor verraadt een incongruentie met de sociale logica van het individu dat iets als humoristisch heeft begrepen.

Hierdoor is de studie van humor een nuttige methode om groepsidentiteiten te onderzoeken. "*For when we laugh we betray our innermost assumptions*", stelde Keith Thomas (1977) het treffend.²⁷³ De studie van humor geeft een toegang tot de culturele regels binnen en tussen groepen. Via *le rire d'exclusion et d'accueil* van Dupréel komen we te weten waar en welke verschillen tussen groepen spelen.

Maar het gaat verder dan groepsafbakening. Net omdat humor vaak niet ernstig wordt genomen, komen innerlijke aspecten van de mens op de voorgrond. Humor verraadt een incongruentie met de sociale logica. Humoruitingen geven dus een inzicht in de identiteitsvorming. Het functioneel model van Martineau (1972) toont aan hoe belangrijk de perceptie van humor is. Aan de hand van het model moet het mogelijk zijn de verhoudingen tussen groepen te construeren.

Bovendien kunnen we enkele interessante parallellen trekken met het concept ideologie. De groepsconstructie volgt namens van Dijk (1995) een polariserende structuur, waarbij de in-group positief en de out-group negatief beschreven wordt.²⁷⁴ Via het fenomeen van *disparaging* of vernederende humor hebben we een zicht op deze negatieve beschrijvingen.

Tot slot, met de Strijdpennning wordt een andere soort bron gebruikt dan wat in humorstudies de gewoonte is. De bijdrage die ik hiermee wenst te leveren zit in de veronderstelling dat we van de humoristische uitingen in de rubriek zeker zijn dat zij daadwerkelijk in het alledaagse leven worden geuit.

²⁷³ K. Thomas, *art. cit.*, p. 77.

²⁷⁴ Teun A. van Dijk, *art. cit.*, p. 143.

III. De Gentse socialisten in hun context

Om identiteiten te construeren moet eerst geweten zijn in welke context de Gentse socialisten leefden. De verschillende punten die hier aangehaald worden, zijn geschreven met volgende vraag in het achterhoofd: wie is 'de' Gentse socialist en wie is 'zijn' Ander? Het lijkt paradoxaal om eerst de Ander te identificeren, maar de constructie van identiteiten staat niet los van de context. Zonder context geen identiteit. Indien gedacht zou worden dat de analyse hierdoor overbodig wordt, vergeet dan niet dat deze contextbespreking vooral betekenis *from above* oplegt. De analyse zal identiteiten van onderaf trachten te analyseren.

Voor de ontwikkelingen in Gent steun ik in de eerste plaats op het doctoraat van Vanschoenbeek (1992).²⁷⁵ De sociaal-economische context komt eerst aan de beurt. Om de berichtjes in de Strijdpennig te begrijpen, zal blijken dat de kennis hierover noodzakelijk is.

Vervolgens bespreken we de ontwikkeling van de Belgische en Gentse socialisten. We gaan hier niet uitgebreid op in. Vandaag de dag bestaan, naast Vanschoenbeek (1992), een aantal standaardwerken die de evolutie uitvoerig bespreken.²⁷⁶ In plaats hiervan zullen we op basis van die standaardwerken in snel tempo de verschillende mijlpalen bespreken om uit te komen in het jaar 1886.

Omdat de kennis van het perslandschap belangrijk zal blijken, bekijken we voorts de ontwikkeling van de socialistische pers in het algemeen en het Gentse perslandschap in het bijzonder meer in detail.²⁷⁷ Bovendien is het opmerkelijk dat in het lijvige proefschrift

²⁷⁵ VANSCHOENBEEK, Guy. *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 5 dln., 1992.

²⁷⁶ Voor de Belgische politieke ontwikkeling zie o.a. WITTE, Els, CRAEYBECKX, Jan en MEYNEN, Alain. *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden (zevende herziene druk)*. Antwerpen : Standaard Uitgeverij, 2005, 584 p.; Voor een bespreking van de wortels van de socialistische arbeidersverenigingen vanaf de Franse Revolutie zie DHONDT, J. (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen, 1960-1967; De wending van het collectivisme naar het mutuellisme werd o.a. behandeld in DE WEERDT, Denise. *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, 188 p. Voor de Gentse socialisten zie de uitvoerige bespreking in *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, pp. 159-210.

²⁷⁷ Voor het historisch overzicht hanteren we vooral het standaardwerk van Voordeckers over de Gentse pers: VOORDECKERS, E. *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, 677 p. (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 35). Zijn repertorium moet ons een goed beeld kunnen verschaffen van het Gentse perslandschap einde 19de eeuw. Met betrekking tot de socialistische pers halen we onze informatie grotendeels uit de bijdragen van Michel Oukhow in *De geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging*, pp. 247-273, 335-343, 433-449, 547-564. Hoewel Oukhow zich niet inhield om vol bewondering over de socialistische pers en haar pioniers te schrijven, leveren zijn hoofdstukken een handig overzicht tot deze materie. Met betrekking tot de krant *Vooruit* kan men zeggen dat een uitvoerige studie over de periode 1884-1899 ontbreekt. De verhandeling JOOSTEN, Stefaan. *De krant Vooruit voor Wereldoorlog I*. Brussel (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling VUB), 2003, 112 p. (promotor: C. Lis) omvat deze periode maar is jammer genoeg weinig diepgaand

van Vanschoenbeek weinig aandacht wordt besteed aan de pers, toch ook één van de elementen van het Gentse systeem.

1. Sociaal-economische context op het einde van de 19de eeuw

1.1. Demografisch

Vanschoenbeek onderscheidt voor de 19de eeuw drie demografische periodes:²⁷⁸ 1) de periode 1846-1866 met een toenemende aangroei, 2) 1866-1880 met een snelle aangroei en 3) 1890-1930 waarin de aangroei terug afzwakte. De laatste grote epidemie te Gent was de cholera-epidemie van 1892-1894.

De stad kende een dubbele immigratiebeweging. Enerzijds probeerden plattelandsbewoners aan de verarming te ontsnappen door naar de stad te trekken. Anderzijds vertrokken Gentenaars tijdens crises naar andere industriegebieden. Dit kon grote proporties aannemen. De crisisjaren van 1900-1905 leverden bijvoorbeeld een negatief migratiesaldo op. Terwijl de groei van de stad Gent vertraagde, nam die in de rand toe. Vooral Gentbrugge ontwikkelde vanaf 1880 snel. Het aandeel autochtone Gentenaars bleef evenwel stabiel. De overgrote meerderheid van de migranten kwam uit het platteland.²⁷⁹ In tegenstelling tot de Belgische situatie in het algemeen, kende Gent een veroudering van de bevolking.

1.2. Arbeidsomstandigheden

België kende tot omstreeks 1873 een industriële expansie waardoor het bij de top van de industriële wereld hoorde. Na dat jaar ging de economie in dalende lijn en kwam de industrie in een zware crisis terecht. Deze situatie hield aan tot midden de jaren 1890.²⁸⁰

Indien we kijken naar de situatie in enkele bevolkingsgroepen, zien we dat vooral landbouwers en arbeiders in de hoek stonden waar de klappen werden uitgedeeld. Dalende landbouwopbrengsten werden gecompenseerd door seizoensarbeid en huisarbeid. Boeren trokken naar de stad waardoor het platteland ontvolkte.²⁸¹ Dit verergerde dan weer de situatie van arbeiders. Door het grote arbeidsoverschot kon de concurrentiestrijd op het scherp van de snede worden gespeeld.²⁸² Arbeiders klopten lange dagen voor lage lonen.

uitgewerkt en levert weinig nieuwe informatie. Deels heeft dit te maken met de bronnenschaarste, wat blijkt uit de aandacht voor de jaren die samenvallen met de beschikbaarheid van verslagboeken van het Middencomiteit. Tot slot leveren de standaardwerken over de socialistische arbeiders ook nuttige informatie.

²⁷⁸ Tenzij anders aangegeven baseer ik me op Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, pp. 71-74.

²⁷⁹ *Ibid.*, p. 84.

²⁸⁰ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden (zevende herziene druk)*. Antwerpen : Standaard Uitgeverij, 2005, p. 67

²⁸¹ *Ibid.*, p. 68.

²⁸² *Ibid.*, p. 70.

Dit stamt onder meer voort uit eind 18de – begin 19de eeuw toen men via drastische loonverlagingen arbeiders tot discipline en regelmaat dwong. Een week bestond uit zes dagen werk en één dag rust. Een werkdag van 16 uur was geen uitzondering. Vanaf 1870 verlaagde het aantal werkuren per dag geleidelijk aan tot een 12-tal uur.²⁸³

Bij verliezers horen ook winnaars. De rijkdom van de burgerij nam sterk toe en kende vooral in de midden- en benedenlaag een sterke ledenaangroei. Deze kleine burgerij bestond onder meer uit mensen die in de vele nieuwe instellingen te werk waren gesteld. De rijkdom van de hogere burgerij zorgde tevens voor een groei van de kleinhandel en gespecialiseerde ambachten.²⁸⁴ De hogere burgerij werd sociaal gezien bij de adel gerekend. Die laatsten profiteerden eveneens van de industrialisering door hun aandeel in de financieringssector.²⁸⁵

Het sociaal beleid kenmerkte zich door een sterke sociale controle van de bezittende klasse. De liberale burgerij beschouwde arbeiders als sociaal, cultureel en moreel minderwaardig. Oorzaken van hun armoede lagen niet in het economisch liberalisme.²⁸⁶ Ook de Kerk bestendigde een sociale apartheid. De arbeider moest zich in zijn of haar lot berusten, want armoede was gods wil.²⁸⁷ Opvallend is dat zowel gelovigen en niet-gelovigen ijverden voor godsdienstige arbeiders.²⁸⁸ Het geloof was een uitstekend controlemiddel.

De sociale wetgeving was navenant. Arbeiders verkregen van het gemeentebestuur een werkboekje dat in handen van werkgevers een sociaal repressiemiddel werd. Bij de indienstneming werd het boekje in beslag genomen waardoor verzet sterk ontmoedigd werd.²⁸⁹ Het coalitieverbod werd in 1866 opgeheven maar artikel 310 van het Burgerlijk Wetboek hield in de praktijk het recht op staking in bedwang. Bij stakingen werden kassen in beslag genomen en gevangenisstraffen uitgesproken.²⁹⁰ Op cultureel vlak werden arbeiders en burgerij gescheiden gehouden.²⁹¹

In de laatste jaren van de 19de eeuw verbeterden de arbeidsomstandigheden te Gent. Dit viel samen met de algemene Belgische bloei sinds 1895. Maar crises kwamen nog voor en ook tussen sectoren kon de situatie nogal verschillen. De periode voordien, 1877-1895, kenmerkte zich door grote werkloosheid.

²⁸³ Patrick De Vos, "De historische evolutie van de arbeidsduur in België", In: *Brood & Rozen*, (1997) 3, p. 8.

²⁸⁴ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 69.

²⁸⁵ *Ibid.*, p. 68.

²⁸⁶ *Ibid.*, p. 72.

²⁸⁷ *Ibid.*, p. 73.

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 72.

²⁸⁹ *Ibid.*, p. 77.

²⁹⁰ *Ibid.*, p. 78.

²⁹¹ *Ibid.*, p. 79.

1.3. Industriële setting te Gent

Sinds medio 18de eeuw is Gent gekend als een industriestad.²⁹² Tot rond de eeuwwisseling met de 20ste eeuw groeide de Gentse industrie spectaculair. Tussen 1846 en 1896 verdubbelde de tewerkstellingsgraad. Met de helft van de arbeiders lag het zwaartepunt in de textielnijverheid.

Men kan zeggen dat de industrialisering te Gent startte in 1752 met de vestiging van een eerste katoenspinnerij. Dat het vooral textielnijverheid was, had te maken met een aantal omstandigheden. Vlaanderen had geen steenkool maar wel een groot arbeidsreserve. Gent kon teren op het overaanbod aan wevers in haar hinterland. De Gentse haven was cruciaal voor de import van grondstoffen.

Dankzij achtereenvolgens het kanaal Gent-Terneuzen, de afkoop van de Scheldetol in 1863 en een verbreding van het kanaal had Gent een toegang tot de Westerschelde. Samen met de haven groeide ook de tewerkstelling. Met losse arbeiders uit het hinterland en de tijdens de wintermaanden werkloze bouwvakkers, was er echter vaak een arbeidsoverschot.

De Gentse metaalnijverheid teerde op de behoeften van een industrialiserende stad. Het bouwde machines voor de textielnijverheid en verving oude bruggen door nieuwe ijzeren draaibruggen. Het spoorwegennet werd uitgebreid en ook de scheepvaart had de metaalnijverheid broodnodig. Belangrijke Gentse metaalbedrijven waren de machineconstructiehuizen *Carels* en *Vandekerckhove* en de nagel- en draadfabriek *Clouterie en Tréfilerie des Flandres*, bijgenaamd de *Puntfabriek*. Metaalarbeiders hadden betere arbeidsomstandigheden dan arbeiders uit andere sectoren.

Andere sectoren die de vruchten van de industrialisering en urbanisatie plukten, waren de bouwnijverheid, de papijnijverheid, de drukkerij en de chemische nijverheid. Via de kleding- en voedingsnijverheid vergaarden de middenklasse en de coöperaties hun inkomsten. De industrialisering had ook nood aan beroepen die de ambtelijke molen draaiende hielden. Gent kent sinds 1817 een universiteit die eveneens in de industrialisering ingeschakeld werd.

1.3.1. Textielnijverheid

De helft van de arbeiders werkte dus in de textielnijverheid.²⁹³ Haar evolutie is bijgevolg een belangrijk gegeven in elk onderzoek over Gent rond 1900. De Gentse

²⁹² Tenzij anders vermeld baseer ik me in dit kapittel op Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 63-71.

²⁹³ Tenzij anders aangegeven baseer ik me op Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 88-111.

textielnijverheid bestond uit katoen- en vlasindustrie. Deze kunnen nog verder opgedeeld worden in katoenspinnerijen, vlasspinnerijen en weverijen.

De Gentse bedrijven in de katoennijverheid waren veelal gemengde bedrijven, waar dus zowel aan katoenweverij als –spinnerij werd gedaan. De grootste fabriek was Parmentier-Van Hoegaerden, bijgenaamd de Grasfabriek. Vlasspinnerijen, zoals La Lys en La Lieve (bijgenaamd de Widauwe), hadden de overhand in de vlasnijverheid. Tot 1840 teelde Vlaanderen haar eigen vlas maar later kwamen vlas en katoen hoofdzakelijk via import in het land. De afzetmarkt van de producten was naar de eeuwwisseling toe vooral in het buitenland te vinden.

De textielnijverheid kende een aantal algemene ontwikkelingen. Ten eerste nam de mechanisering van de industrie toe. Eind 19de eeuw werden de viergetouwen geïntroduceerd en vervingen de self-actings de mule-jenny's. De mechanisering had uiteraard grote gevolgen voor de tewerkstelling. Als tweede kenmerk hebben we de grootte van de bedrijven. Spinnerijen kenden een stijgende lijn in het aantal arbeiders. De weverijen ondergingen evenwel een schaalverkleining. Daarnaast onderging de textielnijverheid een concentratieproces waarbij naamloze vennootschappen de familiebedrijven vervingen. Ten derde toonden de verschillende fabrieken in de tewerkstelling een sterk onderscheid tussen mannen en vrouwen. Vrouwen bevolkten hoofdzakelijk de vlas- en katoenspinnerijen. Mannen vond je vooral in de weverijen terug.

De Gentse weverijen kenden een duidelijke terugval. De oorzaak was van tweeërlei aard: 1) de mechanisering en 2) de verplaatsing van de weverijen naar lagelonengebieden.

De mechanisering kenmerkte de hele textielnijverheid. Vanaf 1895 voerde men in Gent de self-acting spinbanken in. Dit had onder meer de systematische vervanging van mannelijke arbeiders door ongeschoolde vrouwen als gevolg. In de weverijen voerde men eerst de tweegetouwen (1845) en later de viergetouwen (1888) in.²⁹⁴

De concurrentiestrijd met de Engelse katoenindustrie zorgde voor de zoektocht naar lage lonen. Dit bracht de industriëlen niet enkel naar lagelonenlanden als Korea of Taiwan, maar ook naar het platteland. Op het platteland was men namelijk vertrouwd met de weeftechniek en haalde men een aanvullend inkomen uit de landbouw. Hierdoor konden de lonen laag gehouden worden. De verhuizingen gingen vooral naar Ronse en de streek rond Kortrijk. De tewerkstelling in Gent daalde, terwijl ze in Oost- en West-Vlaanderen steeg.

²⁹⁴ Vanschoenbeek vermeldt op p. 95 het jaar 1891 als introductie van de viergetouwen. Wellicht heeft hij zich vergist daar hij in de chronologische bespreking van 1886-1914 de introductie plaatst in het jaar 1888. Omdat Avanti in zijn *Eene Terugblik* (1908) eveneens 1888 als start aanwijst kunnen we van deze datum zeker zijn. Zie Avanti, *Een Terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw (met naschrift door E. Anseele)*. Gent : Volksdrukkerij, 1908, p. 450.

De lonen te Gent waren in vergelijking met andere gebieden aan de lage kant. Toch zijn heel wat verschillen in de textielnijverheid terug te vinden. De katoenspinners kregen de hoogste lonen. Voor socioloog Louis Varlez vormden zij een arbeidersaristocratie. We moeten evenwel de specifieke loonsituatie van de spinners voor ogen houden. Zij moesten namelijk zelf de hulpjes betalen. De arbeidersaristocratie kwam onder druk te staan toen vanaf 1890 *throstles* of continus werden ingevoerd. Hierdoor konden vrouwen die meestal jonger en goedkoper waren, ingeschakeld worden.

Het loonverschil werkte door in de duur van een loopbaan in een spinnerij of weverij. In de spinnerijen bleef de arbeidspopulatie stabiel maar in weverijen was het een komen en gaan van arbeidskrachten.

Tussen mannen en vrouwen heerste ongelijkheid in zowel verloning als arbeidsduur. Tevens konden de arbeidsomstandigheden sterk verschillen. Vlasarbeidsters moesten in de meest onhygiënische toestanden werken met een hoge kindersterfte als gevolg.

Door de specifieke omstandigheden per beroep en sector is in de evolutie van de lonen en arbeidsduur moeilijk een algemene lijn te trekken. Bovendien hadden velen een aanvullend inkomen dat niet in de cijfers terug te vinden is. Zo steunde de Gentse socialistische beweging vooral op mensen die na hun gewone werkuren de straat op gingen²⁹⁵. Vanschoenbeek verschaft evenwel een overzicht van de werkuren en het weekloon per beroep voor de periode 1890-1910.²⁹⁶ Een evolutie van een dalend aantal weekuren en een stijgend weekloon valt hieruit af te leiden. Het is niet duidelijk in hoeverre dat weekloon overeenkomt met het reële dan wel nominale loon. De arbeidsduur daalde wel duidelijk maar niet drastisch: van 70 uur of meer per week in 1890 naar ongeveer 65 uur in 1910. In vergelijking met andere steden lagen de lonen wel een pak lager.²⁹⁷ Het loonverschil tussen autochtonen en inwijkelingen is treffend. 'Vreemde' arbeiders kwamen vooral in de minst betaalde sectoren terecht.

De verwezenlijkingen van de arbeidersbeweging speelden ook hun rol. Mutualiteiten en ziekenfondsen zorgden voor een (beperkt) inkomen bij werkloosheid of – onbekwaamheid. Ook contemporainen waren zich bewust van de verbetering. In dergelijke mate zelfs dat men gewag maakte van een verandering in mentaliteit en materiële cultuur onder arbeiders.²⁹⁸

²⁹⁵ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 79.

²⁹⁶ *Ibid.*, deel 5, bijlage 5, p. 10.

²⁹⁷ *Ibid.*, p. 80.

²⁹⁸ *Ibid.*, p. 79.

1.4. Woonkernen

Arbeiderswoningen waren geconcentreerd in de typische arbeiderswijken.²⁹⁹ Bovendien lagen ze voornamelijk buiten het oude stadscentrum en dicht bij de fabrieken. Bepaalde wijken bestonden dus vooral uit arbeiders van de aanpalende fabriek. De wijken met het grootste aantal arbeiders (80% of meer) lagen in de omgeving van de Brugse Poort, het Rabot, Meulestede-Muide en het Dok. De aldaar gelegen grote fabrieken waren respectievelijk de vlasspinnerijen *Morel-Verbeke* en *La Lys* (ofte Kleine en Grote Lys), de katoenbedrijven *La Louisiana* en *Jules de Hemptinne*, de vlasspinnerij *La Lieve* (of Widauwe) en het katoenbedrijf *Parmentier – Van Hoegaarden* (bijgenaamd de Grasfabriek).

Iets minder arbeiders waren in de wijken van Heilig Kerst en Oudburg, Kasteel-Heirnisse en Sint-Pietersaalstkwartier te vinden. In de buurten Sint-Michiels, Sint-Anna, Ekkergerm en Sint-Pieters vormden arbeiders een minderheid of een krappe meerderheid. Aan de Muide woonden ook nog dokwerkers en arbeiders van de metaalfabriek *Carels Vandekerckhove*, de andere grote metaalfabriek, had vooral arbeiders in de omgeving van Akkergerm en de Coupure. Bouwvakkers woonden dan weer aan de Heuvelpoort en Sint-Pietersaalst.

2. Arbeidersorganisaties richting het reformisme

2.1. De eerste arbeidersverenigingen

Vóór de eerste Belgische afdeling van het *Internationaal Werkliedenverbond*, opgericht op 28 augustus 1865,³⁰⁰ waren de verschillende organisaties die voor arbeidersemancipatie ijverden sterk versnipperd. De eerste vormen van arbeidersvereniging waren de ambachtsverenigingen uit het Ancien Régime. Een echt emanciperende werking hadden ze niet. Ze waren verticaal georganiseerd waarin werkgevers de overhand hadden en tevens gesloten voor niet-leden. Op het einde van de 18de eeuw werden deze verenigingen doorgaans afgeschaft.³⁰¹

Een aantal van hen bleven clandestien voortbestaan maar de meeste gingen over tot een zogenaamde beurs. Het nam het solidariteitssysteem van de vroegere ambachtsverenigingen over maar werd georganiseerd volgens beroep en met enkel

²⁹⁹ *Ibid.*, pp. 81-83.

³⁰⁰ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, p. 19.

³⁰¹ Jan Dhondt, "De eerste organisaties van de arbeiders 1800-1850", In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, p. 85.

arbeiders. Dit mutualisme gaf in ruil voor een wekelijkse bijdrage een vergoeding om werkloosheid, ziekte of werkongeschiktheid op te vangen.³⁰²

De houding van de overheid was ambivalent. Het beschouwde deze beurzen als een overtreding van de wet Le Chapelier tegen 'samenspanning', maar het sociaal vangnet kwam goed uit. Pas wanneer fabrieksarbeiders zich in beurzen gingen verenigen, verzette de overheid zich. Zolang de ambachtsector zich concentreerde op liefdadigheid was er geen probleem.³⁰³

2.2. Vrijdenkers

Pas vanaf de jaren 1850 kan men van echte arbeidersverenigingen spreken. Emanciperende initiatieven kwamen in eerste instantie vooral vanuit vrijdenkersverenigingen. Door de vele revolutionairen die door de Franse repressie hun toevlucht in België zochten, nam het antiklerikalisme sterk toe.³⁰⁴ Samen met het opkomend ultramontanisme zorgde dit voor een sterke voedingsbodem. Jonge intellectuelen en ambachtslui organiseerden zich in vrijdenkersverenigingen.

Te Brussel werd in 1854 *L'Affranchissement* gesticht. Onder haar leden treft men latere kopstukken als Désiré Brismée (1823-1888) van de socialistische beweging aan. De politieke strijd werd indirect gevoerd door de ijver voor de verspreiding van burgerlijke begrafenis.³⁰⁵

Tijdens de jaren 1850 en 1860 werden tal van vrijdenkersverenigingen gesticht. Dit ging zowel om nieuwe als afgescheurde verenigingen. In 1857 scheurde Brismée zich samen met enkele anderen af van *L'Affranchissement* en richtten ze te Brussel *Les Solidaires* op. Drie jaar later werd binnen deze vereniging *Le Peuple – Association de la démocratie militante socialiste* gesticht. Het was een politieke socialistische organisatie met leden als Brismée en César De Paepe. Hoewel het weinig contact met arbeiders had, sloeg het aanvankelijk liberaal-socialistische *La Liberté*, met sociologen Hector Denis en Guillaume De Greef, de socialistische weg in. Deze verenigingen en nog enkele andere vormen de wortels van de socialistische arbeidersbeweging.³⁰⁶

2.3. Vakverenigingen

Ook vanuit de arbeiders zelf werden in die periode initiatieven genomen.³⁰⁷ De eerste verenigingen die op fabrieksarbeiders gericht waren, werden in Gent opgericht.

³⁰² *Ibid.*, p. 87.

³⁰³ *Ibid.*, pp. 90-91.

³⁰⁴ *Ibid.*, pp. 230-231.

³⁰⁵ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 16.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 17.

³⁰⁷ *Ibid.*, pp. 18-19.

Binnen een maand werd in 1857 eerst de *Broederlijke Weversmaatschappij* en vervolgens de *Maatschappij der noodlijdende broeders* opgericht.

Ook hier ontstonden nieuwe verenigingen vaak uit afscheuring. Een deel van de *Broederlijke Weversmaatschappij* stichtte o.l.v. Karel De Boos de eigen weversvereniging *Vooruit*. In andere steden werd dit voorbeeld overgenomen.

In hetzelfde jaar ontstond te Brussel *Association générale ouvrière*. Het *Algemeen Werkmansverbond* (1862) en het *Volksverbond* (1867) o.l.v. Philip Coenen kwamen pas later. Aan Waalse kant ontstonden minder arbeidersverenigingen. Het *Solidarité des ouvriers houilleurs du Bassin de Charleroi* (1862) was een verbruikscöoperatie en weerstandskas.

2.4. De Eerste Internationale

Zoals gezegd was vóór 1865 van samenwerking weinig sprake. De oprichting van een Belgische afdeling van de *Internationale* was de basis van de Belgische arbeidersbeweging. De vrijdenkers- en arbeidersverenigingen kwamen met elkaar in contact. Intellectuelen zoals De Paepe beseften de mogelijkheden van de massa fabrieksarbeiders.³⁰⁸

Maar de *Internationale* had niet meteen succes. In de eerste jaren beperkte de Belgische afdeling zich eigenlijk tot Brussel en Luik. De Brusselse sectie werd voornamelijk door leden van *La Liberté* en *Le Peuple* gevormd. Uit Luik kwamen vooral mensen uit de ambachtssector.³⁰⁹ Pas wanneer in 1867 de liberale regering het aantal lotelingen optrekt, sluiten verenigingen uit andere regio's zich aan. Een *Verbond tegen de loting en de staande legers* werd opgericht dat merkwaardig genoeg onder meer bestond uit leden van het katholieke kamp. De I.W.V.-meetings brachten verschillende (regionale) organisaties uit heel het land in contact met elkaar waaronder het Antwerpse *Volksverbond*.³¹⁰

Tegen 1872 waren de eerste successen echter weggeëbd. Vooral de financiële slagkracht was te zwak om een vuist te kunnen maken.³¹¹ De *Internationale* was ook zwaar ontmoedigd door de mislukking van de Commune, de Parijse volksofstand van 1871. Bovendien raakte de beweging steeds meer verstrikt in de strijd tussen het collectivisme en mutuëllisme.³¹² Niet dat alle organisaties de evolutie volgden maar uiteindelijk keerde het Belgisch socialisme het anarchistisch collectivisme de rug toe en werd het sociaal-

³⁰⁸ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 82.

³⁰⁹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 21.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 23.

³¹¹ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 83.

³¹² Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 28.

democratisch mutuëllisme gevolgd.³¹³ Dit ging natuurlijk niet vanzelf. Pas met de *Eed in het park van Sint-Gillis* (1890) kan men stellen dat het sociaal-democratische kamp de overhand had op de revolutionairen. Het was een compromis om als één man achter de strijd voor het Algemeen Stemrecht te staan.³¹⁴

2.5. De socialistische pers tot *De Werker*

Met pers bedoelen we in hoofdzaak gedrukte bladen. De krant was in een groot deel van de 19de eeuw een dure onderneming. Tijdens de tweede Franse bezetting (1794 – 1814) werd in 1797 een zegelbelasting ingevoerd.³¹⁵ De aankoopprijs van een krant werd hiermee hoog genoeg gehouden zodat de burgerij een strikte controle op de pers kon toepassen. Hoewel het Belgisch persregime als één van de meest vrije beschouwd werd, handhaafde het de zegelbelasting.

Pas met het revolutionaire jaar 1848 en als reactie hierop werd de afschaffing van de belasting een feit. Het had als gevolg dat de abonnementsprijs verlaagd kon worden waardoor kranten een breder publiek konden bereiken.³¹⁶ Een echte doorbraak van de krant als massamedium was dit nog niet.

Goedkope massakranten kwamen er pas op het einde van de 19de eeuw. Deneckere (2008) somt een aantal oorzaken van de doorbraak op.³¹⁷ In hoofdzaak komt het neer op een drastische verlaging van de kostprijs en aankoopprijs. Ten eerste, was er dus de afschaffing van de zegelbelasting, maar omdat dit al een tijdje een feit was, kan het niet de enige reden zijn. Overgewaaid uit Frankrijk was de praktijk van advertenties en reclame in bladen. De productiekosten werden sterk gedrukt door de mechanisering in de drukkerij, wat tegelijk voor een grotere oplage zorgde. De dalende papierprijs was eveneens een grote factor. Tot slot, het ontstaan van massakranten werd ook door de versnelling van informatie, via de draadtelegrafie (1846) en draadloze telegrafie (1898) gestimuleerd.

Ook socialistische kranten braken pas op het einde van de 19de eeuw door. Voordien werd voor het verspreiden van het ideeëngoed vooral op het gesproken woord gesteund. Meetings waren een heel belangrijk middel om de in grote mate ongeletterde arbeiders te bereiken.³¹⁸ Het uitgeven van een krant was financieel gezien een lastige taak doordat men

³¹³ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 83.

³¹⁴ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 115.

³¹⁵ G. Deneckere en L. Desmet, "Hoofdstuk 6: Contradicties van de burgerlijke openbaarheid in de 19de en 20ste eeuw. Beknopte geschiedenis van de persvrijheid in België", In: DENECKERE, G. en DESMET, L. *Historische kritiek van woord en beeld in de massamedia*. Gent: Academia Press, 2008, p. 44.

³¹⁶ *Ibid.*, p. 45.

³¹⁷ *Ibid.*, p. 46.

³¹⁸ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, p. 249.

moest steunen op de arbeidersbudgetten.³¹⁹ Indien men toch gedrukte bladen verspreidde, was dit daarom vaak onder de vorm van pamfletten.³²⁰

Socialistische bladen vormden een kleine minderheid van het perslandschap. Oukhow telde voor het jaar 1870 niet meer dan 29 weekbladen – waarvan de meerderheid in België of Zwitserland werden gedrukt – die verbonden waren met de *Internationale*.³²¹ Cijfers voor het jaar 1874 tonen aan dat België maar liefst 235 weekbladen telde. Niettemin werd vaak getracht een blad uit de grond te stampen maar vanwege de financiële last was dit vaak geen lang leven beschoren. Deze molensteen werd door de vele processen waarmee socialistische bladen en hun redactieleden in aanraking kwamen extra zwaar (zie infra). De geschiedenis van de Belgische socialistische pers is dan ook grillig.

Hoewel nog geen 'echt' socialistisch blad, ziet Oukhow de oorsprong van de socialistische pers in het Gentse weekblad *De Broedermin*.³²² Dit Nederlandstalig blad werd gesticht door studenten uit de progressief-liberale denkgroep *Société Huet* van de Gentse filosofiehoogleraar François Huet (1814-1869).³²³ De groep poogde een tussenweg te vinden tussen het opkomend socialisme en het liberalisme.³²⁴

In de vroege periode lijkt vooral Brussel het centrum van de socialistische bladen geweest te zijn. Met *Le Drapeau* komen we ook één van de voornaamste figuren binnen de socialistische drukkerswereld tegen, nl. Désiré Brismée. Deze drukker nam in 1857 de leiding van het door Louis Labarre gestichtte blad over.³²⁵ *Le Drapeau* vormde een mengeling van republikeinen en gematigde socialisten en verdedigde vooral de belangen van de vrijdenkersvereniging *Les Solidaires* (1857), tevens door Brismée geleid.³²⁶ Ook bij het eerste Belgische socialistische blad *Le Proletaire* was er een band met een vrijdenkersbeweging. Deze Brusselse krant werd in 1855 gesticht door Nicolas Coulon die verbonden was met *L'Affranchissement* (1854), waarvan *Les Solidaires* trouwens afgescheurd was.³²⁷

In 1858 verdwijnt *Le Proletaire* ten gevolge van een veroordeling naar aanleiding van een artikel over de aanslag op Napoleon III.³²⁸ Hiermee kwamen de eerste socialistische pogingen te Brussel tot een eind.³²⁹ Drie jaar later stichtte het Brusselse

³¹⁹ *Ibid.*, p. 255.

³²⁰ *Ibid.*, p. 252.

³²¹ *Ibid.*, p. 256.

³²² *Ibid.*, p. 257.

³²³ Sam Van Clemen, "Société Huet", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 2790; José Verschaeren, "Broedermin, De", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 608.

³²⁴ Sam Van Clemen, *art. cit.*, p. 2790

³²⁵ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 257.

³²⁶ *Ibid.*, p. 257 en 259; Els Witte, "De specificiteit van het 'verzuilingsproces' langs vrijzinnige zijde. De inbreng van de historische dimensie", In: *BTNG*, 13 (1982) 1, p. 47.

³²⁷ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 259; Els Witte, *art. cit.*, p. 46.

³²⁸ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 259.

³²⁹ *Ibid.*, p. 262.

discussiegenootschap *Le Peuple, association de la démocratie militante* (1861), dat zelf voortkwam uit het eerder genoemde *Les Solidaires*,³³⁰ het blad *La Tribune du Peuple*.³³¹ Als drukker blijft Brismée een vaste waarde en we zien hier ook César De Paepe als auteur opduiken.³³²

Twee jaar na de Internationale van Londen (1864) wordt dit het wekelijks orgaan van de Internationale. In 1869 wordt *La Tribune du Peuple* vervangen door *l'Internationale*.³³³ Met de inkomsten van de verkoop van dit officieel orgaan van de Belgische Algemene Raad probeerde men de Nederlandstalige pers van het I.W.V. te promoten. Maar de financiële last speelde ook dit blad parten. In 1873 werd het Brusselse blad overgenomen door *Le Mirabeau*.³³⁴ Pas een aantal jaar later zouden de Brusselse socialisten een nieuwe partijkrant hebben.

Ondertussen verschenen er echter ook bladen van kapitaalcrachtige vakverenigingen. Een voorbeeld hiervan is de *Arbeidskamer* of *La Chambre du Travail* o.l.v. Louis Bertrand.³³⁵ Deze vereniging van Brusselse syndicaten gaf sedert december 1875, maar ook niet veel langer dan dat, *l'Economie Sociale* uit met als oorspronkelijk doel de publicatie van cursussen van De Paepe.³³⁶

De leemte veroorzaakt door het verdwijnen van *l'Internationale* werd opgevuld door *La Voix de l'Ouvrier*. In 1878 opgericht door Louis Bertrand, richtte het blad zich vooral naar de vakverenigingen aangesloten bij de *Arbeidskamer* en de Henegouwse mijnwerkers.³³⁷ Aanvankelijk had het een grote afzet in Brussel, Wallonië en zelfs Noord-Frankrijk maar een Frans verschijningsverbod beknotte het succes.³³⁸ Ondanks dat *La Voix de l'Ouvrier* het officieel orgaan werd van de in 1879 gestichte Belgische Socialistische Partij woog zelfs met Gentse steun de financiële last te zwaar en verdween het in 1881.³³⁹

Andere Franstalige werkliedenbladen waren vooral in Luik, Verviers en Seraing terug te vinden. De *Fédération Liégeoise de l'Association Internationale des Travailleurs* liet in 1873 *L'Ami du Peuple* verschijnen. Andere bladen waren o.a. *Le Devoir*, *Cahiers du Travail* en *L'Avenir*. Te Seraing verschenen o.a. *Le Réveil* en *L'Éclair*.³⁴⁰

³³⁰ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 81.

³³¹ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 264.

³³² Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 17.

³³³ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 270.

³³⁴ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 135.

³³⁵ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, pp. 337.

³³⁶ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 141.

³³⁷ *Ibid.*, p. 143.

³³⁸ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", p. 338.

³³⁹ *Ibid.*, p. 338; Voor Gentse steun zie Paul De Witte, *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*. Gent : De Witte, 1898, p. 130.

³⁴⁰ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 266.

Het Vervierse blad *Le Mirabeau* was een grotere naam in de streek. Vanaf 1867 werd het uitgegeven door de vakvereniging *Francs-Ouvriers*.³⁴¹ Samen met het Brusselse *L'Internationale* en het Antwerpse *De Werker* was *Le Mirabeau* een officieel blad van het I.W.V. Zoals eerder gezegd sloppte *Le Mirabeau* in 1873 *L'Internationale* op zodat het, tot het verschijnen van *La Voix de l'Ouvrier* het enige Franstalige socialistische partijblad was. Opnieuw was de Brusselse drukker Brismée van de partij en hij was daarboven ook administrateur en redactiesecretaris van het blad. In tegenstelling tot vele andere bladen maakte *Le Mirabeau* wel winst.³⁴² In 1880 verdween het blad echter.³⁴³ Het jaar voordien werd de krant nog het officieel orgaan van de *Belgische Socialistische Partij* (B.S.P., samensmelting *Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij* en *Parti Socialiste*) te Verviers maar de achteruitgang was reeds in 1878 ingezet.³⁴⁴ Eveneens te Verviers verscheen *La Sentinelle*. Toen *La Voix de l'Ouvrier* in 1881 ophield te bestaan verkaste o.m. Louis Bertrand naar dit blad dat zo het belangrijkste orgaan in Wallonië werd.³⁴⁵ Een ander Verviers blad was bijvoorbeeld *Science populaire*.³⁴⁶

Elders in het land lijken socialistische bladen minder snel op te duiken. In het Antwerpse verscheen sinds februari 1862 *Het Werkmansregt*, een blad gesticht door werklieden die zich later zullen verenigen tot de *Algemene Werkmansbond*.³⁴⁷ Gestuurd vanuit de Antwerpse arbeidersbeweging was dit weekblad nochtans niet socialistisch.³⁴⁸ In 1866 veranderde het haar naam tot *De Vrijheid* maar in 1867 kwam de uitgave van dit blad eveneens tot een einde.³⁴⁹

Het Antwerpse socialistische blad bij uitstek was *De Werker*. Het ontstond in 1868 op initiatief van Filip Coenen, leider van de arbeidersgroepering *Het Volksverbond*.³⁵⁰ Het was lang het enige Nederlandstalige socialistische blad en verscheen naast *L'Internationale* en *Le Mirabeau* als officieel orgaan van het I.W.V.³⁵¹ Ondanks de beslissing van het congres van de Belgische afdelingen van het I.W.V. te Verviers (1875) om *De Werker* enkel nog het orgaan van de Nederlandstalige afdelingen te maken, was de impact van dit blad groot.³⁵²

³⁴¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 23.

³⁴² *Ibid.*, p. 135.

³⁴³ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", p. 338.

³⁴⁴ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 136.

³⁴⁵ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", p. 338 en 340.

³⁴⁶ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 266.

³⁴⁷ *Ibid.*, p. 262.

³⁴⁸ Oukhow meende dat het blad evolueerde naar het katholicisme maar in een bijdrage van hem en enkele anderen in het NEVB lezen we dat *Het Werkmansregt* een liberaal-progressistisch blad was en tevens antiklerikaal. Zie Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 262 en Michel Oukhow, Janine Beyers-Bell en Luc Vandeweyer, "Werkmansregt, Het", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 3685.

³⁴⁹ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 262.

³⁵⁰ *Ibid.*, p. 268.

³⁵¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 138.

³⁵² *Ibid.*, p. 138.

3. De Gentse socialisten

3.1. Voor 1880

Gent was de bakermat van de moderne 19de-eeuwse arbeidersverenigingen. In 1857 ontstonden op minder dan een maand tijd na elkaar de *Broederlijke Weversmaatschappij* en de *Maatschappij der noodlijdende Broeders*.³⁵³ De aansluiting met de Internationale vond plaats in 1868. Verschillende Gentse vakverenigingen sloten zich eveneens aan.³⁵⁴ Maar ook hier was de malaise rond 1871 groot. Figuren als Paul De Witte en Van Beveren zochten soelaas in het buitenland.³⁵⁵

Niettemin was men te Gent al eerder dan de rest de sociaal-democratische weg opgegaan. De wending kwam tot stand in de periode 1873-1874. In 1873 stichtte Paul Verbauwen in zijn kelder de samenwerkende maatschappij de *Vrije Bakkers*. Na drie jaar werd het project levensvatbaar bevonden en kreeg het te Ledeberg navolging door de coöperatie *De Werkman*. Paul Verbauwen had eveneens in 1873 de leiding over *Maatschappij Vooruit* overgenomen. Die organisatie was in 1865 o.l.v. Karel de Boos afgescheurd van het *Leesgezelschap* van de *Broederlijke Wevers*. De maatschappij kreeg nu de naam *Vereenigde Wevers*. Met de *Broederlijke Wevers* werd opnieuw toenadering gezocht wat in 1876 een hereniging teweegbracht. Hoewel de eerste in de Werkrechtensraden sterker stonden, werd de naam van de laatste behouden.³⁵⁶

De institutionele ontwikkeling ging verder in 1877. Te Mechelen werd toen de *Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij* opgericht. Een jaar later vormden een aantal Gentse arbeidersverenigingen, zoals de ziekenbeurs *Bond Moyson*, de *Vrije Bakkers* en een aantal vakbonden, een Middencomiteit. In 1880 smolt de Vlaamse met de Brabantse samen tot de *Belgische Socialistische Partij*.³⁵⁷

3.2. Het Gentse systeem 1886-1900

Op het landelijk congres te Antwerpen van juli 1885 stichtte men de *Belgische Werkliedenpartij* (B.W.P.), de voorloper van de huidige socialistische partijen. De naam van de partij laat zien dat het socialisme niet door iedereen aanvaard werd. De Gentenaars lieten het niet aan hun hart komen en publiceerden in het dagblad *Vooruit* de statuten van de partij onder de naam *Belgische Socialistische Arbeiderspartij*.³⁵⁸ Voor hen dus niets nieuws onder de zon.

³⁵³ *Ibid.*, p. 18.

³⁵⁴ *Ibid.*, p. 23.

³⁵⁵ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 13.

³⁵⁶ *Ibid.*, p. 14.

³⁵⁷ *Ibid.*, pp. 15-19.

³⁵⁸ *Vooruit*, 22-23-24 juli 1885, p. 1.

Het orgaan dat te Gent de verschillende socialistische organisaties stuurde was het Middencomiteit. Haar leden bestonden uit vertegenwoordigers van die organisaties. Het benoemde op haar beurt de afgevaardigden voor de B.W.P. In theorie wou het Middencomiteit via centralisatie de teugels in handen namen. In de praktijk werden de vergaderingen geteisterd door absenteïsme en een zeker immobilisme.³⁵⁹ Bovendien was de feitelijke leiding aan de top van de socialistische beweging beperkt tot een handvol individuen. Edward Anseele, Jan Foucaert, Frans Van Gyseghem, Edmond Van Beveren, en later Ferdinand Hardijns vond je zowel in de leiding van coöperatie *Vooruit*, het Middencomiteit alsook de krant *Vooruit* terug.

Andere politieke organisaties kwamen meer in contact met de gewone leden. De socialistische propagandaclub bestond al sinds 1874. Haar doelstelling lag vooral in de verspreiding van de socialistische gedachten. Tegen 1886 was haar ledental echter sterk afgenomen. De verschillende wijkafdelingen waren één van de oorzaken hiervan. De wijkclubs begonnen zich los van de propagandaclub te ontwikkelen en waren veel toegankelijker voor de mensen uit de buurt.³⁶⁰ Rond de wijkclubs begonnen zich ook andere organisaties te concentreren. Een voorbeeld is de wijkclub *Verbroedering* die tegen de Eerste Wereldoorlog een eigen ziekenfonds, bibliotheek, schoolbond, vrouwenorganisatie, schuttersmaatschappij, turnkring en een spaardersgroep had.³⁶¹

De politieke ontwikkeling in Gent was echter al een tijd terug niet naar de zin van de beheerders van de *Vrije Bakkers*, Delahaye en Blansaer (Verbauwen was toen al van de leiding verdwenen). De samenwerkende maatschappij moest te vaak instaan voor de kosten van de partij. Uiteindelijk scheurde een deel van de vooruitstrevende socialisten zich af en stichtten ze in november 1880 de *Samenwerkende Maatschappij Vooruit* (S.M. Vooruit).³⁶² Een jaar later was het succes van de *Vrije Bakkers* afgezwakt zodat *Vooruit* de leidende coöperatieve bakkerij werd.³⁶³

Het coöperatief succesverhaal kon enkel tot stand komen dankzij de voorafbetaling van het brood. Men werd aandeelhouder/lid door een aandeel van één frank te kopen. Leden kochten broodkaarten van de coöperatie *Vooruit*. Men betaalde op voorhand te veel voor een brood maar het verschil werd achteraf terugbetaald. Om de drie maanden werd een brooddeel of 'den deel' uitbetaald wat ingewisseld kon worden voor aankoopbonnen in de winkels van *Vooruit*.³⁶⁴ Dit was in verhouding tot de aandelen. De winst werd dus niet

³⁵⁹ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen - Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, pp. 109-110.

³⁶⁰ *Ibid.*, pp. 111-115.

³⁶¹ *Ibid.*, p. 121.

³⁶² *Ibid.*, p. 20.

³⁶³ *Ibid.*, p. 21.

³⁶⁴ *Ibid.*, p. 70.

gelijk onder de leden verdeeld.³⁶⁵ Broodkaarten werden aan 35 centiem verkocht. Het brooddeel bedroeg rond 1897 9 centiem.³⁶⁶

De vooruitstrevende socialisten deden meer dan broodkaartjes aan de leden geven. De winsten fungeerden als basis voor de institutionele ontwikkeling van de Gentse socialistische beweging, de zgn. 'wereld van Vooruit' of *le monde socialiste gantois*. De eerste expansie kwam in 1886. Eind 1885 barstte onder de spinners van de Grasfabriek een staking uit onder leiding van Constant De Witte. Dankzij hun vastberadenheid en vooral de steun van *Vooruit* behaalde men een maand later de overwinning. In die periode groeide het ledental sterk. In maart 1886 brak een gewelddadige oproer uit. Te Gent probeerde men iedereen kalm te houden, maar men steunde de Waalse arbeiders wel materieel, namelijk met duizenden broden. Deze acties maakten grote indruk op de Gentse en Belgische arbeiders elders.³⁶⁷

Niet enkel *Vooruit* maar ook andere organisaties profiteerden van de boom. Voor 1886 had zowat elke vakbond en herberg een eigen 'ziekenfonds'. Maar vanaf dat moment nam de concentratietendens van de verschillende ziekenbeurzen en vakbonden toe. In 1887 was de *Algemeene Ziekenbond Moyson* een feit.³⁶⁸ De gelijkschakeling van de verschillende systemen gebeurde evenwel niet meteen. In ruil voor een bijdrage kregen de leden onderstand bij ziekte, weliswaar beperkt in tijd. Voor mannen was er ook nog een invalidenfonds. Vrouwen kregen bij een bevalling geen financiële steun.³⁶⁹

De overwinning in de Grasfabriek liet ook het ledental van de vakbonden sterk stijgen. Zij waren per beroep georganiseerd en beheerden de weerstandskassen. Over gaan tot actie mocht enkel met instemming van het Gentse Middencomiteit, het centraal partijorgaan.³⁷⁰ De verschillende vakbonden kenden geen gelijke ontwikkeling. Sommige waren al vroeg georganiseerd, zoals de *Broederlijke Wevers* maar de doorbraak van de vakbond voor schilders kwam er pas in 1908.³⁷¹ Een tweede vakbondsboom vond in het najaar van 1895 plaats.³⁷² In verschillende fabrieken waaronder de *Grasfabriek* en de metaalfabrieken *Vandekerckhove* en *Carels* werd langdurig gestaakt. De overwinning bracht niet enkel de erkenning van de Eerste Mei als verlofdag met zich mee, maar zorgde daarnaast voor een verdubbeling van het aantal syndicalisten.

³⁶⁵ *Ibid.*, p. 21.

³⁶⁶ *Ibid.*, p. 71.

³⁶⁷ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen.*, pp. 210-212.

³⁶⁸ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 86-87.

³⁶⁹ *Ibid.*, pp. 88-89.

³⁷⁰ *Ibid.*, p. 93.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 104.

³⁷² *Ibid.*, pp. 243-244.

3.3. De socialistische pers na *De Werker*

De Gentse socialistische pers nam zijn eerste stappen via het Antwerpse blad *De Werker*. Sinds een partijcongres in 1871 werd het blad ook vanuit Gent gestuurd en zelfs gedrukt. Latere socialistische kopstukken als Van Beveren en Anseele hielpen bij de redactie en verkoop.³⁷³ De helft van de ruimte werd door de Gentse redactie, met naast Van Beveren o.a. Jules De Bleye, Paul Verbauwen, Jacob Bassé, Paul De Wachter en Paul De Witte, ingevuld.³⁷⁴ In juni 1877 werd *De Werker* het officieel orgaan van de *Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij*. Twee jaar later werd het naast *La Voix de l'Ouvrier* het orgaan van de B.S.P.³⁷⁵ Het succes van *De Werker* werd vooral gedragen door colportage in de stad Gent en, had naar eigen zeggen, een afzet in Nederlandse steden als Rotterdam en Amsterdam.³⁷⁶ Een zorgeloos bestaan kende het weekblad niet. De financiële last bleef groot en bovendien kwam de redactie in aanraking met het gerecht (zie verder III. 4.1. Het koningshuis).

Door de groei van de Gentse socialisten en hun activiteiten voldeed het weekblad niet langer. In april 1879 begon het *Centraal Comité der Gentse Werkliedenverenigingen* met een eigen blad, *De Volkswil*. Edward Anseele nam de leiding van de redactie op zich en werd o.a. bijgestaan door Paul De Witte (redacteur), Bassé (drukker) en Jan Foucaert (beheerder).³⁷⁷ Aanvankelijk succesvol daalde de oplage in de periode 1879-1881 van 1223 naar 675 lezers.³⁷⁸ Bovendien trok het, enigszins te verwachten, lezers van *De Werker* aan, wat nadelig was voor het Antwerps weekblad.³⁷⁹ Deze moeilijke situatie werd opgelost door *De Volkswil* en *De Werker* tot één blad te laten samensmelten.

Vanaf 1881 verscheen te Gent *De Toekomst*. Als orgaan van de *Belgische Socialistische Partij* (B.S.P.) was de redactie van *De Toekomst* uitgebreid met o.a. Filip Coenen, Paul De Wachter, Edward Anseele en César De Paepe, en tevens internationaal

³⁷³ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 269.

³⁷⁴ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 138.

³⁷⁵ *Ibid.*, p. 140.

³⁷⁶ *De Werker*, 8 augustus 1875, p. 1.

³⁷⁷ Luc Lievijns (red.), *Repertorium van de pers en periodieken bewaard op het AMSAB, 1838 – 1940*. s.l. : s.n., 1994, nr. 753.

³⁷⁸ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 140.

³⁷⁹ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", p. 338.

met de Nederlanders Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Nellie en Hendrikus van Kol.³⁸⁰ In tegenstelling tot vele voorgangers verliep de oplage in stijgende lijn.³⁸¹

Ondanks het relatieve succes van *De Toekomst* was de situatie van de Belgische socialistische pers anno 1884 dramatisch. Te Brussel werd in 1884 *La Voix de l'Ouvrier* opnieuw uitgebracht maar opnieuw niet voor lang.³⁸² Na de samensmelting met *De Volkswil* bleef *De Werker* als Antwerps blad bestaan en werd het in 1883 overgenomen door de coöperatie de *Vrije Bakkers*. Goetschalck leidde vanaf dan de redactie.³⁸³ Maar dat was het zowat.

De financiële strop en veroordelingen waren heel effectief gebleken. Met de verkiezingen van de Werkrechtersraad zaten de socialisten in 1884 in een lastig parket. Het weekblad *De Toekomst* was ineffectief om massaal de arbeiders te bereiken. Enerzijds verscheen het wekelijks en was het dus weinig geschikt voor snelle propaganda, anderzijds was de aankoopprijs te hoog. Om uit die precaire situatie te geraken besloot men een dagblad uit te geven dat een lagere aankoopprijs had.³⁸⁴

Het Gentse dagblad *Vooruit* verscheen voor het eerst op 31 augustus 1884.³⁸⁵ Hoewel de gelijknamige coöperatie al sinds 1883 *De Toekomst* financieel steunde,³⁸⁶ stond het eveneens in voor het nieuwe dagblad.³⁸⁷ Grote man was opnieuw Edward Anseele en in de redactie zaten o.a. Ferdinand Hardijns, Aimé Bogaerts, Edward Stautemas (pseudoniem Millio), Paul De Witte, enzovoort.³⁸⁸ Ook te Brussel werd een 2-centiemen blad uitgegeven met behulp van een samenwerkende maatschappij.³⁸⁹ Op 13 december 1885 verscheen het eerste nummer van *Le Peuple*. Het was een samensmelting van de weekbladen *Le National Belge* en *La République*. Eerstgenoemde was een liberaal-

³⁸⁰ Ferdinand Nieuwenhuis (1846-1919), pionier van het Nederlandse socialisme en anarchisme en stichter van het blad *Recht voor Allen* (zie Ger Harmsen, "Nieuwenhuis, Ferdinand", In: *BWSA*, 6 (1995), pp. 157-163); Hendrikus van Kol (1852-1925), pseudoniem Rienzi, was één van de pioniers van de Nederlandse sociaal-democratie. (zie Johanna M. Welcker, "Kol, Hendrikus Hubertus van", In: *BWSA*, 7 (1998), p. 116-123). Jacoba Porreij (1851-1930), beter bekend als Nellie van Kol, ijverde als schrijfster ijverde voor meer vrouwenrechten. (zie H.Q. Röling en Bob Reinalda, "PORREIJ, Jacoba Maria Petronella", In: *BWSA*, 8 (2001), pp. 204-208.

³⁸¹ Michel Oukhow, "De Pers (1875-1885)", p. 339.

³⁸² *Ibid.*, p. 338.

³⁸³ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1854-1876)", p. 269.

³⁸⁴ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1885 – 1914)", In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, p. 435.

³⁸⁵ Vooruit, 31 augustus 1884, p. 1.

³⁸⁶ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 22.

³⁸⁷ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1885 – 1914)", p. 435.

³⁸⁸ E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, p. 537.

³⁸⁹ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1885 – 1914)", p. 440.

progressistisch blad dat eveneens socialisten als César De Paepe, Jan Volders en Van Caubergh in haar rangen had.³⁹⁰

Pas met het uitbrengen van dagbladen kon de socialistische arbeidersbeweging een veel groter publiek bereiken. Met het weekblad *De Werker* kon men in losse verkoop slechts 3500 exemplaren en 2000 abonnementen kwijtspelen.³⁹¹ De oplages van de dagbladen waren een stuk hoger. Bij de start verspreidde *Vooruit* zo'n 15000 nummers waarna de verkoop wat daalde maar in de daaropvolgende jaren boven de 10000 exemplaren bleef. In Na de parlementsverkiezingen van 1894 steeg het naar 16000 tot zelfs 25000 na de eeuwwisseling.³⁹² De eerste vier maanden had *Vooruit* echter slechts een gemiddelde oplage van 2340 exemplaren.³⁹³ De oplage van *Le Peuple* een stuk hoger. In haar beginperiode hield *Vooruit* nog gelijke tred, maar in 1890 al drukte men 25000 exemplaren van het Brusselse dagblad. Vanaf het Algemeen Meervoudig Stemrecht in 1893 bedroeg de oplage 70000 nummers of meer.³⁹⁴

Vooruit bleef eveneens niet bespaard van processen. Voor redacteurs waren gevangenisstraffen het minste probleem. Zodra justitie meer en meer geldboetes begon uit te schrijven kwam het blad in de problemen. Volgens Oukhow was dit de reden voor de stichting van *S.M. Volksdrukkerij* in 1897.³⁹⁵ *Vooruit* verreed zo het risico haar inboedel kwijt te spelen. Huishistoricus Avanti zag de oorzaak van de financiële problemen eerder bij de drukkosten.³⁹⁶

Avanti (1908) zei niets over *S.M. Het Licht* want die werd pas in september 1908 opgericht.³⁹⁷ Opnieuw worden proceskosten als reden opgegeven wat mijns inziens de verklaring van Avanti over *S.M. Volksdrukkerij* bevestigt. *Het Licht* was namelijk een uitgeverij, een instelling dat processen over inhoudelijke kwesties van *Vooruit* moest opvangen. Pas enkele maanden later begon het zelf bladen te drukken.

Naast het grote centenblad verschenen in Gent nog tal van andere socialistische bladen. Zij waren vaak op een specifieke doelgroep gericht. *De Landbouwer* richtte zich tot 'buitenlieden'. Eerst een weekblad maar daarna vooral een maandblad, verscheen het vanaf 1894 tot april 1900.³⁹⁸ Emilie Claeys en Nellie van Kol beheerden het feministische

³⁹⁰ *Ibid.*, p. 340. Volgens De Witte werd Volders hiervoor ontslagen als bediende van de Nationale Bank te Brussel. Zie Paul De Witte, *De geschiedenis van Vooruit*, p. 131.

³⁹¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 138.

³⁹² Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-Democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 2004, 3 dln., p. 67.

³⁹³ E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 534.

³⁹⁴ Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij*, p. 67.

³⁹⁵ Michel Oukhow, "Pers en propaganda (1885 – 1914)", pp. 436-437.

³⁹⁶ Avanti, *op. cit.*, pp. 634-635.

³⁹⁷ Rik De Coninck, *Overzichtslijst van het archief van SM Het Licht*. Gent : AMSAB, p. 15.

³⁹⁸ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 317-318.

De Vrouw dat tussen 1893 en 1895 verscheen.³⁹⁹ Daarnaast verschenen ook bladen tegen het militarisme, voor stemrecht en bladen van vakorganisaties.⁴⁰⁰ Tot slot, de socialistische beweging te Gent gaf ook een almanak uit. Van 1876 tot 1880 was dit *De Vlaamsche Lantaarn*.⁴⁰¹ Het jaar nadien werd het vervangen door *Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuidnederland*.⁴⁰²

Tot nu toe hebben we de socialisten in een vrij gesloten omgeving besproken. Zij stonden natuurlijk niet alleen op de wereld. De Ander komt aan bod in het volgende stuk.

4. De Ander

4.1. Het koningshuis

De reputatie van de Belgische koning Leopold II was binnen de socialistische beweging niet al te best. Hij was namelijk de verpersoonlijking van het Belgisch staatsmodel en haar nefaste gevolgen voor de arbeidersomstandigheden. In de jaren 1870 had Leopold II de bijnaam *Carton* opgelopen. De hele context zullen we hier niet uit de doeken doen maar het komt er op neer dat Leopold II beschouwd werd als een 'bordpapieren', gewillige koning.⁴⁰³ Belangrijk hier is dat die bijnaam door socialisten werd overgenomen.

De Gentse socialisten kwamen in 1877 voor het eerst in directe confrontatie met Leopold II. Schoenmaker Van Thienen sprong tijdens het bezoek van de koning aan Gent voor het rijtuig en riep "A bas le roi! Vive la république".⁴⁰⁴ Van Thienens kreet had een aantal antiroyalistische artikels in het socialistisch weekblad *De Werker* en vervolgingen van hun auteurs, Paul De Witte en Frans Magermans, tot gevolg. Het gerecht zag een socialistisch complot en besloot de twee schrijvers een proces aan te doen. Ook Paul Verbauwen liep een veroordeling op door de twee artikels tijdens een protestmeeting voor te lezen.⁴⁰⁵

In tegenstelling tot Vanschoenbeek (1992) ziet Deneckere deze actie als een teken dat het antimonarchisme aan de oppervlakte was gekomen.⁴⁰⁶ Belangrijk is dat voordien antiroyalistische oprispingen geen lang leven beschoren waren. De repressie van de

³⁹⁹ *Ibid.*, pp. 552-553.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, p. 17.

⁴⁰¹ Zie o.a. *De Vlaamsche Lantaarn. Almanak voor 1876* uitgegeven door de Gentsche afdeling van het Internationaal Werkliedenverbond. Gent

⁴⁰² Zie o.a. *Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuidnederland*. 1881. Gent : J. Bassé.

⁴⁰³ Zie voor een bespreking Gita Deneckere, *Sire, het volk mort : collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1994, pp. 65-72.

⁴⁰⁴ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 18.

⁴⁰⁵ Paul De Witte, *De geschiedenis van Vooruit*, pp. 86-92.

⁴⁰⁶ Zie voor een uitvoerige bespreking: Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, pp. 72-85.

majesteitsschennis laat zien dat het establishment de socialisten als een bron van ergernis begonnen te beschouwen. Het had echter een toename van het antiroyalisme tot gevolg.

In hetzelfde jaar werd ook al de kolonisatiepolitiek van Leopold II bekritiseerd. Aanvankelijk beroerde de Onafhankelijke Congostaat (1885) de B.W.P. weinig maar tegen 1890 begon de kritiek op de kolonisatiepolitiek echter ook binnen de B.W.P. grotere aandacht te krijgen.⁴⁰⁷

4.2. De Kerk en het geloof

De vrijzinnigheid van de vrijdenkers vond ook bij arbeiders voet aan de grond. Samen met de liberale progressieven gingen ze het klerikalisme onrechtstreeks te lijf in de acties voor burgerbegravenissen.⁴⁰⁸ Toen de conservatieve unionistische regeringen in de periode 1852-1857 katholieke privileges restaureerden, vormden de liberale en doctrinaire liberalen een eenheidsfront.⁴⁰⁹ Een typische houding van de liberale 'partij'. Het antiklerikalisme werd voornamelijk door progressisten gedragen. Zodra liberale doctrinairers in de regering zaten, werd de zgn. rationalistische beweging gehanteerd als middel om progressieven, met leden uit arbeidersbeweging en middenklasse, onder controle te houden.⁴¹⁰ Toen eind jaren 1850 het ultramontanisme opkwam, zorgde dit voor extra agitatie onder vrijdenkers in de arbeidersverenigingen.⁴¹¹ De liberale hegemonie van 1857-1884 uitte zich in een antiklerikale politiek. Seculariserende maatregelen werden genomen in verband met de kerkhovenkwestie,⁴¹² staatscontrole van kerkelijke goederen en laïcisering van studiebeurzen.⁴¹³

Het ultramontanisme reageerde tegen de afnemende rol van de Kerk in de samenleving. Aangewakkerd door het beleid van de homogene liberale regering Rogier (1847-1852) groeide het antiliberaal sentiment tijdens de periode 1857-1884.⁴¹⁴ Het streefde naar een restauratie van de katholieke staat die zich aan pauselijk gezag onderwierp. Het land moest geleid worden door een confessionele partij die onder bisschoppelijke controle stond. Sociale wetgeving was niet nodig dankzij patronale weldadigheid. In 1867 werd hiervoor de *Bond der Belgische Werkmanskringen* opgericht. De corporatistische opvatting werd met het stichten van gilden in de praktijk gebracht.⁴¹⁵

⁴⁰⁷ Guy Vanthemsche, "De Belgische socialisten en Congo 1895-1960", In: *Brood & Rozen*, (1999) 2, pp. 31-32.

⁴⁰⁸ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, p. 93.

⁴¹⁰ *Ibid.*, p. 91.

⁴¹¹ *Ibid.*, p. 93.

⁴¹² Zie hiervoor o.a. LAMBERTS, Emiel. "De kerkhovenkwestie." In: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België 1795-1940*. Brussel: Gemeentekrediet, 1986, Vol II, pp. 785-792.

⁴¹³ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 94.

⁴¹⁴ *Ibid.*, p. 94.

⁴¹⁵ *Ibid.*, p. 98.

De beweging werd geleid door bisschoppen, adellijke grootgrondbezitters, de hoge burgerij die het socialisme vreesde en militanten uit de middengroepen.⁴¹⁶ Het is echter verkeerd om het ultramontanisme voor te stellen als een antimoderne beweging gestuurd door de paus in Rome. Niet alleen werden moderne middelen zoals massamedia en massademonstraties gebruikt, maar het was een beweging die ook steunde op initiatieven vanuit de basis, nl. leken.⁴¹⁷ De Kerk speelde hierop in door het parochiale verenigingsleven te stimuleren. In de jaren 1860 ontstond een federale bond van conservatieve kiesverenigingen en de niet-politieke bond van de *Katholieke Kringen*. In 1875 werden beiden samengesmolten tot de *Federatie van Katholieke Kringen en Conservatieve Verenigingen*.

Het conflict tussen klerikalen en antiklerikalen culmineerde onder de radicale regering Frère-Orban (1878-1884) in een ware schooloorlog. Verschillende wetten die ten nadele van het katholieke kamp de rol van de staat in het onderwijs versterkten, zorgden voor een ongeziene katholieke mobilisatie. De grote middelen werden bovengehaald: openbare manifestaties, meetings en een petitie met 300000 handtekeningen. Aanhangers van openbare scholen werden de sacramenten geweigerd. De nieuwe staatsscholen hadden tegen het pastoorsinitiatief om vrije lagere scholen op te richten geen kans. Vooral in Vlaanderen was het effect groot.⁴¹⁸

Het resultaat van deze oorlog was onder meer de katholieke verkiezingsoverwinning in 1884. Bovendien had de Kerk zo goed als alle scholen in handen. Politiek resultaat was er met de afzwakking van de interne verdeeldheid.⁴¹⁹ Voor de liberalen was de uitkomst minder rooskleurig. De regering kende niet alleen heel wat katholieke tegenstanders maar verloor door belastingsverhogingen ook de steun van de kleine burgerij en middenklasse. Dit alles zorgde voor een scheuring tussen de sociaal-conservatieve, die het antiklerikalisme de rug toekeerden, en de sociaal-progressieve liberalen, die hun toenadering tot de arbeidersbeweging zochten. Dankzij het platteland dat onder een crisis te lijden had, maakte de katholieke partij een einde aan 40 jaar liberaal bestuur.⁴²⁰

De vraag is nu hoe groot het effect van de strijd tussen antiklerikalen en ultramontanen was op de geloofsbelijdenis en –ijver van arbeiders. Voor de Gentse casus

⁴¹⁶ *Ibid.*, p. 97.

⁴¹⁷ Zie hiervoor CLARK, Christopher. "The New Catholicism and the European culture wars." In: CLARK, Christopher en KAISER, Wolfram. *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge : University Press, 2003, pp. 11-46.

⁴¹⁸ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 100.

⁴¹⁹ *Ibid.*, p. 101.

⁴²⁰ *Ibid.*, pp. 101-102.

maken we gebruik van het werk van Verbruggen (1991).⁴²¹ Daarin blijkt dat het socialisme in religieuze termen werd besproken. De meeste arbeiders hadden uitsluitend school gelopen in het katholiek onderwijs. Hun wereld werd begrepen en besproken via katholieke begrippen. Het socialisme was een nieuw evangelie waarbij men de pioniers als apostelen zag.⁴²²

Opmerkelijk is de toe-eigening van katholieke feestdagen. Dagen als Kerstmis en Pasen kregen een socialistische invulling. Socialisten vierden dan respectievelijk de geboorte en de verrijzenis van het Socialisme. Op die dagen vond systematisch een viering van een socialistische instelling plaats. Congressen vielen ook vaak met katholieke feestdagen samen.⁴²³

Socialistische feestdagen zoals 1 Mei werden echter meer en meer als alternatief naar voren geschoven. De herinnering aan de Parijse Commune vierde men jaarlijks op 18 maart. De viering zelf verliep volgens de culturele regels, nl. katholiek, die men toen kende. Zo verwees men manifest naar de klederdracht van katholieken op feestdagen. Socialisten moesten ook op hun best gekleed worden.⁴²⁴

De *Socialistische Vrijdenkersbond* trachtte wel een alternatief te bieden voor de kerkelijke rituelen. Eerst via burgerlijke begrafenissen maar vanaf 1887 vierde men zelfs een Vrije Doop en het Feest der Jeugd als vervanging van het Doopsel en de Eerste Communie.⁴²⁵

Aan de vergelijking met apostels hing ook de personencultus van martelaren en heiligen vast. De socialistische arbeidersbeweging herdacht haar slachtoffers zoals die van de Parijse Commune. Telkens wanneer doden te betreuren vielen organiseerde men herdenkingsdagen en rouwbetogingen. Edward Anseele kreeg die verering al bij leven. Hij werd met Christus geassocieerd, vooral nadat hij in 1886 een veroordeling opliep.⁴²⁶

We mogen het socialistisch alternatief echter niet te ver doortrekken. De vrijdenkersbond bereikte tussen 1885 en 1900 bijlange niet het grote publiek en heel wat socialisten bleven gewoon hun doop of communie in de kerk vieren.⁴²⁷ Het religieuze woordgebruik was bovendien een uitstekend middel om gelovige arbeiders aan te

⁴²¹ Hier gebruiken we het artikel VERBRUGGEN, Paule. "Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme." In: *TvSG*, 17 (1991) 4, pp. 414-433. Het is een verwerking van haar licentiaatsverhandeling VERBRUGGEN, Paule. *Deelalternatieven voor traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme (1870-1914)*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG), 1982, 206 p.

⁴²² Paule Verbruggen, "Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme", In: *TvSG*, 17 (1991) 4, p. 416.

⁴²³ *Ibid.*, pp. 423-425.

⁴²⁴ *Ibid.*, pp. 426-427.

⁴²⁵ *Ibid.*, pp. 428-429

⁴²⁶ *Ibid.*, pp. 419-420.

⁴²⁷ *Ibid.*, pp. 428-429.

trekken.⁴²⁸ Maar absolute geloofsijver kan je hen ook niet meteen toeschrijven. Het feestelijke aspect van al die hoogdagen was bij velen belangrijker.⁴²⁹ Bovendien werd elke relatie met het bovennatuurlijke afgewezen.⁴³⁰

4.3. Het leger

Het antimilitarisme was een belangrijke factor in de sociale arbeidersbeweging. De voornaamste slachtoffers van de loting waren natuurlijk de armste en dan kom je al snel bij fabrieksarbeiders uit. Campagnes tegen de conscriptie bevorderden ook de uitbreiding van de Belgische afdeling van de *Internationale Werkliedenvereniging* (zie III. 2.4. De Eerste Internationale). In 1968 werd een Gentse afdeling van de Internationale opgericht. Verschillende Gentse vakverenigingen sloten zich aan.⁴³¹

De *Socialistische Lotelingskring* te Gent werd in november 1886 gesticht. In februari van elk jaar vond de loting plaats. In het najaar moesten de lotelingen dan hun dienstplicht opnemen. De acties van de kring beperkten zich voornamelijk rond die periode.⁴³² In 1887 verscheen voor het eerst *De Loteling*, een socialistisch antimilitaristisch pamflet. Vanaf 1894 gaf de kring ook nog *De Kazerne* uit.⁴³³

4.4. Liberalen

De antiklerikale steun uit liberale hoek kwam niet uit de lucht gevallen. Vanaf de jaren 1860 groeide het progressisme in de lage burgerij en middenklassen sterk. Beïnvloed door de ontwikkelingen van 1848 streefden deze groepen naar politieke rechten via het capacitair kiesrecht.⁴³⁴ De samenwerking met de arbeidersbeweging was gebaseerd op morele standpunten. Maar de verborgen agenda was een poging om de opkomende arbeiderskracht in bedwang te houden, zodat ze geen bedreiging vormden voor het economisch liberalisme waaraan de lage burgerij en middenklasse hun sociale mobiliteit te danken hadden. Oorzaken van de arbeidersarmoede werden gezocht in de scholingsachterstand. Door zich intellectueel te versterken zou de ongelijkheid verdwijnen. In plaats van een besef van de eigen klasse moesten de arbeiders vooral integreren en verzoenen met de burgerlijke waarden.⁴³⁵

Aanvankelijk kon men klerikale en liberale progressieven in het progressisme terugvinden. Te Antwerpen culmineerde dit in 1860 tot de *Meetingpartij*. Men slaagde er echter niet in om de levensbeschouwelijke breuklijn te overstijgen. Antiklerikalen gingen

⁴²⁸ *Ibid.*, p. 432.

⁴²⁹ *Ibid.*, p. 426.

⁴³⁰ *Ibid.*, p. 416.

⁴³¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 23.

⁴³² Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 133-134.

⁴³³ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 335-336.

⁴³⁴ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, p. 84.

⁴³⁵ *Ibid.*, p. 86.

hun eigen weg en de Meetingpartij werd volledig katholiek. Het liberaal-progressisme binnen de liberale partij stond vooral in die steden sterk waar de antiklerikale voedingsbodem groot genoeg was.⁴³⁶ De groei werd afgeremd nadat de liberalen in 1870 de verkiezingen verloren. Ten eerste werd de oorzaak van de nederlaag gelegd in de verdeeldheid tussen progressieven en doctrinairers. Ten tweede had de katholieke regering d'Anethan enkele kleine maatregelen genomen (o.a. verlaging van stedelijk en provinciale kiescijns) waardoor de bestaansreden van de progressieven deels werd weggenomen. Toen de liberalen in 1878 terug de macht hadden genomen, konden progressieven de actie terug op voeren. Maar al bij al wisten ze weinig te bereiken. Verschillende onder hen zouden naar de sociaal-democratie overstappen.⁴³⁷

Binnen de Gentse liberalen had de doctrinaire strekking de overhand in de Gentse politiek, bijgevolg leverde zij ook de burgermeester. In de periode 1886-1900 kende Gent twee burgemeesters. Tot 1895 was Hippolyte Lippens aan de macht, Emile Braun verving hem.⁴³⁸

In de jaren 1870 had het Gents progressisme een sterk antiklerikaal en sociaal-radicaal karakter maar net als elders deed het debacle van de Schoolstrijd (1878-1884) de strekking weinig goeds. *De Liberale Associatie* verbrak zelfs *le compromis des villes*, de liberale, landelijke boycot tegen de klerikale schoolwetgeving.⁴³⁹ De ruimte voor progressisten was hierdoor bijzonder klein geworden. Een groot aantal van hen kwam in contact met of stapten zelfs over naar de socialistische arbeidersbeweging.⁴⁴⁰ Vanaf 1892 kwamen progressisten met een eigen lijst of samen met socialisten als 'radico-socialisten' op.⁴⁴¹

Liberale aandacht voor arbeiders bleef enigszins beperkt tot de *Laurent's-kringen*. Op initiatief van François Laurent werden tussen 1868 en 1885 liberale werkmanskringen opgericht. Het waren spaar- en onderwijskringen die bovenal de opvoeding van de arbeider als hoofddoel hadden. Haar leden waren echter geen fabrieksproletariaat maar voornamelijk ambachtelijke arbeidersaristocratie.⁴⁴²

In 1886 ondernamen groepen van verschillende strekkingen een poging om antisocialistische krachten te bundelen. In de *Algemeene Bond van werklieden en burgers* zat onder andere Alidor Crevaels, oud-voorzitter van de *Broederlijke Wevers*. Maar toen de Bond teveel sympathie begon te krijgen voor *Volksbelang*, een katholieke coöperatie van

⁴³⁶ *Ibid.*, pp. 88-89.

⁴³⁷ *Ibid.*, pp. 89-90.

⁴³⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 123.

⁴³⁹ *Ibid.*, p. 117.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, p. 120.

⁴⁴¹ D. Destanberg, *De Kiezingen te Gent sedert 1830*. Gent : Herkenrath, 1910, pp. 270-272.

⁴⁴² Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 127.

enkele katholieke industriëlen, trok hij samen met een aantal kleinburgerlijke liberalen uit de vereniging.⁴⁴³

Uiteindelijk belandde Crevaels zes jaar later in de *Liberale Werkersverdediging*, het eigenlijk beginpunt van liberale arbeidersorganisaties. Het was een initiatief van burgemeester Lippens gericht op de komende verkiezingen van de Werk- en Nijverheidsraad verder in 1893. Hun uitvalsbasis was het *Volkspaleis* aan het Gewad.⁴⁴⁴ In hetzelfde jaar stichtte de liberale arbeidersorganisatie tal van eigen verenigingen, zoals ziekenbeurs *De Vrijheid*.⁴⁴⁵ De anticoöperatieve instelling van menig liberaal kon uiteindelijk niet voorkomen dat ook de *Liberale Werkersverdediging* een samenwerkende maatschappij werd. Echt succesvol kon je de coöperatie niet noemen. In 1907 werd het failliet verklaard.⁴⁴⁶

De liberale pers daarentegen was in Gent vrij uitgebreid. Één van de oudste kranten die eind 19de eeuw verscheen was, met wortels die tot 1814 terug gaan, *Journal de Gand*.⁴⁴⁷ In 1856 was het dagblad de opvolger van *Le Messenger de Gand* en was het met zijn hoge kostprijs (10 centiemen per nummer in 1887) niet gericht op arbeiders.⁴⁴⁸ Eveneens te duur was *La Flandre Libérale*.⁴⁴⁹ Sinds 1874 uitgegeven en vanaf 1894 eigendom van de *Société Anonyme de la Presse Libérale gantoise* (waarvan burgemeester Lippens voorzitter was), was dit een liberaal antiklerikaal dagblad. Onder haar medewerkers telde het onder andere Louis Varlez, de bekende advocaat-socioloog.⁴⁵⁰ De liberale burgemeester Lippens was sterk aanwezig in de Gentse pers. Zo stichtte hij in 1882 *Morgenblad*, een Vlaams liberaal informatieblad.⁴⁵¹ Het dagblad werd in 1888 opgeslorpt door *Vaderland*, dat al sinds 1882 verscheen. Het blad werd het officieel orgaan van de *Liberale Werkersverdediging*.⁴⁵² Liberaal en antisocialistisch was *De Vrijheid*. Dit weekblad

⁴⁴³ *Ibid.*, p. 144.

⁴⁴⁴ *Ibid.*, p. 127.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, p. 128.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, pp. 129-130.

⁴⁴⁷ In 1814 verscheen *Journal politique, commercial en littéraire* wat in 1815 werd voortgezet door *Journal de Gand, Politique commercial et littéraire*. Deze laatste was eigendom van, zoals geschreven staat in Voordeckers (1964), de 'Hollandse regering'. Met het ontstaan van de Belgische staat werd het dagblad verder gezet als *Le Messenger de Gand* met van 1836 tot 1850 *et de Pays-Bas* aan toegevoegd. Het blad evolueerde van orangistische naar liberale strekking. Zie respectievelijk E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 299-300, 290-293 en 344-348.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, pp. 287-290.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, pp. 183-188.

⁴⁵⁰ Louis Varlez schreef over de Gentse socialistische arbeidersbeweging een aantal belangrijk werken. In zijn doctoraat maakt Vanschoenbeek gretig gebruik van het cijfermateriaal. Over Varlez is ook een biografie verschenen, zie VANDAELE, Jasmien. *Van Gent tot Genève : Louis Varlez: een biografie*. Gent : Academia press, 2002, xvii+270 p.

⁴⁵¹ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 354-356.

⁴⁵² Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 127.

gesticht in 1888, opnieuw door Lippens, richtte zich tot de liberale leden van de *Algemeenen Bond der Werklieden en Burgers*.⁴⁵³

Het liberaal blad voor arbeiders was *Het Arbeidersblad*. Sinds 1893 uitgegeven door de *Liberale Werkersverdediging*, trachtte dit blad zich als alternatief voor *Het Volk* en *Vooruit* op te stellen. Met de kostprijs van 1 cent per nummer was het goedkoper dan haar tegenstanders, maar als weekblad was het wellicht moeilijk optornen tegen de twee grote dagbladen. In 1895 verscheen het laatste nummer.⁴⁵⁴

Ook de liberale strekking gaf bladen uit gericht op de streek rond Gent. *Boekskens van den Landbouwer* verscheen sinds 1889 twee keer per maand en werd gratis verspreid. Maar het was geen lang leven beschoren want na 14 nummers kwam dit project al ten einde.⁴⁵⁵ In 1893 trachtte men via *De Zaaier* opnieuw het platteland te veroveren maar ook dit weekblad verdween na minder dan een jaar uit het perslandschap.⁴⁵⁶

Tussen 1867 en 1914 verscheen het Vlaamsgezinde liberale weekblad *Het Volksbelang*. Vanaf 1883 was Paul Fredericq hoofdredacteur van dit blad, tevens het jaar waarin hij de leerstoel Nederlandse en algemene literatuur kreeg aan Rijksuniversiteit Gent.⁴⁵⁷

Het Brusselse blad *Het Laatste Nieuws* werd ook in Gent verspreid.⁴⁵⁸ Gesticht in 1888 en vanaf 1906 eigendom van Julius Hoste was het dagblad een spreekbuis van de liberale Vlaamsgezinde strekking. Karel Buls, burgemeester van Brussel, en schoonbroer Léon Vanderkindere, volksvertegenwoordiger, hielpen het blad mee uitgeven.

4.5. Katholieken

Het einde van de regering Frère-Orban, Bara en Van Humbeeck in 1884 betekende de start van een katholieke hegemonie die tot en met de Eerste Wereldoorlog zou duren. In de periode vóór 1900 kon vooral premier Beernaert zijn stempel drukken door tien jaar aan de macht blijven. Te Gent bleef de liberale hegemonie gehandhaafd. Pas in 1895 kon de *Katholieke Associatie* zich in de gemeenteraad werken.⁴⁵⁹

Grote namen bij de Gentse katholieken waren de industrieel en latere eerste minister Paul de Smet de Naeyer en Gérard Cooreman, advocaat en beheerder van enkele

⁴⁵³ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 550-551.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, pp. 74-75.

⁴⁵⁵ *Ibid.*, pp. 96-97.

⁴⁵⁶ *Ibid.*, pp. 570-571.

⁴⁵⁷ Hermann W. von der Dunk en Winfried Dolderer, "Fredericq, Paul", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1204-1205.

⁴⁵⁸ E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 672; Arthur J. Vermeersch en Helmut Gaus, *Repertorium van de Brusselse pers 1789-1914*. Louvain : Nauwelaerts, 1965, deel 2, p. 3; Nele Bracke, "Laatste Nieuws, Het", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1763-1764.

⁴⁵⁹ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 131.

koloniale maatschappijen. Deze twee symboliseren de verstrengeling van de *Katholieke Associatie* met de aristocratie, industrie en advocatuur.⁴⁶⁰

De houding van katholieken tegenover arbeiders volgde in de 19de eeuw de lijn van de Kerk. Dit betekent dat rijkdom een teken was van begenadiging. De arbeider moest zijn positie aanvaarden en stond waar hij volgens god moest staan. Tot dan had hij de liefdadigheid van de rijken als soelaas.⁴⁶¹ Het controleren van arbeiders via corporatistische gilden was een uitvloeisel hiervan. Pas met de encycliek *Rerum novarum* van paus Leo XIII in 1891 liet de Kerk de corporatistische lijn los. Gilden werden tot christelijke vakbonden omgevormd.⁴⁶²

Stichtingen van katholieke arbeidersverenigingen vind je in Gent dan ook meestal pas na 1891 terug. Voordien waren het werkmanskringen verbonden aan een weldadig patroon. Baron Casier-de Hemptinne stichtte zo in 1878 de werkmanskring van 't *Heilig Kerst*. Heel bedrijvig in het bestrijden van de socialisten was bisschop Stillemans. Zo opende hij in 1900 de katholieke vakschool. Via de *Fransmansbeweging* konden landarbeiders in Wallonië of Frankrijk gaan werken. In de strijd om de boeren ontstond op zijn initiatief de Oost-Vlaamse *Algemeene Landbouwersbond*.⁴⁶³

Om het succes van de socialistische samenwerkende maatschappij *Vooruit* tegen te gaan, hadden enkele katholieke industriëlen in mei 1887 onder de naam *Volksbelang* zelf een coöperatie opgericht. Maurits de Smet de Naeyer, broer van, was één van de initiatiefnemers.⁴⁶⁴ Hun belangrijkste middel was de uitbetaling van 'den deel' in baar geld. De socialisten hielden het namelijk op broodkaarten die men enkel bij *Vooruit* kwijt kon. Aanvankelijk groeide het ledental van *Volksbelang* snel aan, maar de socialistische coöperatie bleek veel steviger in zijn schoenen te staan dan gedacht. Bovendien was de middenstand allerm minst gelukkig met deze ontwikkeling. Een bakkerscoöperatie door arme arbeiders tot daar aan toe, maar waarom zouden rijke burgers dat doen?⁴⁶⁵

Op het platteland was het succes van de *Algemeene Landbouwersbond* groot. Hier hadden coöperatieve melkerijen een grotere impact. De bond slaagde er in om het platteland vrij van socialisten te houden. Zelfs de oprichting van *S.M. De Zaaier* kon hiertegen niets beginnen.⁴⁶⁶

Te Gent was de katholieke pers ook stukken sterker dan de socialistische pers. Het grootste Belgische katholieke dagblad, *Le Bien Public*, had hier zijn drukkerij en

⁴⁶⁰ *Ibid.*, p. 132.

⁴⁶¹ Els Witte, Jan Craeybeckx en Alain Meynen, *op. cit.*, pp. 72.-73.

⁴⁶² *Ibid.*, p. 124.

⁴⁶³ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 135-136.

⁴⁶⁴ *Ibid.*, p. 132.

⁴⁶⁵ *Avanti*, *op. cit.*, pp. 424-427.

⁴⁶⁶ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 135.

uitgeverij. Deze Franstalige krant, in 1953 ontstaan uit een fusie van liberaal katholieke en conservatieve bladen,⁴⁶⁷ werd geleid door o.a. senator Jules Lammens en industrieel Joseph de Hemptinne. De hoofdredactie werd waargenomen door Guillaume Verspeyen.⁴⁶⁸ *Le Bien Public* volgde de lijn van het gematigd ultramontanisme en de standpunten van de bisschoppen.⁴⁶⁹

Een belangrijke figuur in de Gentse katholieke pers was kanunnik Jef Verschueren (1830-1911). Verschillende bladen werden via zijn *Werk der Vlaamsche Katholieke Drukkers* uitgebracht. *Fondsenblad* verscheen tussen 1870 en 1914 zes keer per week en was een opinie- en informatieblad.⁴⁷⁰ In 1879 stichtte Verschueren een centenblad, *De Gentenaar*. Tot 1881, het jaar waarin Verschueren een eigen drukkerij oprichtte, werden *Fondsenblad* en *De Gentenaar* gedrukt door de drukkerij van *Le Bien Public*.⁴⁷¹ Ook in Gent verscheen sinds 1879 *L'Impartial* dat in 1895 werd voortgezet als *L'Indépendant de Gand*. In 1902 verdween het katholiek nieuwsblad nadat het redactiewerk al deels door *Le Bien Public* werd overgenomen.⁴⁷²

4.6. Antisocialisten

De tegenstanders van de socialisten zijn natuurlijk allemaal antisocialist. Maar er is eveneens een beweging die in hun antisocialisme van de andere te onderscheiden valt. Hoewel christelijk ingesteld kan men ze niet gelijkstellen aan een katholieke arbeidersvereniging. De sporen van de beweging gaan tot de jaren 1870 terug, toen katholieke arbeidersverenigingen uitsluitend paternalistisch waren. De 'echte' start van de beweging is de oprichting van de *Antisocialistische Werkliedenbond*. De beweging identificeerde zich dus als anders dan katholieken. We baseren ons opnieuw op de beschrijving van Vanschoenbeek (1992).⁴⁷³

Zoals gezegd gaan de wortels terug tot de jaren 1870, meer bepaald 1878. Toen kwamen een aantal antisocialistische krachten (zowel kleinburgers, ambachtslui als arbeiders) samen in de *Vrije Kiezersbond* met stamlokaal de *Zwarte Kat* op de Vrijdagmarkt, wat hun de bijnaam 'kattejongen' opleverde. Deze werd opgericht naar aanleiding van de verkiezingen van de Werkrechersraden in dat jaar.

Het eerste succes van de bond kwam in 1881. Toen kreeg *Vooruit* een nederlaag aangesmeerd in de verkiezingen van de raden, ten voordele van de *Vrije Kiezersbond*. Drie

⁴⁶⁷ In 1952 fuseerden het liberaal-katholieke *L'Organe des Flandres* en het conservatieve *Journal des Flandres* tot *Le Conservateur*. Een jaar later werd het blad tot *Le Bien Public* omgedoopt. Zie E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 12-15.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, p. 92.

⁴⁶⁹ Hendrik Defoort, "Le Bien Public", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 495-496.

⁴⁷⁰ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 190-192.

⁴⁷¹ *Ibid.*, pp. 224-228.

⁴⁷² *Ibid.*, pp. 253-256.

⁴⁷³ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 141-150.

jaar later richtte men *Helpt Elkander*, de eerste antisocialistische ziekenbeurs, op. Belangrijker was de oprichting van de *Algemene Bond van Werklieden en Burgers* in 1886. Het was een initiatief van Gustaaf Eylenbosch en Herman Ronse. Ook in deze bond was het aandeel van fabrieksarbeiders klein en bestond het verder uit ambachtlieden en kleinburgers. De antisocialistische strijd via de pers ving in 1886 aan met de stichting van *De Lichtstraal*, het orgaan van de *Algemene Bond*.⁴⁷⁴ Deze bond counterde de centralisering van socialistische ziekenbeurzen tot de *Bond Moyson* met haar eigen *Vrije Bond van Ziekenbeurzen*, geleid door Pol Regnier. In 1888 start de vrije ziekenbeurs met een eigen mutualiteit, genaamd *Broederliefde*.

De symboliek van de beweging was belangrijk. In haar midden huisde oudvoorzitter Crevaels van de *Broederlijke Wevers*. De stichting van de antisocialistische *Katoenbewerdersbond* in 1887 vond bovendien in de herberg *Den Duitsch* plaats, opnieuw verwijzend naar de wevers. Toen Eylenbosch en Ronse in hetzelfde jaar te veel met het katholieke *Volksbelang* gingen heulen, stapten liberaal Crevaels en aanhangers uit de bond. Drie jaar later richtte de bond een andere vakorganisatie op, ditmaal voor metaalbewerkers.

De persoon die de antisocialistische arbeidersbeweging het meest symboliseert, komt pas in 1890 definitief op het voorplan. In december van dat jaar stichtten Eylenbosch, Ronse, Regnier samen met Arthur Verhaegen de *Antisocialistische Werkliedenbond*. Verhaegen had sterke banden met ultramontanen als Jules Lammens. Hij was een tijd werkzaam geweest bij de katholieke krant *Le Bien Public*.⁴⁷⁵ Daarboven trouwde hij met de dochter van Lammens.⁴⁷⁶ Aanvankelijk wist men niet goed waar Verhaegen naar toe wou. Twee jaar eerder had hij namelijk de *Vrede* gesticht, een concurrent van de *Vrije Bond van Ziekenbeurzen*. Maar tegen 1890 werd de richting van Verhaegen duidelijk en kon de antisocialistische beweging definitief van start gaan.

De organisatorische ontwikkeling van de antisocialisten is sterk gelijkend op die van de socialisten. Vanaf 1893 beschikten ook zij over een middencomiteit waarin de verschillende organisaties vertegenwoordigd waren. De krant *Vooruit* kreeg een antisocialistische tegenhanger, getiteld *Het Volk*.⁴⁷⁷ De politieke alliantie met de *Vrije Burgersbond* hield de oprichting van een samenwerkende maatschappij lange tijd tegen, maar in mei 1896 werd de coöperatieve *Het Volk* opgericht.

Gesteund door de samenwerkende maatschappij ontstonden bladen gericht op specifieke beroepsgroepen en de gemeenten rond Gent zoals *De Landbouw*⁴⁷⁸, *De*

⁴⁷⁴ E. Voordeckers, *op.cit.*, p. 332.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, p. 93.

⁴⁷⁶ Jan De Maeyer, "Verhaegen, baron Arthur", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 3231.

⁴⁷⁷ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 509-513.

⁴⁷⁸ Orgaan van de Landbouwersbond der provincie Oost-Vlaanderen. Zie *Ibid.*, pp. 315-316.

Landman en *De Kleine Landbouw*.⁴⁷⁹ *De Landman*, die sinds 1895 verscheen, was als antisocialistisch strijdblad voor boeren een rechtstreekse concurrent van het socialistische *De Landbouwer*.⁴⁸⁰

De boom van 1895 in het vakbondswezen kwam ook deels de antisocialistische vakorganisaties ten goede. Een *Algemeen Sekretariaat* en een *Werkbeurs* werden opgericht.

4.7. Middenstand

De coöperaties van de Gentse socialistische beweging frustreerde de middenstand mateloos. Vanschoenbeek (1992) beschouwt hen zelfs als de heftigste antisocialistische kracht op het einde van de 19de eeuw.⁴⁸¹ Merkwaardig genoeg is de anarchist August Lootens één van de pioniers van de georganiseerde middenstand. In 1888 richtte hij het blad *De Kleine Burger* op waarin anticoöperatieve sentimenten te lezen waren.

Pas met de invoering van het meervoudig stemrecht in 1893 en de verkiezingen van 1894 begon de middenstand daadwerkelijk een organisatie uit te bouwen. In 1895 werd de *Vrije Burgersbond* opgericht die voor de gemeenteraadsverkiezingen verder op het jaar kiesverenigingen en beroepsverenigingen installeerde. Hieruit ontstonden groepen als de *Vereenigde Bakkers*, uiteraard gekant tegen de socialistische bakkerij *Vooruit*. Niettemin kon je ook in de middenstand samenwerkende vennootschappen vinden. Maar dit was vooral om gezamenlijk producten te kopen of te verkopen, en niet om controle te hebben over de eigen productiemiddelen.

Qua politieke strekking werd de middenstand gestuurd door het katholieke kamp. In de liberale strekking nam blijkbaar niemand het initiatief om de middenstand aan zich te binden. In 1896 stichtte men de *Burgerkring*, voornamelijk geleid door katholieken als Casier en Cooreman. De georganiseerde middenstand stond bij verkiezingen op de lijst van de katholieken. Desondanks liep het qua verkiezingsresultaten niet goed. In 1898 kwam de *Vrije Burgersbond* met een eigen lijst, maar dat was allesbehalve een succes.

4.8. De Ander in de in-group

Wellicht komt het wat vreemd over om te spreken over de Ander in de in-group. De socialistische beweging was echter geen eenduidige, monolithische groep waarvan de leden allen aan het zelfde zeel trokken. Sociaal-democratische uitgangspunten werden niet door iedereen aanvaard. Bovendien zorgden beroepsspecifieke factoren af en toe voor frustraties onder de arbeiders.

⁴⁷⁹ *Ibid.*, p. 309.

⁴⁸⁰ *Ibid.*, p. 319.

⁴⁸¹ De uiteenzetting hier is gebaseerd op Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 151-155.

Een eerste categorie van de Ander in eigen rangen zijn de zogenaamde 'vreemde' arbeiders.⁴⁸² Zij hebben de stap gezet om, op zoek naar werk, naar de grootstad te verhuizen. De meeste onder hen (80%) kwamen uit het platteland. Voor de relatie tussen Gentse autochtonen en plattelanders maakt Vanschoenbeek (1992) de vergelijking met de hedendaagse situatie van immigranten uit Noord-Afrikaanse landen. De plattelanders kwamen in de slechtst betaalde sectoren terecht en woonden in slechte behuizingen aan de rand. Daarnaast kregen ze te maken met de culturele uitsluiting van de autochtonen. Het katholiek geloof stond nog sterk bij de plattelanders. Bovendien spraken ze tegenover de Gentenaars een raar dialect.

Een tweede categorie is de loonkloof tussen verschillende beroepen en sectoren onder de arbeiders. 'Grootverdieners' behoorden toen tot de zgn. arbeidersaristocratie.⁴⁸³ Zoals eerder bij de bespreking van de textielnijverheid verteld, hoorden katoenspinneren onder deze groepen. Zij beschouwden zichzelf als anders waardoor ze niet meteen in de socialistische boot stapten. Pas toen de lonen onder druk kwamen te staan, werd de druk om de boot niet te missen groter. De aristocratie uitte zich ook in de mentaliteit. Lange tijd waren twee aparte vakbonden voor houtbewerkers werkzaam: een meubelmakersbond en een houtbewerkersbond.⁴⁸⁴ De oorzaak lag volgens contemporainen in de aristocratische mentaliteit van de houtbewerkers. Schilders beschouwden zich ook enigszins anders dan fabrieksarbeiders. Het hovaardig gedrag kwam doordat zij bij rijke mensen mochten werken.⁴⁸⁵ In de top van de Gentse arbeidersaristocratie zaten de metaalbewerkers uit de constructiehuizen van *Carels* en *Vandekerckhove*.⁴⁸⁶ Door de hogere scholingsgraad konden ze genieten van betere arbeidsvoorwaarden. De zgn. aristocratie mogen we ook niet overschatten. Zodra de sector en lonen onder druk kwamen te staan, ondergingen de arbeiders noodgedwongen een desaristocratiseringsproces.

Een aparte categorie van de Ander is de dissident. Dit zijn leden van de in-group waarvan het afwijkend gedrag zo groot is dat zij uit de groep gestoten worden. De term 'dissident' is overgenomen uit de studie van Vanschoenbeek (1992).⁴⁸⁷ Geschreven tijdens en kort na de ineenstorting van de Sovjet-Unie, waarschuwt hij voor een overschatting van de consequenties van het afwijkend gedrag. Dissidenten kregen geen geheime politie aan de deur.

Men kan moeilijk spreken over dé dissident of dissidenten. Het was een mengelmoes, of amalgaam zoals Vanschoenbeek het noemt,⁴⁸⁸ van individuen en groepen

⁴⁸² Zie *Ibid.*, pp. 84-87.

⁴⁸³ *Ibid.*, pp. 105.

⁴⁸⁴ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 100.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, p. 103.

⁴⁸⁶ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 66-67.

⁴⁸⁷ Indien anders vermeld is dit stuk gebaseerd op *Ibid.*, pp. 676-722.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, p. 677.

die om verschillende redenen botsten met de socialistische arbeidersbeweging. Vanschoenbeek zag minstens drie lijnen in de mengelmoes: atypische sociaal-democraten, Nederlandse militanten en vrije socialisten. Allen hadden één ding gemeen: het verzet tegen de autoritaire trekken van de leidende figuren.

Het valt op dat binnen de atypische sociaal-democraten heel wat individuen figureerden die tijdens hun (latente) verzet of later hoge posities in de Gentse socialistische arbeidersbeweging bekleedden. Een aantal van hen beschouwden zichzelf als aanhanger van het anarchisme. Iemand die hard en openlijk met de socialistische leiding botste was August Lootens. Pas in 1884 lid klom Lootens al snel op in de hiërarchie van de Gentse socialisten. Toen Anseele in februari 1887 zijn gevangenisstraf wegens oproep tot militaire ongehoorzaamheid uitgezeten had, dacht Lootens dat de revolutie nabij was. Voor zijn vrijlating gaf hij Anseele een revolver als geschenk. Toen Lootens een tijd later Anseele van corruptie beschuldigde, betekende dit meteen het einde van zijn carrière bij de Gentse socialisten. Als reactie hierop stichtten hij en zijn aanhang het anarchistisch blad *De Opstand*.⁴⁸⁹ Vermoedelijk heeft Lootens ook nog een tijdje het antisocialistische *De Verdediging* uitgegeven.⁴⁹⁰

Het anarchisme had hierdoor een slechte naam gekregen waardoor andere 'anarchisten' hun ideeën verborgen hielden. Karel Beerblock, eind 1896 de eerste bezoldigde partijsecretaris van de Gentse socialisten,⁴⁹¹ en Eduard Stautemas zijn hier voorbeelden van. Beiden hielden ook contact met de Nederlandse anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Stautemas was vooral bekend onder zijn pseudoniem Millio maar schreef onder nog andere namen artikels voor *Recht voor Allen*, het blad van Domela Nieuwenhuis.

Onder de Gentse socialisten verbleven heel wat Nederlanders. Deze Nederlandse militanten onderhielden contact met, waarschijnlijk weinig verrassend, Domela Nieuwenhuis. Deze Nederlander was in 1888 de enige socialist in het Nederlandse parlement en aanvankelijk een vriend aan huis. Maar de relatie verslechterde toen in 1893 bleek dat de kloof tussen sociaal-democraten en anarchisten niet meer te overbruggen viel.⁴⁹² Te Gent bleef de Nederlandse inbreng evenwel groot. Het merendeel kon ook als anarchist beschouwd worden en kende elkaar onderling. Jan De Wolf met pseudoniem Amnestie was één van de bekendste en tegelijk beruchtste. De eerste secretaris van de Bond Moyson had namelijk de reputatie van dief en dronkaard te zijn. Daarnaast stichtte

⁴⁸⁹ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 173.

⁴⁹⁰ Voordeckers (1964) vermeldt een zekere A. Lootens uit de Waaistraat nr. 9 als drukker-uitgever in het jaar 1889 waarin het blad stopt te verschijnen. Bij de bijdrage over *De Opstand* lezen we dat een zekere Lootens uit de Waaistraat nr. 7 de stichter, eigenaar en uitgever was. Zie voor *De Verdediging* E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 476; Zie voor *De Opstand* E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 384-385.

⁴⁹¹ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 114.

⁴⁹² *Ibid.*, pp. 247- 248.

De Wolf het anarchistisch blad *De Fakkel*.⁴⁹³ Na een debacle verdween Amnestie in 1894 uit Gent. Vele Nederlandse anarchistische militanten kregen trouwens last met de vreemdelingenpolitie. De dreiging van een deportatie was reëel.

Onder de zogenaamde vrije socialisten klinkt vooral de naam Paul De Witte bekend in de oren. Hij was één van de eerste die een geschiedenis van de socialistische beweging schreef, maar dit werd hem zeer kwalijk genomen. Het boek was een uitloper van een conflict dat in 1896 in de openbaarheid trad. De Witte had namelijk *S.M. Vooruit* en Anseele bekritiseerd via artikels in het Nederlandse blad *Recht voor Allen*. In zijn *Geschiedenis van Vooruit* (1898) en het postuum verschenen *Alles is omgekeerd* (1986) blijkt vooral dat de autoritaire trekjes van Anseele voor frustraties zorgden. Toen bekend raakte dat De Witte achter de aantijgingen zat, sloten de Gentse socialisten hem uit. Dit betekende heel wat, want hij was één van de eerste socialistische martelaars van de beweging (zie III. 4.1. Het koningshuis). De eerste stappen van zijn geschiedschrijving van *Vooruit* werden al in 1895 genomen, mede op aandrang van het Middencomiteit.⁴⁹⁴ Het conflict en de gevolgen ervan krijgen ruime aandacht in het boek.

Het generatie-begrip krijgt in het doctoraat van Vanschoenbeek (1992) veel aandacht. Het is een belangrijk argument in zijn visie dat er een generationele breuklijn door de socialistische beweging liep.⁴⁹⁵ Dissidenten De Wachter, Verbauwen en De Witte stonden als veertigers tegenover militanten die de leeftijd van Anseele hadden (circa tien jaar verschil). Eerstgenoemden hadden het succes uit de beginjaren en de val van de Eerste Internationale meegemaakt. De jongere generatie kwam pas na deze gebeurtenissen aansluiten. Het generatiebewustzijn zou dus één van de factoren van de dissidentie zijn.

5. Besluit

Dankzij het schetsen van de context van de Gentse socialisten en vooral de aandacht voor hun Ander, kunnen hieruit identiteiten gepuurd worden die tijdens de analyse aan bod zullen komen. Bovendien hebben we nu een idee over de verhoudingen tussen verschillende groepen. Hiermee kan humor beter geïnterpreteerd worden. De brede bespreking van het perslandschap dient ook als ruggensteun voor de studie van de productiecontext van de Strijdpenning.

⁴⁹³ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 176-177.

⁴⁹⁴ Paul De Witte, *De Geschiedenis van Vooruit*, p. 3.

⁴⁹⁵ Zie Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 679 en 705.

IV. De productiecontext van de Strijdpennig

1. Beschrijving van de Strijdpennig

1.1. Etymologie

Het fenomeen dat de naam 'Strijdpennig' draagt werd natuurlijk niet altijd zo genoemd. Alles is historisch, dus ook de naamgeving. Nederlandstaligen waren vrij consequent. Meestal werd de Strijdpennig gewoon Strijdpennig genoemd, telkens met hoofdletter. *De Werker* noemde het ook nog *Socialen Strijdpennig*.⁴⁹⁶ Het socialistisch element werd door *De Volkswil* niet overgenomen waardoor men het hield op 'Strijdpennig' net als *De Toekomst* en *Vooruit*. In de almanak *De Vlaamsche Lantaarn* van 1876 hanteerde men trouwens niet 'Strijdpennig' als naam voor de rubriek, maar sprak men simpelweg over een 'bestendige inschrijving',⁴⁹⁷ wat er op wijst dat de naamgeving na een jaar nog niet volledig ingeburgerd was.

Franstaligen vertaalden 'strijdpennig' vaak als *denier de la propagande* of *denier de la lutte*. Maurice Lauzel noemde het ook nog *le sou de la lutte*.⁴⁹⁸ Voor dezelfde praktijk gebruikten Franstalige kranten even vaak *liste de souscription*.

In de context van de Strijdpennig spreekt men ook nog van een *zet* of *zetten*. Hiermee wordt zowel verwezen naar het schrijven van een stukje tekst als naar de tekst die in de rubriek *Strijdpennig* kwam te staan. Oorspronkelijk hanteerde men de term 'opgaven',⁴⁹⁹ maar later had men het vooral over de zet. Wellicht werd dit begrip overgenomen uit het drukproces. Indien we het Woordenboek der Nederlandsche Taal raadplegen, komen we te weten dat een *zet* of *zetsel* letters zijn die door een *zetter* tot woorden en regels werden gezet in een *zethaak*.

1.2. Uiterlijke kenmerken

De hoofdbron van deze verhandeling is de rubriek *Strijdpennig* van het dagblad *Vooruit*. Die verscheen sinds 15 februari 1886 meestal op pagina 4, de achterzijde van de Gentse socialistische krant tot minstens de Eerste Wereldoorlog. Een beschrijving van de

⁴⁹⁶ *De Werker*, 8 augustus 1875, p. 1.

⁴⁹⁷ *De Vlaamsche Lantaarn*. Almanak voor 1876. Gentsche afdeeling van het Internationaal Werkliedenverbond: Gent, 1, p. 50.

⁴⁹⁸ Maurice Lauzel, "Le Vooruit de Gand", in: *La Revue de Paris*, 4 (1905) juillet-août, p. 644.

⁴⁹⁹ Zie o.a. *De Volkswil, Drukkersfonds*, 16 september 1879, p. 4; D. Oukhow – De Weerdt, *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging*. Gent: AMSAB, 1957, 30 september 1877 (Overdruk uit OUKHOW – DE WEERDT, D. "Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging." In: *Handelingen K.C.G.*, CXXII (1957) 1, pp. 1-110).

uiterlijke kenmerken draagt bij tot het begrijpen van de bron (in bijlage is een afbeelding van een rubriek te vinden, zie X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 1).

De rubriek bestaat uit 'zetten', dit zijn stukjes tekst die in ruil voor een som geld door schenkers geplaatst konden worden. De zetten werden gerangschikt volgens gemeente en hadden een systematische vorm. Na het stukje tekst werd een komma geplaatst gevolgd door het bedrag dat geschonken werd. Indien de schenker besloot een naam aan de zet te verbinden werd die soms voluit maar meestal in initialen tussen het tekstje en bedrag geplaatst. Vanaf december 1888 werd vóór de korte tekst een liggend streepje geplaatst en na het bedrag werd een punt gezet. Deze markeerden het begin en het einde van de zet. Voorheen begon de zet meteen met de tekst en werd het afgesloten met een puntkomma. De lengte van de zet varieerde sterk en lijkt geen verband te hebben met het bedrag dat hiervoor gestort werd. Voorbeelden uit de eerste strijdpenningrubriek van *Vooruit* zullen dit duidelijker maken:⁵⁰⁰

"Een lid van de multatuli's-kring, 0,10"

"De beurs van de bibliotheek te ledeberg, is goed voorzien met den deel: t'is een teeken dat er vele leden met ons zullen stemmen, op een tweeden oproep voor de aaneensluiting, 0,10"

"Te veel gevonden in het geld van de strijdp., P.L., 0,10"

De componenten van de rubriek en de zetten zijn dus: (Plaats) + Zet + (Auteur) + Bedrag. 'Plaats' en 'Auteur' werden niet altijd vermeld, het eerste omdat de zetten gerangschikt werden volgens plaats en een herhaling er van niet hoefde, het laatste omdat enerzijds verschillende zetten na elkaar tot dezelfde schenker konden behoren, of anderzijds, vaak nagelaten werd een auteur te vermelden. Dat laatste kan te maken hebben met censuur maar dit wordt later behandeld (Zie IV.14 Censuur). De componenten 'Zet' en 'Bedrag' werden, op enkele drukfouten na, altijd vermeld.

1.3. Inhoud van de rubriek

Waarvoor werd de rubriek gebruikt? Welke soorten uitingen kwamen voor? Van Ginderachter zag twee categorieën: ideologische verantwoorde zetten en persoonlijke mededelingen.⁵⁰¹ De eerste soort betreft zetten die het groepsgevoel versterken en politieke stellingen poneerden zoals:

⁵⁰⁰ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

⁵⁰¹ Maarten Van Ginderachter, "Jean Prolo, waer bestu bleven? Speuren naar bronnen van "gewone mensen" in 19de eeuwse archieven", In: VANDENBUSSCHE, Wim (red.). "Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen." In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal –en letterkunde*, 114 (2004) 1, pp. 22-23.

*"De complimenten aan de Antwerpsche gezellinnen, voor hunne zetten in De Werker verschenen, 0,10."*⁵⁰²

*Bekwaamheidskiezers, gedenk de socialisten, 0,10."*⁵⁰³

Onder de persoonlijke mededelingen werden volkswijsheden, humoristische tafereeltjes en dagdagelijkse praat geklasseerd:

*"Voor het herkalseiden der Nijverheidslaan, 0,20."*⁵⁰⁴

*"Ik heb eene nieuwe kar, zij is wel gemaakt en ben er tevreden over, 0,10."*⁵⁰⁵

Voorlopig volstaat deze indeling maar omdat dit onderzoek draait rond de constructie van identiteit via humor, is het niet aangewezen om bij de analyse dezelfde indeling te hanteren. Integendeel, zoals al uit hoofdstuk II bleek, speelt humor een grote rol in de constructie van groepsidentiteit. Hoe de analyse wel uitgevoerd zal worden, komt in hoofdstuk V te aan bod.

1.4. Wie is het volk?

Alluderend op het hoofdstuk I vragen we af wie 'ons volk' is? Vanschoenbeek stelde de Gentse socialistische beweging voor als een "concentrische opgebouwde piramide".⁵⁰⁶ Onderaan deze kegel zaten de gewone leden. De top bestond uit een handvol personen. Het tussenniveau werd bevolkt door actieve leden, de militanten. Uit welke laag kwamen de schenkers en zettters? Hadden de passieve participanten genoeg engagement om wekelijks de Strijdpennig te 'gedenken'? Af en toe kan men een naam linken aan Vanschoenbeeks prosopografisch repertorium.⁵⁰⁷ Maar met een bron die enkel initialen of helemaal geen aanduiding over de auteur vermeldt, was dit geen methode om consequent toe te passen.

Wat laten de kranten weten? *De Volkswil* meende dat vooral de arme fabrieksarbeiders hun steentje bijdroegen.⁵⁰⁸ In een artikel over de Strijdpennig richtte *Vooruit* zich tot wevers, spinners, fabrieksmensen, schilders, metselaars, smeden en

⁵⁰² Vooruit, 21 augustus 1891, p. 4.

⁵⁰³ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

⁵⁰⁴ Vooruit, 27 maart 1891, p. 3

⁵⁰⁵ Vooruit, 22 en 23 mei 1886, p. 4.

⁵⁰⁶ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, p. 676.

⁵⁰⁷ *Ibid.*, pp. 113-248.

⁵⁰⁸ *De Volkswil, Partijgenooten!*, 26 december 1880, p. 1.

timmerlieden.⁵⁰⁹ Het is moeilijk vast te stellen of iedereen binnen deze categorieën daadwerkelijk actief participeerde.

Vermoedelijk valt een zelfde onderscheid te maken als wat Vanschoenbeek vaststelde. De mensen die instonden voor de organisatie van de Strijdpénning, zij die in verschillende lokalen omhalingen deden en anderen aanspoorden te schenken, komen wellicht uit de 'pretoriaanse rode garde'. Zij die niet elke week meededen vond men bij de "[...] brede basis van bijdragebetalers-uitkerings-gerechtigden [...]".⁵¹⁰ Een actieve groep waren de werknemers van de coöperatie *Vooruit*. En laten we ook vooral de café-uitbaters niet vergeten. Een strijdpénninglijst was wellicht een goed instrument om klanten te lokken. De rubriek had ook zetters buiten de socialistische arbeidersbeweging. Dit waren vooral liberale progressisten.⁵¹¹ Hun aandeel is echter beperkt.

Wanneer we kijken naar de herkomst van de zetten in *Vooruit*, stellen we een grote spreiding vast. Vlaanderen is het sterkst vertegenwoordigd maar ook de Brusselse regio, Wallonië, Noord-Frankrijk, Nederland, ..., zelfs de Indonesische eilanden komen aan bod. Het leeuwendeel werd door Gent ingenomen. De Strijdpénning is daarnaast vooral in Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen te vinden. Andere sterke regio's zijn de grensstreek met Frankrijk (denk aan de arbeidsmigratie) en Brussel (zie X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpénning, tabel 1).

2. Een kleine status quaestionis

Vooraleer met de schets van de productiecontext wordt gestart, gaan we na wat al over de Strijdpénning geschreven werd. Ook al is hier weinig literatuur over verschenen, het blijft interessant om na te gaan hoe en wat juist besproken werd. In de eerste plaats kijken we in contemporaine literatuur hoe zij de Strijdpénning begrepen. Daarna gaan we over naar recente wetenschappelijke teksten.⁵¹²

In een toespraak tijdens de algemene vergadering van de *Société scientifique de Bruxelles* van 1879 erkent de chemicus Louis Henry van de UCL het bestaan van het fenomeen de Strijdpénning. In een periode waarin 'werken van alle soorten ontstaan' roept Henry op het tijdschrift van de vereniging, *Annales de la Société scientifique de Bruxelles*, te versterken zodat het niet in een status quo vervalt. De chemicus laat zich inspireren door eigentijdse verschijnselen, nl. de St-Pieterspenning, de Strijdpénning en allerhande

⁵⁰⁹ Vooruit, *Onze Strijdpénning. Wie schept den rijkdom?*, 10 december 1898, p. 1.

⁵¹⁰ Guy Vanschoenbeek, *Novemto in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen – Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, p. 151.

⁵¹¹ Bijv.: "Als jonge progressist geef ik ook voor den strijdpénning, 0,66" in Vooruit, 20 mei 1892, p. 4; "Bravo, liberalen van de 7e wijk voor uwen strijdpénning om het werkmansblad Vooruit te steunen, 0,20" in Vooruit, 4 juli 1892, p. 3.

⁵¹² Recent wordt hier begrepen als alles na WO II.

schoolpenningen. Daarom moet de vereniging een *denier de la science catholique* instellen.⁵¹³

In zijn onderzoek over Europese havens laat De Pélichy het wijdverspreide karakter van de Strijdpennig zien. Tijdens een grote staking in de Londense haven in 1889 werden dokwerkers aangemoedigd om geld te schenken voor werkloze collega's en dit via een *denier de la lutte*.⁵¹⁴ Enkele jaren later zullen de Britse dokwerkers dit nog eens over doen. Ditmaal niet voor landgenoten maar voor de werkstaking van 1896 door de bootwerkers in de Rotterdamse haven.⁵¹⁵

Prayon – Van Zuylen (1848-1916) ontdekte ook een strijdpennig in Ierland. Volgens hem was Daniel O'Connell (1775-1847), Iers katholiek politicus uit de eerste helft van de 19de eeuw, initiatiefnemer. O'Connell zou de Strijdpennig uitgevonden hebben om de kosten van de Katholieke Associatie (1823) in de strijd voor katholieke emancipatie binnen het Verenigd Koninkrijk te dekken. Elke maand moesten de aanhangers één penny betalen. Het systeem bleek heel succesvol te zijn.⁵¹⁶ Dit zou meteen een heel vroege verschijning van het fenomeen zijn. Het is niet duidelijk of dit daadwerkelijk een soort strijdpennig was. In de tekst zelf heeft Prayon – Van Zuylen het namelijk niet expliciet over een strijdpennig, maar het begrip wordt wel in de index gehanteerd. Mogelijk heeft Prayon – Van Zuylen een voor hem gekend begrip (hij was een Gentenaar en actief in het perslandschap)⁵¹⁷ terug in de tijd geprojecteerd, waardoor het eigenlijk een anachronisme is.⁵¹⁸ Niettemin toont het aan dat de Strijdpennig rond de eeuwwisseling een wijdverspreid gegeven was. In zijn artikel over de Gentse coöperatieve Vooruit legt Lauzel de oorsprong van de Strijdpennig bij de samenwerkende maatschappij.⁵¹⁹ Maar zoals we straks zullen zien, klopt dat niet.

Over de doelstelling van de Strijdpennig werd door contemporaine auteurs weinig geschreven. Jules Destrée en Emile Vandervelde geven in hun werk *Le Socialisme en Belgique* (1903) een aanwijzing. Met enige trots melden ze dat men voor de strijd voor het Algemeen Stemrecht in enkele dagen tijd "[...] plus de dix mille francs [...]" via de

⁵¹³ Louis M. Henry, "De la science et des conditions du travail scientifique au point de vue des universités catholiques et de la société scientifique de Bruxelles. Lecture faite à l'assemblée générale du mardi 22 avril 1879", In: *Annales de la société scientifique de Bruxelles*, 3, 1878-1879, p. 420.

⁵¹⁴ Charles-Gilles De Pélichy, *Le régime du travail dans les principaux ports de mer de l'Europe : enquête terminée en janvier 1898*. Louvain : Polleunis et Ceuterick, 1899, II, p. 35.

⁵¹⁵ *Ibid.*, p. 147.

⁵¹⁶ A. Prayon-Van Zuylen, *Korte staatkundige geschiedenis van het Iersche volk : Ierland vóór de unie met Engeland, lord Edward FitzGerald en de Iersche opstand van 1798, Ierland sedert de unie*. Gent : Siffer, 1902, p. 265.

⁵¹⁷ Zie Reginald De Schryver, "Prayon-Van Zuylen, Alfons M.N.", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2505-2506.

⁵¹⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 205.

⁵¹⁹ Maurice Lauzel, *art. cit.*, p. 644.

Strijdpennig hebben ingezameld.⁵²⁰ Opvallend is dat de eerste editie van hetzelfde boek uitgegeven in 1898, behalve in de bijgeleverde statuten van de B.W.P., niets over de Strijdpennig vertelt.⁵²¹

De vaststelling dat door deze socialistische hoofdrolspelers amper iets over de Strijdpennig wordt verteld, kan men ook bij andere socialistische schrijvers maken. De geschiedschrijvers van de Gentse socialistische beweging De Witte (1898 en 1986) en Avanti (1908) zeggen opvallend weinig over de Strijdpennig. Ze spreken elkaar ook wat tegen. De Witte (1898) zegt dat propagandakosten (hiermee bedoelde hij verspreiding van vlugschriften, plakaten, sprekers en te korten bij de krant *Vooruit*) met strijdpenninggeld werd betaald.⁵²² Volgens Avanti (1908) ging het geld uitsluitend naar de krant.⁵²³ Maar meer vertellen ze niet. Uit de status quaestionis blijkt dat de Strijdpennig voor contemporainen vrij bekend was. Met andere woorden, voor de socialisten was het een vanzelfsprekendheid geworden.

Recente werken die de Strijdpennig behandelen zijn zeldzaam. Nochtans hanteren auteurs de rubriek vaak als voorbeeldmateriaal, informatiebron of allebei voor wat men schrijft.⁵²⁴ Wellicht wordt de Strijdpennig nog veel vaker impliciet gebruikt. Hierover literatuur vinden is dan ook geen sinecure. Desalniettemin bestaan ze.

In haar werk over de Belgische socialistische arbeidersbeweging tijdens de belangrijke jaren 1870 vertelt De Weerdt meer concrete zaken. In 1875 voerde het Antwerps socialistisch blad *De Werker* de Strijdpennig in zodat het financieel overeind kon blijven. Aanhangers konden geldelijke steun geven en wekelijks werd hiervan een lijst gepubliceerd. Ook het Gentse weekblad *De Volkswil* stelde een strijdpennig in. De Weerdt beschouwt de Strijdpennig niet enkel als een financieel instrument, maar ook als een middel om lezers te lokken. Want hoewel *De Volkswil* een strijdpennig had, "[...]

⁵²⁰ Jules Destrée et Émile Vandervelde, *Le socialisme en Belgique*. Paris : Giard et Brière, 1903, p. 252.

⁵²¹ DESTRÉE, Jules et VANDERVELDE, Émile. *Le socialisme en Belgique*. Paris : Giard et Brière, 1898, 515 p. (Bibliothèque socialiste internationale, 4).

⁵²² Paul De Witte, *De Geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*. Gent : Paul De Witte, 1898, pp. 272-273.

⁵²³ Avanti, *Een Terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw (met naschrift door E. Anseele)*. Gent : Volksdrukkerij, 1908, p. 368.

⁵²⁴ Zie o.a. Bart De Wilde, "Seks op en naast de werkvloer. De seksualiteitsbeleving van arbeiders en de houding van de vakbeweging", In: DE WEERDT, Denise (red.). *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*. Gent : Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1999, p. 158 waarin de Strijdpennig gebruikt wordt als illustratie voor de seksualiteitsbeleving bij arbeiders; Zie verder o.a. Carl Strikwerda, *A house divided : catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*. Lanham (Md.) : Rowman and Littlefield, 1997, p. 101, fn. 6; Jaap van de Merwe, *Gij zijt kanalje, heeft men ons verweten! Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht - Antwerpen : A.W. Bruna & Zoon, 1974, p. 90; Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*. Amsterdam (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling UvA), 2001, p. 242 e.v., 292 e.v.; Ook romanschrijvers lieten zich door de Strijdpennig inspireren. Zie hiervoor bijv. Louis Paul Boon, *Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht*. Amsterdam : De Arbeiderspers, 1972³, p. 72, 74, 91 et. al.

kende het eveneens het fenomeen van een dalend aantal lezers [...]"⁵²⁵ Lhoest – Offermann ziet de Strijdpennig in het Brusselse opduiken in het blad *La Voix de l'Ouvrier* op initiatief van Louis Bertrand. Collectes gebeurden op straat, in cabarets, tijdens meetings en via collectebussen in lokalen. Omstreeks 1880 werd het gestorte geld gebruikt ter ondersteuning van stakers en slachtoffers van de grote stakingen.⁵²⁶ In zijn boek over het proletariërslied schrijft van de Merwe dat de Strijdpennig een fonds was ter ondersteuning van de krant en andere partijuitgaven. De vrijwillige bijdragen zorgden zo voor een 'beetje extra steun'.⁵²⁷ De Wilde houdt het op steun "[...] bestemd voor een goede zaak[...]".⁵²⁸

Meer systematisch onderzoek van de Strijdpennig zien we bij Van Ginderachter. In een artikel over bronnen voor onderzoek *from below*, publiceert hij voor het eerst over dit verschijnsel.⁵²⁹ In zijn doctoraatsverhandeling *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij* (2004) gebruikte Van Ginderachter de rubriek in het socialistisch blad *Vooruit* als bron voor een *from below* benadering van het vraagstuk over de nationale identiteit van de sociaal-democraten. De rubrieken in *Vooruit* van de jaren 1884 t.e.m. 1889 werden onderzocht.⁵³⁰ Voor zijn kennis over de praktische kant van de Strijdpennig steunt Van Ginderachter op Lhoest-Offermann. Over de productiecontext worden wel nieuwe zaken verteld. Zo werd de bijhorende zet geplaatst door een papiertje met een tekst met de centen mee te geven. Dit kon geschreven of gedictieerd zijn.⁵³¹ De redactie bemoeide zich tot omstreeks 1900 weinig met de inhoud van de zetten. Pas nadat de organisatie van de krant *Vooruit* en van de socialistische arbeidersbeweging in het geheel gestructureerder werd, werd ook de inhoudelijke speelruimte van de Strijdpennig beperkt. In 1904 bekloeg Camille Huysmans zich over de beledigingen in de zetten. Voortaan zou men zetten van individuen ontraden ten voordele van groepszetten door socialistische verenigingen.⁵³² Van Ginderachter ondernam ook stappen om het onderzoek van de Strijdpennig op grotere schaal aan te pakken. Zo nam een aantal studenten, waaronder ikzelf, steekproeven uit de rubriek in *Vooruit* (zie V.1. Database). Bovendien is deze

⁵²⁵ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, p. 140.

⁵²⁶ Holde Lhoest – Offermann, *Recueil de documents relatifs à la propagande des mouvements socialistes au XIXe siècle à Bruxelles*. Bruxelles : Archives générales du Royaume, 1967, p. 34.

⁵²⁷ Jaap van de Merwe, *op. cit.*, p. 90.

⁵²⁸ Bart De Wilde, *art. cit.*, p. 158

⁵²⁹ Zie VAN GINDERACHTER, Maarten. "Jean Prolo, waer bestu bleven? Speuren naar bronnen van "gewone mensen" in 19de eeuwse archieven." In: VANDENBUSSCHE, Wim (red.). "Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen." In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal – en letterkunde*, 114 (2004) 1, pp. 19-31.

⁵³⁰ Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-Democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*. Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 2004, 3 dln., p. 518.

⁵³¹ *Ibid.*, p. 68.

⁵³² *Ibid.*, p. 69.

verhandeling met Van Ginderachter als promotor één van de initiatieven om de Strijdpennig nader te onderzoeken.

Met deze kleine status quaestionis en eerder opgedane ervaring, kunnen we enkele bedenkingen maken. Het einddoel van dit onderzoek is een antwoord te geven op de drie vragen gesteld in de inleiding, nl. 1) Welke identiteiten kunnen uit de rubriek gehaald worden? 2) Is humor een nuttige invalshoek voor de constructie van identiteiten? 3) Wat zijn de mogelijkheden van de rubriek *Strijdpennig* in onderzoek naar identiteiten? Om dat zorgvuldig te kunnen uitvoeren moet is het noodzakelijk zoveel mogelijk over de context weten. Één van de lacunes in het onderzoek over de Strijdpennig is echter haar productiecontext. Het archiefwerk en de literatuurstudie draaide dus voornamelijk rond volgende vraag: **Hoe kon men een zet plaatsen en welke stappen moest het doorlopen vooraleer het in de krant *Vooruit* verscheen?** De oplossing van deze vraag bestaat uit een reeks bijvragen. In welke kranten verscheen een strijdpennigrubriek en gebeurde dit regelmatig? Waar werd de inspiratie gehaald om met de Strijdpennig te starten? Waarvoor diende het geld en hoeveel bracht het op? Hoe hard werd het schenken benadrukt en op manieren gebeurde dit? Wat was de houding van socialistische tegenstanders? Op welke wijzen kon men schenken en zetten plaatsen? Was dit een individuele of groepsaangelegenheid? Hoe werd gecensureerd en om welke reden?

Omdat hun contemporaine lezers zouden weten wat de rubriek in hun krant stond te doen, zorgden kranten natuurlijk zelf voor informatie. Informatiebronnen moeten dus te vinden zijn rond de periode waarin de Strijdpennig voor het eerst en/of laatst verscheen. Wanneer een praktijk algemeen gekend was, hoefde men het hoe en waarom niet uitvoerig uit te leggen. Daarom is het noodzakelijk gebleken zo ver mogelijk terug te gaan, tot de wortels van de Strijdpennig. De allereerste rubriek terugvinden was geen doel op zich, maar paste in de zoektocht naar informatie over de productiecontext. Daarom werd onderzocht in welke bladen de Strijdpennig verscheen en hoe de praktijk zich verspreidde.

3. Bronnenprospectie

De leemte in de literatuur zorgt ervoor dat we de antwoorden in de primaire bronnen moeten vinden. Een bespreking over hoe en waar werd gezocht is hier dus op zijn plaats. De archieven van de Gentse socialistische arbeidersbeweging worden bewaard door AMSAB-ISG. Maar de bronnenprospectie ving aan met een lezing van de archiefbespreking in het doctoraat van Vanschoenbeek (1992).⁵³³

⁵³³ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp.27-38.

De bronnenschaarste was meteen duidelijk. Van de vroege jaren is slechts een verslagboek van de middensectie van de Gentse afdeling van de *Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij* van 1878-1879 bewaard gebleven.⁵³⁴ De volgende interne partijbron vinden we in 1887. Het is een verslag geschreven door Ferdinand Hardijns over de toenmalige toestand van de socialistische arbeidersorganisaties.⁵³⁵ De verslagen van het Middencomiteit starten pas op 1899 met de registratie van de vergaderingen.⁵³⁶ Van al de voorgaande jaren is niets bewaard. Een andere potentiële bron was de zgn. *copie de lettres* van partijsecretaris Karel Beerblock.⁵³⁷ Het dateert uit 1901-1904 en is de enige vroege briefwisseling die bewaard is gebleven. Boekhoudkundige stukken zijn niet overgeleverd. De verslagboeken van de samenwerkende maatschappij *Vooruit* zijn beter bewaard. Van het hulpbestuur hebben we vanaf 1883 notulen.⁵³⁸ Een andere potentiële bron zijn de verslagboeken van de *Landelijke Raad* van de B.W.P.⁵³⁹ Zij beginnen van 1892.

Vervolgens nam ik de inventarissen van het AMSAB door en testte ik de elektronische catalogus uit. Dit laatste gaf me een bemoedigend resultaat. Op het trefwoord 'strijdpennig' verschenen twee resultaten. Een brief van een zekere L.Dhondt aan César De Paepe,⁵⁴⁰ en kasstukken uit het archief van de Gentse *Socialistische Vrijdenkersbond*.⁵⁴¹ Maar daar bleef het ook bij. De bronnenschaarste was jammer genoeg nog niet verdwenen.

Daarop stelde ik mijn hoop op een aantal archiefstukken van latere periodes. Uit het archief van *S.M. Het Licht* (sinds 1907 de drukkerij van de krant *Vooruit*) selecteerde ik de briefwisseling van krantenverkopers uit 1909 en 1920-1925, briefwisseling met betrekking tot de redactie, bestuurszaken en verkoop uit 1906-1912, en kasboeken uit 1911.⁵⁴² Uit het archief van Edward Anseele selecteerde ik briefwisseling en losse stukken.⁵⁴³

Een aantal archiefstukken over organisaties buiten Gent dateren uit een vroegere periode. Het gaat ten eerste om *Le Peuple* de Franstalige tegenhanger van *Vooruit*. De vroegste verslagen van de vergaderingen van *La Presse Socialiste* dateren uit 1896 tot

⁵³⁴ Uitgegeven als OUKHOW – DE WEERDT, D. "Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging." In: *Handelingen K.C.G.*, CXXII (1957) 1, pp. 1-110. Ik maak gebruik van de overdruk dat in AMSAB beschikbaar was: OUKHOW-DE WEERDT D. *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging*. Gent : AMSAB, 1957, 125 p.

⁵³⁵ Uitgegeven door BALTHAZAR, H. "De Gentse Werkersverenigingen in 1887." In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, XVIII (1964).

⁵³⁶ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901.

⁵³⁷ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 108.1.

⁵³⁸ AMSAB-ISG, S.M. Vooruit Gent (24), 14.

⁵³⁹ AMSAB-ISG, Belgische Werkliedenpartij (118).

⁵⁴⁰ AMSAB-ISG, César De Paepe, nr. 487/00094, 23 februari 1877.

⁵⁴¹ AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900 – 1912.

⁵⁴² AMSAB-ISG, S.M. Het Licht (017), respectievelijk 32.31,72.5 en 30.12.

⁵⁴³ AMSAB-ISG, Ed. Anseele sr. & jr. (60).

1899.⁵⁴⁴ Een inwendig reglement van de redactie van *Le Peuple* uit 1932 werd ook nog geselecteerd.⁵⁴⁵ Het andere archieffonds dat niet tot de Gentse socialisten behoorde, is dat van de Mechelse federatie van de B.W.P. Hun verslagboek dat tevens een kasboek is, gaat terug tot de eerste dagen van hun oprichting in april 1887.⁵⁴⁶

Deze primaire bronnen werden aangevuld met uitgegeven congresverslagen, statuten en reglementen van de B.W.P. Van de pers werden volgende bladen en almanakken doorgenomen: *De Werker* (1875-1879, latere jaren gericht), *De Volkswil* (1879-1881), *De Toekomst* (1881-1885), *Vooruit* (1884-1914, gericht), *Het Volk* (1 jan 1896 – 31 juli 1896). *De Vlaamsche Lantaarn* (1876 – 1880) en *Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuidnederland* (1881-1886). Bladen die niet systematisch maar vanuit een bepaalde vraagstelling gericht in gezocht werd, zijn: *La Voix de l'Ouvrier*, *Le Peuple*, *De Volkswil*. *Socialistisch propagandaschrift*, *De Landbouwer*, *De Domper* en 't *Klein Gazetje*. Daarnaast nam ik ook de collectie *Vliegende Bladen* van *Universiteitsbibliotheek Gent* door. Een laatste bron die zeker niet mag ontbreken zijn de zetten uit de strijdpennigrubriek.

Wat bracht de confrontatie met de bronnen op? Niet veel. Het archief van Edward Anseele bracht niets op. De meeste stukken komen uit een latere periode en zijn kladversies van redevoeringen, officiële documenten van zijn ministerschap en dergelijke meer. Vanwege de omvang van de *copie des lettres* heb ik enkel de eerste stukken doorgenomen. Niets wees op informatie over de Strijdpennig. Het verslag van Ferdinand Hardijns uit 1887 geeft een interessant beeld over de organisaties maar vertelt niets over de Strijdpennig. De stukken uit *Le Peuple* brachten slechts één vermelding op en uit het archief van *S.M. Het Licht* gaf enkel het kasboek een bevredigend resultaat. Ondanks de omvang van de collectie werd in de *Vliegende Bladen* niets over de Strijdpennig gevonden.

Hoewel het in de meeste gevallen slechts sporadische vermeldingen waren, heb ik in de andere archiefstukken wel informatie gevonden. De meeste informatie kwam echter uit de congresverslagen, statuten en reglementen, uit de pers en vooral de rubriek. Het resultaat ervan leest u in de volgende pagina's.

⁵⁴⁴ AMSAB-ISG, *Le Peuple* (19), 13, Verslagen van de vergaderingen van La Presse Socialiste, 1896-1899.

⁵⁴⁵ AMSAB-ISG, *Le Peuple* (19), 21, Ontwerp van inwendig reglement van de redactie van *Le Peuple*, 1932.

⁵⁴⁶ AMSAB-ISG, BWP – afdeling Mechelen (519), 54, Verslagboek / kasboek Midden-Comiteit der Mechelse Federatie ingericht den 3° april 1887. 1887-1893.

4. De wortels van de Strijdpennig

4.1. Verspreiding van het fenomeen

We zullen nu nagaan in welke bladen de Strijdpennig verscheen. Via De Weerdt vernamen we al dat de Strijdpennig in de bladen *De Werker* en *De Volkswil* verscheen (cf. supra). De allereerste Strijdpennig lijkt inderdaad in *De Werker* verschenen te zijn, nl. op 15 augustus 1875.⁵⁴⁷ Een week eerder werd de invoering van de rubriek aangekondigd in het artikel 'Onze Strijdpennig' als beslissing van de Antwerpse afdeling van het Internationale Werkliedenverbond (I.W.V.).⁵⁴⁸

In *De Volkswil* verscheen de Strijdpennig meteen in het eerste exemplaar van het Gentse weekblad op 6 april 1879.⁵⁴⁹ Ondertussen bleef *De Werker* een rubriek publiceren maar na 29 februari 1880 stakte de reeks. Maar of dit betekent dat de Strijdpennig van *De Werker* op zich verdween, valt te betwijfelen. Zo liet het blad op 25 april 1880 via de rubriek *Brievenbus* weten dat de Strijdpennig uit Armentières goed ontvangen werd.⁵⁵⁰ Ook na de fusie van de twee voornoemde bladen bleef men de rubriek publiceren zodat *De Toekomst* van bij het begin een strijdpennig had.⁵⁵¹

Bij het dagblad *Vooruit* was dit niet het geval. Gesticht op 31 augustus 1884 door S.M. Vooruit verscheen de Strijdpennig pas op 15 februari 1886.⁵⁵² Voordien leek *Vooruit* zich ook weinig met de Strijdpennig bezig te houden. De eerste propaganda voor de Strijdpennig lijkt pas op het einde van 1885 en begin 1886 in het blad te verschijnen.⁵⁵³ Verschillende factoren kunnen hiervoor een verklaring bieden. De Strijdpennig lijkt in oorsprong gehanteerd te worden door officiële organen van de socialistische arbeidersbeweging zoals *De Werker*, *De Volkswil* en *De Toekomst*. Bovendien had men met *Vooruit* de verkiezingen van de werkrechtvaardersraad op 14 oktober 1884 in het achterhoofd en zou het nadien verdwijnen.⁵⁵⁴ Ten tweede, *De Toekomst* en *Vooruit* werden beide in Gent gedrukt en uitgegeven en wellicht vond men het voor beide kranten niet bevorderlijk om elk een strijdpennig te publiceren. De financiële factor mogen we ook niet vergeten. Het dagblad *Vooruit* rustte financieel op de samenwerkende maatschappij waardoor de giften voor het blad in het eerste uur niet levensnoodzakelijk waren. Dat *Vooruit* alsnog de rubriek overnam, had waarschijnlijk te maken met een poging meer

⁵⁴⁷ *De Werker*, 15 augustus 1875, p. 1.

⁵⁴⁸ *De Werker*, 8 augustus 1875, p. 1.

⁵⁴⁹ *De Volkswil*, 6 april 1879, p. 4.

⁵⁵⁰ *De Werker*, *Brievenbus*, 25 april 1880, p. 4.

⁵⁵¹ *De Toekomst*, 17 april 1881, p. 4.

⁵⁵² *Vooruit*, 15 februari 1886, p. 4.

⁵⁵³ *Vooruit*, 19 en 20 december 1885, p. 1.; *Vooruit*, 30 en 31 januari 1886, p. 1.

⁵⁵⁴ E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, p. 535, fn. 1.

mensen met de Strijdpennig in contact te brengen. Het dagblad kende veel meer lezers dan het weekblad *De Toekomst*. De verhuis werd overigens niet overal positief opgevat.⁵⁵⁵

De Strijdpennig verscheen nog in verschillende andere Vlaamse socialistische bladen. Onder meer *De Landbouwer*, het blad voor het platteland, publiceerde ook een rubriek.⁵⁵⁶ Ook buiten Vlaanderen kende men het fenomeen van de Strijdpennig. In *La Voix de l'Ouvrier* kon men op 29 februari 1880 de eerste rubriek lezen.⁵⁵⁷ In het Brusselse *Le Peuple* zien we een kleine twee weken na haar stichting een rubriek *Denier de Propagande* verschijnen.⁵⁵⁸ Maar ook vóór de rubriek van *La Voix de l'Ouvrier* kende men in het Brusselse de Strijdpennig. Al een paar weken na de start van de Strijdpennig in *De Werker* verschenen bijdragen uit Brussel.⁵⁵⁹ Opvallend is dat bladen uit de Borinage geen strijdpennig gehad schijnen te hebben.⁵⁶⁰ Via De Wilde vernemen we dat het kiesblad *Voor ons Recht* eveneens een strijdpennig publiceerde.⁵⁶¹

Uit de literatuur blijkt dat de Strijdpennig geen louter Belgisch fenomeen was. Het Nederlandse socialistisch blad *Recht voor Allen* gesticht door Ferdinand Domela Nieuwenhuis had ook een strijdpennig.⁵⁶² De Strijdpennig verscheen minstens sinds 18 september 1880 in *Recht Voor Allen*.⁵⁶³ Ook in *Ons Blad* verscheen ten laatste vanaf 1 augustus 1893 een strijdpennigrubriek.⁵⁶⁴ Eerder vernamen we al via De Pélicy dat Engelse havenarbeiders het fenomeen van de Strijdpennig al in 1889 kenden. De rubriek *Brievenbus* in *De Werker* spoorde socialisten in Londen en Hamburg aan om een handje toe te steken.⁵⁶⁵ Dit maakt dat de Strijdpennig een internationale spreiding had, wat perspectieven opent voor comparatief onderzoek.

4.2. Inspiratie

Collectes bestonden natuurlijk al sinds jaar en dag. In 1860 herleefde in Europa de Sint-Pieterspennig. Deze middeleeuwse heffing ving in 1859 terug aan met het betalen van militaire kosten voor de verdediging van de pauselijke staten.⁵⁶⁶ Ook in het bisdom

⁵⁵⁵ "De strijdpennig zou wekelijks volledig in de "toekomst" moeten staan, 0,05" in *Vooruit*, 15 februari 1886, p. 4.

⁵⁵⁶ In *De Landbouwer* werd niet systematisch gezocht naar de eerste publicatie van de strijdpennigrubriek maar een voorbeeld kan men vinden in *De Landbouwer*, 7 maart 1896, p. 4.

⁵⁵⁷ *La Voix de l'Ouvrier*, 29 februari 1880, p. 2.

⁵⁵⁸ *Le Peuple*, 25 december 1885, p. 3.

⁵⁵⁹ *De Werker*, 19 september 1875, p. 1.

⁵⁶⁰ Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij*, p. 517.

⁵⁶¹ Bart De Wilde, *art. cit.*, p. 158.

⁵⁶² Ger Harmsen, "Nieuwenhuis, Ferdinand", In: *BWSA*, 6 (1995), pp. 157-163.

⁵⁶³ Bert Altena, *Een broeinest der anarchie. Arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling. Vlissingen 1875 – 1929 (1940)*. Amsterdam : Thesis, 1989, II, p. 14, fn. 152.

⁵⁶⁴ Dennis Bos, *op. cit.*, p. 404, fn. 24.

⁵⁶⁵ *De Werker*, 12 september 1875, p. 3.

⁵⁶⁶ Christopher Clark, "The New Catholicism and the European culture wars", In: CLARK, Christopher en KAISER, Wolfram. *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge : University Press, 2003, p. 21.

Gent werd deze praktijk terug opgenomen. Tijdens het grasduinen in archieven vond ik ook nog een Brugse inschrijvingslijst voor werkloze arbeiders uit het begin van de 19de eeuw,⁵⁶⁷ en zelfs een *Ontwerp van eene vaderlandsche inschryvinge ten voordele van de Nederlandsche Vereenigde Provinciën* uit 1790.⁵⁶⁸ Maar waar haalden de socialisten hun inspiratie vandaan?

Gent wordt terecht de bakermat van de sociaal-democratie in Vlaanderen genoemd, maar zoals we zullen zien gaat dit niet op voor de Strijdpennig. Dat de mensen die er toen midden in zaten geen besef hadden wie waar zijn inspiratie haalde, was te verwachten. Wat wel zal blijken is dat Gent de absolute strijdpenningkampioen en tevens een voorbeeld werd. In zulke mate dat zelfs Anseele – bewust of onbewust – meende dat de Gentenaars "[...] [avaient] l'honneur d'être les premiers."⁵⁶⁹

Zoals gezegd is de publicatie van de rubriek in *De Werker* op 15 augustus 1875 wellicht het oudste spoor. Een week eerder motiveerde het weekblad haar beweegredenen.⁵⁷⁰ Eens te meer blijkt de rol van de pers in de 19de eeuw cruciaal geweest te zijn. De Antwerpse afdeling van de Internationale Werkliedenbond legde een causaal verband tussen de verkiezingsuitslagen van de 'burgerpartijen' en hun propagandamiddel, nl. de drukpers. De 'werkersbladen' vormden een kleine minderheid in het perslandschap waardoor ze de massa niet konden voorzien van 'zedelijk voedsel' in de strijd tegen de burgerij. Bovendien had die massa geen geld om socialistische bladen te kopen. De kranten van de burgerij stelden daarbovenop bestendige inschrijvingslijsten. Om uit deze nadelige positie te geraken besloten de Antwerpse socialisten dat *De Werker* voortaan 'ook' zijn strijdpennig moet hebben.

Hoewel een Antwerps blad werd *De Werker* ook sterk door Gent beïnvloed. Zo werd de helft van de ruimte gereserveerd voor de Gentse redactie met daarin o.a. Edmond Van Beveren, Pol De Witte en Paul Verbauwen.⁵⁷¹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat het eerste nummer van *De Volkswil* meteen een strijdpennigrubriek had.⁵⁷² De praktijk van de Strijdpennig bleef na de samensmelting van *De Werker* en *De Volkswil* tot *De Toekomst* behouden. Tegen 1886 was de Gentse socialistische arbeidersbeweging wellicht voldoende met de Strijdpennig vertrouwd zodat men voor de verhuis van de rubriek naar de krant *Vooruit* weinig uitleg meende te hoeven geven. De eerste advertentie in *Vooruit* voor de Strijdpennig zien we pas in het nummer van 19 en 20 december 1885 verschijnen

⁵⁶⁷ Universiteitsbibliotheek UGent, Vliegende Bladen, I.B., 107.8, souscription pour les ouvriers sans ouvrage.

⁵⁶⁸ Universiteitsbibliotheek UGent, Vliegende Bladen, I.S., 43, Ontwerp van een vaderlandsche inschrijvinghe, 5 feb 1790.

⁵⁶⁹ *Le Peuple*, 9 augustus 1898, p. 1.

⁵⁷⁰ *De Werker*, 8 augustus 1875, p. 1.

⁵⁷¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 138.

⁵⁷² *De Volkswil*, 6 april 1879, p. 4.

en meer dan een maand later werd een tweede advertentie geplaatst.⁵⁷³ De verhuis zelf werd door *Vooruit* pas in het nummer van 13 en 14 februari 1886 meegedeeld.⁵⁷⁴ De volgende dag al verscheen de eerste rubriek.

Het Brusselse blad *La Voix de l'Ouvrier* haalde de mosterd wel uit "[...] *autres journeaux démocratiques* [...]" maar naar haar Vlaamse zusterbladen wordt niet verwezen.⁵⁷⁵ Op 15 februari 1880 kondigde men aan dat een *souscription publique* wordt geopend ten voordele van de strijd voor het algemeen stemrecht.⁵⁷⁶ Twee weken later verscheen een rubriek getiteld *Denier de la Propagande* met als eerste schenkers Léon Defuisseaux, Duverger en Louis Bertrand.⁵⁷⁷

De krant *Le Peuple* verwees niet naar *La Voix de l'Ouvrier* als inspiratiebron. Hun rubriek was gebaseerd op de liberale schoolpenning of *Denier des Écoles* en op de Strijdpennig. Vooral Gent werd als voorbeeld genomen want dankzij hun Strijdpennig werd het bestaan van *De Toekomst* en *Vooruit* verzekerd.⁵⁷⁸ Blijkbaar was de herinnering aan *De Werker* en *De Volkswil* al vervlogen. Na verloop van tijd lijkt men inderdaad Gent meer en meer als bakermat of voorbeeld te zien. Op het 8ste B.W.P-congres te Namen liet Anseele deze evolutie als volgt optekenen:

*"N'oublions pas le Denier de propagande [...] que toute la partie française du pays imite ce que Gand fait pour son Denier ; soyez, comme nous, des mendiants pour la cause qui nous est chère!"*⁵⁷⁹

4.3. Periodiciteit

Hoe regelmatig verscheen de Strijdpennig? De rubriek in *De Werker* werd na 29 februari 1880 niet meer gepubliceerd (cf. supra). *De Volkswil* liet tijdens haar bestaan in de jaren 1879 tot 1881 wekelijks een rubriek verschijnen en ook *De Toekomst* toont een regelmatig patroon. Behalve tijdens grote gebeurtenissen zoals verkiezingen,⁵⁸⁰ liet het dagblad *Vooruit* meerdere keren per week de Strijdpennig publiceren. Na 1900 lijkt het aantal zetten in de rubriek te dalen. Vooral vanaf mei 1900 is de achteruitgang groot. Dit is mogelijk te verklaren door het gelijktijdig verschijnen van een inschrijvingslijst voor Gentse stakers. Op 13 mei roept het blad op de algemene werkstaking van de Gentse

⁵⁷³ *Vooruit*, 19 en 20 december 1885, p.1; *Vooruit*, 30 en 31 januari 1886, p. 1.

⁵⁷⁴ *Vooruit*, 13 en 14 februari 1886, p. 4.

⁵⁷⁵ *La Voix de l'Ouvrier*, 29 februari 1880, p. 2.

⁵⁷⁶ *La Voix de l'Ouvrier*, 15 februari 1880, p. 1.

⁵⁷⁷ *La Voix de l'Ouvrier*, 29 februari 1880, p. 2.

⁵⁷⁸ *Le Peuple*, 1 januari 1886, p. 1.

⁵⁷⁹ *Compte rendu du 8e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Namur, les 29 et 30 mai 1892*, p. 46.

⁵⁸⁰ Zie bijvoorbeeld de periode rond de verkiezingen van oktober 1884. Na de Strijdpennig van 12 oktober duurt het tot 22 oktober eer er een nieuwe verschijnt. Na de verkiezing van de provincieraad op 28 oktober is het wachten tot 3 november eer de Strijdpennig gepubliceerd wordt. Ook in november verschijnt het onregelmatig. Pas tegen december is er terug regelmaat.

wevers te steunen met de slogan "Brengt uwen penning naar 'Vooruit'."⁵⁸¹ Twee dagen later verschijnt de eerste inschrijvingslijst.⁵⁸² De inschrijvingslijsten zijn veel groter dan de Strijdpennig. Pas tegen 6 juli 1900 lijkt de omvang van de inschrijvingslijst af te nemen en de Strijdpennig terug te vergroten. Diepgaand werd dit niet bekeken maar waarschijnlijk is een rechtstreeks verband tussen de twee waar te nemen waarbij men simpelweg voor een keuze stond voor welk doel men geld ging schenken. Niet alleen het aantal zetten neemt af, maar na verloop van tijd verwordt de inhoud van de zetten tot louter naamsvermelding. Maar helemaal in elkaar storten of verdwijnen doet de Strijdpennig in *Vooruit* niet. Wereldoorlog I volstond wel om een einde te maken. De laatste rubriek verscheen op 12 juni 1914.⁵⁸³

In de Franstalige kranten verscheen de Strijdpennig onregelmatiger. Enerzijds doordat de bladen zelf in problemen zaten. Door het weinige succes stopt *La Voix de l'Ouvrier* in 1881 met verschijnen. In 1884 verschijnt het opnieuw met meteen een rubriek *Liste de souscriptions* maar een week later werd het omgevormd tot *Denier de Propagande*.⁵⁸⁴ Anderzijds lijkt de Strijdpennig in bepaalde kranten geen algemeen gebruik te zijn. Of beter gezegd, de storting voor het 'goede doel' bleef bestaan, maar dat was niet altijd de Strijdpennig. Niet lang na de eerste rubriek daalde de frequentie van verschijning tot slechts een paar keer per maand.⁵⁸⁵ In de maanden april, mei en juni van het jaar 1886 wordt de rubriek helemaal niet gepubliceerd. Pas op 15 juli zien we *le Denier de Propagande* terug boven drijven.⁵⁸⁶ Bovendien werd op 25 november 1886 gestart met een inschrijvingslijst voor stakers van Amercoeur.⁵⁸⁷ We zijn al een stuk in het jaar 1887 eer de 64ste lijst voor deze stakers gepubliceerd werd. In de tussentijd verscheen de Strijdpennig niet meer. Op 19 februari 1887 startte *Le Peuple* een nieuwe inschrijvingslijst, ditmaal ten voordele van de stakers bij Smet-Guequier uit Gent.⁵⁸⁸ Na verloop van tijd kwam de rubriek terug maar collectes voor stakingen lijken voor *Le Peuple* belangrijker geweest te zijn.

Indien we een sprong maken naar juni 1893 komen we een opvallend gegeven tegen. Op 14 juni verschijnt namelijk de laatste rubriek *Denier de Propagande*. Twee dagen later publiceert *Le Peuple* een rubriek getiteld *Liste de souscription pour le développement de la presse socialiste*.⁵⁸⁹ Waarom deze naamsverandering als beide

⁵⁸¹ Vooruit, 13 mei 1900, p. 1.

⁵⁸² Vooruit, 15 mei 1900, p. 3.

⁵⁸³ Vooruit, 12 juni 1914.

⁵⁸⁴ *La Voix de l'Ouvrier*, 7 september 1884, p. 3; *La Voix de l'Ouvrier*, 14 september 1884, p. 4.

⁵⁸⁵ In de maand maart verschijnt de *Denier de Propagande* slechts op 3, 13 & 20 maart. Zie *Le Peuple*, 3 maart 1886, p. 3; *Le Peuple*, 13 maart 1886, p. 3; *Le Peuple*, 20 maart 1886, p. 3.

⁵⁸⁶ *Le Peuple*, 15 juli 1886, p. 3.

⁵⁸⁷ *Le Peuple*, 25 november 1886, p. 1.

⁵⁸⁸ *Le Peuple*, 19 februari 1887, p. 3.

⁵⁸⁹ *Le Peuple*, 16 juni 1893.

hetzelfde doel hebben? De naamsverandering lijkt te bevestigen dat de term 'inschrijvingslijst' in het Brusselse meer weerklank vond dan de Strijdpennig. De interessante vraag of men zo meer giften hoopte te verkrijgen, moeten we evenwel open laten. Dit verschil binnen de socialistische arbeidersbeweging werd ook door Van Ginderachter (2004) opgemerkt. Hij ziet een parallel met het verschil in *Organisationspatriotismus* tussen de federaties. Een bijkomende verklaring is dat de gewoonte om individuele zetten in *Le Peuple* te plaatsen niet zo groot was.⁵⁹⁰ Anseele liet in een open brief aan *Le Peuple* weten dat de Strijdpennig vooral in Gent ingeburgerd was.⁵⁹¹ Dit hoeft niet meteen te betekenen dat lezers van *Le Peuple* niet vertrouwd waren met wekelijkse stortingen. Want zoals eerder gesteld, inschrijvingslijsten voor stakingen deden het wel goed.

4.4. De Strijdpennig en de B.W.P.

Was de Strijdpennig een officieel B.W.P.-instrument? Hiervoor kunnen we gebruik maken van de verslagen en statuten van de socialistische congressen. Tijdens vroege socialistische congressen lijkt men het niet over de Strijdpennig gehad te hebben.⁵⁹² Ook in verslagen van de eerste B.W.P.-congressen werd over de Strijdpennig geen woord gerept.⁵⁹³

Pas met het B.W.P.-congres van Leuven in 1890 vinden we in een verslag de Strijdpennig terug. Hierin worden o.m. felicitaties geuit aan het adres van de werkersfederatie van Franchimont vanwege succes met de Strijdpennig.⁵⁹⁴ Verderop lezen we nog andere interessante zaken. Ferdinand Hardijns, één van de voormannen van de Gentse socialistische arbeidersbeweging, riep op om de beslissingen genomen op het propagandacongres gehouden op 25 december 1889 te Brussel in praktijk om te zetten. Deze resoluties waren o.a. het plaatsen van "[...] une boîte du Denier de la propagande [...]" in elk lokaal en het aanduiden van een collecteur die tevens inschrijvingslijsten in de lokale afdelingen zou verspreiden.⁵⁹⁵ In de daaropvolgende B.W.P.-congressen wordt *le Denier de propagande* concreter uitgewerkt. In 1892 beslist de B.W.P. op het congres van Namen dat elke afdeling wekelijks de opbrengst van de Strijdpennig moest opmaken en

⁵⁹⁰ Maarten, Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij*, p. 517.

⁵⁹¹ *Le Peuple*, 9 augustus 1898, p. 1.

⁵⁹² Vroege officiële statuten en verslagen waarin niet over de Strijdpennig gesproken werd zijn o.a.: Algemeene Statuten van het Internationaal Werklieden-Verbond (herzien en aangenomen op het Wereld Congres te Geneve in 1873), Statuten der Belgische Landelijke Federatie. Huishoudelijk reglement der Gentsche afdeling. Gent : F. Hage, s.d., p. 1-16.

⁵⁹³ *Compte-Rendu des Séances du Congrès National Ouvrier tenu à Bruxelles les 5 & 6 avril 1885*. Bruxelles : Edouard Maheu, 1885, p. 1-58; *Compte rendu du 5ième congrès annuel tenu à Jolimont les dimanche 21 et lundi 22 avril 1889*, p. 1-62.

⁵⁹⁴ *Compte rendu du 6e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Louvain, les 6 et 7 avril 1890*, p. 18.

⁵⁹⁵ *Ibid.* 62-63.

publiceren in de kranten.⁵⁹⁶ Met het Charter van Quaregnon (1894) wordt de Strijdpennig gecodificeerd. Artikel 24 verplicht elke federatie tot vorming van een perscomité dat onder meer in staat is voor het instellen van de Strijdpennig.⁵⁹⁷

5. Opbrengst

In dit stukje bespreken we de grootte van de bijdragen en de manieren waarop geld werd ingezameld. Eindigen doen we met een evolutie van de opbrengst.

5.1. Gulle schenkers

De schenkers gaven meestal een bedrag van 10 centiemen wat men ook een 'kluit' noemde.⁵⁹⁸ Af en toe kwamen ook grotere bedragen voor. Vaak waren deze afkomstig van vakorganisaties. Nog maar een goed jaar verenigd konden de houtbewerkers in 1889 toch al 100 frank voor de Strijdpennig opzij leggen.⁵⁹⁹ Opbrengsten van concerten of dobbelwedstrijden waren ook vaak goed voor meer dan 100 frank inleg.⁶⁰⁰ Goede socialisten steunden hun strijdmakers waar dan ook. Nederlandse socialisten zoals Nellie van Kol en Rienzi deden regelmatig een bijdrage. Vanuit Nederlands-Indië schreef voornamelijk Nellie van Kol over hun alledaagse leven. Zo kan je in de zetten de blijdschap en verdriet over hun kinderen lezen.⁶⁰¹ Maar buitenlandse federaties deden ook een duit in het zakje. De socialistische *Werklieden-Partij der Vereenigde Staten van*

⁵⁹⁶ Comptes rendus du 8e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Namur, les 29 et 30 mai 1892, p. 47.

⁵⁹⁷ Programma der Belgische Werkliedenpartij aangenomen door het Buitengewoon congres van den 15 juli 1894 te Brussel. Gent : Emilie Claeys, 1894, p. 16.

⁵⁹⁸ Zie het lemma kluit in WNT: "Benaming, aanvankelijk uit den aard der zaak schertsend, voor een geldstuk in 't algemeen en voor bepaalde geldstukken: zoo, althans nog vóór kort, in sommige streken van Nederl. (b.v. de zuidholl. en zeeuwsche eilanden) voor een 21/2centstuk, en in Vlaand., plaatselijk verschillend en blijkbaar — tenminste in een deel van het gewest, waar men voor *kluit*, klomp, *kleute* bezigt — als van elders ingevoerd woord, voor een koperen 5-centiemstuk (*dikke kl.* = 10 centiemen) of een 10-centiemstuk (b.v. te Brugge, Eecloo, in 't Land van Waas, en vroeger ook wel in 't aangrenzende Zeeuwsch-Vlaanderen: *Nav.* 28, 69; *halve kl.* = 5 centiemen)."

⁵⁹⁹ Zie zet "Een derde der winst gedaan door het samenwerkend werkhuis der Houtbewerkers, 100,00" in Vooruit, 20 december 1889, p. 3. De *Vereenigde Houtbewerkers* ontstond in 1888 uit een fusie van een *meubelmakersbond* (1880) en de *Houtbewerkersbond* (1883). Zie hiervoor Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 100-101.

⁶⁰⁰ Bijvoorbeeld "Opbrengst van het concert van 14 oktober, 178,25" in Vooruit, 19 oktober 1888, p. 4 en "Overschot van een teerlingkampstrijd in de Mi[nua?]tbleek, Mortierstraat, 150,00" in Vooruit, 19 september 1890, p. 3.

⁶⁰¹ Zie o.a. "24 jan. Omdat onze lieve kleine Lili haar eerste tandje heeft, Nellie, 1,50" In: Vooruit, 2 april 1887, p. 4; "8 sept. Onze dikke Ferdinand wordt stellig een goed socialist, want zoodra hij de portretten van Marx en Lassalle in het oog krijgt, lacht hij hen vriendelijk toe, Nellie, 1,00" In: Vooruit, 2 november 1888, p. 4; "De zorgen en vermoenissen die één ziek en één zuigend kind mij veroorzaken, doen mij veel en dikwijls denken aan de moeders uit het volk, die soms geen lavenis voor haar zieke, geen voedsel voor haar zuigende kinderen hebben ... Houdt slechts moed, gij arme moeders, ook voor u brengt de toekomst heil, Nellie, 1,00" In: Vooruit, 2 november 1888, p. 4.

Amerika, afdeeling New-York stuurde in 1894 21 dollar, omgerekend 105 Belgische frank, op.⁶⁰²

Wanneer de socialisten op verschillende politieke niveaus begonnen door te breken zien we hiervan een neerslag in de gestorte bedragen. De functies in de Werkrechtersraad en gemeenteraad brachten heel wat geld op en regelmatig werd dit naar de Strijdpennig doorgestuurd. Aanvankelijk waren het vooral de leden van de Werkrechtersraad,⁶⁰³ maar zodra de Gentse B.W.P. in de gemeenteraad zetelde, verschenen zetten die arbeiders de ogen deed uitwrijven zoals bijv. "Van de gemeenteraadsleden, 500,0."⁶⁰⁴ Het hoogste bedrag dat we in de Strijdpennig tegen kwamen, was echter van de hand van de *Houtbewerkerbond* die 1000 frank, zo maar eventjes 1/7 van een jaar Strijdpennig, veil hadden voor de Strijdpennig.⁶⁰⁵ Ter vergelijking, een katoenspinner die zich in 1890 bij de zogenaamde arbeidersaristocratie mocht rekenen, verdiende in dat jaar 25 à 30 frank per week.⁶⁰⁶

5.2. Waar kwam het geld vandaan?

De manieren waarop men geld bijeen sprokkelde, lijken onuitputtelijk te zijn. Overschotten van feesten, concerten, bals werden vrij systematisch naar de Strijdpennig doorgestort, net zoals de opbrengst van 'den kapstok' of de vestiaire die men inrichtte.⁶⁰⁷ Vaak werden brochures, kranten of liedjes verkocht ten voordele van de Strijdpennig.⁶⁰⁸ In de jaren 1890 werden ook heuse strijdpennigkaarten verkocht.⁶⁰⁹ Men hield kaartwedstrijden waarbij 'voor den strijdpennig' werd gespeeld en waarvan de uitslag eveneens in de rubriek te vinden was. Dat laatste maakte het waarschijnlijk nog extra spannend.⁶¹⁰ Ook de barbier deed mee door klanten te scheren ten voordele van de

⁶⁰² "Ontvangen van de socialistische Werklieden-Partij der Vereenigde Staten van Amerika, afdeeling New-York, ter ondersteuning in onzen strijd voor eene betere toekomst, 21 dollars, 105,00" in *Vooruit*, 1 oktober 1894, p. 4.

⁶⁰³ "De afgevaardigden van den Werkrechtersraad, 126,00" in *Vooruit*, 4 januari 1889, p. 3.

⁶⁰⁴ *Vooruit*, 17 maart 1899, p. 3

⁶⁰⁵ "Van den Houtwerkersbond, 1000" in *Vooruit*, 14 september 1900, p. 3.

⁶⁰⁶ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, deel 5, bijlage 5.

⁶⁰⁷ "Overschot van het concert van 6 oktober, 78,73" in *Vooruit*, 18 oktober 1889, p. 3; "Opbrengst van den kapstok tijdens het bal in "Vooruit", 9,20" in *Vooruit*, 25 maart 1886, p. 4.

⁶⁰⁸ Bijvoorbeeld "Van verkochte liedjes, 0,70" in *Vooruit*, 24 september 1887, p. 4.

⁶⁰⁹ Zie o.a. " Strijdpennigkaart n.48, 0,45" in *Vooruit*, 15 juli 1892, p. 4 & " Van 90 gele strijdpennigkaarten in 't Feestlokaal, 4,50" in *Vooruit*, 16 december 1898, p. 3.

⁶¹⁰ "De behendige whistkaarters uit den Werkman wenschen dat heden om 5u., in't lokaal de mannen aanwezig zijn die verleden zondag den handschoen aanvaard hebben, wij spelen voor den strijdpennig en de uitslag zal worden bekend gemaakt, T. D., 0,10" in *Vooruit*, 7 augustus 1899, p. 3.

Strijdpennig.⁶¹¹ Af en toe kwam het geld gewoon uit de lucht vallen door het vinden van een broodkaart of portefeuille.⁶¹²

Wat moest men doen wanneer de sociale druk om te geven groot was maar men geen zin had om te schenken en andermans geld niet voorhanden was? Een knoop of elk ander object gelijkend op een munt maar van weinig waarde in de schaal werpen was een bekende truc die af en toe frustratie kon opwekken zoals deze zet laat zien: "Omdat zij die slecht geld in de schaal leggen zouden buiten blijven, 0,10."⁶¹³ Zij die lak hadden aan discipline deden ook een bijdrage. Sommige verenigingen legden boetes op aan bestuursleden die regelmatig vergaderingen misten. Deze boetes werden soms in de Strijdpennig ingebracht.⁶¹⁴

Het beste wat men kon doen is geld geven dat anders toch verkeerd gebruikt zou worden. Dus liever de Strijdpennig 'gedenken' en een pint 'breken' dan zich in de alcohol te storten.⁶¹⁵ En men was waarschijnlijk ook tevreden over de persoon die volgende zet liet optekenen: "Ik geef mijn gewoon sint pieterspennig dit jaar voor de strijdpennig, 0,10."⁶¹⁶ Niettemin maakte het niet echt uit waar het geld vandaag kwam, want "Ieder kluitje voor den strijdp. is eenige letters meer in ons blad, ieder letter is een zaadje voor de propagande,0,10."⁶¹⁷

5.3. Evolutie van de opbrengst

In de almanak *De Vlaamsche Lantaarn* van 1876 lezen we dat de strijdpenningrubriek van *De Werker* in iets meer dan een jaar 2700 frank opracht. "Daardoor is het leven en den bloei van den edelen, onvermoeibaren kampioen onzer rechten voor lang verzekerd."⁶¹⁸ Wellicht daalde de opbrengst voor *De Werker* sterk nadat Gentse socialisten met *De Volkswil* en later *De Toekomst* van start gingen. In het jaarverslag van 1881 (het jaar waarin *De Volkswil* in *De Toekomst* over ging) van de ontvangsten van de Strijdpennig is af te lezen hoeveel deze Gentse bladen via de rubriek binnen rijfden.⁶¹⁹ In drie maanden kon *De Volkswil* 242,05 frank verzamelen, de overige maanden brachten 609,48 frank in het laatste van *De Toekomst*. In het totaal dus heel wat minder dan het eerste jaar van *De Werker*. *De Landbouwer*, 'Maandblad voor

⁶¹¹ "Al wie zondag geweest heeft is geschoren ten voordeele van den strijdpennig, 0,10" in *Vooruit*, 16 september 1898, p. 3.

⁶¹² "Een gevonden broodkaart, 0,23" in *Vooruit*, 17 oktober 1890, p. 4; "Het geld van een gevonden portemonnaie, 0,22" in *Vooruit*, 17 oktober 1890, p. 4.

⁶¹³ *Vooruit*, 20 december 1889, p. 4

⁶¹⁴ "Boeten der bestuursleden, n°1, 4, 6, 7, 10 van den Werkersbond, 1,60" in *Vooruit*, 13 oktober 1895, p. 5.

⁶¹⁵ "Liever voor den strijdp. dan te verdrinken, 0,50" in *Vooruit*, 15 september 1888, p. 3.

⁶¹⁶ *Vooruit*, 13 februari 1892, p.4

⁶¹⁷ *Vooruit*, 21 juni 1889, p.4

⁶¹⁸ *De Vlaamsche Lantaarn*. Almanak voor 1876. Gentsche afdeeling van het Internationaal Werkliedenverbond : Gent, 1, p. 50.

⁶¹⁹ *De Toekomst*, 8 januari 1882, p. 4.

Buitenlieden', kon maar op weinig steun rekenen. In 1898 had het maar 245,20 frank inkomsten en in dat bedrag zijn ook nog abonnementen en andere zaken verrekend.⁶²⁰ Ook Vooruit publiceerde regelmatig een financieel jaarverslag van de Strijdpennig. In 1894 bracht de rubriek 6018,25 frank op.⁶²¹ Vier jaar later werd zelfs de grens van 7000 frank overschreden.⁶²²

Na 1898 lijkt het evenwel met de Strijdpennig bergaf te gaan. Het jaar 1900 bracht amper 3000 frank op.⁶²³ Nadien kwam wellicht een revival, maar 1905 was opnieuw een slecht jaar. Tegenover 1903 werd maar liefst 4000 frank minder ingezameld.⁶²⁴ Voor de achteruitgang zijn verschillende redenen te bedenken die elk op zich geen doorslaggevende rol speelden maar door cumulatie een afzwakking van de Strijdpennig teweegbrachten.

Veranderingen in de rubriek zelf hebben misschien de aantrekkingskracht van de rubriek verminderd. Een these die ondersteund wordt door de evolutie van een rubriek met veel inhoud naar een rubriek als louter naamsvermelding. Zo werden groepszetten gestimuleerd waardoor individuele zetten minder aantrekkelijk werden.⁶²⁵ Dit maakte de rubriek wellicht minder dynamisch en interessant voor zij die 'zetten' uit individuele beweegredenen zoals klachten, mopjes, scheldtirades of gewoon conversaties met familieleden.

Misschien heeft censuur het plezier ontnomen van een zetje te plaatsen. Mogelijk heeft de toenemende professionalisering van de socialistische beweging en de krant *Vooruit* de gedachte gevoed dat de Strijdpennig niet meer zo belangrijk was. In januari 1897 werd vanwege de toenemende dreiging van inbeslagneming namelijk *S.M. Volksdrukkerij* gesticht.⁶²⁶ De politieke doorbraak was ook een vorm van professionalisering. De eerder besproken zetten van de gemeenteraadsleden brachten naast bewondering wellicht ook afgunst teweeg onder de leden. Waarom moeten de arme zielen bijdragen wanneer de top goed geld verdient? Daarboven zat de economie in de periode 1900-1904 in een recessie wat de financiële reserves van de leden geen goed deed.

De hele socialistische beweging was evenwel in een stagnatie terechtgekomen. Vanschoenbeek (1995) ziet een militante burn-out als mogelijke verklaring. Door een situatie van permanente agitatie via aanhoudende stakingen, lock-outs en

⁶²⁰ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, verslag voor het stedelijk congres op 15 januari 1899.

⁶²¹ Vooruit, 5 december 1894, p. 1.

⁶²² In concreto 7011,59 frank. Zie Vooruit, 30 december 1898, p. 1.

⁶²³ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, 23 januari 1901.

⁶²⁴ Vooruit, 8 januari 1906, pp. 2-3.

⁶²⁵ "De bedienden uit den klerwinkel moeten hun strijdp. samen doen, 1,00" in Vooruit, 16 februari 1900, p. 3.

⁶²⁶ Rik De Coninck, *Overzichtslijst van het archief van SM Het Licht*. Gent : AMSAB, p. 14.

verkiezingscampagnes was de beweging actiemoe.⁶²⁷ We kunnen een parallel trekken met de onophoudelijke oproepen om de Strijdpennig te 'gedenken' (zie IV.7. Pensez au denier de la lutte!). Wie weet was men de rubriek gewoon beu geworden.

Het succes van de Sint-Pieterspennig deed ook niet veel goeds aan de motivatie van socialistische arbeiders. Tegenover de 'schamele' 6000 frank per jaar, bracht de Sint-Pieterspennig in 1898 enkel in Oost-Vlaanderen maar liefst 103234,34 frank op.⁶²⁸ Moedeloosheid is dan niet onbegrijpelijk.

De bestuurders van *Vooruit* hadden natuurlijk ook een idee over mogelijke oorzaken. In een artikel met de dramatische titel 'Voor den Strijdpennig. DAT MOET VERANDEREN!' uit 1906 somde men een aantal op: "Er zijn meer bladen en schriften, de inleggens van de vereenigingen zijn verhoogd, tombola's en feesten zijn veel talrijker dan vroeger."⁶²⁹ Wellicht zijn dit ook de belangrijkste oorzaken. De leden ondervonden inderdaad grote financiële en sociale druk door de talrijke bijdragen die men moest geven aan de verschillende organisaties. Het ontstaan van blaadjes die een eigen strijdpennigrubriek hadden (bijv. *De Landbouwer* en *De Vrouw*), nam ook wind uit de zeilen van de Strijdpennig in *Vooruit*. Af en toe kon men zetten lezen die deze evolutie bekritiseerden, zoals:

*"Begrijpt ons niet verkeerd, wij zijn tegen het streven van De Vrouw niet, maar als elk aan Vooruit onttrekt, om aan afzonderlijken te geven, dan schiet er voor den strijdpennig niets over, 0,50."*⁶³⁰

Vaak kwam het neer op keuzes maken. Men kon niet voor elke actie en blad geld geven. Dit blijkt onder meer uit volgende zet: "Strijdpennig, centbrochure en alles, bravo, maar de inschrijflijst Van Beveren ook niet vergeten, 0,13".⁶³¹ Ook Victor Serwy en August De Winne moesten bekennen dat keuzes gemaakt moeten worden toen men de redactie en administratie van *Le Peuple* vroeg wat meer aan de Strijdpennig bij te dragen.⁶³²

In de hiërarchie van de collectes lijkt de Strijdpennig niet de eerste plaats te bekleden. Deze was wellicht weggelegd voor de werkstakingen. De Strijdpennig moest het dan met minder stellen. Nu en dan werd dit op de korrel genomen want "Jongens, de werkstakingen mogen ons den strijdpennig niet doen vergeten, 0,20."⁶³³ Dit is duidelijk te

⁶²⁷ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 42.

⁶²⁸ *Vooruit*, 26 december 1898, p. 1.

⁶²⁹ *Vooruit*, *Voor den Strijdpennig. DAT MOET VERANDEREN!*, 8 januari 1906, pp. 2-3.

⁶³⁰ *Vooruit*, 16 maart 1894, p. 4

⁶³¹ *Vooruit*, 15 juli 1898, p. 3

⁶³² AMSAB-ISG, *Le Peuple* (19), 13, Verslagboek La Presse Socialiste, 9 mei 1896.

⁶³³ *Vooruit*, 7 augustus 1886, p. 4

zien in de rubriek van medio 1900 toen een algemene staking uitbrak onder de Gentse wevers (Zie IV.4.3. Periodiciteit).

6. Bestemming van strijdpennigsgeld

*"Tegenover ons hebben wij de muilen der kanonnen, de miljoenen der kapitalisten, de priesters, de verdrukkingsmiddelen der gouvernementen, zoo als muilbandwetten, de oude vooroordelen en traditiën, het bestaan van vele duizenden dat van het tegenwoordige afhangt. In een woord, gansch een arsenaal van dwangmiddelen, gansch een heir van razende duivels die niets minder wenschen dan ons allen te verdelgen. En alle die machten, die miljoenen moeten wij bestrijden met eenige penningen."*⁶³⁴

Deze dramatische woorden uit het eerste nummer van *De Volkswil* zeggen weinig over het doel van de Strijdpennig. Ze dwingen ons wel om hierover na te denken en enkele vragen te stellen. Waarom startte men de rubriek? En waarin werd het geld gespendeerd? Uit de literatuur blijkt onduidelijkheid over het doel van de Strijdpennig. Een aantal keer wordt gesteld dat de Strijdpennig diende als steun voor stakers. Sommige auteurs menen dat de Strijdpennig gebruikt werd voor de socialistische partij of propaganda in het algemeen. Nog anderen wezen de krant zelf als begunstigde aan. In dit stukje proberen we klaarheid in de duisternis te scheppen door te zoeken waarvoor het geld van de rubriek in de krant *Vooruit* diende. Vier mogelijke bestemmingen worden besproken. Op het einde zullen we concluderen dat het geld ingezameld voor de Strijdpennig in *Vooruit*, uitsluitend voor de socialistische pers diende. De bespreking gebeurt aan de hand van archiefmateriaal én de rubriek in *Vooruit* zelf.

6.1. Propaganda

Indien we stellen dat de Strijdpennig diende voor propaganda of een propagandakas, is het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen pers en propaganda. Wanneer een krant door een politieke partij wordt uitgegeven, kan men gerust stellen dat dit een propagandistisch doel heeft. De Witte (1898) definieerde propagandakosten als "de verspreiding van vlugschriften, plakaten, reizen der sprekers en het te kort dat het blad *Vooruit* laat."⁶³⁵ In dit onderzoek koppelen we echter propaganda en de pers los. Met pers doelen we op de bladen zelf. Zo kan duidelijk vastgesteld worden waarvoor het geld gebruikt werd.

⁶³⁴ De Volkswil, 6 april 1879, p. 4.

⁶³⁵ Paul De Witte, *De Geschiedenis van Vooruit*, pp. 272-273.

Indien de Strijdpennig voor propaganda gebruikt zou worden, dan kon het geld naar elk van deze vormen gaan. De strijd voor het algemeen stemrecht was één van de onderwerpen waarvoor de socialistische arbeidersbeweging hevig propaganda voerde. Indien de Strijdpennig propaganda in het algemeen financierde moeten we dit ergens bij de campagne voor algemeen stemrecht terugvinden. Wanneer we de bladen hierop naslaan komen we inderdaad strijdpenningrubrieken tegen die deze stelling lijken te bevestigen. In het nummer van 8 februari 1879 van *De Volkswil* dat de Strijdpennig bestemd is voor de beweging van het 'Algemeen Stemrecht'. Met het geld zouden "Duizenden en duizenden onzer geschriften [...]" verspreid worden.⁶³⁶ De week daarop draagt de rubriek de ondertitel 'Voor het algemeen stemrecht'.⁶³⁷ Vóór de verhuis van de rubriek naar *Vooruit* werd de financiële last voor het steunen van *Vooruit* én *De Toekomst* besproken door het bestuur van de Samenwerkende Maatschappij Vooruit. Voorzitter Anseele was de mening toegedaan dat beide bladen blijven uitgeven de coöperatie "naar de ruïne" zou brengen en had liever dat *Vooruit* 6 maal per week verscheen ook al zou *De Toekomst* hierdoor moeten verdwijnen. De Strijdpennig zou dan voor de propaganda dienen.⁶³⁸ Hebben we hiermee voldoende bewijs voor de bestemming van strijdpenninggeld gevonden? Jammer genoeg niet. Hoewel dit voorstel unaniem werd goedgekeurd bleef het zonder effect. *De Toekomst* bleef namelijk tot en met 3 november 1889 bestaan. De verslagboeken van de coöperatie *Vooruit* geven geen uitsluitsel waarom het voorstel niet werd uitgevoerd.⁶³⁹ Niettemin zijn nog andere aanwijzingen te vinden.

In het verslag van woensdag 14 september 1887 van het Middencomiteit der Mechelse federatie lezen we dat de Mechelse socialisten trachtten een strijdpenningslijst van Gent te bekomen zodat "[...] de Gentsche leden zouden kunnen intekenen om de keus te propageren."⁶⁴⁰ Indien dit het geval was zouden de propagandaclubs een voorname rol moeten spelen in het collecteren van het geld of ten minste oproepen tot storten. Zetten in de Strijdpennig lijken dit te bevestigen.⁶⁴¹

Via Vanschoenbeek komen we meer over de Gentse socialistische propagandaclub te weten.⁶⁴² Deze instelling vormde bij haar aanvang de politieke socialistische kern van Gent maar was tegen 1884 al sterk uitgehold. Haar taken bestonden vooral uit het organiseren van bals en het openhouden van een bibliotheek. Bovendien werden in de jaren

⁶³⁶ De Volkswil, 8 februari 1880, p. 4.

⁶³⁷ De Volkswil, 15 februari 1880, p. 4.

⁶³⁸ AMSAB-ISG, S.M. Vooruit Gent (24), 14.3, verslagboek S.M. Vooruit Gent 1883-1885, 27 februari 1885.

⁶³⁹ Tot en met 7 mei 1886 werden de verslagboeken van de *Samenwerkende Maatschappij Vooruit* nagekeken maar er werd niets gevonden.

⁶⁴⁰ AMSAB-ISG, BWP-afdeling Mechelen (519), 54, Verslagboek/kasboek 1887-1893, 14 september 1887.

⁶⁴¹ Zie oa. "Rondgehaald na de vergadering van den propagandaclub, 2,63" in *Vooruit*, 25 maart 1886, p. 4; "Lijst Propagandaclub, 17,40" in *Vooruit*, 15 augustus 1890, p. 3.

⁶⁴² Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 572-573.

1880 wijkclubs gesticht die weinig met het centrale propagandaorgaan in zaten, waardoor haar invloed er niet op verbeterde. Opvallend is dat de statuten van de propagandaclub pas op 11 juni 1891 werden vastgelegd.⁶⁴³ Dit wijst op een losse werking van het orgaan. De statuten werden door Jan Foucaert uitgegeven.⁶⁴⁴ Het doel van de club lezen we in artikel 1 en bestond in het verspreiden van socialistische gedachten, vorming van mannen tot redenaars en schrijvers om de beginselen te verkondigen.⁶⁴⁵ In dit artikel en in de rest van de statuten wordt geen woord over de Strijdpennig gerept. Hetzelfde kunnen we zeggen over een document getiteld *Organisatie van de Gentsche Federatie* opgesteld in, vermoedelijk, 1902 door Karel Beerblock.⁶⁴⁶ Beerblock laat weten dat het middencomiteit het middelpunt van de propaganda is en heeft naast de propagandaclub als middelen de wijkclubs, vakverenigingen, ziekenbond, coöperatieven, secretariaat, kiesbureel en de krant *Vooruit*. Maar zoals gezegd wordt in het document niets over de Strijdpennig vermeld.

Misschien speelden de opkomende wijkclubs een grotere rol. Deze verenigingen die vooral sinds 1885-1886 opkwamen, ontstonden uit zogenaamde reizigersclubs die zorgden voor het vervoer van militanten naar betogingen.⁶⁴⁷ Vele wijkclubs vormden een socialistische leefwereld op zich. Zo beschikte wijkclub *Verbroedering* in 1914 over een ziekenfonds, bibliotheek, schoolbond, vrouwenorganisatie, schuttersmaatschappij, turnkring, spaardersgroep, zangkoor en afdelingen van de *Volkskinderen* en de *Jonge Wachten*. Bovendien gaf het zes maal per jaar een wijkblad uit.⁶⁴⁸ Wijkclubs hadden vooral de propaganda en huisbezoeken in buitengemeenten en Gent op het programma. Men deed aan ledenwerving, aankondigingen allerhande en organisatie van meetings, betogingen, en dergelijke meer.⁶⁴⁹ De *Federatie van Socialistische Wijkclubs* moest het onderling overleg stimuleren en was tevens een communicatieinstrument met het Middencomiteit.⁶⁵⁰ De clubs waren vaak het eerste waarmee arbeiders in contact kwamen, bijgevolg lijkt het logisch dat ze zich met de Strijdpennig inhielden. Via het verslag van het Middencomiteit vernemen we dat wijkclubs zich inderdaad bezighielden met collectes. Vanschoenbeek laat weten dat het resultaat van de huis- en herbergbezoeken vaak in de rubriek de Strijdpennig terug te vinden was.⁶⁵¹ Voorbeelden hiervan zijn inderdaad legio.

⁶⁴³ *Ibid.*, p. 573.

⁶⁴⁴ Socialistische propagandaclub van Gent : Reglement. Gent : J. Foucaert, 1891, 8 p.

⁶⁴⁵ *Ibid.*, p. 1.

⁶⁴⁶ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 30.1217, Organisatie van de Gentsche Federatie, [21/05/1902?]. Een duidelijke datering heeft het document niet. Wel werd in blauwe inkt de datum 21/5/1902 geschreven. Karel Beerblock was toentertijd partijsecretaris.

⁶⁴⁷ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 118.

⁶⁴⁸ *Ibid.*, p. 119.

⁶⁴⁹ *Ibid.*, p. 120; Bert Carleer, "De socialistische wijkclubs. Uitbouw en werking", In: *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 37 (1992), p. 226.

⁶⁵⁰ Bert Carleer, *art. cit.*, p. 225.

⁶⁵¹ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 592.

*"Drie leden van den wijkclub St-Lievenstraat hebben zondag een komiekstuk gespeeld in den estaminet Het Brouwershuis St.-Lievenstraat en kregen voor den strijdpennig, 0,31. Omdat de andere 19 leden van onzen club het voorbeeld van deze drie leden zouden volgen en ook voor den strijdpennig zouden zorgen, 0,05."*⁶⁵²

Hiermee weten we dat wijkclubs inderdaad geld inzamelden maar nog niet waarvoor het diende. Een antwoord krijgen we via het verslagboek van het Middencomiteit. Zo vroeg wijkclub Van Beveren of men in het feestlokaal een omhaling mocht doen ten voordele van de Strijdpennig. Met dat geld zou men de kosten gemaakt voor de propaganda buiten Gent, betalen. Het bestuur verwierp de vraag omdat er sowieso in elk lokaal een bus voor de Strijdpennig staat en bovendien deden de invaliden van de *Bond Moyson* al een omhaling. De propagandakosten moesten maar door de federatie betaald worden.⁶⁵³ Dat deze actieve leden niet wisten hoe de kosten betaald moesten worden, wijst op het lage bewustzijn van de doelstelling(en) van de Strijdpennig. Een ander argument dat de rol van wijkclubs afzwakt, althans voor de periode 1886-1900, lezen we in een artikel van 1906. Het Middencomiteit besloot toen namelijk om voor de organisatie van de Strijdpennig de federatie van wijkclubs in te schakelen.⁶⁵⁴

6.2. Stakingen

Een ander logisch doel lijken de stakingen te zijn. Eerder bespraken we al het bestaan van inschrijvingslijsten voor stakingen. Mensen konden dus inderdaad geld schenken voor hun stakende collega's. Maar kon dit ook via de Strijdpennig? Een aantal factoren spreken dit tegen. Een eerste, voor de hand liggende tegenargument, is dat bij (grote) stakingen nieuwe inschrijvingslijsten werden opgemaakt, exclusief voor een bepaalde staking. In *Vooruit* zien we onder andere de eerder aangehaalde werkstaking uit het jaar 1900. In *Le Peuple* verdween de strijdpenningrubriek zelfs in 1886 en later ook ten voordele van een werkstaking (zie IV.4.3. Periodiciteit).

Een tweede tegenargument halen we uit de structuur van de vakbonden. Er bestond tot 1898 geen overkoepelend orgaan boven de verschillende vakverenigingen. Maar ook na de oprichting van de Syndicale Commissie te Gent werd de samenhang onder de socialistische vakbonden vaak vanuit eigen belangenperspectieven verstoord.⁶⁵⁵ In deze situatie geld inzamelen voor een algemene vakbondskas zou vanwege de interne strubbelingen ondenkbaar geweest zijn.

⁶⁵² Vooruit, 19 augustus 1892, p. 4.

⁶⁵³ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1902-1903, 1 oktober 1902.

⁶⁵⁴ Vooruit, *Voor den Strijdpennig*. *DAT MOET VERANDEREN!*, 8 januari 1906, pp. 2-3

⁶⁵⁵ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 92.

Als derde punt kan aangehaald worden dat naast interne ook externe spanningen met andere socialistische organisaties bestonden. In juli 1900 klaagde *Bond Moyson* dat te veel omhalingen werden gedaan wat voor haar leden een grote financiële druk betekende. Zo stond men bij vergaderingen van de bond naast de Strijdpennig ook met bussen voor werkstakers. Hierop benadrukte het Middencomiteit dat zonder toelating van het comiteit geen omhalingen mochten gedaan worden.⁶⁵⁶ Uit deze klacht kunnen we afleiden dat de Strijdpennig niet voor werkstakers diende.

6.3. Partij

Diende de Strijdpennig voor de socialistische partij in het algemeen? Vóór de oprichting van de B.W.P. kan men nauwelijks van een landelijke socialistische partij spreken. Toen in 1875 de eerste strijdpenningrubriek verscheen waren de regionale federaties in zichzelf gekeerd nadat de verdeeldheid in de Internationale op het congres van Den Haag in 1872 duidelijk werd.⁶⁵⁷ Niettemin kan men in de strijdpenningrubriek van *De Werker* zetten van over heel Vlaanderen en zelfs Brussel vinden. Een bijkomend argument is dat de *Volkswil* in 1880 na haar Strijdpennig voor het A.S. een rubriek startte 'voor de Duitse socialisten'.⁶⁵⁸ Als Belgische socialist met strijdpenninggeld Duitse socialisten steunden, kon dit evengoed ook voor het Belgisch socialisme gebeuren.

Ook ten tijde van *Vooruit* werd geld voor partijleden ingezameld. Vaak gebeurde dit naar aanleiding van processen tegen o.a. Anseele en *Vooruit*.⁶⁵⁹ In 1899 voegde men zelfs de giften ter dekking van proceskosten in de Strijdpennig toe.⁶⁶⁰ Dit werd expliciet vermeld, wat aangeeft dat het geen gewoonte was. Bovendien paste men dit voordien niet toe.

6.4. Drukkerij/pers

Uit het levensverhaal van Brismée komt duidelijk de hoge financiële last voor het drukken van een krant naar voren (zie III.2.5. De socialistische pers tot *De Werker*). Met het inzamelen van geld kon dit probleem deels opgelost worden. Wordt de Strijdpennig gebruikt voor de eigen pers? *De Werker* startte de strijdpennig expliciet met de doelstelling de krant te ondersteunen (zie IV.4.1. Verspreiding van het fenomeen). *De Volkswil* zamelde in bijzondere gevallen geld in voor Duitse partijgenoten of het Algemeen Stemrecht maar over het algemeen lijkt ook dit orgaan vooral voor zichzelf financiële

⁶⁵⁶ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, 18 juli 1900.

⁶⁵⁷ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm*, p. 45.

⁶⁵⁸ *De Volkswil*, 14 november 1880, p. 4.

⁶⁵⁹ Zie bijv.: "Geeft eene lijst in omloop om de kosten van het proces-Anseele te dekken, 0,30" in *Vooruit*, 12 en 13 juni 1886, p. 4; "Om de kosten van 't proces te dekken, bestuur van den wijkclub werkerswelzijn, 3,00" in *Vooruit*, 3 februari 1899, p. 4.

⁶⁶⁰ *Vooruit*, 24 februari 1899, p. 3.

steun te verzamelen. Om dit kracht bij te zetten werd op 24 augustus 1879 de noodzaak van een eigen pers benadrukt met een artikel dat het hele voorblad besloeg.⁶⁶¹ Een week later verscheen de rubriek *Strijdpennig* met als ondertitel 'Voor de eigen drukpers' en de week daarop werd de rubriek gewoonweg *Drukpersfonds* genoemd.⁶⁶² De rubriek in *De Toekomst* had van meet af aan "Ten voordele van "De Toekomst"" als ondertitel.⁶⁶³ Dit blad had in tegenstelling tot haar voorgangers minder met financiële problemen te kampen, niet in het minst doordat het een stijgende oplage kende (zie III.3.3. De socialistische pers na De Werker). Maar de krant wees ook de Strijdpennig als oorzaak aan. "*Welnu, lezers, tot het verkrijgen dier strijdmiddelen, dient in hoofdzaak de Strijdpennig,*" verzekerde men en blijkbaar ging dat zo vlot dat men *De Toekomst* tweemaal per week wou laten verschijnen wat kon indien "[...] *alle lezers maar slechts een klein offer op het altaar van den Strijdpennig willen brengen.*"⁶⁶⁴ Deze droom werd iets minder dan een jaar later werkelijkheid toen vanaf 3 januari 1883 *De Toekomst* op woensdag en zaterdag verscheen.⁶⁶⁵

Voor de Strijdpennig van de Gentse *Vooruit* lijkt de doelstelling van de rubriek nog eenduidiger te zijn. Uit verschillende bronnenreeksen mogen we concluderen dat het geld uitsluitend voor de Gentse socialistische pers bedoeld was. We zeggen de Gentse socialistische pers want de rubriek in *Vooruit* diende niet enkel voor de publicerende krant. Dat valt te lezen in de ondertitel 'Ten voordele van Vooruit en Toekomst' van de Strijdpennig.⁶⁶⁶ Dit bleef zo tot ten minste de dag waarop het laatste exemplaar van *De Toekomst* verscheen. En zelfs langer, want pas met de rubriek van 29 november 1889 verdween deze ondertitel.⁶⁶⁷ Hieruit mag men niet concluderen dat de Strijdpennig voldoende opbracht om beide kranten te ondersteunen. De coöperatie *Vooruit* deed jaarlijks een grote duit in het zakje. Zo betaalde de maatschappij rond 1885 5000 frank voor het dagblad *Vooruit*.⁶⁶⁸ Dat men discussieerde over de al of niet houdbare situatie om én *Vooruit* én *De Toekomst*, die ondertussen opnieuw een weekblad was geworden, uit te geven, kwam eerder al ter sprake.

Het verslagboek van *S.M. Vooruit* liet ons in het ongewisse maar andere bronnen zijn duidelijk genoeg over de eindbestemming van het strijdpenninggeld. Op de B.W.P.-congressen werd regelmatig de financiële toestand van de socialistische pers besproken. In het verslag van het B.W.P.-congres te Verviers van 1891 lezen we dat de krant *Vooruit*

⁶⁶¹ De Volkswil, 24 augustus 1879, p. 1.

⁶⁶² De Volkswil, 31 augustus 1879, p. 4; De Volkswil, 7 september 1879, p. 4.

⁶⁶³ De Toekomst, 17 april 1881, p. 4.

⁶⁶⁴ De Toekomst, 19 februari 1882, p. 1.

⁶⁶⁵ E. Voordeckers, *op. cit.*, p. 450.

⁶⁶⁶ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

⁶⁶⁷ Vooruit, 29 november 1889, p. 3.

⁶⁶⁸ AMSAB-ISG, S.M. Vooruit Gent (24), 14.3, verslagboek S.M. Vooruit Gent 1883-1885, 27 februari 1885.

jaarlijks 5000 frank ontving van de coöperatie Vooruit en 6000 frank van de strijdpennigrubriek. Liefhebbers van het Franstalig dagblad *Le Peuple* werden opgeroepen net zoveel bij te dragen.⁶⁶⁹ In de verslagen van het Middencomiteit werd jaarlijks het financieel verslag van *Vooruit* opgetekend. In januari 1901 stelde Adolf De Backer, beheerder van de Volksdrukkerij,⁶⁷⁰ vast dat de Strijdpennig lang niet meer zoveel opbracht als vroeger, nl. 3000 frank tegenover 6 tot 7000 frank.⁶⁷¹ In oktober van hetzelfde jaar leek De Backer de wanhoop nabij toen hij in het Middencomiteit opnieuw de financiële onhoudbaarheid van *Vooruit* op tafel bracht. Hoewel dankzij de vergroting van het blad nieuwe lezers werden aangetrokken, liep het tekort op tot enkele duizenden franken.⁶⁷² Op 5 februari 1902 gaf De Backer naast de prijsstijging van papier, opnieuw de dalende inkomsten uit de Strijdpennig als oorzaak van de financiële moeilijkheden.⁶⁷³

Als de Strijdpennig inderdaad voor de krant *Vooruit* diende, dan mogen we verwachten dat hiervan sporen in de boekhouding terug te vinden zijn. Voor de periode die ons aanbelangt, 1886-1900, heeft het boekhoudkundig archief van het dagblad de tand des tijds en der selectie niet overleefd. In de boekhouding van de Samenwerkende Maatschappij Het Licht is materiaal te vinden dat terug gaat tot 1911.⁶⁷⁴ Daarin zien we voor elke maand een lijst met de inkomsten van verkopers aan de hand van de verkoop van brochures, grote of kleine *Vooruit*, *Germinal*, en ook de Strijdpennig. In bijlage kan u een extract zien (zie X.Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 3).

Hieruit mogen we concluderen dat de strijdpennigrubriek in haar beginperiode wel eens kon wisselen van doelstelling. De Strijdpennig begon als bestendige inschrijvingslijst voor de eigen drukpers maar kon in tijden van grote gebeurtenissen voor andere doeleinden ingezet worden, zoals een grootschalige campagne voor het Algemeen Stemrecht of als steun voor Duitse socialisten. Maar eens in *Vooruit* lijkt vast te staan waarvoor men het geld gebruikte. De Strijdpennig diende als financiële basis waarop de krant zich steunde.

Rest nog de vraag waarom De Witte (1898) het anders zag. Hierbij mag niet vergeten worden dat Paul De Witte heel wat van de socialistische ontwikkeling heeft gemist.⁶⁷⁵ Na de mislukking van de Eerste Internationale vertrok hij richting de Verenigde

⁶⁶⁹ Comptes rendus du 7e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Verviers, les 28 et 29 mars 1891, p. 31.

⁶⁷⁰ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 205.

⁶⁷¹ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, 23 januari 1901.

⁶⁷² *Ibid.*, 2 oktober 1901.

⁶⁷³ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1902-1903, 5 februari 1902.

⁶⁷⁴ AMSAB-ISG, S.M. Het Licht (017), 30.12, Kasboek inkomsten en uitgaven 1911.

⁶⁷⁵ Zie Pol De Witte, *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848-1918. (geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek)*. Leuven : Kritak, 1986, pp. 278-283.

Staten maar kwam na een jaar in 1874 al terug. Hij vertoefde nadien in de Gentse leiding en maakte van dichtbij de ontwikkeling van *De Werker* en andere bladen mee. In 1883 nam hij uit onvrede over Anseele en Van Beveren ontslag. Pas in november 1894 kwam hij als redacteur van *Vooruit* terug in de arbeidersbeweging. Amper twee jaar later verliet hij de arbeidersbeweging opnieuw. De Witte heeft bijgevolg een goede kennis van de praktijk van de Strijdpennig in *De Werker* en opvolgers maar niet over de praktijk in *Vooruit*. Herinneringen werden wellicht niet aan de nieuwe realiteit aangepast.

7. Pensez au denier de la lutte!

Een belangrijk bron van inkomsten als de Strijdpennig genereert zichzelf niet. Het waarom, hoe en de noodzaak moet verklaard en gelegitimeerd worden. De hoop om met een eenmalige oproep een soort perpetuum mobile in beweging te zetten zou ijdel geweest zijn. De initiatiefnemers beseften dan ook ten gronde dat het wat, waarom en hoe herhaaldelijk uitgelegd moest worden. In de kranten en de Strijdpennig vind je hiervan regelmatig sporen terug.

7.1. Propaganda in de socialistische krant

Een logisch moment om de Strijdpennig te duiden is natuurlijk de allereerste publicatie van de rubriek. *De Werker* gebruikte de hele voorpagina om de praktijk in gang te zetten.⁶⁷⁶ De opstellers van *De Volkswil* hielden het op een artikeltje op de laatste pagina.⁶⁷⁷ De verhuis van de rubriek naar *De Toekomst* door de samensmelting van *De Werker* en *De Volkswil* hoefde blijkbaar geen uitleg. Dit wijst op een continuïteit van het beoogde leespubliek. De vermoedelijk eerste typische 'gedenkt den strijdpennig' reclame vinden we terug in *De Toekomst*.⁶⁷⁸ Bij de verplaatsing naar *Vooruit* liet men blijken dat het leespubliek van het dagblad en centenblad niet helemaal overeenstemde met dat van *De Toekomst*. Op 19 december 1885 maakt *Vooruit* vermoedelijk voor het eerst reclame voor de Strijdpennig.⁶⁷⁹ Een maand later volgde een tweede,⁶⁸⁰ maar al bij al werd de verhuis zonder veel tamtam uitgevoerd. Op de uitgave van 13-14 februari 1886 lieten *Vooruit* en *De Toekomst* weten dat na die dag de Strijdpennig voortaan in het dagblad gepubliceerd zou worden.⁶⁸¹ Op 15 februari was de verhuis een feit.⁶⁸²

Een andere methode om aandacht op de Strijdpennig te vestigen, is gewoonweg de rubriek een duidelijke plaats geven. *De Werker* gaf de Strijdpennig een prominente plek

⁶⁷⁶ *De Werker*, 8 augustus 1875, p. 1

⁶⁷⁷ *De Volkswil*, 6 april 1879, p. 4

⁶⁷⁸ *De Toekomst*, 22 november 1881, p. 1. Zie ook X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 7.

⁶⁷⁹ *Vooruit*, 19 en 20 december 1885, p. 1.

⁶⁸⁰ *Vooruit*, 30 en 31 januari 1886, p. 1. Zie ook X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 8.

⁶⁸¹ *Vooruit*, 13 en 14 februari 1886, p. 4; *De Toekomst*, 14 februari 1886, p. 4.

⁶⁸² *Vooruit*, 15 februari 1886, p. 4.

door het als eerste artikel te plaatsen. Vaak besloeg het een derde tot meer van de voorpagina. *De Volkswil* zette de rubriek minder prominent in de verf, namelijk op pagina vier, de achterpagina. Dit gebruik werd door *De Toekomst* en *Vooruit* overgenomen. Al moeten we zeggen dat de plaats van de Strijdpennning evolueerde. Hoewel ze aanvankelijk op de achterpagina stond, verschoof de rubriek langzaam naar de derde pagina. In plaats van de rubriek volledig op de laatste pagina te zetten, werd langzaam maar zeker het begin dieper op pagina drie gezet. Vanaf medio 1898 wordt de rubriek in z'n geheel op de derde pagina gepubliceerd. De rubriek was hierdoor enkel zichtbaar wanneer de krant geopend werd. Weerspiegelt deze verschuiving een dalend belang van de rubriek? Zoals eerder vastgesteld blijft ze nochtans cruciaal als bron van inkomsten. In de Franstalige kranten *La Voix de l'Ouvrier* en *Le Peuple* lijkt de rubriek geen vast plekje te hebben. In eerstgenoemde begon de rubriek op de tweede pagina.⁶⁸³ Nadien verschoof ze naar pagina drie maar later leek pagina vier toch de ideale plaats te zijn. Indien *Le Peuple* al een rubriek publiceerde, was het stevast op pagina drie. Een duidelijk verschil met haar Vlaamse tegenhanger.

Niettegenstaande dat *Vooruit* de rubriek minder prominent in beeld bracht, bleef het wel oproepen tot schenken. Via de typische kleine advertenties maar ook door af en toe een artikel aan de Strijdpennning te wijden. De dramatiek werd in zulke gevallen niet geschuwd:

*"Hebt gij 't socialisme, uw eigen, uwe toekomst, uwe kinderen lief, werkers? Zoo ja, geeft dan wekelijks iets, elk in de mate zijner krachten om den kamp voort te zetten."*⁶⁸⁴

In de laatste jaren van de 19de eeuw werd de krant *Vooruit* geconfronteerd met een zware financiële last vanwege proceskosten. Ook al werd *S.M. Volksdrukkerij* gesticht, bijdragen bleven meer dan welkom. De schreeuwende artikels kon je dan ook vooral in deze periode vinden. "De vervolgingen verdubbelen, de iever onzer vrienden moet vervierdubbelen" moest de juiste houding weerspiegelen.⁶⁸⁵

7.2. Propaganda buiten de socialistische krant

Ook buiten de krant viel niet te ontsnappen aan oproepen. Via almanak *Vooruit!* werden leden en verenigingen aangespoord tot het wekelijks 'gedenken van de Strijdpennning'.⁶⁸⁶ In verschillende lokalen van de coöperatie *Vooruit* waren strijdpennningbussen te vinden, net zoals in de socialistische herbergen. Bij het aanzien van

⁶⁸³ *La Voix de l'Ouvrier*, 29 februari 1880, p. 2.

⁶⁸⁴ *Vooruit*, 4 november 1898, p. 1.

⁶⁸⁵ *Vooruit*, 21 januari 1899, p. 1.

⁶⁸⁶ Bijv. "Zoowel de leden als de vereeniging moeten den strijdpennning[sic] wekelijks gedenken." In *Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuidnederland*. 1886. Gent : F. Van Gysegheem, p. 44.

deze bussen wist je meteen wat je te doen stond. Ook tijdens de winstverdeling van *S.M. Vooruit* stond een schaal voor de Strijdpennig.⁶⁸⁷

Buiten socialistische plaatsen werd eveneens via pamfletten verzocht de Strijdpennig niet te vergeten.⁶⁸⁸ In een open brief aan *Le Peuple* liet Anseele zien hoe je mensen tot giften kon aanzetten. "Il faudrait [...] faire entrer ces souscriptions hebdomadaires dans les habitudes des compagnons bruxellois."⁶⁸⁹ Dit kon je bewerkstelligen door in je vriendenkring de Strijdpennig als gespreksonderwerp op tafel te werpen. Na elke vergadering van eender welke organisatie moest men over de Strijdpennig praten. Verdeling van pamfletten en circulaires tijdens stoeten moesten toeschouwers bewust maken. Ook op bruiloft- en doopfeesten was er één devies: "Pensez au denier de la lutte."⁶⁹⁰ En op de dag van 'den deel' moesten de verantwoordelijken de leden overtuigen om naast het ophalen van hun brooddeel ook een gift te doen.

7.3. Stimuli via de rubriek

In de rubriek zelf werd heel vaak tot giften aangespoord. De Strijdpennig werd soms gezien als een graadmeter van succes van de socialistische beweging.⁶⁹¹ "De strijdpennig is de barometer van den strijdlust der partijgenooten".⁶⁹² Het was het aambeeld "[...] waarop de bourgeoisie eenmaal zal gesmeed worden [...]".⁶⁹³ Wie geen bijdrage leverde was simpelweg geen socialist, kon men af en toe lezen.⁶⁹⁴

Om de rubriek te stimuleren werden prijsuitreikingen gehouden. In de jaarlijkse financiële verslagen werden de steden gerangschikt volgens opbrengst. Gent torende boven alle andere plaatsen uit. Met de verslagen werd een soort *naming and shaming*-tactiek toegepast. Gemeenten die in tegenstelling tot de eerste zes maanden, geen bijdragen hadden geleverd in de tweede helft van het jaar werden met naam genoemd. Zij hadden hun 'plicht niet gekweten' heette het dan. Plaatsen die een stijging lieten optekenen kregen lof.⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ AMSAB-ISG, *S.M. Vooruit* Gent (24), 14.3, verslagboek *S.M. Vooruit* Gent 1883-1885, 30 januari 1885.

⁶⁸⁸ Wegens tijdsgebrek werden pamfletten en affiches niet systematisch onderzocht. Deze stelling is gebaseerd op een pamflet dat in het boek *Een mens leeft niet van brood alleen* werd gedrukt. Zie Roel Devriendt, "'Schoone feesten vereenigen ons allen'. De Vlaamse sociaal-democratie en de feestcultuur (1885-1914)", In: ART, Jan, DE NIL, Bart en JACOBS, Marc (reds.). *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*. Gent : AMSAB-ISG, 2005, pp. 150-151.

⁶⁸⁹ *Le Peuple*, 9 augustus 1898, p. 1.

⁶⁹⁰ *Le Peuple*, 9 augustus 1898, p. 1.

⁶⁹¹ "De sterkte der partij kan men aan den strijdp. meten, 0,10" in *Vooruit*, 2 november 1888, p. 3.

⁶⁹² *Vooruit*, 16 september 1898, p. 3.

⁶⁹³ "Na het Textielcongres gehouden te Brussel, hebben de afgevaardigden den strijdpennig niet vergeten, die het ambeeld is waarop de bourgeoisie eenmaal zal gesmeed worden, 1,82" in *Vooruit*, 18 oktober 1898, p. 3.

⁶⁹⁴ "Wie den strijdp. niet gedenkt is geen socialist, 0,05" in *Vooruit*, 15 november 1889, p. 4.

⁶⁹⁵ Bijvoorbeeld het jaarverslag van 1894 in *Vooruit*, 5 december 1894, p. 1.

Naast deze platonische werden tevens stoffelijke prijzen uitgereikt. Een vroeg voorbeeld werd in *De Toekomst* aangetroffen. Een lid had een abonnement van het blad veil voor degene die volgend "raadsel" kon oplossen:

*"Een maal drie, gedeeld door millioen[sic] christenen die er sinds eeuwen aan gepeuzeld en gelekt hebbe. Wie kan mij zeggen hoeveel er overschiet? Men heeft veertien dagen tijd om te antwoorden, met een zet in den strijdpennig, 1,10."*⁶⁹⁶

Een analyse van de zetten laat vermoeden dat Gent weinig tot geen prijzen veil had. Interesse voor zo'n initiatief was er nochtans. Een zet met daarin een voorstel aan het Middencomiteit om 'eene schoone gravure' te schenken voor de stad en de groep die het meest geld kon inzamelen getuigt hiervan.⁶⁹⁷ Jammer genoeg werd een antwoord van het comiteit niet gevonden.

Tussen verenigingen speelde de competitie wellicht wel. Zo eiste de Marxkring in 1899 "[...] 't vaandel en 't diploma voor den meesten strijdpennig [...]".⁶⁹⁸ Meer voorbeelden zijn buiten Gent te vinden. In 1888 werden te Wetteren drie brochures onder de drie leerrijkste zetten verdeeld.⁶⁹⁹ De socialisten te Menen leken in 1888 en 1889 heel actief geweest te zijn met prijsuitreikingen.⁷⁰⁰ Te Roeselare had men zelfs een 'schoone boek van vijf frank' over voor de meeste en schoonste zetten.⁷⁰¹

7.4. Wie moest schenken?

Tot wie werden deze oproepen gericht? In de eerste plaats de partijgenoten. Op het B.W.P.-congres van 1892 te Namen werd vastgesteld dat teveel werkers 'bourgeoisiekranten' lezen. Om dit te verhelpen moesten alle leden ingeschakeld worden om partijkranten te lezen en vooral "[...] à verder leur obole au *denier de la propagande pour le développement de la presse socialiste*."⁷⁰²

⁶⁹⁶ De Toekomst, 23 juli 1882, p. 4.

⁶⁹⁷ "Een voorstel aan het middencomiteit: om aan de stad die het meeste strijdpennig [sic] voor het blad zendt eene schoone gravure te schenken; hetzelfde voor de groepen afzonderlijk, 0,15." in Vooruit, 3 februari 1899, p. 4.

⁶⁹⁸ "De Marxkring eischt 't vaandel en 't diploma voor den meesten strijdpennig, ronde na de repetitie van zondag morgen, 3,20" in Vooruit, 3 februari 1899, p. 4.

⁶⁹⁹ "Aan de drie leerrijkste zetten welke in den strijdp. van toekomende week verschijnen, geef ik de drie volgende brochures: "de Ware geschiedenis van Jozua Davids," "Is het leven de moeite waard" en "Carolina of de roeping der vrouw," 0,40." in Vooruit, 2 november 1888, p. 3.

⁷⁰⁰ "Hulde aan mijn vriend die den eersten prijs voor den Strijdp. behaald heeft, E.D., 0,10" in Vooruit, 16 november 1888, p. 4; "Zou men de prijswinnende zetten niet in het blad kunnen stellen, dat is noodzakelijk, 0,25 (op de eerstkomende alg. verg. van den propagandclub zal er beslist worden. Red), 0,25." in Vooruit, 18 januari, 1889, p. 4.

⁷⁰¹ "Bericht aan de wijkkringen, er zal alle drie maanden eene schoone boek van vijf frank gegeven worden voor de meeste en de schoonste zetten in den strijdpennig, 0,16."⁷⁰¹ in Vooruit, 20 december 1896, p. 4.

⁷⁰² *Compte rendu du 8e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Namur, les 29 et 30 mai 1892*, pp. 16-18. Nadruk origineel.

Talrijke zetten in de Strijdpennig spoorden partijgenoten aan om een bijdrage te leveren. Niet enkel de Gentse maar voor alle partijgenoten was het een plicht "[...] wekelijks iets voor den strijdp. af te zonderen."⁷⁰³ Dit laat vermoeden dat niet iedereen zich van zijn plicht bewust was. *De Volkswil* meende dat vooral de minst rijken, d.w.z. de arme fabriekswerkers, hun taak vervulden.⁷⁰⁴ We laten in het midden of dit werkelijkheid een overtuigingsmethode was, maar het is duidelijk dat partijgenoten een duwtje in de rug nodig hadden.

Sommige zetten richtten zich op specifieke groepen of zelfs individuen. Mannen mochten de Strijdpennig niet vergeten,⁷⁰⁵ maar dit gold evenzeer voor vrouwen.⁷⁰⁶ De laatste groep werd wel eens verweten weinig verstand van de Strijdpennig te hebben.⁷⁰⁷ Vrienden en familieleden lieten het niet na om elkaar te stimuleren, zoals blijkt uit volgende twee voorbeelden:

*"Vriendin Marie, te Mechelen, gij moet aan den strijdp. denken, Katrien, 0,10."*⁷⁰⁸

*"Neef Fr.L.,waarbij komt het dat gij den strijdp.niet gedenkt,uw neef Fr.Pr.,0,10."*⁷⁰⁹

Zelfs in één en hetzelfde bedrijf werden anderen afdelingen aangemoedigd.⁷¹⁰ Groepen die niet meteen onder de socialisten te classificeren vallen en toch een duit in het zakje deden, werden uiteraard op veel lof onthaald. Het ging dan meestal om liberale progressisten die zichzelf kenbaar maakten,⁷¹¹ of door anderen werden geprezen.⁷¹²

Deze grote druk zorgde vanzelfsprekend voor frustratie. Zoals gezegd had men niet het geld om alles te steunen. Werkstakingen kregen de voorkeur op de Strijdpennig. Wanneer zij die opriepen giften te geven, zelf niets voor de werkstakers deden, kregen ze

⁷⁰³ "Omdat alle partijgenooten het zich ten plicht zouden rekenen wekelijks iets voor den strijdp. af te zonderen, 0,15" in *Vooruit*, 2 juli 1887, p. 4.

⁷⁰⁴ *De Volkswil*, 26 december 1880, p. 1.

⁷⁰⁵ "Mannen, den strijdpennig niet vergeten, 0,20" in *Vooruit*, 5 februari 1887, p. 4.

⁷⁰⁶ "Omdat de vrouwen den strijdp. zouden gedenken, 0,25" in *Vooruit*, 18 augustus 1888, p. 4; "Vrouwen, als wij vergadering houden moeten wij de strijdp. gedenken, 0,10" in *Vooruit*, 6 augustus 1887, p. 4.

⁷⁰⁷ "Omdat mijne vrouw zou weten wat een zet is, 0,05" in *Vooruit*, 4 juli 1892, p. 3.

⁷⁰⁸ *Vooruit*, 15 september 1888, p.3

⁷⁰⁹ *Vooruit*, 21 juni 1889, p.4

⁷¹⁰ "Waarom volgt de gieterij Carels het voorbeeld niet van den atelier in het geven van den strijdp., 0,50" in *Vooruit*, 18 november 1898, p. 3.

⁷¹¹ "Als jonge progressist geef ik ook voor den strijdpennig, 0,66" in *Vooruit*, 20 mei 1892, p. 4.

⁷¹² "Bravo, liberalen van de 7e wijk voor uwen strijdpennig om het werkmansblad *Vooruit* te steunen, 0,20" in *Vooruit*, 4 juli 1892, p. 3.

de wind van voren.⁷¹³ Het ergst waren natuurlijk de mensen met vele woorden maar weinig daden.⁷¹⁴

8. Concurrentie

Omdat Gent niet enkel uit socialistten bestond en socialistten niet de enige waren met een 'goed doel', is het interessant om ook even een blik op de concurrentie te werpen.

8.1. Sint-Pieterspenning

. Zoals eerder gesteld werd in het jaar 1860 de praktijk van de Sint-Pieterspenning van onder het stof gehaald (zie IV.4.2. Inspiratie). Hoewel niet uitgebreid bestudeerd, kunnen we zeggen dat dit fenomeen veel meer sporen, in contemporaine lectuur en archieven, heeft nagelaten dan de Strijdpinning. Grotendeels heeft dit te maken met de overlevering van *from above*-bronnen, maar zeker ook met haar succes. De opbrengsten van de Sint-Pieterspenning staken regelmatig de ogen uit van de socialistten. In de jaren 1890 bracht het rond de 103000 frank op.⁷¹⁵ Tussen 1860 en 1885 werd in het bisdom Gent maar liefst 6201556,36 frank ingezameld.⁷¹⁶

De Sint-Pieterspenning speelde duidelijk op een ander niveau dan de Strijdpinning. Wellicht is dit, samen met het gegeven dat de Sint-Pieterspenning al enige tijd voor de Strijdpinning bestond, de reden waarom we de penning aan Rome niet als directe concurrent van de socialistische tegenhanger mogen zien. Integendeel, men beschouwde het weleens als een voorbeeld. "Wat de slechten kunnen moeten de goeden – en dat zijn wij – dubbel kunnen."⁷¹⁷

8.2. Antisocialistische penning

Groter gevaar kwam uit antisocialistische hoek. *Het Volk*, in de jaren 1890 de grootste vijand van *Vooruit*, deed goed z'n best om de socialistische praktijk in een slecht daglicht te stellen. De schenkingen werden ironisch omschreven als vrijwillige giften en de leiders werden voorgesteld als zakkenvullers.⁷¹⁸ Zo'n houding van de aartsvijand is niets nieuws onder zon, is het eerste wat je denkt. Maar de antisocialisten gingen ook subtieler te werk.

⁷¹³ "Die wil schrijven dat wij moeten zorgen voor de strijdpinning moet zich eerst vereenigen en niet weggaan als men voor de werkstakers geeft, 0,05" in *Vooruit*, 18 december 1891, p. 4.

⁷¹⁴ "Omdat al diegene die onophoudend aanraden om voor den strijdpinning te geven het voorbeeld zouden geven, 0,10" in *Vooruit*, 7 december 1894, p. 4.

⁷¹⁵ De *Volkswil*. Socialistisch propagandaschrift, december 1896, p. 2. Dit maandblad mag niet verward worden met het weekblad *De Volkswil* dat in 1879-1881 verscheen (zie III.3.3 De socialistische pers na *De Werker*).

⁷¹⁶ *Histoire des vingt-cinq premières années du Denier de St.-Pierre depuis sa restauration dans le diocèse de Gand 1860-1885*. Gent : C. Poelman, 1887, p. 584.

⁷¹⁷ De *Volkswil*. Socialistisch propagandaschrift, december 1896, p. 2.

⁷¹⁸ *Het Volk*, 7 januari 1896, p. 1.

Men trachtte de socialistische Strijdpennig te ondermijnen door er zelf één op te starten. Op 1 januari 1896 kondigde *Het Volk* een inschrijvingslijst voor de Slachtofferspennig aan.⁷¹⁹ Arthur Verhaegen nam de taak van schatbewaarder op zich. Het geld moest dienen voor twee zaken: 1) als steun voor de 'slachtoffers' van werkstakingen veroorzaakt door socialisten en 2) als steun voor seizoenswerklozen.

Het Volk laakte de houding van socialisten met betrekking tot stakingen. Het moment is niet toevallig gekozen. In de herfst van 1895 barstte te Gent verschillende stakingen uit.⁷²⁰ De werkhuizen *Carels* en *Vande Kerckhove* waren in september tot een lock-out overgegaan maar dit mondde uit in een algemene staking die pas op 14 december ten einde liep. In de *Grasfabriek* werden de werkstakers gesteund door *S.M. Vooruit*, leden én niet-leden. Op 14 oktober vierden de arbeiders de overwinning. Deze acties leidden tot een algemene, dus ook bij niet-socialisten, 'vakbonds-boom', zoals Vanschoenbeek (1995) het noemt. Met een verdubbeling van het ledenbestand waren de socialistische vakbonden echter de grote winnaars.

De steun aan niet-leden bleek een goede zet en zorgde uiteraard voor frustratie bij de antisocialisten. Ze noemden het 'uitkooprij' en misleiding van de 'ongelukkigen'.⁷²¹ Om die ongelukkige zielen niet langer van Christus te laten onttrekken werd de *Slachtofferspennig* ingesteld. Met de zegen van *Le Bien Public* werden al de christelijke burgers opgeroepen de antisocialisten te steunen om de 'socialistische uitkooprij' tegen te gaan.⁷²² De eerste lijst werd een kleine twee weken later gepubliceerd met onder meer bisschop Stillemans als gulle schenker.⁷²³

Het Volk klopte zich op de borst met de stelling dat "[...] de winsten welke de samenwerkingen opbrengen [...] rechtstreeks in den zak der leden [gaan] en worden, door de leiders, aan de propaganda niet besteed."⁷²⁴ Of dit klopt met de werkelijkheid laten we in het midden maar de antisocialisten moeten wellicht gedacht hebben dat een *Slachtofferspennig* niet genoeg was. Enkele maanden later zien we namelijk de *Propagandapennig* opduiken. Het is niet duidelijk of de ene rubriek overgaat in de andere maar in mei 1896 werd alleszins geld voor deze inschrijvingslijst ingezameld.⁷²⁵ Op 6 juni 1896 maakte *Het Volk* de plaatsen van de bussen en inschrijvingen bekend, wat aangeeft dat de *Propagandapennig* niet lang voordien van start was gegaan.

⁷¹⁹ Het Volk, 1 & 2 januari 1896, p. 1.

⁷²⁰ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, pp. 34-35.

⁷²¹ Het Volk, 1 & 2 januari 1896, p. 1.

⁷²² Het Volk, 7 januari 1896, p. 1.

⁷²³ Het Volk, 18 januari 1896, p. 1.

⁷²⁴ Het Volk, 7 januari 1896, p. 1.

⁷²⁵ Het Volk, 6 juni 1896, p. 3.

De *Propagandapennning* diende om de antisocialisten toe te laten [...] te antwoorden op alle laster en leugens der socialistische dwingelanden."⁷²⁶ Op 20 juni 1896 verscheen 't *Klein Gazetje*.⁷²⁷ Uitgegeven door de Samenwerkende Drukkerij *Het Volk* werd het blad kosteloos verspreid. In de ondertitel staat te lezen dat de financiering gebeurde via de *Antisocialistischen Strijdpennning*. Het is niet duidelijk of men hiermee de Propagandapennning bedoelt. Wel staat vast dat *Het Volk* tijdens het verschijnen van 't *Klein Gazetje* doorging met die rubriek. Vreemd genoeg maakt het antisocialistisch dagblad amper reclame voor 't *Klein Gazetje*. En van een antisocialistische strijdpennning wordt ook niet gesproken. Een zoektocht naar vermeldingen van beide fenomenen in *Het Volk* leverde slechts een bericht aan de verspreiders op.⁷²⁸ Ook in 't *Klein Gazetje* wordt niet naar de Propagandapennning verwezen. Maar omdat de verspreiders van *Het Volk* tevens 't *Klein Gazetje* verspreidden en het blad door de drukkerij *Het Volk* werd vervaardigd, is de band tussen beide bladen heel duidelijk. In het najaar van 1896 liet *Vooruit* eveneens een gratis maandblad verspreiden, *De Volkswil*.⁷²⁹ Mogelijkerwijs was dit een poging om de aanvallen van 't *Klein Gazetje* te counteren.

Voor de arbeiders was het waarschijnlijk niet altijd even duidelijk welke strijdpennning uit welk kamp kwam. Door eveneens de naam 'Strijdpennning' te hanteren was verwarring mogelijk wat wellicht één van de antisocialistische bedoelingen was. 't *Klein Gazetje* maakte net als *Vooruit* reclame voor haar inschrijvingslijst met de woorden 'Gedenkt de Strijdpennning' (zie X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennning, figuur 9). Een zet als "Omdat ik buiten schuld 2 cent in de bus der katholieken stak, de Belg, 0,25" is dan niet onbegrijpelijk.⁷³⁰ De inhoud van de Slachtofferspennningrubriek is een weerspiegeling van de rubriek in *Vooruit*. "Onder het zingen van een lied vergeten wij den strijdpennning niet, 1,51"⁷³¹ wordt "Onder 't zingen van een lied vergeten wij den Slachtofferspennning niet, 0,70" in *Het Volk*.⁷³² Dit geldt zeer zeker ook voor meer betekenisvolle zinnen.

8.3. Vlaamse (strijd)pennning

De toe-eigening gebeurde niet enkel door het antisocialistische kamp. In 1905 werd onder meer door de Antwerpse katholieke Vlaamsgezinde studentengilde *Eigen Taal, Eigen Zeden* een liederenbundel uitgebracht ten voordele van "den Vlaamschen

⁷²⁶ Het Volk, 6 juni 1896, p. 3.

⁷²⁷ 't Klein gazetje, 20 juni 1896, p. 1.

⁷²⁸ Het Volk, 3 juli 1896, p. 3.

⁷²⁹ Het maandblad verdween al in januari 1897. Aanvankelijk was Emilie Claeys (1855-1943) verantwoordelijk uitgever maar latere nummers werden onder de hoede van Adolf De Backer genomen. Zie E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, p. 531. Dit maandblad mag niet verward worden met het weekblad *De Volkswil* dat in 1879-1881 verscheen (zie III.3.3 De socialistische pers na *De Werker*).

⁷³⁰ Vooruit, 5 november 1899, p. 3.

⁷³¹ Vooruit, 5 maart 1897, p. 4.

⁷³² Het Volk, 28 maart 1896, p. 4.

strijdpennig".⁷³³ Het is opvallend dat men de term 'strijdpennig' gebruikte want het ging wellicht om de *Vlaamsche Pennig*, een kas dat de organisatie van landdagen van de Landdagbeweging moest bekostigen.⁷³⁴ Hier kan ik geen uitsluitsel geven of het een bewuste poging om de socialistische strijdpennig te ondermijnen dan wel internalisering van de term 'strijdpennig' was. Maar het zegt wel iets over de verspreiding.

9. Manieren om te schenken

We hebben tot nog toe de Strijdpennig behandeld als één geheel, alsof schenkingen en zetten uit dezelfde handeling komen. In werkelijkheid en ook zo door de initiators begrepen, moeten we het geld en de zetten enigszins uit elkaar houden. Men kon namelijk geld geven zonder zetten te plaatsen, en zelfs, hoewel dit niet de bedoeling was, zetten plaatsen zonder geld te geven. Af en toe vind je hiervan iets terug in de strijdpennigrubriek,⁷³⁵ en ook in de rubriek *Brievenbus*.⁷³⁶ We zeggen enigszins uit elkaar houden omdat het geld en de zet natuurlijk bij elkaar horen. Normaliter werd elke gift in de rubriek vermeld maar vaak als onderdeel van een som giften. Elke zet correspondeert bovendien met een bedrag. Het is dus niet zo dat men beide helemaal los van elkaar moet zien.

Het voornaamste waren uiteraard de geldelijke bijdragen. *De Werker*, na een beslissing van het Gentse Middencomiteit, liet dat eens te meer blijken door in 1878 "[...] de giften, welke voor den Strijdpennig gegeven waren, niet *gedetailleerd*, dat wil zeggen met al hun *omdat's* bij[...]" af te drukken.⁷³⁷ De drie redenen die werden opgegeven tonen aan dat men minachting had voor de tekstuele inhoud van de Strijdpennig: 1) de ingenomen plaats kon beter aan iets nuttigs besteed worden, 2) de inhoud was 'zulken onnoozelen mengelmoes' en 3) teveel zetten waren te persoonlijk. De gedachte van het Middencomiteit dat de leden ondanks het niet publiceren van 'die enkele veeltijds onbeduidende woordjes' toch de Strijdpennig zouden blijven steunen, was, gezien het niet verdwijnen van de rubriek, ijdel.

⁷³³ Vlaamsche Katholieke Gilde: "Eigen Taal, Eigen Zeden". *25 liederen voor studenten: ten voordele van den Vlaamschen strijdpennig*. Antwerpen : Boucherij, 1905, 30 p.

⁷³⁴ De beweging had als doel Vlaamsgezinden uit alle politieke strekkingen politiek samen te laten werken. Zie Lode Wils, "Landdagbeweging", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1784-1786; Voor *Eigen Taal, Eigen Zeden* zie Lieve Gevers, "Eigen Taal, Eigen Zeden", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp.1051-1053.

⁷³⁵ Zie o.a. "Jan, waar blijven de 15 cent. voor den strijdp., 0,10" in *Vooruit*, 25 juni 1887, p. 4;

"Schoenmaker, gij hebt ook nog schuld aan den strijdp., 0,05" in *Vooruit*, 14 december 1888, p. 4; "Door te lang te wachten van dien zet te betalen, 0,10" in *Vooruit*, 4 januari 1895, p. 4.

⁷³⁶ De brievenbusrubriek was een constant onderdeel in de Vlaamse socialistische pers. Ze is terug te vinden in o.m. *De Werker*, *De Volkswil*, *De Toekomst* en *Vooruit*. Uit de rubriek valt af te leiden dat zetten niet altijd meteen betaald worden. Bijv. "Ontvangen van reeds geplaatste strijdpennig en verkochte gazetten de som van fr. 44,47" in *De Toekomst*, 7 juni 1885, p. 4.

⁷³⁷ *De Werker*, 3 november 1878, p. 2. Nadruk origineel.

9.1. Permanente inschrijving of lijst?

Nu, hoe kon men geld geven? De Strijdpennig was in de eerste plaats een bestendige of permanente inschrijving. Wat betekent dit juist? Er zijn twee mogelijkheden. Ten eerste, wanneer je op regelmatige basis een steentje wou bijdragen, kon je je op een lijst inschrijven waarmee je aangaf elke week te zullen schenken. Of ten tweede, de lijst was bestendig waarbij de Strijdpennig een soort continue inzamelactie was, terwijl de giften zelf niet op systematische manier gebeurden.

Er zijn verschillende wegen om te bepalen welke optie men hanteerde. Bij optie één moet in de rubriek een patroon te vinden zijn waarbij telkens dezelfde mensen terug opduiken. Het uitvissen van een patroon wordt zo goed als onmogelijk doordat vele zetten anoniem zijn. Naam noch initialen werden opgegeven. Indien optie twee gebruikt werd zou de rubriek een wat chaotische indruk moeten geven. En dat doet het ook. Het is moeilijk om een patroon te ontdekken in schenkers of plaatsen. Bijkomend argument is dat men onophoudelijk aanspoorde wekelijks te schenken (Zie IV.7. *Pensez au denier de la lutte!*). Waarom zou men dat doen als je toch moest inschrijven? Of was het omdat velen hun belofte niet nakwamen? Anseele gaf in zijn open brief aan *Le Peuple* een hint. "Il faudrait [...] faire entrer ces souscriptions hebdomadaires dans les habitudes des compagnons [...]".⁷³⁸ Indien de inschrijving permanent was, waarom zou je die dan wekelijks moeten herhalen?

Toch was de praktijk van systematische giften niet ongekend. Voor haar Propagandapennig hanteerde *Het Volk* namelijk zo'n regeling. Het kwam erop neer dat naam, adres en het bedrag werden opgegeven in het lokaal waar men zich kon inschrijven. De giften van zij die ingeschreven waren werden wekelijks door de colporteurs aan huis afgehaald.⁷³⁹ De socialistische en antisocialistische beweging hadden zoals reeds gezegd nogal wat parallellen. Mogen we ervan uit gaan dat dit ook het geval was met de werkwijze van hun respectievelijke penningen? Daar de Strijdpennig reeds in 1875 te Gent werd ingezameld is het bovendien aannemelijk dat *Het Volk* zich door de socialistische methode liet inspireren. Hiervoor moeten we de rol van de verkopers van *Vooruit* met betrekking tot de Strijdpennig bekijken.

De functie van de dagbladverkopers is niet duidelijk. Aanwijzingen of zij zich te Gent ook systematisch met de Strijdpennig uit *Vooruit* inlieten, werden in archiefmateriaal, artikels noch zettten gevonden. In de rubriek van 15 juli 1892 duiken onder Gent wel plots 'strijdpennigkaarten' op waarna ze even plots verdwijnen.⁷⁴⁰ In 1898

⁷³⁸ *Le Peuple*, 9 augustus 1898, p. 1.

⁷³⁹ *Het Volk*, *Propagandapennig*, 11 juli 1896, p. 1.

⁷⁴⁰ "Strijdpennigkaart n.48, 0,45 Idem, 7, E.D.J., 1,02 Idem, 8, met 10 namen op, 1,00 Idem, 47, 0,43 Id., 75, 0,56 Idem, 74, 0,74" en "Strijdpennig in kaartjes: n.46 A.L., 1,05" in *Vooruit*, 15 juli 1892, p. 4.

verschijnen ze opnieuw en zijn variaties in kleur beschikbaar.⁷⁴¹ Vermoedelijk correspondeert de kleur met de waarde van een kaart.⁷⁴² Deze innovatie lijkt echter heel beperkt in tijd gebruikt geweest te zijn. Het is niet ondenkbaar dat de kaarten bij de verkoper beschikbaar waren.

Toch is een evolutie waar te nemen naar meer opbrengsten via verkopers. We nemen opnieuw de boekhouding van *S.M. Het Licht* ter hand. Daarin werden de inkomsten per verkoper per object in kolommen genoteerd. Gaande van brochures, kranten tot ook de Strijdpennig. Het interessante is niet alleen dat verkopers geld voor de Strijdpennig binnenbrachten maar dat ook hun namen en hun verkoopsopbrengst in de rubriek terug te vinden zijn. In bijlage is een voorbeeld te zien waar boekhouding en rubriek corresponderen (zie X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 2 en figuur 3). Hiermee kunnen we zien dat een serie namen mogelijk verkopers zijn. Wanneer we onze zinnen bekijken dan zien we inderdaad een serie namen die af en toe opduiken, alleen is het niet duidelijk of dit verkopers ofwel gewone ingeschrevenen zijn. Naarmate we de eeuwwisseling naderen en passeren, neemt de naamsvermelding in de Strijdpennig toe en lijken verkopers meer en meer in de rubriek op te duiken.⁷⁴³ Hun aandeel is echter niet te vergelijken met die van de verkopers uit de rubriek van 1911.⁷⁴⁴

De rol van de verkopers in gemeenten buiten Gent lijkt van meet af aan duidelijker en groter geweest te zijn. De vaste bussen werden door hen gelicht maar men kon ook de gift aan de verkoper mee geven. Hiervan hebben we in de rubriek wel verschillende indicaties gevonden.⁷⁴⁵

Andere beroepen die regelmatig onder de mensen kwamen, en dus geschikt als 'strijdpennigcollecteurs', zijn de 'kaartjesdragers', de brooduitvoerders en de bodes. Van hen hebben we echter nauwelijks voorbeelden teruggevonden die wijzen op een betrokkenheid in de Strijdpennig. Bovendien komen ze vaak van dezelfde persoon zodat we mogen besluiten dat van een algemene structuur geen sprake lijkt te zijn.⁷⁴⁶ Bij de

⁷⁴¹ "Van 90 gele strijdpennigkaarten in 't Feestlokaal, 4,50" in Vooruit, 16 december 1898, p. 3; Ook groene en witte kaarten worden vermeld maar werden niet expliciet aan de Strijdpennig gelinkt. Zie "Verkochte groene kaarten, 4,69 Verkochte witte kaarten, 4,05" in Vooruit, 16 september 1898, p. 3.

⁷⁴² Een kleine rekensom leert dat één gele strijdpennigkaart in 1898 0,05 frank waard was.

⁷⁴³ Bijv. de reeksen "A.D., 0,25 F.H., 0,25 C.H., 0,25 M., 0,10" in Vooruit, 2 februari 1900, p. 3 en F.H., 0,25 A.D., 0,25 A.M., 0,10 C.H., 0,25 M., 0,10" in Vooruit, 16 februari 1900, p. 3 wijzen op een patroon.

⁷⁴⁴ In dit opzicht is het bijzonder jammer dat Vanschoenbeek (1992) in zijn lijst van werknemers van de Gentse socialistische beweging geen verkopers van Vooruit heeft opgenomen. Zie Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, deel 5, bijlage 41.

⁷⁴⁵ Zie o.a. Antwerpen: "Ontvangen van onzen verkooper, 8,88" in Vooruit, 17 oktober 1892, p. 4; Menen: "Omdat men wat meer den strijdpennig zou gedenken, en wende zich tot den verkooper, 0,10" in Vooruit, 1 september 1888, p. 3; Wetteren: "De vrienden die strijdpennig willen geven, kunnen hem den verkooper medegeven, 0,10." in Vooruit, 1 januari 1899, p. 3.

⁷⁴⁶ We vonden drie zinnen terug waarbij geld aan de brooduitvoerder gegeven werd, maar telkens ging het om dezelfde persoon. Zie "Ontv. op mijne ronde, een uitvoerder, G. A., 0,13" in Vooruit, 18 oktober 1889, p. 3, "Ontvangen op mijne ronde de uitvoerder, G. A., 0,10" in Vooruit, 20 december 1889, p. 3 en "Ontvangen in

verschillende bodes die voor hun vereniging de bijdrages kwamen ophalen, wijst niets erop dat zij betrokken waren. Dit wil trouwens niet zeggen dat verkopers, broodkaartendragers, bodes, en dergelijke niet in de rubriek voorkwamen. Zij plaatsten uit eigen beweging ook regelmatig een zet.

Maar terug naar onze oorspronkelijke vraag: wat is permanent, de lijst of de inschrijving? Het aandeel van de verkoper, broodkaartendrager of bode lijkt zich vooral te beperken tot ontvangst van spontane, en dus niet systematische, giften. We mogen bijgevolg besluiten dat *Vooruit* en *Het Volk* een andere incassomethode hanteerden. Een gift voor de Strijdpemning kon door inschrijving, i.e. intekening, in een lijst. Aanvankelijk was dit in het bureel van de krant of in lokalen van socialisten.⁷⁴⁷ Later waren ook in een aantal cafés inschrijvingslijsten te vinden.⁷⁴⁸

9.2. Handgiften

De simpelste manier om te schenken, was een 'kluit' in de Strijdpemningbus van het stamcafé of socialistisch lokaal te steken. Van in het begin werd met deze 'vaste' bussen gewerkt. Niet dat de bussen ergens aan vast hingen, maar we bedoelen bussen die permanent in een bepaalde lokaal bleven. Men mag zo'n bus wellicht voorstellen als een cilindervormige blik met in het deksel een gleuf waardoor je het geld moet stoppen.⁷⁴⁹ Men noemde dit gebaar ook 'handgiften'.⁷⁵⁰

Voor *De Werker* werden voornamelijk in Antwerpen en Gent bussen geplaatst. Te Gent hielden aanvankelijk Verbauwen, Vanderhulst en Vercauter een bus bij.⁷⁵¹ Later nam dit aantal parallel met de groei van de socialistische beweging sterk toe. Uit de rubriek is af te leiden waar bussen werden geplaatst. Wanneer deze werden gelicht, maakte men de opbrengsten in de strijdpemningrubriek bekend. Vaak gebeurde dat via een serie zetten.⁷⁵²

Tijdens de verdeling van het brooddeel stond een schaal klaar om giften te ontvangen. Het bestuur van *S.M. Vooruit* regelde de organisatie van de verdeling die

de Prinsenstraat, de uitvoerder, G.A., 0,10" in *Vooruit*, 14 februari 1890, p. 4; Er werd maar één zet gevonden waarvan af te leiden valt dat de broodkaartendrager strijdpemninggeld ontving. Zie "Ontvangen in het Prinsenhof, de kaartjesdrager, 0,35" in *Vooruit*, 17 april 1891, p. 4.

⁷⁴⁷ De inschrijvingen voor *De Werker* gingen door op het bureel van de krant in Meistraat nr. 6 of bij P. Chauliac, Lange Zavelstraat 78. Te Gent kon men inschrijven bij Vanderhulst in de Salvatorstraat 236. Zie *De Werker*, 22 augustus 1875, p. 1. *De Volkswil* had inschrijvingslijsten in de lokalen van socialistische maatschappijen. Zie *De Volkswil*, *Onze Strijdpemning*, 8 februari 1880, p. 4.

⁷⁴⁸ "Omdat de herbergiers regelmatig hunne lijst zouden indienen, 0,10" in *Vooruit*, 27 augustus 1887, p. 4.

⁷⁴⁹ "Bij Vercauteren staat eene bus voor den strijdpemning geplaatst[t] waar dat juist 'nen kluit in past, 0,10" in *Vooruit*, 30 december 1892, p. 3.

⁷⁵⁰ "Ik heb de bus gehandgift, J.V.D.B., 0,10" in *Vooruit*, 24 februari 1886, p. 4.

⁷⁵¹ *De Werker*, 19 september 1875, p. 1.

⁷⁵² Bijvoorbeeld "Spiegelhof, 3,71 *Vooruit*, n.1, 5,42 Boldershof, Nijverheidsplein, 5,70 Belle Vue, 5,50 Boldershof, Dampoort, 1,59 Hulstenboom, 4,11 volkshuis St.Am., 2,77 Rolbaantje, 4,19 Parnassus, 3,58 Vrijheid door broederschap, 4,03 De Waardin, 3,25 *Vooruit*, n.2, 7,41 Mooriaantje, 4,09 Mooriaantje, 4,09" in *Vooruit*, 16 september 1892, p. 4.

enkele dagen in beslag nam. Telkens werden ook personen aangeduid die instonden voor de strijdpenningschaal.⁷⁵³ De opbrengst werd eveneens in de rubriek geplaatst.⁷⁵⁴

Als de mensen niet naar de strijdpennigbus komen, breng dan de bus naar de mensen moet het motto van velen geweest zijn. Regelmatig kwam men, individueel of met een vereniging, in lokalen en herbergen een omhaling doen. Zelfs in werkplaatsen kon dit gebeuren. Waarschijnlijk gebeurden de omhalingen vooral binnenshuis, i.e. privésfeer. Zonder voorafgaandelijke toestemming waren collectes op de openbare weg of in openbare plaatsen verboden.⁷⁵⁵ Er zijn ook maar enkele zetten te vinden die een omhaling op de openbare weg suggereren.⁷⁵⁶

Als laatste methode vermelden we dat men ook per brief kon schenken, eveneens in de vorm van postzegels. In de rubriek *Brievenbus* kan men regelmatig een ontvangstbevestiging lezen.⁷⁵⁷

9.3. Lichting der bussen

Zoals gezegd werden de vaste bussen regelmatig gelicht. In de periode vóór het dagblad *Vooruit* vinden we hiervan verschillende aanwijzingen. Toen de Strijdpennig voor *De Werker* werd ingezameld, werd de inhoud van de bussen maandelijks naar Antwerpen verstuurd. Opbrengsten die niet via de vaste bussen werden vergaard, moesten om de veertien dagen opgestuurd worden.⁷⁵⁸

Bij voorkeur werd niet letterlijk de inhoud opgestuurd, maar de waarde uitgedrukt in postzegels van 10 centiem, en anders via postmandaat.⁷⁵⁹ In een brief van een zekere L.

⁷⁵³ Zie bijv. AMSAB-ISG, S.M. Vooruit Gent (24), 14.3, verslagboek S.M. Vooruit Gent 1883-1885, 30 januari 1885: "Organisatie van den deel voor den zondag. Eeckhaute, De backer, Van de velde, De Muynck, De blauwe, Dierickx, Wallaert, Geiregat Panekoek, La roy, Reniers, De Windt/ Maandag/ N. Dhoedt, A D'hondt, De Pauw, Veeckerman/ Dynsd./ R. Dhondt, De backer, N. Dhoedt, De Muynck/ Woensdag de zelfde mannen voor de reclame na te zien. Van gyzeghem, Van huffel, Anseele/ De schaal voor de strijdpennig den zondag Karel Hendrickx en De Pauw. De volgende dagen De cock en De Pauw. Voor de kaarten te tellen Guil[laume] Saint Jean."

⁷⁵⁴ "Ontv.gedurende den deel der socialistische samenwerkende maatschappij Vooruit, 23,61" in Vooruit, 15 februari, 1889, p. 3.

⁷⁵⁵ Deze uitspraak is gebaseerd op "Circulaire ministérielle – Police communale – Collectes", In: *Pasinomie*, 4de serie, 15, 1880, nr. 215, 21 juni 1880, p. 249: "L'arrêt dont il s'agit constate que les conseils communaux ont le droit de soumettre à une autorisation préalable les collectes de ce genre, lorsqu'elles ont lieu sur la voie publique ou dans un lieu public, la faculté d'ouvrir des écoles et d'enseigner n'emportant pas la prérogative par des moyens que les lois ou les règlements réprouvent." Hoewel het betrekking had op een collecte voor het vrije onderwijs mogen we hieruit besluiten dat eender welke collecte zonder voorafgaande toestemming verboden was.

⁷⁵⁶ Bijv. "De propagandeurs van de Jonge Wacht en van het Kartel, tevreden over hunnen tocht naar Sleidinge, Waarschoot, enz., zingen het Meilied en halen rond voor den strijdpennig, 0,57" in Vooruit, 30 april 1898, p. 4.

⁷⁵⁷ Bijv. "Ontvangen van V.G. 1 frank in postzegels voor den strijdpennig. (zie strijdpennig) C.D.W." in De Toekomst, *Brievenbus*, 14 maart 1884, p. 4.

⁷⁵⁸ De Werker, *Brievenbus*, 26 september 1875, p. 4.

⁷⁵⁹ De Werker, *Brievenbus*, 12 september 1875, p. 3; Een postmandaat of postwissel is een formulier waarmee men per post geld kan verzenden.

D'hondt aan César De Paepe lezen we evenwel dat in 1877 bussen naar Gent werden opgestuurd.⁷⁶⁰ Daar *De Werker* ook nog een tijd in Gent gedrukt werd, kunnen we stellen dat de bussen naar de drukkerij verstuurd werden. Maar over de exacte periode van het drukken van *De Werker* te Gent is onduidelijkheid.⁷⁶¹ Desalniettemin nam *Vooruit* dit gebruik over en vroeg de opbrengst elke maand door te sturen.⁷⁶² Afgeleid uit de resoluties van het propagandacongres eind 1889 te Brussel, mogen we aannemen dat te Gent een collecteur werd aangesteld (zie IV.4.4. De Strijdpennig en de B.W.P.). Buiten Gent werden bussen door de verkopers ter plaatse gelicht.⁷⁶³

10. Manieren om te 'zetten'

10.1. Papiertjes

Na het financiële gedeelte van de rubriek behandeld te hebben, kan overgegaan worden tot het tekstuele stuk. Uit de literatuur vernamen we al dat zetten op een stukje papier geschreven werden (Zie IV.2. Een kleine status quaestionis). In de bronnenprospectie werden jammer genoeg geen dergelijke papiertjes uit de 1886-1900 teruggevonden. Nochtans werden vrij snel drie exemplaren in de archiefstukken van de Gentse *Socialistische Vrijdenkersbond* aangetroffen, maar allen van na 1904 of zonder datum (zie X. Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig, figuur 4, figuur 5 en figuur 6).

Dat quasi geen papiertjes werden gevonden, is op zich niet verwonderlijk. Wellicht kon eender welk papiertje dienen, gaande van afgescheurde stukken (ook wel een 'belletje' genoemd),⁷⁶⁴ tot achterzijdes van reeds gebruikt papier. Af en toe was men onvoorzichtig en gebruikte men papier dat men nog nodig had, zoals bijvoorbeeld een kwitantie.⁷⁶⁵ Bovendien telt de rubriek over de verschillende jaren heen tienduizenden zetten, wat een berg papier moet opgeleverd hebben. En laten we niet vergeten dat het niet zozeer om de zetten te doen was. Het ingezamelde geld was het belangrijkste. Desalniettemin hebben een

⁷⁶⁰ “Veuillez demander à Brismée qu’il ait l’obligeance d’envoyer cette boîte de Strijdpennig à l’adresse suivante: In den Brusselaar, Salvatorstraat 236, Gent. Qu’il en paie la port à ma première visite à Bruxelles. Je le lui embrasserai sans faute.” AMSAB, César De Paepe, nr. 487/00094, 23 februari 1877, p. [2]. In den Brusselaar was trouwens gekend als lokaal van de socialisten. Zie Denise De Weerd, *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij*, pp. 74-75, fn. 1.

⁷⁶¹ Oukhow stelt dat vanaf een partijcongres in 1871 te Gent, de invloed van de Gentse socialisten sterk toenam. *De Werker* zou in die periode te Gent gedrukt worden, maar in “[...] 1872 kwam het terug te Antwerpen [...]”. Zie Michel Oukhow, “Pers en propaganda (1854-1876)”, In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, p. 269. Maar waarom zou dan in 1877 een strijdpennigbus naar Gent opgestuurd moeten worden?

⁷⁶² Vooruit, *Strijdpennig*, 13 en 14 februari 1886, p. 4.

⁷⁶³ *Ibid.*

⁷⁶⁴ Bijv. “Onbegrepen belleken, 0,14.” in Vooruit, 14 februari 1897, p. 3.

⁷⁶⁵ “De vlaamsche leeuwen in slaap gezongen, wagon 2452, 1,05 (de persoon die dezen zet gedaan heeft wordt verzocht om de quittance te komen afhalen, waarop de zet geschreven is bij de Concierge van << Vooruit >>, Garenplaats), 1,05.” in Vooruit, 18 juni 1896, p. 4.

aantal exemplaren de tand des tijds doorstaan, waardoor ze het gebruik van papiertjes, dat uit literatuur maar ook uit indirect materiaal zeker naar boven komt, staven.

Er is echter een moeilijkheid. De bedragen vermeld in de zetten moeten overeenkomen met de eigenlijke gift. Zo is het uitgesloten dat papiertjes rechtstreeks in de strijdpennigbus gestopt konden worden. Er moet dus één of andere controle geweest zijn. Er zijn geen directe aanwijzingen die ons meer kunnen vertellen over de praktische kant. We moeten ons behelpen met beredeneerde interpretatie.

Wat vertellen de zetten ons? Waar en wanneer werden zetten geschreven en waar en door wie werden ze verzameld? Een artikel over de Strijdpennig in *Vooruit* licht een tipje van de sluier: zetten werden meestal op zondag of maandag geschreven in de vriendenkring.⁷⁶⁶ Heel wat strijdpenniggiften kwamen via de bussen uit herbergen. Heel wat zetten werden in herbergen bedacht. Maar wat gedaan met de papiertjes?

Er lijken verschillende methodes geweest te zijn. Een eerste methode is dat iemand of een vereniging een omhaling deed. Het geld werd niet in de vaste bus van de herberg gestopt maar ontvangen door de collecteur(s). Hetzelfde gebeurde met de zetten. Zoals aangegeven konden dit losse papiertjes zijn. Vermoedelijk schreef men eerst de tekst met daar achter het bedrag, werd vervolgens het papiertje aan de collecteur gegeven waarop die dan het vermelde bedrag in handen kreeg.

Ook hier blijken verkopers, bodes, brooduitvoerders en -kaartendragers geen fundamentele rol te spelen. Volgende zet uit 1891 laat vermoeden dat verkopers zich niet systematisch met verzamelen van zetten hebben beziggehouden:

*"De bladverkooper zou hem moeten gelasten met verzenden van strijdpennig van elk, tesamen kost het maar zooveel als voor mij alleen, 0,08."*⁷⁶⁷

Indien toch voorbeelden te vinden zijn, lijken ze wederom vooral buiten Gent te komen.⁷⁶⁸

10.2. Intekenlijsten

Maar zeer waarschijnlijk bestond ook nog tweede manier, nl. de inschrijvings- of intekenlijsten. De lijst waarin naam en bedrag werden ingeschreven, was waarschijnlijk voorzien van ruimte waarin de reden van schenking geschreven kon worden. De *omdat's* zoals *De Werker* het noemde. Aanwijzingen vinden we in de zetten:

⁷⁶⁶ "Komt, vrienden, als gij morgen en overmorgen gezeten zijn, in den vriendenkring, waar gij gewoonlijk uwe zetten doet [...]" in *Vooruit*, 10 december 1898, p. 1. 10 december 1898 was een zaterdag.

⁷⁶⁷ *Vooruit*, 21 november 1891, p. 4.

⁷⁶⁸ Bijv. Uit Brugge: "De leden die de zittingen niet kunnen bijwonen, worden verzocht hunnen zet aan den verkoper van "Vooruit" te geven, alsook de reden hunner afwezigheid, 0,05" in *Vooruit*, 21 april 1888, p. 4; Wetteren:

*"De gezellen van Molenbeek en Jette-St-Pierre worden verzocht altijd hunne lijst met zetten op te maken zooals verledene week, 't is te zeggen dat al de cijfers onder elkander staan, dit geldt ook voor al de gezellen van andere steden, die lijsten voor den strijdp. opmaken, den administrateur, 0,15."*⁷⁶⁹

Zetten buiten Gent werden dus op een lijst geplaatst in die mate dat de bedragen mooi onder elkaar stonden. Omdat de administrator ofte uitgever/beheerder van *Vooruit* (i.c. Edward Stautemas) deze praktijk oplegde, mogen we veronderstellen dat te Gent hetzelfde gebeurde. De zetten kwamen op een lijst terecht, ook diegene die op een papiertje werden geschreven.

De vraag is nu of het om een soort hoofdlijst ging, een lijst op het bureel waarop alle zetten op papiertjes werden overgeschreven. Waarschijnlijk niet en dit om de volgende redenen. Ten tijde van *De Werker* kon men enkel inschrijven op het bureel van de krant of in het vast lokaal van socialisten buiten Antwerpen maar in een later stadium werden ook inschrijvingslijsten in herbergen verspreid.⁷⁷⁰ Men kon ook bij partijgenoten inschrijven.⁷⁷¹ Verschillende lijsten waren dus voorhanden. Ten tweede is het ook gewoon onpraktisch om duizenden zetten over te schrijven.

Dus we mogen stellen dat zetten uit eigen beweging, d.w.z. niet verzameld via omhaling, op een inschrijvingslijst op het bureel of in de herberg werden geschreven. Regelmatig werden deze afgesloten en naar het bureel gebracht, waarna de lijsten in de rubriek gepubliceerd werden. Bij het afsluiten van de lijst werd af en toe nog snel een zet geplaatst.⁷⁷² Volgende zetten vormen een voorbeeld van een inschrijvingslijst uit één en dezelfde herberg:

"Eerste strijdpennig uit den << Nieuwen Vooruit, >> Brugschen steenweg, 0,10; De << Nieuwe Vooruit >> zal wel vergroten, 0,10; Het lokaal voor onzen tir is gevonden, 0,10; Madame uit den << Nieuwen Vooruit, >> 0,50; Br., is haastig, 0,10; In den << Nieuwen Vooruit >> gezeten, hebben wij den strijdpennig niet vergeten, 0,10; P.M., 0,20; De vrouw van A. V. W., 0,20; Rondegehaald in het << Mosselhuizeken >> na het zingen van het lied << de Roode Vlag, >> 2,20; Pol, naar den Congo, 0,10; Vive la révolution sociale, A.B., 0,10; De zwarte krawatten laat men loopen en de werkstakers smijt men in het gevang, 0,20; Mijn

⁷⁶⁹ Vooruit, 15 februari, 1889, p.4

⁷⁷⁰ "Omdat de herbergiers regelmatig hunne lijst zouden indienen, 0,10" in Vooruit, 27 augustus 1887, p. 4.

⁷⁷¹ "Van eene inschrijflijs van eenen partijgenoot, 5,75" in Vooruit, 27 maart 1891, p. 3.

⁷⁷² Bijvoorbeeld "Omdat Jan de lijst weg neemt geef ik ook, 0,10" in Vooruit, 15 maart, 1889, p. 4 en "En nu voor 't sluiten van onze strijdp. roep ik: A bas Carton!!! P. Bleys, 0,50" in Vooruit, 19 mei 1888, p. 4.

*laatste geld is voor poer, D.D.V., 0,10; En het mijne voor eene dynamiet-kardoes, 0,15; Leve het algemeen stemrecht, 0,10; Id., 0,10; Als de wind verandert draait de haan en als't ministerie valt draait de man, 0,10; Deze strijdpennig is rondgehaald bij gezelschap Lootens, 0,11; Werklieden, vereenigt u, J. D.V., 0,10; Zekere baas zou braver moeten worden, een draaier van Jules D.H., 0,10; Bij ons eerste bezoek aan den << Nieuwen Vooruit, >> Brugschen steenweg, 194, hebben wij ons goed vermaakt, 0,70; Nog iets bijgelegd, 0,10.*⁷⁷³

De zet "Deze strijdpennig is rondgehaald bij gezelschap Lootens, 0,11" kan een aanwijzing zijn dat ook omhalingen in de herberg op de lijsten werden ingeschreven. Bij collectes waar zetten op papiertjes werden geschreven, is het niet duidelijk of deze rechtstreeks naar het bureel werden gebracht. De collecteur kon eventueel de moeite genomen hebben de zetten over te schrijven op een zijn eigen inschrijvingslijst, of die van de vereniging waarvan hij lid was, dan wel op de lijst van de herberg waarin hij omhaalde.

10.3. Per post

We vermelden ook nog dat zetten per brief naar het bureel van de krant verstuurd konden worden. Voorbeelden vinden we terug in de verschillende socialistische kranten en hun ontvangst werd in de rubriek *Brievenbus* bevestigd.⁷⁷⁴

11. Inzamelproblemen

De inzameling van al dat geld en die zetten liep niet altijd van een leien dakje. Bij het omhalen van de ene plaats naar de andere kon al eens iets mislopen waarbij men zetten kwijtspeelde.⁷⁷⁵ Of men vergat de papiertjes in te dienen.⁷⁷⁶ Bij gebrek aan pen en papier, moest men op de hersenen rekenen. Uit het hoofd geleerde zetten konden al eens vergeten worden.⁷⁷⁷

⁷⁷³ Vooruit, 17 juli 1886, p. 4.

⁷⁷⁴ Bijv. "W. Antwerpen fr. 2,85, waaronder fr. 2,10 van verkochte nummers van D.V. en fr. 0,75 strijdpennig. Coryn, Parijs, uw brief en postwissel van fr. 12,50 ontvangen. Toekomstige week plaatsen wij den strijdpennig, G.N." in De Toekomst, *Brievenbus*, 11 augustus 1883, p. 4.

⁷⁷⁵ "Ik heb de zetten verloren uit den << Biekorf >> Geuzenberg, 0,40" in Vooruit, 3 december 1887, p. 4; "Ontvangen na 't zingen van een lied (briefje verloren), O.D., 0,54" in Vooruit, 5 januari 1900, p. 3; "Vrienden, gij hebt mij 65 centiem strijdp. gegeven, doch ik heb uwe zetten verloren, 0,15" in Vooruit, 15 september 1888, p. 4.

⁷⁷⁶ "Onder het zingen van een lied bij L. De Schoenmaker, den 6 april, 0,50. Omdat ik ze verleden week vergeten had het in te dragen, Gust B., 0,10" in Vooruit, 18 april 1890, p. 3-4.

⁷⁷⁷ "Voor een beginsel, de rest ben ik vergeten, 0,45" in Vooruit, 5 november 1887, p. 4.

In een later stadium was het tevens ook niet altijd duidelijk voor welk blad strijdpenninggeld werd gecollecteerd.⁷⁷⁸ Het waren ook telkens dezelfde die omhaalden, namelijk mannen. Zoals Vanschoenbeek al opmerkte, de socialistische beweging was voornamelijk een mannenzaak.⁷⁷⁹ Maar af en toe werd het ook voor mannen teveel en beklagden ze zich dat vrouwen zich te weinig voor de Strijdpennig inspanden of er te weinig van af wisten.⁷⁸⁰ Hierop kwam uiteraard reactie.⁷⁸¹ Niet dat dit schering en inslag was. Mistoestanden werden gauw aangeklaagd, ook in de strijdpennigrubriek. Af en toe berustte dit echter op een misverstand en was een terechtwijzing op z'n plaats:

*"De partijgenoot, die strijdpennig had ingezameld na de begrafening van gezel Geiregat, in voormelde herberg, is ons komen bewijzen dat deze in het blad is verschenen. Onduidelijkheid in het plaatsen van den zet was de oorzaak van het bericht dat in den strijdpennig op hem verscheen, 0,40"*⁷⁸²

Waar geld mee gemoeid is, zijn ook oplichters actief. Ook bij de Strijdpennig was dit het geval. In 1877 was een zekere Henri Van den Abeele op het idee gekomen om zogezegd ten voordele van de Strijdpennig liedjes te verkopen.⁷⁸³ Met de vele strijdpennigbussen verspreid in de socialistische plaatsen moet het af en toe verleidelijk geweest zijn om een slag te slaan. De bussen waren echter van sloten voorzien.⁷⁸⁴ Een zet laat vermoeden dat ze eveneens een merkteken hadden maar duidelijk is het niet.⁷⁸⁵

Maar indien je de sleutel hebt, hoeft een slot geen probleem te zijn. Het Middencomiteit van de Mechelse federatie moest zelfs tot verbanning overgaan toen bleek dat een partijgenoot uit verschillende bussen geld had ontvreemd.⁷⁸⁶

⁷⁷⁸ "De strijdpennig, rondgehaald in Berlijn, te St-Andries, is in het Volksrecht, 0,10" in Vooruit, 18 augustus 1895, p. 4.

⁷⁷⁹ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent*, p. 169.

⁷⁸⁰ "Omdat mijne vrouw zou weten wat een zet is, 0,05" in Vooruit, 4 juli 1892, p. 3.

⁷⁸¹ "Omdat de mannen niet meer zouden klagen van de vrouwen dat zij voor den strijdp. niet rondgaan, 0,10 [...] Omdat de mannen niet meer zouden zeggen dat het altijd dezelfde zijn die voor den strijdp. rondgaan, 0,15" in Vooruit, 18 augustus 1888, p. 4.

⁷⁸² Vooruit, 23 mei 1890, pp. 3-4.

⁷⁸³ De Werker, *Bericht*, 11 maart 1877, p. 1.

⁷⁸⁴ "Omdat de H. zou zorgen dat de sloten aan de bussen komen, L. H., 0,10" in Vooruit, 21 januari 1888, p. 4.

⁷⁸⁵ "Omdat den bus van den strijdp. zou getekend worden in den "Anker" Rozendaalken, 0,10" in Vooruit, 18 februari 1888, p. 4.

⁷⁸⁶ Jules Van Wayenberge werd na 'intern onderzoek' schuldig bevonden aan het ontvreemden van strijdpenninggeld uit de bussen. Verschillende partijgenoten verklaarden dat enkel Van Wayenberge de sleutel in zijn bezit had. Van Wayenberge was niet op de zitting aanwezig. Hij had na beschuldigingen al ontslag genomen. Het Middencomiteit besloot hem uit de partij te bannen. Zie AMSAB-ISG, BWP-afdeling Mechelen (519), 54, Verslagboek/kasboek 1887-1893, 7 september 1887.

12. De Strijdpennning als sociale praktijk

In welke mate was het schrijven van een zet een private of openbare zaak? Met andere woorden, werd tijdens het schrijven meegelezen? En schreef men het wel zelf? De Strijdpennning was zeer zeker een groepsactiviteit. Op zondag en na vergaderingen in herbergen en lokalen werden giften gedaan en zetten geschreven. "[...] in den vriendenkring, waar gij gewoonlijk uwe zetten doet [...]" laat *Vooruit* ons weten.⁷⁸⁷ Papiertjes werden door anderen gelezen, zeker wanneer ze met iemand werden meegegeven. Het analfabetisme was geen hindernis om een zet te plaatsen. Anderen, zoals verkopers, familieleden of kennissen werden ingeschakeld.⁷⁸⁸ Te Menen had men zelfs een 'strijdpenningschrijver'.⁷⁸⁹ Soms had men gewoon geen zin om een zet te schrijven, laat staan te bedenken en onderwierp men zich aan de creativiteit van de collecteur. Aanhangers van droge humor konden deze kans niet laten liggen en schreven letterlijk op wat gezegd werd: "*t is al gelijk, 0,10 Zet er maar iets op, 0,10*".⁷⁹⁰

Niet alleen het schrijven maar ook de receptie was een openbare aangelegenheid. Men wou natuurlijk lezen of voorgelezen worden wat men zelf geschreven of laten schrijven had. Zo beleefde men de opwinding van het 'zetten' een tweede keer. Een lezersbrief verwoordde het treffend als volgt:

*"Wij allen weten wat een genot, wat eene voldoening het is, wanneer men zijne woorden, zijne gedachten, ja, zelfs zijne lollen of grappen in de strijdpennning leest of kan laten lezen."*⁷⁹¹

Tegelijk zien we dat de zetten voorgelezen werden. We kunnen dus met recht en rede stellen dat de Strijdpennning een publieke aangelegenheid was.

13. Het interval tussen schrijven en publicatie van een zet

Nadat de zetten naar het bureel van *Vooruit* waren overgebracht duurde het nog even vooraleer ze effectief gepubliceerd werden. Dit nam normaliter maximum één week in beslag. In de eerste weken van de rubriek in *Vooruit* werd ze 's zaterdags gepubliceerd met zetten uit plaatsen waar het dagblad enkel op zaterdag verscheen. Dit was het geval

⁷⁸⁷ *Vooruit*, 10 december 1898, p. 1.

⁷⁸⁸ Bijvoorbeeld "Voor de moeite van den verkooper om den strijdpennning te schrijven, 0,06" in *Vooruit*, 15 januari 1899, p. 3; "De dochter zet voor hare moeder, 0,25" in *Vooruit*, 16 november 1888, p. 4; "Karel doet ook een zet voor mij, 0,10" in *Vooruit*, 5 november 1887, p. 4.

⁷⁸⁹ "De strijdpennning-schrijver wenscht, door zijne soms gedwongen afwezigheid des zondags, die kleine taak door een ander lid te zien vervullen, 0,10" in *Vooruit*, 15 november 1889, p. 4.

⁷⁹⁰ *Vooruit*, 16 juni 1888, p. 4.

⁷⁹¹ *Vooruit*, *Onze Strijdpennning*, 22 oktober 1898, p. 1.

voor o.a. Wetteren, Dendermonde, Deinze, Eeklo, Diest en Menen. Van de steden waar *Vooruit* elke dag beschikbaar was, verscheen hun Strijdpennig tijdens de werkweek.⁷⁹²

Hoewel enkel de strijdpennigrubriek in *De Werker* liet weten aan welke lijst men zat,⁷⁹³ kan men ook in *Vooruit* achterhalen of men aan een nieuwe reeks begon. Men kan dit zien aan het bedrag ter 'overdracht'. Wanneer dit bovenaan de rubriek stond, betekende het dat een nieuwe reeks lijsten werd gepubliceerd.⁷⁹⁴ Hieruit blijkt dat het oorspronkelijke opzet van *Vooruit* overmoedig was. Enkel de Strijdpennig van Gent werd op een dag in de week gepubliceerd. De Strijdpennig uit andere plaatsen werden samen op een andere dag in de krant gezet. Welke dagen dit juist zijn varieert doorheen de tijd. Wat wel vast staat is dat een nieuwe reeks aanvangt met de zetten van Gent. Wanneer die niet allemaal op één dag gepubliceerd konden worden, werd het vervolg enkele dagen verschoven naar de volgende rubriek. Dan ving men aan met de rest van de Gentse Strijdpennig, gevolgd door de zetten uit andere plaatsen. Wekelijks werden dus de ingestuurde zetten gepubliceerd.

De tijd tussen het schrijven van een zet en de publicatie bedroeg normaliter maximum één week. Dit gegeven is belangrijk om te beseffen dat de inhoud van een zet kan handelen over de context van een week terug. Er kon nog meer tijd tussen zitten als we de klachten over het niet verschijnen van een zet lezen.⁷⁹⁵

14. Censuur

Enkele componenten van de productiecontext van de Strijdpennig werden al geschetst: de omstandigheden waarin een zet geschreven kon worden tot en met het transport en publicatie van de zet. In het vorige stukje werd het interval tussen schrijven en publiceren besproken, maar we nemen enkele stappen terug in het productieproces dat een zet moet doorlopen. We zitten nu in de fase waarin zetten gecontroleerd en gecensureerd worden (De omstandigheden van zelfcensuur zijn te lezen in IV.7. *Pensez au denier de la lutte!*, IV.10. *Manieren om te 'zetten'* en IV.12. *De Strijdpennig als sociale praktijk*).

⁷⁹² *Vooruit, Strijdpennig*, 13 en 14 februari 1886, p. 4.

⁷⁹³ De rubriek heette *Sociale Strijdpennig*, had als ondertitel *Bestendige inschrijving ten voordele van het blad DE WERKER* waarna werd aangegeven welke lijst men publiceerde. De publicatie van zo'n lijst kon verschillende weken in beslag nemen. De 'Eerste Lijst' werd zo op 15, 22 en 29 augustus 1875 e.v. gepubliceerd.

⁷⁹⁴ De 'overdrachten' begonnen al vanaf de eerste rubrieken in *Vooruit*. Het werd quasi altijd meegedeeld maar in april 1886 werd dit niet gedaan.

⁷⁹⁵ Bijv. "Ik heb reeds drie weken gegeven en het staat nog in "Vooruit" niet, M.D.M., 0,10" in *Vooruit*, 15 en 16 mei 1886, p. 4; "Gezellen is het niet mogelijk het blad "Vooruit" te vergrooten, opdat gij den strijdpennig van Gentbrugge geen drie weken meer zoudt uitstellen? De vaandeldrager, 0,20" in *Vooruit*, 26 november, p. 3.

14.1. Invoering en uitvoering

Belangrijk in onze constructie van de productiecontext is het bepalen wie de eindbeslissing nam m.b.t. de Strijdpennig. Men zou kunnen stellen dat er drie mogelijkheden zijn: 1) het dagblad *Vooruit* 2) *S.M. Vooruit* en 3) het Middencomiteit.

De krant *Vooruit* was eigendom van de coöperatie *Vooruit*. Het was tevens haar financiële basis. Het is dus niet vergezocht om te veronderstellen dat de samenwerkende maatschappij een beslissende stem had m.b.t. de Strijdpennig. Het bestuur van de coöperatie *Vooruit* liet zich echter amper in met de rubriek. Dat blijkt onder meer in de periode van de verhuis van de rubriek naar het dagblad. De vergaderingen van het bestuur zeggen op deze cruciale momenten niets over de Strijdpennig.⁷⁹⁶ Enkel bij regeling van het brooddeel of in discussie over het stichten van het dagblad *Vooruit*, laat het bestuur zich over de Strijdpennig uit (cf. IV.9.2. Handgiften).

Was het dan de krant die haar zaakjes zelf mocht regelen? Als ontvanger van het strijdpenninggeld mocht ze misschien ook zelf beslissen over de inhoud van de rubriek. Bovendien stelt artikel 24 van het *Charter van Quaregnon* (1894) dat elke federatie een perscomité moet hebben dat voor de organisatie van de Strijdpennig instaat.⁷⁹⁷

Van de interne werking van de krant is echter niets bewaard waardoor we een indirecte oplossing moeten vinden. Het verslagboek van het Middencomiteit geeft ons het antwoord. In het najaar van 1900 werd druk gediscussieerd over de kwaliteit van de krant. Er werd gesteld dat *Vooruit* niet altijd het laatste en belangrijkste nieuws publiceerde. Om dit te verhelpen werd op initiatief van Anseele besloten een perscomité los van het Middencomiteit op te richten. Dit comité had grote bevoegdheden. Behalve over het personeelbeleid mocht het "[...] ten welzijn van *Vooruit* doen wat zij goed dunkt."⁷⁹⁸ Dit betekent twee zaken. Één, pas zes jaar na het Charter stelt men een perscomité samen. De Gentse federatie had dus voordien geen perscomité wat wil zeggen dat bij het opstellen van artikel 24 de Gentse federatie niet als voorbeeld werd gebruikt. Ten tweede, vóór de oprichtingsdatum van het perscomité stond een andere instelling in voor de werking van de krant. Welke instelling vernemen we eveneens in diezelfde vergadering. Het perscomité werd namelijk opgericht omdat het Middencomiteit geen ruimte voor initiatief liet. Via Vanschoenbeek (1992) leren we dat het *Middencomiteit van de Gentsche socialistische werkersverenigingen* in de jaren 1890 uit een 30 à 40 afgevaardigden bestond die hun

⁷⁹⁶ AMSAB-ISG, *S.M. Vooruit Gent* (24), 14.3, verslagboek *S.M. Vooruit Gent 1885-1887*, 23 oktober 1885 – 7 mei 1886.

⁷⁹⁷ Programma der Belgische Werkliedenpartij aangenomen door het Buitengewoon congres van den 15 juli 1894 te Brussel. Gent : Emilie Claeys, 1894, p. 16.

⁷⁹⁸ AMSAB-ISG, *Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo* (32), 105.2, *Verslagboek BWP Gent 1899-1901*, 21 november 1900.

verenigingen vertegenwoordigden.⁷⁹⁹ Daarom mocht het comité slechts uit een beperkt aantal leden bestaan anders was het een "[...] een dood lichaam dat niet kan uitwerken."⁸⁰⁰

Als politieke top van de Gentse socialistische beweging kon het Middencomité zich moeilijk van *Vooruit* afzijdig houden. Van de vergaderingen van het Middencomité bleven slechts de verslagboeken vanaf 1899 bewaard wat al door vele historici werd betreurd. Desalniettemin is duidelijk vast te stellen dat het Middencomité zich nadrukkelijk bezighield met de praktische beslommeringen van de krant *Vooruit*. Gaande van problemen met verkopers, zettters en het aanstellen van redacteurs tot het invoeren van een avondeditie. De Strijdpennig wordt echter amper vermeld.⁸⁰¹ Enkel in het financieel jaarverslag of bij aanvragen om collectes te mogen doen komen we de Strijdpennig tegen. Geen discussies of beslissingen over praktische regelingen of over de inhoud van zetten.

Laten we opnieuw kijken naar de wortels van de Strijdpennig. Één van de oudste bewaarde notulen van de Gentse socialisten is die van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij.⁸⁰² Het beslaat maar een goed jaar (2 september 1877 – 21 september 1878) en de Strijdpennig werd slechts één keer behandeld. Maar die ene keer geeft ons wel een duw in de juiste richting. In de bestuurszitting van 30 september 1877 deed militant Finjaer namelijk zijn beklag over de inhoud van de Strijdpennig.⁸⁰³ Te veel 'persoonlijke kwesties' werden in de sociale strijdpennig geplaatst waarop hij voorstelde om de inhoud te onderwerpen aan het 'bestuur'. Dit voorstel werd aangenomen.⁸⁰⁴ De datum van de vergadering laat ons weten dat het gaat om de Strijdpennig uit *De Werker*. Welk 'bestuur' men hier in gedachten had is niet duidelijk. Ging het over de sectie of over het Middencomité? Een vergadering op het einde van het jaar levert ons het antwoord. Op 30 december 1877 liet Anseele weten dat hij als administrateur van *De Werker* ontslag nam daar het beheer van het blad door het Middencomité werd overgenomen.⁸⁰⁵ Voortaan was Cardon administrateur en het bureel bleef de herberg *In den Brusselaar* in de St-

⁷⁹⁹ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 556.

⁸⁰⁰ AMSAB-ISG, Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32), 105.2, Verslagboek BWP Gent 1899-1901, 21 november 1900.

⁸⁰¹ De verslagboeken werden de vergaderingen van de periode 15 januari 1899 - 21 januari 1903 geraadpleegd.

⁸⁰² Uitgegeven als OUKHOW – DE WEERDT, D. "Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging." In: *Handelingen K.C.G.*, CXXII (1957) 1, pp. 1-110. Ik maak gebruik van een overdruk dat in het AMSAB beschikbaar was: OUKHOW-DE WEERDT D. *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging*. Gent : AMSAB, 1957, 125 p.

⁸⁰³ In het prosopografisch repertorium van Vanschoenbeek lezen we dat Jean Baptiste Finjaer, geboren in 1837, schoenmaker was en spreker was op de Internationale te Verviers in 1877. Zie Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 176.

⁸⁰⁴ D. Oukhow – De Weerd, *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij*, 30 september 1877.

⁸⁰⁵ *Ibid.*, 30 december 1877.

Salvatorstraat.⁸⁰⁶ Dus vanaf 1878 nam het Middencomiteit van Gent de administratie van *De Werker* en bijgevolg de Strijdpennig op zich. Bevestiging van deze stelling vinden we ook in de bladen zelf. Eerder hadden we het al over het besluit van het Gentse Middencomiteit om de zetten niet langer te publiceren (zie IV.10. Manieren om te 'zetten'). *De Volkswil* was duidelijk:

"Het comiteit zal wekelijks onderzoeken de opgaven voor het *Drukpersfonds*. Men wordt verzocht, voor de goede gang der zaak, zich aan zijne besluiten te onderwerpen."⁸⁰⁷

De beslissende rol van het Middencomiteit lijkt tot ten minste 1906 vast te staan. In dat jaar besloot het immers de organisatie van de Strijdpennig aan de federatie van Wijkclubs over te laten. We mogen dus veronderstellen dat tijdens de periode 1886 - 1900 de strijdpennigrubriek uit *Vooruit* onder controle van het Middencomiteit stond.

We hebben bepaald wie verantwoordelijk was, maar we weten nog niet wie in praktijk censureerde. Want het Middencomiteit mag dan de laatste vinger in de pap hebben, uit haar vergadernotulen wijst niets erop dat ze zich bezighield met de dagdagelijkse redactie. Zoals gezegd vinden we geen discussies over de inhoud van de rubriek terug. Nochtans treffen we in 1899 en 1900 zeer zeker gecensureerde zetten aan.⁸⁰⁸ Is dit een gevolg van zelfcensuur? Verslagen zijn immers notulen, i.e. een verkorte weergave van de vergadering. Ze dienen om de interne werking te bestendigen, niet om de levensbelangrijke vragen van de historicus te beantwoorden. Routinezaken worden dus niet uitvoerig besproken. Mogen we aannemen dat dit ook voor de Strijdpennig het geval was? In zijn *Geschiedenis van Vooruit* (1898) schetst De Witte een negatief beeld van de vergaderingen. "Die zittingen zijn bijna nooit anders dan kijf- en scheldpartijtjes, om de beuzelachtigste en nietigste zaken."⁸⁰⁹ Wie de verslagen doorneemt krijgt ondanks de zelfcensuur eveneens die indruk. Interessant is de reconstructie van zo'n zitting door De Witte. Daarin is te zien dat ook redactionele kwesties aan bod kwamen. Het voorbeeld is fascinerend genoeg om te citeren:

"Een verkooper van *Vooruit*. – Een mijner lezers, een trouw lid van *Vooruit*, en die alles wat hij noodig heeft in de winkels koopt, heeft mij geklaagd dat een bericht, sedert drie dagen door hem ingezonden, nog niet in het blad verschenen is.

De Voorzitter. – Allo, redactie, hoe komt dat?

⁸⁰⁶ *Ibid.*, 6 januari 1878; Jean Baptiste Cardon, geboren in 1849, was wever en cabaretier. Hij week in 1873 uit naar Roubaix maar werd door Frankrijk uitgewezen. Zie Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 138.

⁸⁰⁷ *De Volkswil*, *Drukpersfonds*, 16 september 1879, p. 4, Nadruk origineel.

⁸⁰⁸ Bijvoorbeeld "Acht persoonlijke zetten niet geplaatst, 0,40" in *Vooruit*, 3 juli 1899, p. 4.

⁸⁰⁹ Paul De Witte, *De geschiedenis van Vooruit*, p. 301.

De Redacteur. – Ik weet niet van welk berichtje er spraak is; als het werkelijk ingekomen en niet geplaatst is, zal het zijn omdat het of te onwaarschijnlijk, of te onbeduidend, of te persoonlijk was.

De verkooper. – Het is iets van eenen winkelier uit zijne buurt, die altijd uitvalt op de rooden. Mij dunkt, dat die mannen wel mogen gekend worden; daarbij lezen de menschen dat gaarne : het zijn al zulke dingen die het blad aantrekkelijk maken.

Een lid. – De redactie doet al wat ze wil. Als ge haar wat draagt, durft zij het ter zijde leggen. We geven zondag een concert en er is nog geen woord over geschreven."⁸¹⁰

Het is niet moeilijk om dit te interpreteren als een discussie over de Strijdpennig, maar enkele elementen weerleggen dit. Indien het om een zet gaat zou De Witte waarschijnlijk 'strijdpennig' tussen de woorden van de verkoper of redacteur gevoegd hebben. De redacteur zou het ook niet vanwege te onwaarschijnlijk of te onbeduidend weigeren. Hoewel dit citaat laat zien dat redactionele kwesties in de vergadering aan bod kwamen, toont het bovenal aan dat we de praktische kant moeten bekijken. Met 40 mensen over strijdpenningzetten discussiëren zou onwerkbaar geweest zijn. We mogen dus aannemen dat de redactie de censuur uitvoerde.

Nu zitten we met de vraag hoe strikt de redactie de richtlijnen van het Middencomiteit toepaste. Volgens De Witte (1898) verzoop de redactie in haar werk:

*"Niet alleen hadden zij het blad op te stelle, maar, zooals ik reeds zegde, ook de vlugschriften, omzendbrieven en plakaten; het bijwonen van vergaderingen, het houden van meetings enz. werden daarenboven ook nog van hen gevergd."*⁸¹¹

Veel van die zaken schoof men door aan medewerkers. Maar we kunnen veronderstellen dat wanneer hier nog eens elke week enkele honderden zetten werden aan toegevoegd, deze niet allemaal even kritisch bekeken zullen zijn.

14.2. Waarom censureren?

We hebben nu vastgesteld welk orgaan de touwtjes in handen had, het Middencomiteit, en wie de zetten effectief controleerde, de redactie. Dat censuur werd toegepast is niet verwonderlijk maar het waarom is een essentieel onderdeel van onze constructie van de productiecontext.

⁸¹⁰ *Ibid.*, p. 298. Nadruk origineel.

⁸¹¹ *Ibid.*, p. 322.

Censuur hoeft niet altijd repressief te zijn. Het kan toegepast worden om zichzelf, het blad, of de schenker te beschermen. Wat opvalt is dat *Vooruit* gebruik maakte van een disclaimer. '*De redactie is niet verantwoordelijk*' staat boven elke strijdpennigrubriek. Dit werd niet van begin af aan gebruikt. *De Werker* en *De Volkswil* beperkten hun aansprakelijkheid niet. De disclaimer duikt voor het eerst op 18 december 1881 in *De Toekomst* op.⁸¹² Dit geeft aan dat zich een probleem heeft voorgedaan. Uit de schets van het perslandschap konden we al opmaken dat de socialistische pers geregeld met justitie in aanraking kwam. De redactie nam ook beslissingen ter bescherming van haar schenkers. Zo publiceerde *De Volkswil* eens een inschrijvingslijst met enkel de initialen (dus zonder tekst) van schenkers uit Roubaix.⁸¹³

Vaker ging het om de inhoud van de tekst. Zoals eerder gezien vond *De Volkswil* de zinnen een 'onnoozelen mengelmoes' en veel te persoonlijk. Deze kritiek is sinds het begin van de Strijdpennig terug te vinden. 'Persoonlijkheden' of 'persoonlijke kwesties' moesten vermeden worden. Interessant is een passage in het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij. In het jaar 1878 was rond militant Finjaer een conflict ontstaan. In mei werd hij terug in de armen gesloten maar de verslagschrijver liet van die zitting twee versies na. De tweede (volgens volgorde van het verslagboek) vermeldt de oproep om voortaan persoonlijkheden achterwege te laten.⁸¹⁴ De eerste gebruikte echter 'herbergpraat' als term voor hetzelfde vergrijp.⁸¹⁵

Mogen we 'persoonlijkheden' begrijpen als roddel en laster? Deels wel. *De Werker* verzocht de inschrijvers geen persoonlijkheden te schrijven omdat dit de slachtoffers in hun broodwinning benadeelden.⁸¹⁶ Maar 'persoonlijk worden' draait ook rond beledigingen. *De Volkswil* censureerde "[...] omdat de Strijdpennig geen schimpplaats is [...]".⁸¹⁷ Dit raakt met andere woorden de kern van ons onderzoek. Wat de één als spot beschouwt, is een belediging voor de ander. Overigens betekent dit niet dat spot altijd gecensureerd werd. Wanneer het de out-group betrof, was er geen probleem. Maar we moeten rekening houden met een ondervertegenwoordiging van spot in het bronnenmateriaal waarbij het slachtoffer in-group is. Hetzelfde geldt voor seksueel getinte uitingen. *Vooruit* vroeg namelijk niet alleen domme, persoonlijk of kwetsende zinnen te vermijden maar evenzeer 'zedelooze' achterwege te laten.⁸¹⁸

⁸¹² De Toekomst, 18 december 1881, p. 4.

⁸¹³ "Om zekere reden, die onze Roubaïsche vrienden wel zullen kunnen beseffen, hebben wij het noodig geoordeeld, enkel de eerste naamletters der inschrijvers te melden." in *De Volkswil*, 21 november 1880, p. 4.

⁸¹⁴ D. Oukhow – De Weerd, *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij*, 13 mei 1878.

⁸¹⁵ *Ibid.*, pp.100-103.

⁸¹⁶ De Werker, 31 oktober 1875, p. 1.

⁸¹⁷ De Volkswil, *Brievenbus*, 20 februari 1881, p. 4.

⁸¹⁸ Vooruit, *Strijdpennig*, 5 november 1898, p. 2.

14.3. De ideale zet

Hoe zag de ideale zet er uit? Aan welke voorwaarden moest het voldoen? Een zet mocht ten eerste niet te lang zijn. Zetten konden nogal verschillen qua lengte. Bovendien was het aantal letters niet evenredig met het geschonken bedrag. Opmerkelijk als je weet dat de publicatieruimte schaars was. Ook de contemporaine schenker wist niet goed waarom dit zo was:

"Waarom zet men in den strijdpennig 3 regels druks voor 10 c., 0,10. En van den toneelkring Willen is Kunnen slechts 2 regelen voor 30 c., 0,05."⁸¹⁹

Vermoedelijk wou men het zetten, en dus het schenken, niet ontmoedigen. Wanneer men echt overdreef werden zetten ingekort.⁸²⁰ Kleine zetten werden onder meer via zetten in de rubriek aangemoedigd.⁸²¹ Maar ook in krantenartikels werd opgeroepen om niet te overdrijven met de lengte van de tekst. *Vooruit* rekende hiervoor op "het gezond verstand van allen."⁸²²

Een duidelijk geschrift was ook welkom. Zoniet kon het gebeuren dat de tekst slechts gedeeltelijk of helemaal niet werd gedrukt. Deze zijn te ontdekken als "Onleesbare zetten".⁸²³ Soms zat kop noch staart in de tekst en begreep men de zet gewoonweg niet.⁸²⁴ Nochtans probeerde men er altijd iets van te maken. Het leesbare gedeelte werd meegeven, de rest werd als onleesbaar bestempeld.⁸²⁵

Zoals gezegd mocht een zet inhoudelijk alles zijn behalve persoonlijk, kwetsend, dom of zedeloos (cf. supra). Wat wel aanvaard werd, waren zetten met "[...] een goede grap, eene fijne lol, een compliment, een kranig slotwoord [...] kernachtige spreuken, verheven gedachten [...]".⁸²⁶ Het volksverheffend aspect is ook in de Strijdpennig terug te vinden. De socialistische kranten hadden liefst zetten die een bewijs leverden van de kennis en ontwikkeling van de arbeiders.⁸²⁷ Via de zetten kon en moest men elkaar onderwijzen:

⁸¹⁹ *Vooruit*, 21 april 1893, p. 4.

⁸²⁰ "Te lange zetten worden ingekort, 0,20" in *Vooruit*, 16 januari 1893, p. 4.

⁸²¹ "Eenige socialisten die veel geven in een kleine zet, opdat men hun voorbeeld zou volgen, 0,98" in *Vooruit*, 18 februari 1888, p. 4.

⁸²² *Vooruit*, *Voor den Strijdpennig. Dat moet veranderen!*, 8 januari 1906, pp. 2-3.

⁸²³ "Onleesbare zetten, 0,66" in *Vooruit*, 17 juli 1896, p. 4.

⁸²⁴ "Onbegrepen belleken, 0,14" in *Vooruit*, 14 februari 1897, p. 3.

⁸²⁵ "Rondgehaald op de Bijloke Vest, na het verspelen van... de rest onleesbaar, 1,11" in *Vooruit*, 7 december 1894, p. 4.

⁸²⁶ *Vooruit*, *Onze Strijdpennig*, 22 oktober 1898, p. 1.

⁸²⁷ De Volkswil, *Brievenbus*, 20 februari 1881, p. 4.

"Mannen, den strijdpennig dient om geld te verzamelen voor de propaganda, en om zetten te plaatsen waarmee men elkander onderwijst, maar niet het omgekeerde, 0,40."⁸²⁸

"Persoonlijke zetten op Mestdag niet geplaatst, Wij herhalen het: de strijdp. mag niet worden gebruikt om werklieden op werklieden te laten schimpen, maar om elkander te onderwijzen en aan te moedigen in den strijd. Wie deze voorwaarden niet wil nakomen, houde zijne centen voor zich, Red., 0,35."⁸²⁹

Merk overigens het verschil tussen schimpen en grappen/lollen. In oktober 1898 voerde men bovendien thema's in. Schenkers konden vertellen waarom ze socialist zijn of waarom men lid van de vakvereniging moest zijn. Men benadrukte wel dat men nog steeds de vrijheid had om te schrijven wat men wou.⁸³⁰

14.4. Censuurmethodes

Censuur werd op een typische manier uitgevoerd. *De Werker* liet nog de mogelijkheid toe om onaanvaardbare zetten te wijzingen,⁸³¹ maar algemeen gesteld werd de inhoud gewoon geschrapt. In de rubriek kon men dan lezen dat de *persoonlijke zet niet geplaatst* werd. De redactie hield het meestal op die bewoordingen maar af en toe gaf ze in de zet commentaar:

"Vijf persoonlijke zetten niet geplaatst, 0,70 (voor alle reclamen wend [sic] men zich tot het Comité RED)"⁸³²

Of men plaatste een zet met een vriendelijk verzoek:

"Waarde lezers en lezeressen, wat minder persoonlijke zetten in den strijdpennig te plaatsen a. u. b., L. B., 0,10."⁸³³

L.B. is hier vermoedelijk Louis Braeckelaere, ten tijde van deze zet verantwoordelijke uitgever van Vooruit.⁸³⁴

Subtiel was men ook niet bij het verkorten van zetten. Slechts een deel van de tekst werd gedrukt, de rest werd vervangen door 'enz.'⁸³⁵ Of was men net wel subtiel? Zo kon men onaanvaardbare delen 'te goeder trouw' verwijderen. Dit geldt ook voor de onleesbare

⁸²⁸ Vooruit, 17 december 1886, p. 4.

⁸²⁹ Vooruit, 21 april 1888, p. 4

⁸³⁰ Zie o.a. Vooruit, *Onze Strijdpennig*, 22 oktober 1898, p. 1; Vooruit, *Strijdpennig*, 5 november 1898, pp. 1-2.

⁸³¹ "De fransche inschrijving al te persoonlijk zijnde, is ze niet in deze lijst opgenomen. – De inzender wordt verzocht dezelve te wijzigen" in *De Werker*, 29 april 1877, p. 1.

⁸³² Vooruit, 14 december 1888, p. 4

⁸³³ Vooruit, 19 en 20 februari 1887, p. 4

⁸³⁴ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 133-134.

⁸³⁵ Bijv.: "Degene die haar zoon, enz., 0,10" in Vooruit, 2 november 1888, p. 3.

en onbegrepen zetten. Eveneens moeten we rekening houden met het achterhouden van zetten, maar hiervan werd maar één aanwijzing gevonden.⁸³⁶

14.5. Reactie uit het lezerspubliek

Het lezerspubliek liet dit uiteraard niet ongemoeid. Via zetten werd regelmatig tegen redactionele ingrepen geprotesteerd. Soms letterlijk,⁸³⁷ soms met dreigement tot beëindiging van giften.⁸³⁸ De schenkers begrepen niet altijd waarom hun zet gecensureerd werd.⁸³⁹ De redactie trachtte dit in de rubriek duidelijk te maken:

*"De zetten uit de Kerkstraat moeten opgenomen worden als zij niet persoonlijk of niet te groot zijn, 0,10 (Wanneer zij aldus zijn wordt dit gedaan, Red.) Men mag de zetten niet veranderen, alhoewel men iemand bedoelt, als men hem niet noemt, J. L., 0,10 (Men kan iemand zo juist aanduiden met het ambt dat hij uitoefent als met zijn naam, dit is dus persoonlijk, Red.); Een metaalbewerkerbaas mag niet teveel onder zijn klep kijken, dit is verraad op het werk, 0,10."*⁸⁴⁰

Naast tegenstanders had men natuurlijk ook voorstanders. Via de zetten spoorde men aan tot 'schoonere' zetten en bejubelde men de redactie.⁸⁴¹ Hoewel dat laatste ook ironisch opgevat kan worden.⁸⁴² Enkelingen vonden de redactie niet streng genoeg en vroegen zich openlijk af waarom een zet geplaatst werd.⁸⁴³

15. Samenstelling van de rubriek

Bij het laatste punt zijn we terug in de rubriek zelf beland. De gepubliceerde rubriek is samengesteld uit de verschillende manieren waarop men kon schenken en een zet plaatsen. Dit betekent dat wekelijks omhalingen en intekenlijsten werden ingediend. De rubriek bestaat hierdoor uit verschillende teksttypes.

⁸³⁶ "Ik zal blijven geven voor den strijdpennig op voorwaarde dat men mijne zetten niet meer verandere of achterhoude, 0,10" in Vooruit, 22 en 23 mei 1886, p. 4.

⁸³⁷ "Ik protesteer tegen de verkorting of uitschrabbing der zetten, 0,10" in Vooruit, 20 juni 1890, p. 4.

⁸³⁸ "Ik zal blijven geven voor den strijdpennig op voorwaarde dat men mijne zetten niet meer verandere of achterhoude, 0,10" in Vooruit, 22 en 23 mei 1886, p. 4.

⁸³⁹ "De schoenmakers zouden willen als zij iets schrijven in den strijdp., dat voor niemand kwetsend is, dat men er niets van weglaat, 0,10" in Vooruit, 16 november 1888, p. 4.

⁸⁴⁰ Vooruit, 21 januari 1888, p. 4.

⁸⁴¹ Zie o.a. "Dat men alle dwaasheden uit den strijdpennig houde en hij zal veel schooner zijn, 0,20" in Vooruit, 22 en 23 mei 1886, p. 4; "De redactie heeft groot gelijk, de strijdp. is tot een grooter doel bestemd, laten wij het schelden over aan de burgersbladen, 0,10" in Vooruit, 21 december 1888, p. 4.

⁸⁴² Zie bijv. "Omdat mijne zetten door de redactie verbeterd worden, 0,05" in Vooruit, 21 december 1888, p. 4;

⁸⁴³ "Het miszorgt mij dat in de strijdpennig den zet over den zotten vleeschhouwer geplaatst is geweest (wij plaatsen niets persoonlijks, Red.)" in Vooruit, 18 maart 1892, p. 4.

Een eerste teksttype is de alleenstaande zet. De inhoud kan over eender wat gaan. Het kan een zet zijn met een bedenking of louter een boekhoudkundige vermelding van de opbrengst van een omhaling. Een tweede type is de samengestelde zet. Dit zijn verschillende zetten na elkaar die dezelfde auteur hebben (Dit wordt verder besproken in V.2. Analyse-eenheid: de zet(ten)). De inhoud kan eveneens sterk variëren maar vermeldingen van opbrengsten komen hier niet voor.

Deze twee vormen konden ook door elkaar gebruikt worden. Alleenstaande en samengestelde zetten van verschillende auteurs, konden in een zelfde context geschreven worden. Vaak gaat dit om een omhaling. Een voorbeeld:

*"Onder 't zingen der misérère, door P. Rousseau, 0,10 Bij M. Charles, Land van Waasstraat, 0,10 Daarna gaf men den koor der Nieuwbrug, 0,10 Voor onzen ouden Wilmot, 0,10 Wij hebben paters en begijnen overwonnen, 0,10 En al de geburen van den cité dansten mee, 0,10 De kalkoen was op met de salade, 0,10 Toekomstige week geeft men nog meer, 0,10 Wij zullen niet ophouden te geven, 0,10 Oneffen cent, 0,02 De palingboer gaf ook nog wat bij, 0,40 De roste voor onze vaders, 0,10 'k Ben zonder werk gesteld, gezongen door eene oude raap, 0,10 De Arme dichter, gezongen door Gust den Beer, 0,10 De bloedige Sneeuwvlokken, door Pol R., 0,10 Met tien personen aan den teerlingbak, 0,10 Dit is allemaal rondgehaald bij M. Charles, in 't Vliegende Paard, 0,10."*⁸⁴⁴

Ze bevatten naast zetten van schenkers ook die van de collecteur. Dit is o.a. af te leiden uit de afwisseling van persoonlijke voornaamwoorden met *live* beschrijvingen.

Doordat de Strijdpennig een sociale praktijk was en door de mogelijkheid een zet via een intekenlijst te plaatsen, neemt de rubriek deels de vorm van een conversatie aan. Dit kan men onder meer zien aan zetten die een reactie vormen op een eerder gepubliceerde rubriek. Maar de rubriek is ook deels opgebouwd als een conversatie. Hiermee wordt bedoeld dat zetten reageren op zetten in dezelfde rubriek. Ter verduidelijking een voorbeeld.

(1) *"Van verkochte almanakken, kruidenierswinkel n. 2, 10,30. Idem, idem n. 4, 10,00."*

(2) *"Ik hoor graag socialistische liederen zingen, 0,10. Ik ook, en vooral wanneer er dan een rondeke gedaan wordt voor den strijdpennig, 0,10. In zulke gevallen spaar ik een pintje en geef*

⁸⁴⁴ Vooruit, 22 september 1899, p. 3.²

een kluitje voor 't Vooruitje, 0,10. Het mag er wel niet goed af, maar 'k geef toch mijne laatste cens, 0,07. Allons couragie, jongens, 't is voor de goede zaak, 0,10. En ge zit gulder maar altijd in onzen zak, 0,10. Bah, bah, gij zult er toch niet om laten morgen te eten, 0,10. Er moest hier alle zondagen gezongen worden, 0,10. Zekerlijk, dat wekt op en geeft stoffelijke middelen tot den strijd, 0,10."

(3) *"De onbekende van Akkergem, 0,83."*

De zetten van (1), (2) en (3) komen in de weergegeven volgorde in dezelfde rubriek voor. Ze zijn zo opgedeeld om aan te tonen dat ze een verschillende ontstaanscontext hebben. De zetten uit (2) spelen duidelijk op elkaar in. Ze horen ook duidelijk niet bij de zetten die hen voorafgaan (1) en volgen (3). Toch zijn ze niet allemaal van dezelfde auteur. De zetten van (2) zijn alleenstaande en samengestelde zetten die bovendien op elkaar reageren. Dit is enkel mogelijk doordat men kon lezen wat de vorige schenkers geschreven hadden of lieten opschrijven. Voor een goed begrip, zetten op van een intekenlijst of omhaling hoefden niet per se op een conversatie uit te draaien.

Voor de samenstelling van de rubriek betekent dit dat verschillende lijsten na elkaar werden gezet. Omdat zetten geen hiërarchische orde (bv. eerst de zetten van *S.M. Vooruit*, vervolgens de herbergen, ...) schijnen te hebben, hanteerde men vermoedelijk een zgn. fifo-systeem (first in, first out). De rubriek volgde met andere woorden de volgorde van indiening van zetten en lijsten. Het resultaat is een afwisseling van alleenstaande zetten, samengestelde zetten en opbrengsten van collectebussen via omhalingen, intekenlijsten en per post.

16. Conclusie: Tussentijdse bronnenevaluatie

We dienen in het achterhoofd te houden dat hiervan niets strikt gereguleerd was. Eind 19de eeuw steunde de socialistische beweging op mensen die zich na hun (lange) werkuren of op hun vrije dag inzetten. Bijgevolg werden (ongeschreven) regels met de voeten getreden. Het is dus mogelijk dat nog alternatieve werkwijzen bestonden. Maar het in dit hoofdstuk geschetste beeld, is af te leiden uit het gevarieerde bronnenmateriaal.

De Strijdpennig is een fenomeen met wijde vertakkingen in Vlaanderen, België en zelfs het buitenland. Als bron is de rubriek niet alleen synchronisch verspreid maar eveneens diachronisch, zodat het een unieke bronnenreeks omvat die in 1875 begon en tot minstens de Eerste Wereldoorlog doorliep. De Strijdpennig in *Vooruit* bevat meer dan honderduizend zetten. Indien alle 'boekhoudkundige' zetten weggelaten worden, blijven nog verschillende tienduizenden uitingen van 'gewone' mensen over. Uitstekend materiaal om de constructie van identiteit te analyseren. De rubriek bevat eveneens verschillende

duizenden humoristische zinnen, waardoor voldoende materiaal beschikbaar is om dit onderzoek uit te voeren

Niettemin moet steeds een kritische houding aangenomen worden. De Strijdpennig is geen onbemiddelde weerspiegeling van de werkelijkheid. Het was een sociale praktijk wat wil zeggen dat de meeste zinnen in vriendenkring bedacht werden. Omdat dit onderzoek de groepsidentiteit bestudeert, hoeft dit niet zozeer een probleem te vormen. Bovendien weerhield dit niet om 'dissidente' stemmen te uiten.

Net zoals elke andere bron, was de Strijdpennig onderhevig aan censuur. Indien men al die oproepen om geen 'persoonlijkheden' te schrijven of te schimpen bekijkt, kan de indruk ontstaan dat de Strijdpennig strikt gecontroleerd werd. Dit mag evenwel niet overschat worden. Ten eerste wijzen al die oproepen op een lage internalisering van de richtlijnen. Ten tweede moet men oog hebben voor de werkwijze van de redactie. De redacteuren hadden moeite genoeg met het 'gewone' werk zodat de zinnen hoogstwaarschijnlijk stiefmoederlijk behandeld werden. Deze stelling wordt gestaafd door analyse van de rubriek. Het aantal duidelijk gecensureerde zinnen (aangeduid met 'red.') in de genomen steekproef bedraagt 148 stuks op een totaal van 25865 zinnen.

V. Analysemethode

Een analyse zonder methode raakt gegarandeerd verstrengeld in ad hoc interpretaties. De methodologie van *from below*-studies beperkt zich tot algemene werkmethodes (zie I.4. Methodologie). *Thick description*, *Reading against the grain*, *Annäherung* en *otherness* zitten allemaal in de gereedschapskist van de *from below*-historicus, maar zijn niet voldoende. Er moet een methode ontwikkeld worden om de analyse tot een goed einde te brengen. Dit hoofdstuk tracht een analysesjabloon op te stellen dat een consequente en systematische analyse moet toelaten.

1. Database

1.1. Herkomst

Onze bronnenreeks de rubriek *Strijdpennning* uit het dagblad *Vooruit* werd niet rechtstreeks vanuit de krant geanalyseerd. Het merendeel van de zetten werd reeds in een MS Access-database ingevoerd in het kader van het opleidingsonderdeel *Historische praktijk II: Oefening – partim "nieuwste tijden"*, door Van Ginderachter gedoceerd tijdens het academiejaar 2005-2006. Om een goed beeld te hebben van het bronnenmateriaal, schetsen we de opdracht van de oefening.

De opdracht van de oefening bestond er in arbeidersmentaliteit te bestuderen via de rubriek *Strijdpennning* in *Vooruit*. Dertig studenten kregen een half jaar van de rubriek toegewezen.⁸⁴⁵ Hierdoor beslaat het onderzoek de periode februari 1886 tot en met december 1900. De verwerking gebeurde in drie fasen. De eerste fase was het verzamelen van het bronnenmateriaal. Met een digitale camera werden alle *strijdpennning*rubrieken van het toegewezen halve jaar door de studenten gefotografeerd, op een cd-rom gebrand en ingediend. De tweede fase bestond uit het nemen van een steekproef. Minstens 6 volledige *strijdpennning*rubrieken en een minimum aan 600 zetten moesten in een databank ingevoerd worden. De database bestond uit een aantal velden waarin van de zet de letterlijke tekst, het bedrag, de auteur, de publicatiedatum, de plaats, de taal, de link naar de foto, en een bronverwijzing aangegeven werd. In de derde fase werden de zetten in database geanalyseerd op identiteiten. De studenten hadden dan de keuze om een specifieke identiteit verder uit te werken. De bevindingen werden in een rapport neergeschreven. De dertig studenten dienden elk een database met zetten in.

⁸⁴⁵ In volgorde van toegewezen semester 1886 – 1900: Michèle Verstraete, Bregt Vermeulen, Vaast Vanoverschelde, Myriam Vandenheuvel, Jeroen Vandenbussche, Sara Vandekerckhove, Sigi Van Geyte, Gerd Van de Kauter, Wout Van Caimere, Ralph Urmel, Bert Segier, Peter Schildermans, Stijn Rooms, Wouter Pollet, Wim Nuyens, Frédéric Lehembre, Hans Haustraete, Bart De Sutter, Hanneleen De Seranno, Bas De Roo, Tim De Craene, Ewoud De Clercq, Jolien De Baets, Cedric D'Haese, Ann-Sophie Claeys, An-Marie Buyse, Matthias Boeykens, Gijs Anseeuw, Hannes Algoed, Eline Adam.

1.2. Controle en samensmelting bronnenmateriaal

Vanaf dit punt komen wij met ons onderzoek in actie. De bedoeling was om de dertig fotocd-roms en databases samen te smelten tot één grote database. Dit ging niet zonder moeite. Ten eerste was er een probleem met de fotocd-roms en databases zelf. Niet iedereen was nauwkeurig geweest waardoor fotocd-rom en/of database opnieuw verwerkt en ingediend moesten worden. Tevens werd niet altijd duidelijk aangeduid welke ingediende cd-rom de laatste versie was. De collectie fotocd-roms en databases die we in handen kregen moesten dus eerst hierop gefilterd worden.

Nadat van alle fotocd-roms en databases de laatste versies werden weerhouden, werd het materiaal inhoudelijk gecontroleerd. Het was belangrijk om de kwaliteit te beoordelen om in een later stadium niet met onoverkomelijke problemen geconfronteerd te worden. Niet alle foto's werden doorgenomen, enkel die data die met de steekproef overeenkwamen. Sommige studenten hadden een vaste hand, anderen iets minder. Hier en daar moest een rubriek opnieuw gefotografeerd worden, maar het overgrote deel was voldoende van kwaliteit.

De controle van de database was nog belangrijker. Bij een onderzoek als dit, waarin veel van interpretatie afhangt, moet men kunnen vertrouwen op een correcte overname van de primaire bron. De procedure verliep als volgt. In een eerste fase werd het aantal zetten per publicatiedatum in de database vergeleken met het aantal zetten op de foto van de rubriek. Bij een verschil werd gezocht naar de fout. Een ontbrekende zet werd op de juiste plaats ingevoegd, d.w.z. de plaats waar het ook zo in de rubriek staat. Een overbodige zet werd geschrapt. In een tweede fase werden de zetten inhoudelijk doorgenomen. Bij vermoeden van een fout werd de foto er bij gehaald.

Controle bleek noodzakelijk. Hoewel een mens nooit foutloos kan zijn, lijken sommige meer moeite te hebben dan anderen. Alle mogelijke fouten gekend uit de herstellingskritiek kwamen aan bod. Gelukkig bleef het vaak beperkt tot onbewuste fouten zoals een dittografie, haplografie of homoioteleuton. Sommige zetten werden verkeerd overgenomen doordat de foto te onduidelijk was. Een neiging tot een hedendaagse schrijfwijze kon niet altijd onderdrukt worden. Erger was het gesteld met bewuste fouten ter kwader trouw. Zo werden een aantal rubrieken niet volledig overgenomen maar gelukkig bleef dit beperkt. Een verkeerde steekproefname kwam frequenter voor. Wanneer men niet aan het opgelegde minimum van 600 zetten kwam, moest per maand een tweede dag gekozen worden. Veelal werd niet systematisch per maand dezelfde dag gekozen. Een aantal databases bleken ook geen volledige tweede steekproef te hebben.

Niet alleen met de overname van de oorspronkelijke tekst, maar ook in andere datavelden was men niet altijd even nauwkeurig. Bovendien zorgde de individuele interpretatie van de opdracht voor een lastig probleem. Niet iedereen hanteerde dezelfde

notaties zodat een kwantitatieve telling onmogelijk werd gemaakt. Filteren op 'publicatiedatum' en 'plaats' is nochtans essentieel om het overzicht in tijd en ruimte te behouden. Beide velden werden verbeterd.

Concreet hadden we bij aanvang van de controle met de verschillende databases tezamen 22907 zinnen. De opgemerkte fouten werden verbeterd. Van de rubrieken die niet volledig overgenomen waren, werden de resterende zinnen ingevoerd. Aanvankelijk was het de bedoeling onvolledige steekproeven aan te vullen. Hiervan zag ik af gezien dit veel te tijdrovend zou zijn. Enkel zinnen die op humor konden wijzen, werden ingevoerd. Maar op zo'n manier dat ze in overeenstemming zijn met hun plaats in de rubriek. Dit geeft de mogelijkheid om de andere zinnen later alsnog gemakkelijk te kunnen invoeren en de verhouding humoristische/niet-humoristische zinnen bleef bewaard. Als eindresultaat hebben we één grote database met 27537 records waarvan 25865 met zinnen ingevuld. De opengelaten 1672 records betreffen de zinnen uit onvolledige steekproeven die niet als humoristisch werden begrepen. De controle van het aangereikte bronnenmateriaal en de samensmelting van de databases heeft veel tijd in beslag genomen maar bleek noodzakelijk. Niet alleen is de 'correctheid' van de zinnen in de database toegenomen maar bovenal, en wellicht het belangrijkste, is de betrouwbaarheid van de database groot genoeg om een onderzoek op te baseren.

2. Analyse-eenheid: de zin(ten)

Voor de studie van identiteiten is het noodzakelijk om te controleren of zinnen bij elkaar horen of niet. Hiervoor maken we gebruik van Blommaert en Verschueren (1992). Zij onderscheiden drie elementen van de betekeniswereld die systematisch geanalyseerd kunnen worden: 1) globale betekenisgehelen, 2) verwoordingsstrategieën en 3) impliciete informatie.⁸⁴⁶

Dit stukje behandelt de zgn. globale betekenisgehelen (de andere twee komen verder aan bod, zie V.6. Identiteitsanalyse). Dit slaat op de manier waarop informatie op een coherente wijze in een tekst wordt gegoten. Een samenhangende tekst is een geheel dat meer is dan de som van de afzonderlijke zinnen. Coherentie geeft betekenis aan de afzonderlijke delen en het geheel. Het zoeken naar samenhangende of samengestelde zinnen verhoogt niet alleen de begripelijkheid, maar laat toe om opeenvolgende zinnen als een uiting van één auteur te zien.

⁸⁴⁶ Jan Blommaert en Jef Verschueren, *Het Belgische migrantendebat*. Antwerpen : International Pragmatics Association, 1992, pp. 25-26.

2.1. De alleenstaande en samengestelde zet

De vermelding van het geschonken bedrag, markeert het einde van een zet (zie IV.1.2. Uiterlijke kenmerken). Exacte cijfers kunnen niet gegeven worden, maar de database bestaat in grote meerderheid uit alleenstaande zetten.⁸⁴⁷ Dit zijn zetten die niet gekoppeld zijn aan een vorige zet. Ze staan er inhoudelijk los van.

Niettemin valt het ook voor dat de schenker zijn tekstje over meerdere zetten verspreidde. Een belangrijk element in onze analyse is dus het onderscheiden van samengestelde of gekoppelde zetten. We hebben geconcludeerd dat de rubriek gepubliceerd wordt via het na elkaar plaatsen van de zetten uit lijsten (zie IV.16. Conclusie: Tussentijdse bronnenevaluatie). De analyse van dergelijke tekst is geen sinecure maar voor de interpretatie is het noodzakelijk om samengestelde zetten te onderscheiden doordat dit de betekenis van de tekst kan bepalen. We beschouwen een samengestelde zet als bestaande uit meerdere zetten die door dezelfde auteur werden geplaatst.

Een allereerste onderscheidende factor is natuurlijk de plaats van indiening van de zet. De eerste zet onder Ledeberg kan niet gekoppeld zijn aan de zet ervoor uit Gentbrugge. Een tweede factor is de auteur. Indien een reeks opvolgende zetten telkens eenzelfde auteur meegekregen hebben, mogen we besluiten dat deze samen horen:

*"Bestuur der Grasfabriek, ziet gij nu hoe ver gij komt met uwe nieuwe dwingelandij, 1,00 Gij zult het u later berouwen, 0,22 Mijn sociale groet aan mijne familie en vrienden te Brugge, L.V.O., 0,10 Brugsche vrienden, ik verwacht u Zondag op ons feest, L.V.O., 0,10 Ik ben tevreden over de meeting te Brugge en hoop dat zij vruchten zal dragen, L.V.O., 0,10 Een jonge socialist, 0,07."*⁸⁴⁸

De zetten van L.V.O horen duidelijk bij elkaar. De tekst vertoont een coherentie die het niet deelt met de zetten ervoor en erna. Jammer genoeg wordt de auteur vaak niet vermeld waardoor we eigenlijk voor alle andere zetten moeten vertrouwen op onze interpretatie.

Taalkundige verbindingen tussen zetten helpen bij het beoordelen van de coherentie. Een verbindingswoord kan de koppeling aangeven tussen twee zetten. De zinnen van zulke samengestelde zetten lopen van de ene zet tot in de volgende zet door. Hieronder een voorbeeld met de woorden 'waar', 'daar'.

⁸⁴⁷ De reden waarom exacte cijfers niet gegeven kunnen worden is dat bij de analyse het begin van een samengestelde zet niet werd aangeduid. Aanvankelijk was het de bedoeling om samengestelde zetten daadwerkelijk samen te zetten via het programma Visual Basic for Applications dat in MS Access vervat zit. De combinatie van tijdsgebrek en onkunde hebben dit verhinderd.

⁸⁴⁸ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

*"Omdat er nog eene meeting in het gemeentehuis zou plaats hebben, 0,20 Waar de voordelen van't algem. Stembr. zouden uiteengezet worden, 0,20."*⁸⁴⁹

*"Omdat eenige partijgenooten het initiatief zouden nemen tot het oprichten eener zangvereeniging, 0,10 Daar zou veel propaganda mede te maken zijn, 0,10."*⁸⁵⁰

Voorbeelden van andere verbindingswoorden zijn o.a. 'en', 'want', 'als', en ga zo maar verder. Voornaamwoorden zoals de persoonlijke (ik, jij, hij, wij, jullie, zij, ...) en betrekkelijke voornaamwoorden (deze, dat, die, dit, ...) kunnen ook aanwijzingen van samengesteldheid zijn. Hieronder hebben we voorbeelden met 'hij' en 'deze'.

*"Hij is door de schuld van kaalkruinen en dompers weggezonden, 0,10 Niet omdat hij zijn werk niet doet of een dronkaard is, 0,05 Maar die navolgers van Christus beweren dat hij socialist is, 0,10."*⁸⁵¹

*"Een man van 70 jaar, 0,10 Hij had zijne lijst vergeten, 0,10."*⁸⁵²

*"Er zijn er velen die roepen: bravo! als de duitsche socialisten winnen, maar het daar bij laten, 0,15 Omdat de moed en de offerwilligheid onzer duitsche broeders, deze praat-socialisten tot voorbeeld zouden strekken, 0,11."*⁸⁵³

Coherentie kan ook voorkomen doordat een thema over verschillende zinnen wordt uitgespreid:

*"Er zijn reeds twee fabrieken die met mechanieken werken, 0,10 In de Peperstraat waar 50 gasten werken, hoeveel zal men er wandelen zenden? 0,05 Als gij sterk vereenigd zijt zullen de bazen gedwongen zijn aan de werkeloozen arbeid te verschaffen, 0,05"*⁸⁵⁴

De koppeling tussen zinnen kan bevestigd worden door het bedrag dat aan de zinnen wordt toegeschreven. Het geschonken bedrag werd dan verdeeld over de verschillende zinnen. Een voorbeeld:

⁸⁴⁹ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

⁸⁵⁰ Vooruit, 18 augustus 1888, p. 4.

⁸⁵¹ Vooruit, 18 augustus 1888, p. 4.

⁸⁵² Vooruit, 1 september 1888, p. 3.

⁸⁵³ Vooruit, 15 september 1888, p. 3.

⁸⁵⁴ Vooruit, 1 september 1888, p. 3.

*"Een tabakswerker die nog jongeman is, 0,10 Dat hij niet lang meer wachtte van den club deel uit te maken, 0,10 In zijne buurt zal men het lokaal wijzen, 0,10"*⁸⁵⁵

Deze laatste methode mag men wel niet absoluut gebruiken. Hoewel samengestelde zetten vaak hetzelfde bedrag meekregen, is dit niet altijd het geval:

*"De aristokraten, en bijzonderlijk de katholieken, zijn uiterst bevreesd voor de opkomende macht der werklieden door de samenwerking, 0,10 Daarom nemen zij er ook hunnen toevlucht toe maar met een heel ander doel dan de werklieden, 0,10 De werklieden doen het om zich een vrij en beter leven te verschaffen de papen doen het om de werklieden onder hunnen dwang te houden, 0,10 En voor dit schandalig werk vindt men nog werklieden die laf genoeg zijn om deze schaamteloze uitbuiters mede te helpen hunne lijdensgenooten onder het slavenjuk en in de ellende te houden, 0,15 Ik heb de dompers genoemd, want die laffe en smerige kliek is alleen tot zulk schandalig werk in staat, 0,05"*⁸⁵⁶

Door deze middelen te combineren kunnen samengestelde zetten onderscheiden worden.

2.2. Samenhangende zetten met verschillende auteurs

Eerder hadden we al besloten dat het plaatsen van zetten een sociale aangelegenheid was (zie IV.12. De Strijdpennning als sociale praktijk). Vaak werd dit publiekelijk gedaan zodat anderen weet hadden van de inhoud. Dit kon via papiertjes waarbij men wist wie wat schreef. Anderzijds werden zetten ingeschreven op een lijst. Dit wil zeggen dat je kon lezen wat anderen geschreven dan wel laten schrijven hadden. Dit betekent dat zetten op andere zetten konden inspelen zonder dat ze daarom van dezelfde auteur hoeven te zijn. Een voorbeeld zal het duidelijker maken:

"Omdat het blad de mededeelingen, 0,10 Van de jonge Wacht van Jette-Koekelberg goed opneemt, 0,10 Houra, jonge vrienden, wed. K.; 0,10 Met moed gestreden tegen het kapitalisme, M., 0,10. En het militarisme, Maria, 0,10. Zonder rust of pozen ten strijde, G., 0,07 Voor den triomf van 't socialisme, St., 0,10. Want het is aan de jeugd dat de toekomst behoort, G. , 0,10. En zij moet de keten van slavernij verbreken, M., 0,03. En met ontplooiden vaan de vrijheid naderen, B., 0,05. Ook roepen wij de Jonge Wacht van Scheut, Van L. , 0,05. Met moed te strijden en danken hen, C. , 0,10. Voor

⁸⁵⁵ Vooruit, 24 februari 1886, p. 4.

⁸⁵⁶ Vooruit, 6 augustus 1887, p. 4.

hunne medehulp aan onze propagandatocht, V., 0,10. Opbrengst van onze eerste kaart, Van E., 0,10."⁸⁵⁷

De eerste twee zetten horen duidelijk bij elkaar en werden aangeduid als samengesteld. Ondanks het feit dat de volgende zetten andere auteurs hebben, kan men door de verbindingswoorden niet anders interpreteren dan dat ze in dezelfde context gemaakt werden. Men kende de inhoud van elkaars zetten. Maar omdat het verschillende auteurs betreft, werden ze niet als samengesteld aangeduid. De methode is echter niet 100% waterdicht. Stel dat het aangehaalde voorbeeld geen auteurs zou vermelden, zullen een aantal alleenstaande zettten wellicht als samengesteld geïnterpreteerd worden. De veronderstelling is echter dat dit een minderheid van de zetten bedraagt. Ook zettters hadden de behoefte zich van anderen te onderscheiden.

Onze analyse moet dus bewust zijn van de verschillende wijzen waarop zetten coherent kunnen zijn. De primaire analyse-eenheid is de zet die alleenstaand of samengesteld kan zijn. Dit betekent niet dat zetten van verschillende auteurs die een samenhang vertonen genegeerd werden. Zij verhogen eveneens de begrijpelijkheid van de tekst maar omdat we identiteiten analyseren moeten we auteurs uit elkaar houden.

3. De auteur

De reden waarom het zo belangrijk is auteurs te onderscheiden, is de veronderstelling dat de constructie van de groepsidentiteit gebeurt door de individuele leden. Elk lid heeft een bepaalde perceptie van het Zelf en de Ander. Deze percepties vormen samen de groepsidentiteit (zie II.2. Humor en identiteit). Door auteurs te onderscheiden, krijgen we een zicht op die groepsidentiteit. De heterogeniteit van identiteit komt zo beter tot haar recht.

Nu, de rubriek bevat zetten die duidelijk niet van één persoon komen maar toch samengesteld zijn. De samengestelde zet kan in dergelijke gevallen uit meer dan tien zetten bestaan. Met andere woorden een collectieve zet door een groep vrienden of een organisatie. Betekent dit een probleem voor de constructie van identiteit? Niet meteen. De groepsidentiteit bestaat uit de vele percepties van de individuele leden. Als een aantal individuen beslissen om in groep een zet te plaatsen, dan betekent het dat zij de identiteiten die achter de zet schuilen delen.

We moeten ook opletten met de toewijzing van de auteur. Er is een verschil tussen de intellectuele en materiële auteur. De eerste bedenkt de zet, de tweede schrijft het op. Dit werd veelvuldig toegepast. Een andere mogelijkheid is dat iemand geld schonk zonder een zet te plaatsen. De ontvanger maakte dit in de rubriek via een 'boekhoudkundige' zet. We

⁸⁵⁷ Vooruit, 22 september 1899, p. 3.

halen een duidelijk voorbeeld uit *De Toekomst*. Op 29 maart 1884 verscheen in de rubriek onder Roubaix de volgende zet:

"*Ontvangen van V.G. voor den Strijdpennig, C.D.W., 1,00.*"⁸⁵⁸

'C.D.W.' is Constant De Witte, de man die zich met de administratie van het blad bezighield.⁸⁵⁹ Dit weten we dankzij de rubriek *Brievenbus* twee weken eerder:

"*Roubaix. – Ontvangen van V.G. 1 frank in postzegels voor den strijdpennig (zie strijdpennig) C.D.W.*"⁸⁶⁰

Een apart geval is de zet waarvan de intellectuele en materiële auteur dezelfde zijn, maar waarbij de auteur een ander imiteert. In sommige gevallen ging dit over de schenker:

"*t is al gelijk, 0,10 Zet er maar iets op, 0,10*".⁸⁶¹

Bij de andere gevallen was het spot. Die komen in de analysebespreking aan bod.

4. Taal

De zetten zijn hoofdzakelijk in een mengeling van de Nederlandse taal en het Gentse dialect geschreven. Af en toe een is het dialect duidelijk te zien door gebruik te maken van accent circonflexes, zoals in 'berêwen', 'hêwen' of 'zoûn' (respectievelijk berouwen, houden, zouden).

In andere gevallen lijken woorden in de standaardspelling geschreven te zijn hoewel de betekenis ervan niet in standaardwoordenboeken te vinden is. Het gebruik van een Gents idioticon was dus onontbeerlijk. Hiervoor hanteerde ik voornamelijk het *Gents Woordenboek*. De woorden in het Nederlands kunnen in betekenis verschillen ten opzichte van vandaag. Daarvoor raadpleegde ik het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT).⁸⁶²

Het is nuttig om het fonetische aspect van de taal in het achterhoofd te houden. De zet mag dan geschreven zijn, de schrijftaal is hier vaak gelijk aan de spreektaal. Klemtonen in de zin vormen ook haar betekenis. Tot slot viel op dat woordenboeken verschillende woorden als Bargoens bestempelden. Dit toont de toegang tot het persoonlijke leven van de zettters aan, maar ook de sociale positie van woordenboeken. Overigens, de term

⁸⁵⁸ De Toekomst, 29 maart 1884, p. 4.

⁸⁵⁹ Voordeckers (1964) is hierbij verkeerd wanneer hij stelt dat Constant De Witte pas vanaf 25 april 1886 uitgever /drukker van *De Toekomst* was. Zie E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, pp. 449-451.

⁸⁶⁰ De Toekomst, *Brievenbus*, 14 maart 1884, p. 4.

⁸⁶¹ Vooruit, 16 juni 1888, p. 4.

⁸⁶² LIEVEVROUW-COOPMAN, Lodewijk. *Gents Woordenboek*. s.l. : Erasmus, 1950-1951, 2 dln. (Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks 6, nr. 68); Het WNT is online raadpleegbaar op <http://wnt.inl.nl>.

'strijdpenning' was in geen enkel woordenboek te vinden, in tegenstelling tot 'Sint-Pieterspenning'.

5. Humoranalyse

5.1. Humor competence van de intellectuele auteur

Tijdens de bespreking van humor werd een onderscheid gemaakt tussen de zender en ontvanger in de communicatie. Er werd geconcludeerd dat het van de betekenisgever zelf afhangt of iets als humor wordt beschouwd (zie II.2. Humor en identiteit). Ook zonder humoristisch oogmerk kan de spreker humoristisch begrepen worden.

Omdat deze studie geen onderzoek naar publieksreceptie is, analyseren we de humoristische uitingen van de spreker of beter gezegd de intellectuele auteur. Er wordt vertrokken van de assumptie dat de intellectuele auteur weet hoe humor gecommuniceerd moet worden. Deze veronderstelling is gebruikelijk in linguïstisch humoronderzoek, waar de term *humor competence* gehanteerd wordt.⁸⁶³ De receptie van humor is hier dus niet van belang. Wanneer een zet als humoristisch begrepen wordt, veronderstellen we dat de intellectuele auteur het zo bedoeld had.

5.2. Doelwit

Indien we identiteit via humor willen analyseren moeten we dit consequent uitvoeren. Dit betekent dat we ons moeten focussen op de actoren die onderwerp van humor zijn. Groepsidentiteiten worden geconstrueerd volgens een Wij vs. Zij structuur wat maakt dat het doelwit het slachtoffer is van humor. Vaak onder de vorm van spot. Dit laat toe om niet alleen groepsafbakening te analyseren, maar tevens de geminachte praktijken die met het doelwit geassocieerd worden. Deze methode hanteerden Archakis en Tsakona (2005) al in hun onderzoek via humor over de identiteit van een groepje vrienden. Daaruit bleek dat het doelwit van humor verantwoordelijk geacht werd voor afwijkende, ongerijmde handelingen.⁸⁶⁴ Zoals we al eerder gezien hebben kan het doelwit in- of out-group zijn.

Sommige humoristische zinnen worden hierdoor niet behandeld, zie voorbeeld:

*"'t is al gelijk, 0,10 Zet er maar iets op, 0,10".*⁸⁶⁵

⁸⁶³ Zie o.a. Victor Raskin, *Semantics mechanisms of humor*. Dordrecht : D. Reidel, 1985, p. 3, 51 en 58; Salvatore Attardo, *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn : Mouton de Gruyter, 1994, pp. 196-197; Salvatore Attardo, *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 2001, pp. 30-32; Salvatore Attardo, "Introduction: the pragmatics of humor", In: *Journal of Pragmatics*, 35 (2003), pp. 1287-1290.

⁸⁶⁴ A. Archakis en V. Tsakona, "Analyzing conversational data in GTVH terms: A new approach to the issue of identity construction via humor", In: *Humor*, 18 (2005) 1, p. 48.

⁸⁶⁵ Vooruit, 16 juni 1888, p. 4.

Hoewel humoristisch in de zin dat de intellectuele auteur van deze zinnen letterlijk opschreef wat door de schenker gezegd werd, is dit voor ons onderzoek minder interessant. Het zegt iets over de productiecontext en de humor van de auteur, maar weinig over identiteit.

Dit betekent ook dat de analyse zich moet beperken tot die humoristische uitingen. De zet die geen onderdeel vormt van de humor, zal niet geanalyseerd worden ook al maakt het deel uit van een samengestelde zet.

5.3. Manifeste en latente humor

De constructie van identiteit via humor verloopt dus aan de hand van het doelwit van humor. Maar hoe bepalen we of een zet humoristisch is? Dit is meteen een moeilijkheid die in vele humoronderzoeken niet speelt (zie II.1.1. Een schets van de geschiedkundige bijdrage).

De Strijdpennig is geen expliciet humoristische bron. Dit wil zeggen dat hoewel je er humoristische uitingen vindt, de hoofdbedoeling van de rubriek niet het maken van grappen en grollen was. Dit versterkt de representativiteit. Het gaat om humoristische uitingen waarvan we zeker zijn dat mensen ze in het dagdagelijkse leven gebruikten. Hoe vinden we die humoristische uitingen? Een eerste manier is in de zinnen op zoek te gaan naar manifeste humor. Dit zijn voornamelijk verwijzingen naar humor aan de hand van woorden zoals 'lachen' of 'spot' en al hun variaties. De opmerkingen over de lach die we eerder gemaakt hebben, houden we in ons achterhoofd.

Dagdagelijkse humoruitingen mogen dan wel de representativiteit bevorderen, het ontdekken van latente humor daarentegen is problematisch. Sommige historici achten dit een onmogelijke taak. Le Goff (1997) ziet bronnen die niet expliciet bedoeld zijn als humor maar daar wel vermelding van kunnen maken, bv. kronieken, reisverslagen, ... als zoeken naar een speld in een hooiberg.⁸⁶⁶ Bovendien, om de lach en het komische in hun volledigheid te onderzoeken zouden we naast taal ook de lichaamstaal en stem moeten onderzoeken.

De lichaamsexpressie is inderdaad een belangrijk element in de interpretatie maar zoals voor vele geschiedkundige onderzoeken betekent het ontbreken van een element niet dat het onderzoek zinloos wordt. We moeten het stellen met wat wordt overgeleverd en lichaamsexpressies zijn daar vaak niet bij. Het gefragmenteerd beeld moet opgevangen worden met een beredeneerde interpretatie.

⁸⁶⁶ J. Le Goff, "Laughter in the Middle Ages," In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, p. 42.

In linguïstische humorstudies leek een sluitende methode gevonden te zijn. In 1985 publiceerde Raskin zijn *Semantic Mechanisms of Humor*. De linguïst zocht naar een methode om post hoc verklaringen van humor te vervangen. Hij ontwikkelde een semantische theorie die een set van voorwaarden kon formuleren die noodzakelijk en voldoende zijn om een tekst grappig te maken.⁸⁶⁷ Het moest als dusdanig kunnen voorspellen of een tekst grappig was. Volgens zijn *Semantic Script Theory of Humor* (SSTH) kan een tekst als een grap bestempeld worden indien de tekst twee scripts bevat die elkaar minstens deels overlappen en elkaars tegengestelde zijn.⁸⁶⁸ Een script is de semantische informatie die in een woord of woorden vervat zitten⁸⁶⁹ Ter illustratie nemen we het voorbeeld DOCTOR/LOVER van Raskin: “*Is the doctor at home?*” *the patient asked in his bronchial whisper. “No,” the doctor’s young and pretty wife whispered in reply. “Come right in.”*⁸⁷⁰ De semantische informatie bestaat voor 'DOCTOR' o.m. uit onderwerp (mens, volwassene, ...), activiteit (ziekten genezen, patiënten ontvangen, ...), plaats (kantoor, ziekenhuis, ...), et cetera. 'LOVER' omvat onder meer mens, volwassene en seks.⁸⁷¹ De twee scripts overlappen elkaar in het midden en staan tegenover elkaar in het laatste stuk. De tegenstelling of incongruentie is het essentiële element. Volgens de SSTH bevat een stuk tekst zonder een ongerijmdheid geen humor. De SSTH van Raskin is evenwel enkel op grappen gericht.

Een uitbreiding naar humoristische teksten kwam met de *General Theory of Verbal Humor* (GTVH). Aanvankelijk ontwikkeld door Attardo en Raskin (1991), lijkt vooral de eerste de theorie dieper uitgewerkt te hebben met *Linguistics Theories of Humor* (1994) en *Humorous Texts* (2001).⁸⁷² De vernieuwing komt neer op het volgende. Een grap heeft een humoristisch einde, de *punch line*, waarin de scriptoppositie de herinterpretatie van de tekst veroorzaakt.⁸⁷³ Humoristische teksten hebben een *jab line*.⁸⁷⁴ Dit werkt net hetzelfde als een punch line, maar kan – behalve op het einde – overal in de tekst voorkomen. De analyse gebeurt via *knowledge sources*. Attardo onderscheidt er zes: script opposition, logical mechanism (manier waarop oppositie wordt teweeggebracht, bv. juxtapositie, valse analogieën, ...), target (doelwit), narrative strategy (dialogue, verhaal, conversatie, objecten

⁸⁶⁷ Victor Raskin, *op. cit.*, p. 56.

⁸⁶⁸ *Ibid.*, p. 99.

⁸⁶⁹ *Ibid.*, p. 81.

⁸⁷⁰ *Ibid.*, p. 100.

⁸⁷¹ *Ibid.*, p. 85.

⁸⁷² ATTARDO, S. en RASKIN, V. "Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model." In: *Humor*, 4 (1991) 3-4, pp. 347-411; ATTARDO, S. *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 1994, xiv+426 p. (Humor Research, 1); ATTARDO, S. *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 2001, xiv+238 p. (Humor Research, 6).

⁸⁷³ S. Attardo, *Humorous Texts*, p. 223.

⁸⁷⁴ *Ibid.*, p. 29.

...), language (exacte verwoording van de humoristische tekst) en situation (o.a. deelnemers en activiteiten).⁸⁷⁵

Het optimisme kreeg evenwel een fikse klap toen Veale (2004) terechte kritiek uitte (zie II.1.2.7. Humor als sociale incongruentie). Humor kwam namelijk niet uit de tekst maar uit de keuze in de interpretatie voort. Omdat de SSTH en de GTVH voornamelijk op contemporain bronnenmateriaal werden toegepast, werkten deze theorieën. De onderzoeker deelde de context waarin humor werd geuit. Historici bestuderen contexten waarvan de betekenis lang niet meer dezelfde is als vandaag.

Dit lijkt ons terug naar af te brengen maar zegt eigenlijk iets over de essentie van ons onderzoek. Namelijk, humor wordt sociaal geconstrueerd. De sociale context vormt het humorgehalte. De schijnbare tekstuele incongruentie is in werkelijkheid een incongruentie in de sociale logica. Als ontvanger kan de onderzoeker aan het andere eind van de communicatieketen humor niet rechtstreeks uit de tekst halen. Wat wel overeenind blijft is dat wanneer iemand humor wil uiten, hij dit moet doen door een incongruentie met de sociale logica te laten zien.

Er zit niets anders op dan de sociale context van ons onderwerp onder de knie te krijgen en zelf te bepalen of een zet humoristisch bedoeld is. Of ten minste was, want wat vandaag lachwekkend is, was dat niet automatisch een eeuw geleden. Apte (1985) hanteerde deze werkwijze al. Situaties, handelingen, ... beschreven in etnografische verslagen werden als humoristisch bestempeld indien de lach als reactie van de participanten werd genoteerd, indien etnografen zelf het voorval als humoristisch aanduiden en indien Apte zelf het grappig vond.⁸⁷⁶

Het lijkt voor een historici quasi onmogelijk om de humoristische waarde van iets in te schatten. Recent nog, deed de Nederlandse Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek een oproep om een ironieteken te gebruiken om ironische teksten te verduidelijken.⁸⁷⁷ Als het voor de contemporaine mens al moeilijk is, wat dan voor historici?

Toch is constructie van identiteit via humor mogelijk. De betekenisgeving via taal kan ons expliciet en impliciet een beeld geven van de betekenisconstructie van de sociale context. Hoewel taal op losse schroeven lijkt te staan, is het historisch verankerd in de context. Zonder die verankering is communicatie onmogelijk en waant men zich in een kakofonie. Wanneer we dit naar humor doortrekken, mogen we veronderstellen dat humoruitingen via taal historisch verankerd zijn. Zonder meteen te willen overgaan naar de

⁸⁷⁵ Salvatore Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, pp. 22-223.

⁸⁷⁶ M.L. Apte, *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca – Londen : Cornell University Press, 1985, p. 27.

⁸⁷⁷ J. Ostyn, "Heeft ironie een leesteken nodig?", In: De Standaard, 16.03.2007, p. C3.

resultaten van de analyse geven we een aantal voorbeelden om dit wat duidelijker te maken. Tegenstanders van de socialistische beweging krijgen in de zinnen vaak benamingen die wijzen op humor. In plaats van Leopold II bij zijn titelatuur te noemen, werd het 'Pol' of 'Carton'.⁸⁷⁸ Katholieken kregen het label paap, domper of kwezel opgeplakt. We mogen er vanuit gaan dat onze zeters niet in een socialistisch vacuüm leefden en wisten welke betekenis zulke woorden binnen en buiten de eigen groep hadden. Niet enkel het woord waarmee men iets of iemand identificeert, maar ook handelingen van of met de Ander kunnen wijzen op humor:

*"De tegenspreker zag rood, 0,05"*⁸⁷⁹

*"Voor versch strooi voor Leo XIII, 0,10."*⁸⁸⁰

Omdat deze negatieve uitingen in de eigen groep worden verteld, mogen we tevens stellen dat het om humor gaat. Indien ze aan de Ander gecommuniceerd zouden worden, kan men 'paap' of 'domper' als scheldwoorden interpreteren. Dit toont nog eens aan hoe belangrijk de context is. Omdat humor via eender welke verwoordingsstrategie geuit kan worden is het onnuttig om het onderzoek op een specifiek type toe te spitsen. Stijlfiguren zoals ironie, sarcasme, hyperbolen en understatements worden pas als spot herkend wanneer de sociale context gedeeld wordt. Dit ontslaat ons wel niet van de plicht te verantwoorden waarom iets als humor werd begrepen.

We moeten er nogmaals op drukken dat de interpretatie sterk afhangt van de kennis over de context. Het is onmogelijk om de context volledig te begrijpen, laat staan in het kader van een éénjarige masterproef. Daarom zullen zich ongetwijfeld misinterpretaties voordoen, vermoedelijk met betrekking tot de alledaagse sfeer. Uitingen die handelen over grote gebeurtenissen of personen uit de hogere sociale lagen zullen beter begrepen worden doordat van de persoonlijkere uitingen veel minder achtergrond te vinden is. Een paradox die wel in meerdere *from below*-studies te vinden is. Niettemin denken we dat de Strijdpennig een stevige impuls kan geven aan de kennis van het alledaagse leven van de socialistische beweging en moet deze studie aangegrepen worden als een 'vliegende start' voor andere studies.

6. Identiteitsanalyse

De instrumenten om identiteiten van onze zeters te bepalen halen we uit diverse hoeken. Voornamelijk de discoursanalyse en de linguïstische pragmatiek hebben hiervoor een bruikbaar instrumentarium ontwikkeld. Dit onderzoek baseert zich op de

⁸⁷⁸ Bijv: "Pol, naar den Congo, 0,10" in Vooruit, 17 juli 1886, p. 4;"Dat ik barbier was van Carton, zijn baard was af voor goed, 0,20" in Vooruit, 21 december 1888, p. 4.

⁸⁷⁹ Vooruit, 15 februari 1886, p. 4.

⁸⁸⁰ Vooruit, 19 september 1890, p. 4.

uitgangspunten van de ideologische discoursanalyse ontwikkeld door van Dijk (1995) en de linguïstische pragmatiek gehanteerd door Blommaert en Verschueren (1992). De praktische toepassing is gebaseerd op de syllabus *Discoursanalyse voor historici* van het opleidingsonderdeel Kwalitatieve methodologie en hulpwetenschappen gedoceerd door Deneckere. Tevens werd gebruikt gemaakt van *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum* (2003) door Julie Carlier. Eerder hadden we het over globale betekenisgehelen als analysecomponent van de betekeniswereld (zie V.2. Analyse-eenheid: de zet(ten)). Nu komen verwoordingsstrategieën en impliciete informatie aan bod.

6.1. Verwoordingsstrategieën

Verwoordingsstrategieën bestaan uit grammaticale en lexicale keuzes.⁸⁸¹ In geval van lexicale keuzes maakt Carlier (2003) een onderscheid tussen de ervaringswaarde en expressieve waarde van woorden.⁸⁸² De ervaringswaarde heeft betrekking op relaties tussen woorden. Deze kunnen onderzocht worden aan de hand van synonymie (gelijke betekenis), antonymie (tegengestelde betekenis), hyponymie (hiërarchisch) en homonymie (andere betekenis maar zelfde vorm). De expressieve waarde speelt op het connotatief niveau. De impliciete betekenissen worden opgewekt via metaforen, spinwoorden, scheldwoorden, eufemismen en understatements.

In de analyse van identiteit draait het vooral om het etiketteren en toeschrijven van het Zelf en de Ander.⁸⁸³ Via een etiket krijgt het subject namelijk de (impliciete) betekenis van het etiket. Via toeschrijvingen associeert men het subject met een bepaalde handeling. De woordkeuze waarmee groepen Wij en Zij afbakenen is dus van cruciaal belang.

Grammaticale keuzes uiteten zich onder andere via actieve of passieve zinsconstructies. Ondergaan de slachtoffers van humor hun lot of nemen ze actief deel? Daarnaast kunnen collocaties, vaste combinaties van woorden, voorkomen.⁸⁸⁴

Omdat humor wijst op een sociale incongruentie zal de woordkeuze vooral afkeurend zijn. Dit komt overeen met het gegeven dat beschrijvingen van de Ander vaak antonymisch zijn. Van Dijk (1995) onderscheidt een aantal typische manieren waarop de Ander beschreven wordt.⁸⁸⁵ De belangrijkste zijn de volgende. Vooreerst is er een negatieve lexicalisering. Daarnaast wordt gebruikt gemaakt van hyperbolen om zaken

⁸⁸¹ Jan Blommaert en Jef Verschueren, *op. cit.*, p. 26.

⁸⁸² Julie Carlier, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum. Fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 2 dln., 2003, pp. 138-139.

⁸⁸³ Gita Deneckere, *Discoursanalyse voor historici: een introductie*, pp. 11-12.

⁸⁸⁴ *Ibid.*, p. 10.

⁸⁸⁵ Teun A. van Dijk, "Ideological discourse analysis", In: *New Courant*, 4 (1995), pp. 154-157.

groter of erger voor te stellen. *Compassion move* is een strategie waarbij empathie voor slachtoffers van de Ander wordt opgewekt. Negatieve vergelijkingen gebeuren door de Ander te associëren met iets wat algemeen als negatief wordt beschouwd. Tot slot wordt het onderscheid tussen Wij en Zij duidelijk gemaakt via het beklemtonen dat de Ander normen en waarden overtreedt.

6.2. Implicaturen en presupposities

Impliciete informatie kan ons veel meer vertellen over de identiteit van de groep. Blommaert en Verschueren (1992) stellen dan ook dat de expliciete communicatie bepaald wordt door de impliciete betekeniswereld dat in de tekst vervat zit.⁸⁸⁶ Implicaturen en presupposities zijn de onuitgesproken verbindingen tussen tekst en gedeelde identiteiten. Een presuppositie of veronderstelling is informatie dat niet gecommuniceerd wordt omdat het als vanzelfsprekend wordt beschouwd.⁸⁸⁷ Implicaturen zijn volstrekt impliciet en kunnen enkel 'tussen de regels' gelezen worden.⁸⁸⁸

7. Conclusie: analysesjabloon

Hoe ziet het analysesjabloon er concreet uit? Het eerste wat geanalyseerd wordt, is of een zet volgens de criteria deel uit maakt van een samengesteld geheel aan zetten.⁸⁸⁹ Het humorgehalte is het tweede element. Indien humor aanwezig is, wordt de interpretatie verantwoord. Vervolgens wordt het doelwit van humor aangeduid. Martineau (1972) benadrukte de perceptie in de verhouding tussen humor en groepen (zie II.3.4. Model van Martineau: Intra- en intergroeprelaties). Daarom is het belangrijk te bepalen of de geuite humor over in- of out-group gaat. Dit is afhankelijk van het doelwit. De naam die aan het doelwit gegeven wordt, het etiket, is een vierde element. De toegeschreven gedragingen en houdingen worden eveneens vastgelegd.

Ten zesde wordt via het doelwit de achterliggende identiteit vastgesteld. Een lijst van 26 identiteiten werd gepuurd uit eerder opgedane ervaring (zie V.1. Database) en uit de contextbespreking (zie III. De Gentse socialisten in hun context). Het gaat om volgende identiteiten:

- 1) anarchisme: identificatie van anarchistische personen, organisaties en symbolen.

⁸⁸⁶ Jan Blommaert en Jef Verschueren, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁸⁷ Gita Deneckere, *Discoursanalyse voor historici*, p. 9.

⁸⁸⁸ Julie Carlier, *op. cit.*, p. 141.

⁸⁸⁹ Bij *Historische praktijk: II Oefening – partim "nieuwste tijden"* werd ook al opgedragen om de samengesteldheid van zetten aan te duiden. Toen werd aangeduid of een zet onderdeel was van een samengestelde zet. Maar deze werkwijze had als gevolg dat wanneer twee samengestelde zetten na elkaar kwamen, het niet duidelijk was waar de grens lag. Door enkel die zetten aan te duiden die horen bij een vorige zet wordt dit voorkomen. De eerste zet van een samengestelde zet kan namelijk niet gekoppeld worden aan een vorige zet.

- 2) antisocialisme: identificatie van antisocialistische personen, organisaties en symbolen.
- 3) beroep: identificatie van beroep.
- 4) establishment: identificatie van officiële ambtenaren of instellingen zoals burgemeesters, justitie, regering, et cetera. Ze kunnen van verschillende politieke strekkingen zijn maar vertegenwoordigen hier eerder de overheid.
- 5) flamingantisme: identificatie van de Vlaamse beweging en flaminganten.
- 6) Frans: identificatie van de Franse taal.
- 7) geloof: identificatie van een bepaald geloof in een religie met rituelen en inwijdingen, vnl. katholiek.
- 8) gender: identificatie van mannelijkheid of vrouwelijkheid.
- 9) katholicisme: politieke katholieke strekking, personen, organisaties en symbolen.
- 10) klasse: identificatie van saamhorigheidsgevoel met betrekking tot een sociale laag, in geval van de socialistische arbeidersbeweging betreft dit het proletariaat.
- 11) klerikalisme: identificatie van kerkelijke instellingen, bisschop, deken, pastoor, priester, et cetera. Ook zij die geen gelofte hebben afgelegd plaats ik hieronder.
- 12) leeftijd: identificatie van leeftijdsverschil.
- 13) liberalisme: identificatie van politieke liberale strekking, personen, organisaties en symbolen.
- 14) middenstand: identificatie van neringdoenden.
- 15) militarisme: identificatie van het militaire.
- 16) natie: identificatie van Vlaanderen, Wallonië, België, et cetera.
- 17) Nederlands: identificatie van de Nederlandse taal.
- 18) organisatie: identificatie van een organisatie of vereniging waarbij de humor niet op de politieke strekking slaat.
- 19) ras: identificatie van 'rassen' via onder andere uiterlijke kenmerken.
- 20) regio: identificatie van een regio zoals West-Vlaanderen.
- 21) royalisme: identificatie van koninklijke personen en symbolen.
- 22) socialisme: identificatie van socialistische personen, organisaties en symbolen.
- 23) stad/gemeente: identificatie van een stad/gemeente.
- 24) straat: identificatie van een straat.
- 25) walligantisme: identificatie van Waalse beweging en walliganten.
- 26) wijk/buurt: identificatie van een bepaalde wijk of buurt.

Tevens moet vastgelegd worden of een identificatie *pro* of *anti* is. Hiervan wordt in de lijst geen onderscheid gemaakt opdat we anders met dubbel zoveel identiteiten moeten werken. Daarenboven geeft dit de mogelijkheid om identiteiten te nuanceren. Daarom is het ook identificatie *van* en niet *met* iets. In plaats daarvan wordt van elke identificatie

onderzocht of het een positieve of negatieve waardering is. Door deze elementen te combineren bekijken we identiteiten vanuit verschillende hoeken.

Een samengestelde zet kan verschillende doelwitten bevatten. Deze doelwitten kunnen dan weer verschillende etiketten, toeschrijvingen, identiteiten, ... in zich dragen. Om de analyse praktisch te houden opteerde ik om uit een (samengestelde) zet maximum vier doelwitten te analyseren. De selectie hing af van hun belang in de zet. Een doelwit kreeg om dezelfde reden ook maar één etiket en identiteit toegewezen. Maar elk doelwit bleek zoveel toeschrijvingen te bevatten dat ik opteerde hiervoor een tweede veld te reserveren. Bijgevolg wordt per (samengestelde) zet het volgende geanalyseerd: maximum vier doelwitten, waarvan elk één etiket en één identiteit (in-/out-group en positief/negatief worden hierdoor ook maar één keer per doelwit geanalyseerd), en maximum twee toeschrijvingen.

Deze praktische beperking verhindert echter niet dat we over een methode beschikken die identiteiten uit verschillende perspectieven kan analyseren.

VI. Identiteitsanalyse via humor van de Gentse Strijdpennig (1886-1900)

1. Voorafgaande opmerkingen

Humor is heel vaak, om niet te zeggen uitsluitend, metaforisch. Het 'vinden' van humor kan enkel aan de hand van een uitstekende kennis van de context. Met de Strijdpennig hebben we een bron die toegang verleent tot vaak heel persoonlijke ontboezemingen van de schenkers. De andere kant van de medaille is dat die ontboezemingen over eender wat kunnen gaan. Van het koninklijk hof tot Frans de buurman, van de werkplaats tot de geboorte van een kind. Gelukkig is de mens een sociaal wezen en de Strijdpennig een sociale praktijk. De uitingen moeten in de meeste gevallen begrijpelijk geweest zijn voor de contemporaine mens. Via studie van de context en vooral de taal hebben we toegang tot een betekenis van de zinnen.

Maar door het metaforisch taalgebruik is dit allerminst simpel. Het etiket dat op iemand of iets geplakt wordt, is niet altijd in een woordenboek terug te vinden. Het schertsen en schimpen gaat heel vaak gepaard met bijnamen en scheldwoorden die niet in hagio- of biografieën terug te vinden zijn. Het exciperen van dagbladen had dit deels kunnen opvangen maar het tijdsbestek waarin deze verhandeling geschreven moest worden was kort en bovendien al voor een groot deel door de databasecontrole en het verzamelen van bronnenmateriaal ingepalmd. Hierdoor was het niet mogelijk om literatuur en dagbladen uitgebreid door te nemen. Desalniettemin trachtte ik onduidelijkheden zoveel mogelijk weg te werken. Dit kon ondermeer dankzij de eerder geschetste context (zie III. De Gentse socialisten in hun context). Om woorden niet verkeerd te begrijpen raadpleegde ik constant verschillende woordenboeken. De voornaamste zijn het eerdere aangehaalde *Gents Woordenboek* en het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT).⁸⁹⁰

Ten tweede kan de analysebespreking de schijn wekken dat zinnen enkel de geanalyseerde identiteiten inhouden. Ook 19de-eeuwse arbeiders beschikten over een uitgebreid gamma aan identiteiten. De beperkte ruimte drong echter keuzes op zodat slechts de identiteit gekozen werd die de basis vormt van de humoristische zet. De spottende term 'kwezel' draagt minstens twee identiteiten in zich, nl. gelovig en vrouw.⁸⁹¹ De spot treft hier echter voornamelijk de geloofsidentiteit en minder het genderaspect. Daarom opteren we hier om kwezel als spot van geloofsidentiteit te hanteren. Dit geldt

⁸⁹⁰ LIEVEVROUW-COOPMAN, Lodewijk. *Gents Woordenboek*. s.l. : Erasmus, 1950-1951, 2 dln. (Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks 6, nr. 68); Het WNT is online raadpleegbaar op <http://wnt.inl.nl>.

⁸⁹¹ Zie het lemma kwezel in WNT: 2. Smadelijke, of in zwakker toepassing (zooals in Z.-Nederl.): afkeurende en daarbij soms eenigszins medelijdende benaming voor eene vrouw of een meisje in wier leven de godsdienst de eerste plaats inneemt.

evenzeer voor andere identiteiten. Zo was spot met een antisocialistische arbeider vooral gericht op zijn antisocialisme en niet op zijn beroep.

Hoewel titels van liederen op humor kunnen wijzen, heb ik ze om een aantal redenen terzijde gelaten. In de rubriek komen ten eerste heel veel liedjes ter sprake. Om hun betekenis te kennen moet je de liedjesteksten bestuderen en dit zou te veel tijd vergen. Bovendien toont een loutere vermelding van een titel niet of het humoristisch bedoeld was. Mensen zingen omdat ze er plezier in hebben, om met de groep mee te doen, en dus niet altijd vanwege de humor die er in zit. Dit zou met andere woorden de representativiteit naar beneden halen. Zetten met daarin enkel een titel zijn dus niet in de analyse opgenomen.

De technieken die zettters hanteerden om humor te uiten, gaan in de meeste gevallen om spot. Hierbij mogen we niet vergeten dat de zetten geschreven zijn en dus niet rechtstreeks aan de geviseerde persoon werden verteld. Bovendien bedacht men de zetten in groepsverband. Dit is belangrijk om een onderscheid te kunnen maken tussen humor en bijvoorbeeld schelden. De grens tussen de twee is echter dun.

Wat opvalt is het gebruik van vraagtekens of uitroepetekens om duidelijk te maken dat men ironie gebruikt, zoals hieronder:

*"Liberalen en papen zijn slimerikken, (?) [sic], 0,10."*⁸⁹²

Het ironieteken waarvan eerder sprake is, is dus geen nieuw verschijnsel (zie V.5.3. Manifeste en latente humor). Ook voor de contemporaine lezer was het niet altijd duidelijk. Andere humortechnieken die aan bod komen zijn de imitatie, het diminutief (het doelwit wordt aangesproken met zijn verkleinwoord), de omdraaiing (de eigenschap dat het doelwit zich toe-eigende wordt omgedraaid), vraag en antwoord, en fictieve verhalen. Voorbeelden hiervan komen verder in de analysebespreking aan bod.

Om de analyse goed te laten verlopen werden samengestelde zetten daadwerkelijk in een aparte 'humordatabase' bij elkaar gezet. Dit moet de frequentie van identiteiten in zijn juiste proporties plaatsen (indien dit niet gedaan werd zou bijvoorbeeld van één humoruiting gespreid over vijf zetten, vijf keer dezelfde identiteit aangeduid worden. Dit zou het beeld vertekenen). Tot slot, de volledige analyse van alle Gentse humoristische zetten is te vinden in volume twee van deze masterproef, de zgn. *Zettenbijlage*.

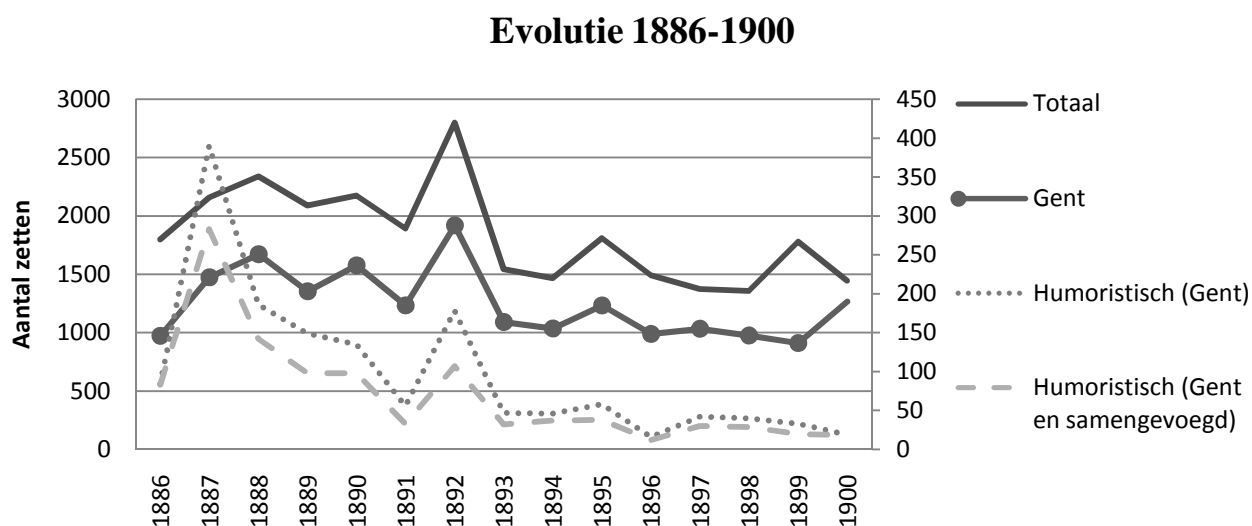
2. Algemene cijfers

Beginnen doen we met een algemene schets van humoristische uitingen tussen 1886 en 1900. In grafiek 1 zien we de evolutie van de zetten in de periode 1886-1900. Via

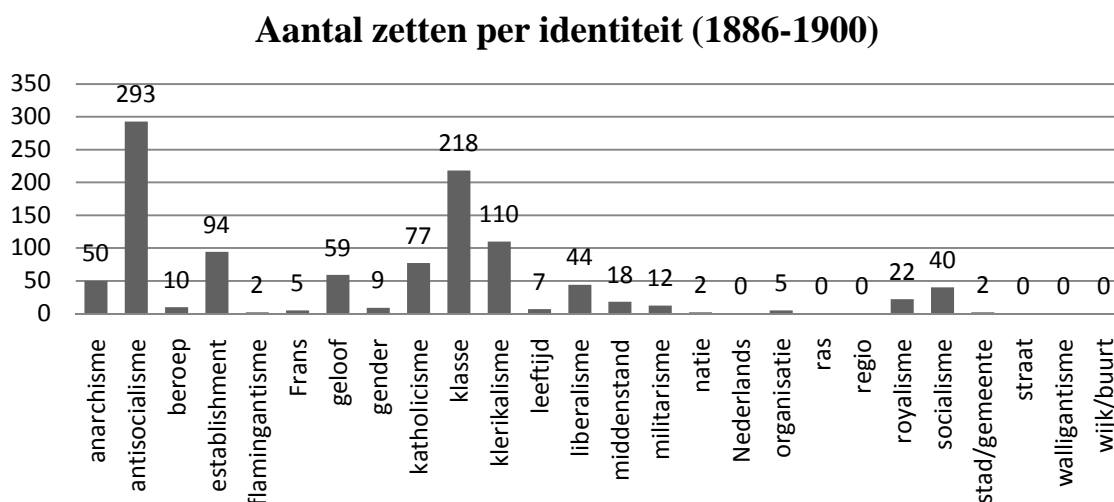
⁸⁹² Vooruit, 19 en 20 juni 1886, p. 3; Zettenbijlage, zet 24.

de steekproef werden 27537 zetten uit de rubriek overgenomen. De bovenste lijn geeft het totale aantal per jaar weer. De rubriek toont een vrij stabiel karakter qua aantal zetten.

Toch vallen twee periodes te onderscheiden. Tussen 1886-1892 komen we jaarlijks uit op een 1800 zetten of meer. Het jaar 1892 is een duidelijk topjaar. Nadien zakt het aantal zetten vrij drastisch (een afname van meer dan 1000). Tussen 1893 en 1900 schommelt het aantal tussen 1400 à 1800 zetten.

Grafiek 1. Algemene evolutie 1886-1900.⁸⁹³

Grafiek 2. Aantal zetten per identiteit (1886-1900).

⁸⁹³ Humoristische zetten werden bij elkaar gestoken wanneer ze als gekoppeld werden beschouwd. Een record in de humordatabase kan dus uit verschillende zetten bestaan. Dit werd niet gedaan voor de andere zetten. Om de grafiek niet te vertekenen en vergelijkingen mogelijk te maken, tonen we van de humoristische zetten zowel hun totale aantal (1 zet met humor = 1 record) als het aantal dat rekening houdt met samengestelde zetten (1 record kan verschillende humoristische zetten bevatten). Omdat het totale aantal en het aantal humoristische zetten te ver uit elkaar liggen, gebruiken we hier twee verschillende y-assen. De lijnen 'Totaal' en 'Gent' volgen de linkse as, de andere twee lijnen volgen de rechtse as.

De impact van Gent zien we aan de hand van de lijn met bolletjes. De beweging volgt goed de lijn van het totaal aantal zetten. Het gewicht van Gent lijkt richting de eeuwwisseling toe te nemen. De lijnen kruipen naar elkaar toe.

Voor de evolutie van humor in de rubriek, hanteren we twee lijnen die rechters gebruiken. De stippellijn toont de evolutie van Gentse humoristische zetten zonder rekening te houden met samengestelde zetten. De onderste lijn doet dit wel en ligt dan ook een stukje lager maar volgt een bijna identieke beweging. Na 1893 vallen ze trouwens bijna samen, wat meteen het stijgend aandeel van samengestelde zetten benadrukt.

In grafiek 2 krijgen we het aandeel van de geanalyseerde identiteiten in de humoruitingen te zien. Enigszins verwacht komen de identiteiten antisocialisme (293x), klasse (218x), klerikalisme (110x), establishment (94x), katholicisme (77x), geloof (59x) en anarchisme (50x) sterk naar voren. Identiteiten liberalisme (44x), socialisme (40x), royalisme (22x), middenstand (18x) en militarisme (12x) vormen het tussenniveau. Identiteiten die amper of helemaal niet aan bod kwamen zijn beroep (10x), gender (9x), leeftijd (7x), organisatie (5x), Frans (5x), flamingantisme (2x), natie (2x), stad/gemeente (2x) en Nederlands, ras, regio, straat, walligantisme en wijk/buurt (allen 0x).

Wanneer we de evolutie van humor vergelijken met het totaalbeeld zien we een quasi gelijke evolutie. Enkel het jaar 1887 springt er uit. Maar liefst een vijfde van de zetten is humoristisch (zie XI. Bijlage II: Analyse, grafiek 3). Samen met het afnemende aantal zetten, neemt ook de humoristische waarde af. Mogelijkerwijs heeft dit te maken met de verstarring van de rubriek.

3. Identiteiten en toeschrijvingen

De bespreking doen we door aandacht te geven aan de doelwitten van humor, aan het etiket dat op het doelwit geplakt werd en aan de normen die aan de doelwitten werden toegeschreven. De analysevelden in-/out-group en positief/negatief geven ruimte om de identiteiten uit verschillende hoeken te bekijken. Daarnaast bespreken we de evolutie van de identiteiten en toeschrijvingen doorheen de onderzoeksperiode. Dit alles wordt met behulp van zetten geïllustreerd. De bespreking kan anekdotisch overkomen, maar telkens werden de voornaamste elementen uit de analyse in hun context geplaatst.

Omdat het een groot aantal identiteiten betreft, is het onhandig om per identiteit verschillende grafieken en tabellen te gebruiken. In plaats hiervan, verwijs ik naar bijlage II achteraan in dit volume. Hier wordt een korte bespreking gegeven. In tabel 2 ziet u het aantal zetten dat een identiteit in een bepaald jaar heeft. Dit maakt dat absolute cijfers snel zichtbaar zijn. Tabel 3 toont het relatieve aandeel van de identiteit in een bepaald jaar t.o.v. de andere identiteiten. Hiermee kunnen we zien welke identiteit in welk jaar domineerde. Uit tabel 4 zijn twee zaken af te leiden. Enerzijds de verhouding in-/out-group

per identiteit, anderzijds de verhoudingen in de connotatie van de zetten. Tabel 5 en 6 geven de absolute en relatieve (t.o.v. alle toeschrijvingen in een bepaald jaar) cijfers van de toeschrijvingen per jaar. Met tabel 7 en 8 wordt hetzelfde gedaan met de toeschrijvingen per identiteit. Vanwege het gediversifieerde karakter van de doelwitten en hun etiketten, bleek het nutteloos een tabel of grafiek op te stellen. Hiervoor dient u mij op mijn woord te vertrouwen. Controle is daarentegen dankzij de *Zettenbijlage* in volume II altijd mogelijk.

Om het voetnotenapparaat wat te sparen zullen enkel volledig of lange citaten uit de zetten met een voetnoot voorzien worden. In het andere geval wordt tussen ronde haken het nummer van de zet gegeven, wat overeenkomt met het nummer uit de zettenbijlage in volume twee van deze verhandeling. Daarin staat de bronverwijzing vermeld. We bespreken de identiteiten in volgorde van frequentie, van laag naar hoog. Beginnen doen we met de zetten zonder identiteit.

3.1. Zetten zonder identiteit

Bij de analyse is gebleken dat niet uit elke humoristische zet een identiteit te halen viel. Het ging om zetten waarvan niet af te leiden was in welk kamp het doelwit zich bevond. Bijgevolg is het gissen over welke identiteit het gaat. In totaal gaat het om 88 van de 969 zetten. Een voorbeeld:

*"Omdat den potuil zijne potjes moet terug hebben, 0,10."*⁸⁹⁴

Zonder achtergrondkennis over wie 'den potuil' is, valt geen identiteit toe te wijzen. Waarschijnlijk begrepen de contemporaine lezers ook weinig van zulke zetten. Bij deze zet en vergelijkbare gevallen werd de Ander als doelwit aangeduid.

Bij deze zet hebben we wellicht niet veel verloren, maar er zijn ook een aantal zetten die zeer zeker meer vertellen over een bepaalde identiteit. Bijvoorbeeld:

*"De dompers en loonbedervers uit de vlotmachien hebben verleden week een mensch zonder werk gesteld, 0,25 En hij zal nog door die labers twee processen hebben, 0,25 Pas op lafaards er zal wel een einde aan komen, 0,25."*⁸⁹⁵

Het probleem ligt hier bij de 'vlotmachien' (zie ook 471, 453 en 457). Nergens vond ik een spoor van het woord terug waardoor de zet niet volledig begrepen werd. Gaat het om een herberg of fabriek? Is het een metafoor? Ook de volledige steekproef bracht geen soelaas. De zetten verschijnen in december 1888 en verdwijnen na maart 1889. Aangezien 'vlot' onder meer een term uit de textielververij is, heeft het mogelijkwijs daarmee te maken.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Vooruit, 1 oktober 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 219.

⁸⁹⁵ Vooruit, 1 maart 1889, p. 4; Zettenbijlage, zet 469.

⁸⁹⁶ Zie het lemma Vlot^{IV} in het WNT.

Dit betekent gelukkig niet dat de hele zet verloren is. De verstaanbare delen werden in de analyse opgenomen.

Tot slot zaten in de steekproef enkele humoruitingen waarvan het doelwit met naam en toenaam werd vermeld, maar waarvan toch geen identiteit weerhouden kon worden. Een voorbeeld:

*"Volgens Falb vergaat de wereld, maar de vrienden uit de Kastanjestraat dragen de strijdpennig mede, 0,86."*⁸⁹⁷

Het gaat hier om Rudolf Falb.⁸⁹⁸ Samen met Charles Blunt schreef hij in 1892 *Der Weltuntergang*, een boek dat de vernietiging van de wereld (door een komeet) voorspelde. Op basis daarvan verspreidde eind 19de eeuw in Europa de gedachte dat het op 13 november 1899 met de wereld afgelopen zou zijn. Gaat het om spot met een mislukte voorspelling of spot met een bepaalde 'religieuze' beweging? De humor in de zet is duidelijk, de identiteit erachter niet. Niettemin werden al deze zetten in de analyse gehouden omdat de toegeschreven normen en waarden wel achterhaald konden worden. Dit bevordert het algemeen beeld van de onderzoeksperiode.

3.2. Identiteiten zonder zetten

Na de analyse afgehandeld te hebben, bleken identiteiten Nederlands, ras, regio, straat, walligantisme en wijk/buurt niet in de humoristische zetten aanwezig te zijn. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te duiden. Ten eerste, identiteiten regio en Walligantisme waren gewoonweg geen doelwitten. In de Gentse humoristische zetten lachte men niet met West-Vlaanderen of walliganten.

Ten tweede, niet elk identiteitsaspect van een humoruiting kon door de beperking geanalyseerd worden. Dit heeft vooral een weerslag op identiteiten als beroep, gender, organisatie, straat en wijk/buurt. Straten en wijken werden regelmatig in humor gebruikt, maar meestal als metafoor voor een andere identiteit. Wanneer men spotte met de buurt Oudburg was dit in de eerste plaats omdat dit de uitvalsbasis van de antisocialisten was. Bij twijfel werd telkens gecontroleerd of de straat weldegelijk bestond.⁸⁹⁹

Een ander voorbeeld is de raciale identiteit. In een aantal zetten verweet men de Ander met de metafoor 'Egypte' of 'Egyptische neus', bijvoorbeeld:

⁸⁹⁷ Vooruit, 17 november 1899, p. 3; Zettenbijlage, zet 950.

⁸⁹⁸ Ekaterina Melnikova, "Eschatological Expectations at the End of the Nineteenth-Twentieth Centuries: The End of the World is (Not) Nigh?", In: *Forum for Anthropology and Culture*, 1 (2004), p. 261.

⁸⁹⁹ Hiervoor werd gebruik gemaakt van DE CLOET, Jean Paul. *De Gentse Straatnamen (1799-1942)*. Gent : Geschiedkundige Heruitgeverij, 2002, 260 p.

*"Hij is tot graad van keersendomper n.2 gekomen, 0,10 Te lui om te werken, dient hij nu voor den dwijl[sic] van anderen, 0,10 Men kan zien aan zijn neus dat hij in Egypte geboren is, 0,10."*⁹⁰⁰

Men zou hiervoor 'ras' kunnen aanduiden, maar ik heb dit geïnterpreteerd als een metafoor voor het bijbelverhaal over Egypte. Bijgevolg is dat een verwijzing naar slavernij, en in dit geval slaafs handelen.

Tot slot uit men een identiteit wanneer daar aanleiding toe is. Dit betekent dat heel wat identiteiten onuitgesproken blijven, vaak de meest geïnternaliseerde. Zetten werden onder vrienden bedacht en geschreven. Onbetwiste identiteiten zijn hierdoor ondervertegenwoordigd. Met de Nederlandse taal werd niet gespot, maar het zou gek zijn te stellen dat men geen Nederlandstalige identiteit had. Amper 4 zetten waren anderstalig.

3.3. Identiteiten met een lage frequentie

De identiteiten met weinig zetten behandelen we allen onder één paragraaf. Het spreekt voor zich dat hier geen evolutie kan besproken worden. De eerste identiteit stad/gemeente kwam tweemaal in de humoristische zetten tevoorschijn:

*"B. en B., verkoopers te Antwerpen, doet goed uw best, opdat "Vooruit" in dit papennest doordringe[sic], 0,20."*⁹⁰¹

*"Het papier is in Ronse zeer zeldzaam, 0,10."*⁹⁰²

Terwijl de tweede niet zo duidelijk is, laat de eerste zien hoe men vanuit Gent over de stad Antwerpen dacht.

Flaminganten werden begrepen als huichelende figuren. In de 2 gevallen was dit omdat ze als flamingant toch Frans gebruikten. De Vlaamsgezinde krant *Het Volksbelang* werd huichelarij verweten omdat het Franstalige artikels overnam zonder te vertalen (14). In het andere geval was een Vlaamsgezinde, liberale burger het doelwit.

Omdat we via diezelfde zet kunnen overstappen naar de nationale identiteit, tonen we het hier volledig:

"Ik ken een burgerman die kaas verkoopt en schoensmeer ofte echte kunstboter, 0,10 Daarenboven is hij flamingant en erg liberaal, 0,10 Vlaamschgezind is hij, hij moet zich immer "en evidence[sic]" stellen, 0,10 En op zijn liberale overtuiging valt ook geen zier af te dingen, 0,10 Wel plant hij boompjes en hangt-i voor de processie zijn nationalen hertelap uit, 0,10 Maar zie dat doet hij

⁹⁰⁰ Vooruit, 29 oktober 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 259.

⁹⁰¹ Vooruit, 18 januari 1895, p. 4; Zettenbijlage, zet 835.

⁹⁰² Vooruit, 21 januari 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 309.

*uit louter verdraagzaamheid, 0,10 En dan... de zaakjes voor alles, 0,05 Toch is de man vrijdenker, want dagelijks leest-i een kapittel uit Multatuli, 0,10 Beste erg overtuigde liberale flamingant stik in caseïne en verdwijn, 0,05."*⁹⁰³

De "immer en évidence" zijnde liberale flamingant hangt wel de nationale vlag uit, hier spottend vermeld met het woord 'hertelap'. In de andere zet werd de Belgische vlag met het antisocialisme geassocieerd (952).

Met het Franstalige karakter van de Ander werd 5 keer gespot. In 3 van de 5 gevallen was dit door het Frans te gebruiken. Eenmaal gebruikte men de imitatie-techniek:

*"Men zegt dat een vuile meestergast eene voordracht gaat geven over de broerkens van Maltebrugge, in een liberale kring, 0,10. Messieurrrs, ik ben een prrrogrrrrresssist, 0,10."*⁹⁰⁴

Interessant is hier de associatie met het progressisme. Franstaligheid werd niet altijd als negatief afgedaan. In de volgende zet zien we dat het voor burgemeesters zelfs een vereiste was om de taal te kennen:

*"Wagon 4179, Om heden kiezer te zijn met het bekwaamheidstelsel moet men meer dan advokaat zijn, maar om op de buiten burgemeester te wezen mag men zoo dwaas zijn dat men zijn eigen naam niet kan zetten of geen fransch kan spreken gelijk te Oudenberg, 0,45."*⁹⁰⁵

Zonder kennis van het Frans werd men als dwaas beschouwd. De identiteiten Frans, flamingantisme en natie hebben duidelijk een link met elkaar. Bovendien is het doelwit vaak een progressist.

Bij identiteit organisatie was telkens *Vooruit* het doelwit. Het ging evenwel om ironie zodat we kunnen stellen dat de humor hier positief bedoeld werd t.o.v. de in-group. In het eerste geval ging het om een ironische opmerking over de "dieven uit *Vooruit*" (217). In 1887 hadden anarchisten namelijk Anseele beschuldigd voordeel te halen uit de aankoop van bloem.⁹⁰⁶ Humor is een beproefde methode om dit soort uitlatingen te pareren en de Ander meteen in een slecht daglicht te stellen. Het tweede geval is gelijkaardig:

⁹⁰³ Vooruit, 1 september 1893, p. 4; Zettenbijlage, zet 792.

⁹⁰⁴ Vooruit, 21 maart 1890, pp. 3-4; Zettenbijlage, zet 546.

⁹⁰⁵ Vooruit, 19 december 1890, p. 4; Zettenbijlage, zet 628.

⁹⁰⁶ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialistes vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, p. 215.

*"Twee partijgenooten van Knesselaere bij het bezoek aan den naaiatelier van Vooruit, hebben nu eens het fameuze zweetsysteem gezien, 0,20."*⁹⁰⁷

Ditmaal gaat het over het proces tegen *S.M. Vooruit* over het onwettelijk afhouden van loon. Het was een gevolg van de anonieme brieven van Paul De Witte aan het Nederlandse blad *Recht voor Allen* van de anarchist *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*.⁹⁰⁸

Uit een aantal zetten blijkt de brand van *Vooruit* in mei 1897 voor veel vreugde onder socialistische tegenstanders gezorgd te hebben:

*"Bijna de gansche burgerij heeft gejubelt, gejuicht, bij het vernemen van den schrikkelijken brand van Vooruit. Wij, werkers, socialisten, huiverden bij het zien van dit schouwspel, waren diep geschokt bij het aandenken wat er voor dit alles was gedaan, wat werkersbloed er aan kleefde voor zulks tot stand te brengen, 4,02."*⁹⁰⁹

Zetters reageerden hun woede af in de Strijdpennig. Enkele jongeren uit het bedrijf *Vandenkerckhove* zagen de oorzaak van de brand in een verbond van de tegenstanders. Om de opbouw zo vlug mogelijk te laten verlopen, riepen ze iedereen op een tandje bij te steken voor de Strijdpennig (879). Een schilder relativeerde meteen het *Organisationspatriotismus* van de jongelingen:

*"Gezien de jongelingen welke werkzaam zijn bij Van den Kerckhove, Vooruit zooveel liefde toedragen dan zouden zij ook moeten begrijpen dat het hun plicht is zich onder de vaan van den Lotelingskring te scharen, een schilder, 0,15"*⁹¹⁰

Eenmaal uitte een zet over *Vooruit* positieve humor:

*"Omdat ik van 13 eieren uit Vooruit 2 roode kiekens heb gehad, 0,10."*⁹¹¹

De identiteit leeftijd komt in 5 van de 7 gevallen neer op een in-group situatie. Een oudje was tweemaal het onderwerp van humor. Eenmaal was dit positief, de tweede keer negatief:

*"In den "Belle Vue" is door een oudje van 71 jaar rondg., 1,14"*⁹¹²

⁹⁰⁷ Vooruit, 4 februari 1897, p. 4; Zettenbijlage, zet 871.

⁹⁰⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 248-252.

⁹⁰⁹ Vooruit, 3 juni 1897, p. 3; Zettenbijlage, zet 876.

⁹¹⁰ Vooruit, 3 juni 1897, p. 4; Zettenbijlage, zet 880.

⁹¹¹ Vooruit, 25 maart 1898, p. 4; Zettenbijlage, zet 906.

⁹¹² Vooruit, 18 februari 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 313.

*"Een man van 70 jaar, 0,10 Hij had zijne lijst vergeten, 0,10"*⁹¹³

In het eerste geval vond men het grappig dat een oude man een omhaling voor de Strijdpennig deed. In het laatste geval werd de man bespot, want oudjes worden wel eens vergeetachtig. Wanneer jonge mensen bespot worden, is dit om hun jeugdige en domme onervarenheid (92 en 334).

De gender-identiteit sloeg in de meerderheid van de gevallen op de in-group. Allen waren negatief. Met een vrouw als doelwit spotte men tweemaal met haar domheid, zoals bijv.:

*"Ik wist niet dat mijne vrouw zoo slim was, 1,60."*⁹¹⁴

Tweemaal kwamen gebroken relaties aan bod. In zet 781 lezen we het relaas van een man die op zijn stappen terugkomt en terug bij zijn vrouw gaat. Een vrouw die alles doet om haar man te houden maar stank voor dank krijgt, is onderwerp van spot in zet 832.

Naaisters waren actief in de Strijdpennig. Zij lieten meestal grote samengestelde zetten in de rubriek optekenen wat waarschijnlijk op groepszetten wijst, vermoedelijk de Nellies kring (810 en 819). Hun zetten betreffen zowel kritiek op naaisters als meisjes. In één zet wordt het (verzonnen) verhaal van Lena verteld waarin de schrijvende arbeidsomstandigheden aan bod komen. Tegelijk rekende men via humor af met de Ander: verwaande meisjes, hovaardige drukkers, de burgerij en het leger (842).

De beroepsidentiteit uitte men vaak in associatie met een andere identiteit, zoals klasse of antisocialisme. Een aantal waren specifiek op een beroep gericht, zoals:

*"Pianomakers, die altijd gaven, slaapt gij dan, 0,77."*⁹¹⁵

Slechts in één geval ging het om een out-group. In zet 969 wordt ironisch gesproken over 'geestige toneelschrijvers'. Alle uitingen hadden een negatieve connotatie.

3.4. Identiteiten met een middelmatige frequentie

Vooralsnog konden we met de reeds besproken identiteiten het anekdotisch karakter niet overstijgen. Bovendien is het vanwege de lage frequentie niet aangewezen om de resultaten te veralgemenen. De volgende identiteiten kunnen we meer contextualiseren en op lange termijn bekijken.

⁹¹³ Vooruit, 1 september 1888, p. 3; Zettenbijlage, zet 386.

⁹¹⁴ Vooruit, 15 september 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 392.

⁹¹⁵ Vooruit, 16 maart 1900, p. 3; Zettenbijlage, zet 962.

3.4.1. Militarisme

Humor over het militarisme was uitsluitend out-group en negatief. We kunnen hier gewagen van antimilitaristische identiteit. Verwonderlijk is dit niet. Het I.W.V. kende een landelijke doorbraak door campagnes tegen het lotelingsysteem, de zgn. Bloedwet (zie III. De Gentse socialisten in hun context). De antimilitaristische humoruitingen zijn echter geconcentreerd in een aantal jaren. Het jaar 1886 neemt het grootste deel voor haar rekening. Kop van jut is luitenant-generaal Vandersmissen. In dat jaar verspreidde zich wat Deneckere (1994) een 'industriële Jacquerie' noemt vanuit Luik over het Waalse landgedeelte.⁹¹⁶ Vandersmissen werd door de regering aangesteld om terug orde in de chaos te brengen. De harde repressie maakte 28 slachtoffers.⁹¹⁷ De generaal had ten gevolge van een missie in Mexico al de bijnaam 'volksmoordenaar' of 'Mexicaanse slachter' gekregen. Te Gent riep Anseele op kalm te blijven maar liet zich in een toespraak eventjes gaan. Hij verweet Leopold II niet te zullen aarzelen om de volksmoordenaar in te schakelen. Het proces en de veroordeling die Anseele in 1886 kreeg aangesmeerd was echter het gevolg van de oproep tot militaire ongehoorzaamheid.⁹¹⁸

De Gentse socialisten namen in de onlusten niet actief deel maar antimilitaristische humoruitingen zijn wel terug te vinden. De veroordeling van Anseele werd als onrechtvaardig beschouwd, vooral wanneer een misdadiger als Vandersmissen vrij mocht rondlopen:

*"Waarom mag Anseele eens naar huis niet komen als Vander Smissen, 0,06"*⁹¹⁹

Vandersmissen verdwijnt na 1886 naar de achtergrond. Iets meer dan twee jaar later zien we hem terug opduiken. De reputatie van de luitenant-generaal was nog niet verbeterd:

*"Omdat ik gelukkig zou zijn in mijn lot om van den bloedhond Vandersmissen van af te zijn, 0,09"*⁹²⁰

Met de loting werd vaak onrechtstreeks gespot. In de Strijdpennig kan men ontgoochelde reacties van lotelingen lezen. Wanneer men niet geloot werd, was de opluchting groot. Een sneer naar het leger bleef wel toepasselijk:

*"Mijne beste geluk wenschen aan gezelschap Foucaert omdat zijn zoon een goed nummer getrokken heeft, R., 0,40 Liever hem te huis dan bij labers[sic] voor 3 jaar, 0,25"*⁹²¹

⁹¹⁶ Gita Deneckere, *Sire, het volk mort : collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1994, pp. 649-681.

⁹¹⁷ *Ibid.*, p. 657.

⁹¹⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 211-214.

⁹¹⁹ Vooruit, 16 oktober 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 48.

⁹²⁰ Vooruit, 4 januari 1889, p. 3; Zettenbijlage, zet 446.

Tot slot, de reputatie van de militaire keuken was ook toen al niet om over naar huis te schrijven (52 en 315).

3.4.2. Middenstand

In de bespreking van de context stelden we vast dat de georganiseerde middenstand manifest tegen de socialistische coöperaties streden. Dit valt ook af te leiden uit de humor in de Strijdpennig. Alle uitingen over de middenstand waren negatief. Niettemin verwachtte ik me aan een hoger aantal zetten. Misschien ligt de verklaring in het gegeven dat de middenstand zich vooral na 1894 begon te organiseren. De frequentie van de zetten wijst echter op een andere mogelijkheid. De meeste zetten over deze groep kwamen vooral uit de periode 1886 – 1893 (zie XI. Bijlage II: Analyse, tabel 2). Waarschijnlijk moeten we dus eerder de verstarring van de Strijdpennig als oorzaak zien van het lage aantal zetten over een toenemend georganiseerde middenstand.

In 1887 koos men voornamelijk de tegenstanders van de volksapotheken als doelwit. De eerste socialistische volksapotheek werd in oktober 1885 gesticht aan de Garenmarkt. In Avanti's hagiografie lezen we dat apothekers meteen overgingen tot acties om het project te doen mislukken.⁹²² Desondanks was het een succes maar de ondermijningspogingen hielden aan. In de zetten kunnen we lezen dat vooral de volksapotheek aan de Brugsepoort gecontesteerd werd. Drie zetten uit 1887 vermelden een zekere 'Pol de Koppenjager'. Een illustratie:

*"Eindelijk bekennen de Koppenjagers en andere Argussen, dat de Volksapotheken van << Vooruit >> opperbest zijn want in hun dompersblad (nijpt uwen neus toe, lezers) zeggen zij dat men er goede apothekers en hulpapothekers vraagt. Daarbij erkennen zij nog dat er voor de apothekers veel te werken is, want zij zeggen dat het is om hunnen ledigen tijd te slijten (dus dat zij in hunne apotheken niets meer te doen hebben) dat zij gevraagd worden, 0,15 Deze reclame voor onze apotheken is onnoodig want iedereen weet dat wij geene kwakzalvers noch charlatans willen, hetgeen bij anderen het geval niet is, 0,15."*⁹²³

Afgeleid van zijn bijnaam moet het een lang en mager persoon geweest zijn, maar wie dit juist was, kon ik niet achterhalen.⁹²⁴ Het 'dompersblad' is *De Lichtstraal*, orgaan van de

⁹²¹ Vooruit, 19 februari 1892, p 4; Zettenbijlage, zet 672.

⁹²² Avanti, *Een Terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw (met naschrift door E. Anseele)*. Gent : Volksdrukkerij, 1908, p. 374.

⁹²³ Vooruit, 1 oktober 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 242.

⁹²⁴ Koppenjager: lang en mager manspersoon (Gents Woordenboek)

Algemeene Bond van Werklieden en Burgers waarin ook middenstanders zaten.⁹²⁵ Pol Regnier, de leidende figuur van de *Vrije Bond van Ziekenbeurzen*, zou een kandidaat kunnen zijn maar volgens Vanschoenbeek was hij een beeldhouwer. Farmaciestudent Herman Ronse is een andere mogelijkheid.⁹²⁶ Aangezien we geen verdere aanwijzingen hebben, is het giswerk.

Vooraf de afgunst tegenover het succes van de volksapotheek was een probleem. In de andere gevallen ging het om specifieke winkeliers of herbergiers. Zij kregen mislukking en vooral huichelarij toegeschreven als karakteristieke eigenschap.

3.4.3. Royalisme

In antimilitaristische humor deelde ook Leopold II tweemaal in de klappen. Telkens ging het om ironie waarbij het royalisme gekoppeld werd aan het antimilitarisme. Een voorbeeld:

*"Wij zullen aan het leger goede koningsgezinde !!! soldaten leveren, 0,10"*⁹²⁷

De ironie over de loting en de koning was het frequentst in 1888, tevens het topjaar in absolute en relatieve cijfers.

Humor over het koningshuis is, zoals verwacht, uitsluitend negatief. Het gaat hier dus om een antiroyalisme, vooral gericht op Leopold II. De bijnaam 'Carton' zien we een aantal keer opduiden, alsook gewoon 'Pol'. Door de koning met zijn 'volkse' voornaam aan te spreken, wordt Leopold II in sociale rang gedegradeerd. Men verweet Leopold II bovenal hebzuchtig te zijn. Hij was een 'slikker' (hebzuchtig) waartegen gestreden moest worden.⁹²⁸ Een doorn in het oog was de Civiele Lijst, de middelen die de staat aan de koning ter beschikking stelt. In het werk *Catéchisme du Peuple* bekritiseerde Alfred Defuisseaux die Civiele lijst. Leopold II betaalde geen belastingen en kreeg een vast inkomen (excl. onroerend goed) van 3600000 frank. In vergelijking met de Franse president zou de Belgische koning maar 75000 frank mogen verdienen.⁹²⁹ Dit verwijt van Defuisseaux komen we ook in de Strijdpennig tegen:

"De koning geeft 12,000 fr. voor de slachtoffers van Antwerpen, 0,15 Dien dompelaar trekt maar 5 miljoen franks per jaar, 0,05 De president der fransche Republiek trekt 600,000 fr. per jaar en geeft 50,000 fr., 0,30 Vive la République, 0,10 Als 't Carton niet

⁹²⁵ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 151.

⁹²⁶ *Ibid.*, p. 143.

⁹²⁷ Vooruit, 19 mei 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 344.

⁹²⁸ Zie Zettenbijlage, zet 88; slikker = gulzigaard, hebzuchtige (Gents Woordenboek)

⁹²⁹ Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 95.

aanstaat dat hij naar den Congo gaat, 0,10 De Belgen hebben reeds lang genoeg voor hem betaald, 0,09 Hoe eer hij vertrekt hoe liever, 0,05 Heeft de slaper het vergeten hij zal het niet weten, 0,10."⁹³⁰

Deze samengestelde zet keurt de hebzucht en gierigheid van Leopold II af. Zijn kolonisatiepolitiek krijgt terloops ook een sneer. Meer dan 10 jaar later zorgde Defuisseaux' vraag en antwoord nog voor inspiratie:

"Vr. Wat is afzetten ? 0,05. Antw. Bedriegen, 0,03. Vr. Wie kan men niet afzetten ? 0,05. Antw. Alleenlijk zulke bedriegers die doortrapt zijn, zij zijn onafzetbaar, 0,05."⁹³¹

Leopold II was een populair doelwit maar in enkele gevallen speelden ook andere koninklijke figuren mee. Zo werd de koningin 'Cartoninne' genoemd (433). Ook de jonge prins Albert was onderwerp van spot. Blijkbaar liep Gent niet warm van zijn bezoek want "niemand vond het noodzakelijk eens 'Leve Leopolds kozijntje' te roepen (944). Volgende zet is enigszins merkwaardig:

"Napoleon.-Neêrland's geesel, menschenmoorder, armoe zaaier, rustverstoorder, Pest der menschen, oorlogskweker, Ondier, gelddief, woordverbrekeo [sic], landverrader, gekroonden rakker, Echtverbreker, oproermaker, O, monster, voor de galg bekwaam, Neem deze letters voor uw naam; twee sigarenmakers, J.D. en Ch.W., 0,40."⁹³²

Het is onduidelijk welke Napoleon hier bedoeld wordt. Gaat het hier om keizer Napoleon Bonaparte I, Lodewijk Napoleon Bonaparte, of diens zoon keizer Napoleon III? Men heeft het hier over Napoleon als gesel van Nederland, wat de keuze tot de eerste twee beperkt. Uiteindelijk heb ik Napoleon Bonaparte I als doelwit aangeduid, voornamelijk vanwege de mogelijkheid om de zet te interpreteren als verraad aan de revolutionaire waarden. Een andere optie is dat het een uiting van orangisme is. Dit zou opmerkelijk zijn daar het orangisme als politieke beweging circa 1842 verdween.⁹³³ In de rest van de steekproef werd geen gelijkwaardige zet teruggevonden.

⁹³⁰ Vooruit, 20 september 1889, p. 4; Zettenbijlage, zet 505.

⁹³¹ Vooruit, 16 september 1898, p. 3; Zettenbijlage, zet 919.

⁹³² Vooruit, 15 februari 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 2.

⁹³³ Luc François, "Orangisme", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2355-2357.

3.4.4. Socialisme

Met socialisme komen we voor het eerst een identiteit tegen die niet éénduidig negatief of positief is. Hier kreeg dus ook de in-group kritiek te verduren. Favoriete doelwitten waren socialisten of partijgenoten, het Zelf, Anseele en Paul De Witte.

Met Anseele als doelwit ging het telkens om ironie. De Gentse socialistische voorman werd door tegenstanders verschillende keren beschuldigd. Bij identiteit organisatie zagen we al de beschuldigingen in verband met de aankoop van bloem. In mei 1886 publiceerde het Brusselse blad *Le Progrès* het gerucht als zou Anseele eigenaar zijn van verschillende huizen. Aanhangers pareerden met ironie deze aantijging:

*"Opdat Anseele zich goed zou vermaken op zijn kasteel, 4,00."*⁹³⁴

Omstreeks eind 1895 en begin 1896 hadden werkgevers een sterk argument tegen de socialisten gevonden. Een aantal van hen waren immers zelf 'patroon'.⁹³⁵ Een bekend voorbeeld is Van Beveren, begonnen als schilder en later schildersbaas geworden.⁹³⁶ De reactie van de socialistische aanhang ging ook hier gepaard met ironische uitingen. De steekproef bevat 2 zulke gevallen:

*"Un fabrikant, 0,25."*⁹³⁷

*"Van een fabriekant, 1894, 9,20. Id. 1895, 10,36."*⁹³⁸

Hoewel de in-group het doelwit vormt, krijgt de humor hier dankzij de ironie een positieve perceptie. De in-group komt hier dus versterkt uit. Dit kan ook op een andere manier. Zetters associeerden socialisme met licht en mooi weer. Wanneer socialisten buiten komen was het namelijk altijd "schoon weder" (381) of brandde, in contrast met de priester, het licht (617). Tot hier de positieve humor.

Het aandeel negatieve humor is iets groter. Wanneer socialisten de spot drijven met andere socialisten heeft dit in de meerderheid van de gevallen te maken met ofwel huichelarij ofwel domheid. Beide betreffen gedrag dat volgens de zetters niet hoort voor socialisten. Socialisten die toch naar de kerk gingen of hun kinderen naar katholieke scholen stuurden werden in de Strijdpennig bespot:

*"Opdat de partijgenoot (?) [sic] zijne kinderen uit de dompersscholen zou houden te Gentbrugge, 0,10."*⁹³⁹

⁹³⁴ Vooruit, 19 en 20 juni 1886, p. 3; Zettenbijlage, zet 22.

⁹³⁵ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 251.

⁹³⁶ Guy Vanschoenbeek, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen - Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, p. 103.

⁹³⁷ Vooruit, 21 november 1895, p. 4; Zettenbijlage, zet 956.

⁹³⁸ Vooruit, 16 januari 1896, p. 4; Zettenbijlage, zet 958.

⁹³⁹ Vooruit, 15 mei 1891, p. 4; Zettenbijlage, zet 643.

Opnieuw maakt men gebruik van het vraagteken om ironie duidelijk te maken. De toeschrijving 'dom' kwam heel vaak voor wanneer Paul De Witte het doelwit was. In de bespreking van de context vernamen we al zijn status als martelaar op het einde van de jaren 1870 en zijn val in 1896-1897. De humoristische zetten hebben allen met het conflict te maken. Vanaf 1897 verschijnen zetten in de steekproef die naar het conflict verwijzen. De eerste gaat over de zogenaamde zweetateliers (zie bij identiteit organisatie). Later op het jaar spot men met het boek van De Witte. Wijkclub Grétry riep op om elke zaterdagavond het boek voor te lezen (890). De Witte werd ironisch 'Historicus' en waarschijnlijk ook 'Kritikus' genoemd:

*"Leve Anseele en Van Beveren tot spijt van Historicus, 0.15."*⁹⁴⁰

*"Kritikus vindt het niet goed dat men aan partijgenooten vraagt: "Welk propagandawerk wilt gij doen?" Men zou zeker moeten zeggen: "Pier of Pol, gij moet dat doen!" Dan zou het wederom tyranie en dwang heten, T.D., 0,10."*⁹⁴¹

Opmerkelijk is dat in dezelfde periode zetten verschijnen met een zekere 'Jan den Uil' als doelwit (875, 914, 920, 924, 941 en 946).⁹⁴² Duidelijk een bijnaam maar nergens legde men een rechtstreeks verband met Paul De Witte. Ook in de literatuur kwam ik nergens een verwijzing tegen. De inhoud van de zetten wekken echter de indruk dat het weldegelijk om Paul De Witte gaat.

*"Jan den Uil met al zijn talent heeft goede diensten aan "Vooruit" bewezen, 0,14."*⁹⁴³

De zet hierboven maakt duidelijk dat het om een gekend figuur binnen de Gentse socialistische beweging ging. Waarom men Paul De Witte niet bij naam noemde, heeft misschien te maken met de verschillende processen die De Witte en socialisten elkaar hebben aangespannen in de nasleep van de publicatie van zijn geschiedenis.

Industriëlen uit de Handels- en Nijverheidskring lieten deze unieke kans om *Vooruit* te treffen niet onbenut en hielpen mee het boek te verspreiden.⁹⁴⁴ Deze ontwikkeling zien we ook terug in de zetten over Jan den Uil. Blijkbaar ging het gerucht de ronde dat De Witte opnieuw naar de Verenigde Staten zou emigreren:

⁹⁴⁰ Vooruit, 2 juli 1897, p.4; Zettenbijlage, zet 897.

⁹⁴¹ Vooruit, 2 oktober 1897, p.4; Zettenbijlage, zet 898; Ferdinand Domela Nieuwenhuis had o.m. 'Criticus' als pseudoniem maar omdat ik niet kan inschatten in hoeverre dit toen en bij Gentse zettters geweten was, heb ik Paul De Witte als doelwit aangeduid. Deze zet komt ook na de zet met 'Historicus', bijgevolg opteerde ik voor de interpretatie die het dichtst bij de gewone zetter stond. Zie voor pseudoniem Ger Harmsen, "Nieuwenhuis, Ferdinand", In: BWSA, 6 (1995), pp. 157-163.

⁹⁴² Zie Zettenbijlage, zetten 875, 914, 920, 924, 941, 946.

⁹⁴³ Vooruit, 16 september 1898, p. 3; Zettenbijlage, zet 914.

⁹⁴⁴ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 250-251.

"Vooruit komt weeral gevoelig getroffen te worden, 0,10. ' t Is haren beste medewerkers die gaat inschepen naar Amerika, 0,10. Partijgenooten verschrikt niet, want 't is ... Jan den Uil, 0,10. Hewel, fabrikanten, wie gaat sijnen opvolger zijn om onze propaganda voort te zetten ? 0,10. Wij kennen een intelligenter man dan Jan den uil, 0,10. Die zeker is meer invloed op de gentsche werkers te maken, 0,10. Maar eerst en vooral moet gij een kontrakt toekennen, 0,10. Dat hij onafzetbaar is gelijk de fransche senateurs, 0,10."⁹⁴⁵

De impact van deze affaire was groot en dat komt ook in de zetten naar voren. Tot minstens midden 1899 werd met 'Jan den Uil' gespot en het aandeel van de identiteit socialisme binnen humoristische zetten ligt vanaf 1896 dan ook een stuk hoger dan voordien (zie XI. Bijlage II: Analyse, tabel 3).

3.4.5. Liberalisme

Humor over liberalen was uitsluitend negatief. Meestal hield men het louter bij 'liberalen' als doelwit maar in de zetten vind je ook de verschillende strekkingen terug. Naast louter liberalen krijgen ook de *Liberale Werkersverdediging* en haar organisaties er van langs. Bij specifieke vermeldingen worden doctrinaire en progressistische liberalen elke tweemaal bespot (respectievelijk 607 en 935, en 589 en 760). De liberale volkskring *De Vrijheidsliefde* werd in de eerste zetten al bespot.⁹⁴⁶ Het was een organisatie om 'je voeten aan te vegen' (23). Een betere naam, vond men, was *Kruipersliefde* (53).

Wanneer we in tabel 3 de evolutie van de identiteit doorheen de tijd bekijken, valt op dat het liberalisme vooral vanaf 1893 onderwerp van humor was. Dit loopt perfect samen met de oprichting van de *Liberale Werkersverdediging* in hetzelfde jaar. Het overgrote deel van de zetten na 1893 hebben trouwens die organisatie als doelwit. Meestal werd haar huichelarij aangewreven, zoals blijkt uit volgende zet:

"Vrienden, wat zoudt gij zeggen van dat blauw dompersbaasken die zijne kinders naar de broerkesscholen zendt om te krijgen, wij zullen hem eens een concert moeten geven van blikken buizen, 0,10. Trie, Trie, Trie, wat zegt ge nu van de rooden, die gij onder het

⁹⁴⁵ Vooruit, 16 september 1898, p. 3; Zettenbijlage, zet 920.

⁹⁴⁶ Voor *De Vrijheidsliefde* zie Tom Haeck, "Liberale Werkersverdediging (1893-1917)", In: *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 18 juni 2008 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).

speekselbakje zoudt willen steken, 0,10. Wat zegt gij nu van de liberalen, zitten zij er nu niet onder, 0,10."⁹⁴⁷

Opmerkelijk is het etiket dat personen uit de liberale arbeidersorganisaties kregen. Men noemt ze 'blauwen dompers'. Het woord domper werd aanvankelijk enkel gebruikt voor de antisocialisten. Kennelijk werd men een 'domper' zodra je in het vaarwater van de socialisten zat en arbeiders aan je probeerde te binden. Om een overzicht te behouden maakte men een onderscheid naargelang de politieke kleur. De liberalen werden dus 'blauwe dompers'.

Een ander favoriet thema met betrekking tot de liberalen waren de verkiezingen, meer bepaald de liberale nederlagen. In het jaar 1886 vind je enkele humoreringen terug (20 en 25). Gekoppeld aan de verkiezingsnederlaag was het verval dat men bij de liberalen meende te bespeuren:

"De fiasco van hunnen stoet is een bewijs van het verval der liberale partij, 0,10 Zonder de socialisten kunnen de liberalen geen stoet vormen, 0,10 Liberalen, indien gij het volk niet hadt [sic], moest gij den dodenwagen uitgenoodigd hebben, 0,10 Liberale werklieden, komt naar "Vooruit" daar ligt uwe redding, 0,10."⁹⁴⁸

Maar bovenal wordt in de humoristische uitingen vooral de huichelende liberaal bespot. In een aantal gevallen had dit betrekking tot hun levensstijl, zoals hieronder:

"Hoe de liberalen werken : Mijnheer in de liberale associatie; madame in de kerk en de jufvrouw in het klooster voor hare... opvoeding, 0,20 Hoe de liberalen trouwen : Eene dochter van eenen rijken liberalen fabrikant, met eenen kalen katholieken edelman, 0,25 De liberalen in hun huis : Mijnheer gaat 's vrijdags naar 't hotel eten omdat mevrouw geen vleesch wil laten gereed doen, 0,20."⁹⁴⁹

De liberale pers komt amper in de zetten voor. Eenmaal spotte men met *Het Laatste Nieuws*. Het was een "draaiersblad" dat voor 'loonaf trek' was, bijgevolg niet het lezen waard (922).

⁹⁴⁷ Vooruit, 2 juni 1893, p. 4; Zettenbijlage, zet 787.

⁹⁴⁸ Vooruit, 25 juni 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 94.

⁹⁴⁹ Vooruit, 20 december 1889, p. 3; Zettenbijlage, zet 525.

3.5. Identiteiten met een hoge frequentie

3.5.1. Anarchisme

De anarchistische identiteit speelt sterk in op de actualiteit van het moment. Indien we tabel 3 erbij nemen, is meteen duidelijk dat het jaar 1887 sterk door het anarchisme gekleurd werd. De humor was quasi uitsluitend negatief. Nochtans begon het niet slecht. In 1886 werd nog tweemaal via een soort anarchistische opschepperij positieve humor geuit:

*"Mijn laatste geld is voor poer, D.D.V., 0,10."*⁹⁵⁰

*"En het mijne voor eene dynamiet-kardoes, 0,15."*⁹⁵¹

Niettemin is 1887 zowat een rampjaar voor Gentse anarchisten. Dit heeft alles te maken met de affaire rond August Lootens. In de contextbespreking hadden we het al kort over zijn periode bij de Gentse socialisten. De aantijgingen aan het adres van Anseele zorgde uiteraard voor inspiratie in de zetten. Men viel Lootens op alle mogelijke manieren aan. Een jaar voordien had hij zijn café de *Nieuwe Vooruit* geopend.⁹⁵² Zo'n 11% van de zetten (zie tabel 8) speelden hierop in door te stellen dat anarchisten dronkaards zijn o.a. via de associatie met zgn. 'zes cents', oftewel borrels:⁹⁵³

*"Met revolutionnairn als in den Opstand en zes cents zoudt gij op veel plaatsen buiten vliegen, 0,10 En waar zijn broere, 0,05 In den Opstand zijn er revolutionnairn (?), 0,05 De twee dozijnen revolutionnairn (?) hebben de domperskliek met eenige pijpen vermeerderd, 0,05."*⁹⁵⁴

In dezelfde zet zie je ook de associaties met *De Opstand*, het anarchistisch blad van Lootens, en de 'domperskliek'. Dat laatste was een beproefde methode. Vijanden van de socialisten werden met andere vijanden geassocieerd. Een anarchist kon zo gelijkgesteld worden met een antisocialist of zelfs klerikalen:

*"Opstand gij zijt in den smaak der katoenbewerkeren niet gevallen, 0,20 Ik vind in den Opstand veel koewachters frazen, 0,20."*⁹⁵⁵

Dat humor heel metaforisch kan zijn, bewijst volgende zet:

⁹⁵⁰ Vooruit, 17 juli 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 37.

⁹⁵¹ Vooruit, 17 juli 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 38.

⁹⁵² Dit moet ten laatste op 17 juli gebeurd zijn. We kunnen dit preciseren dankzij een zet in de Strijdpennig waarin de het plaatsen van de eerste zet uit het café gevierd wordt. Zie ""Eerste strijdpennig uit den << Nieuwen Vooruit, >> Brugschen steenweg, 0,10; De << Nieuwe Vooruit >> zal wel vergroten, 0,10" in Vooruit, 17 juli 1886, p. 4.

⁹⁵³ Zie het lemma 'zes' in het Gents Woordenboek.

⁹⁵⁴ Vooruit, 1 oktober 1887, p. 4, Zettenbijlage, zet 206.

⁹⁵⁵ Vooruit, 1 oktober 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 220; Koewachter is hier een spotnaam voor een pastor die instond voor de zielzorg, m.a.w. de herder van de schapen.

*"In n. 7 zal het waaien, tot dat de naaimashienen[sic] zullen draaien, 0,15."*⁹⁵⁶

'N. 7' is het huisnummer van Lootens. De straat waarin hij woonde was de Waaistraat, wat goed uitkomt om de spot te laten rijmen. Dat het spot is, heeft te maken met zijn beroep. De anarchist was namelijk werkzaam bij *Compagnie Singers Naaimachienen* in Brussel, totdat men zijn subversieve ideeën ontdekte.⁹⁵⁷

Bovenop zijn aantijgingen aan het adres van Anseele en zijn uitsluiting, beging Lootens nog een andere zware fout. In diezelfde periode werd hij beschuldigd iemand tijdens een ruzie met een revolver verwond te hebben.⁹⁵⁸ Op een spottende wijze schreef De Witte (1898) dat Lootens dacht dat net hij beschoten werd.⁹⁵⁹ Hoe het ook zij, in de strijdpenningrubriek zien we heel wat zetten die onrechtstreeks naar het voorval verwijzen. De techniek was wederom het neerhalen van dat waar anarchisten voor bekend stonden: actie en daadkracht, geen woorden maar daden. Favoriet object was de revolver. De anarchisten hadden revolvers van chocolade of waren opgevuld met suiker. Bovendien schenen zij ook last van reuma te hebben:

*"Met Klaasdag komen de chocolade pistolen om den Opstand te verdedigen, 0,10 Opstand, met 14 dagen op't zand, 0,10 Ik schiet met geen pistool van chocolade, 0,10 Ik zal geen rhumatisme in den arm hebben, 0,10."*⁹⁶⁰

De reuma verwijst naar de schrik om een wapen te trekken. De arm bleef stijf in de jaszak zitten:

*"Omdat al gauw het rhumatisme uit zijnen arm zou zijn, 0,10 Dan zal hij zijnen revolver niet meer aan een ander moeten geven in gevaarlijke oogenblikken, 0,10."*⁹⁶¹

Anarchisten werd dus daadloosheid verweten. Het proces van Lootens was de kers op de taart. Voor het ongeluk met de revolver werd August Lootens voor het assisenhof gebracht. Bij socialisten bevestigde de anarchist hierbij wederom zijn huichelende karakter. Met de belofte dat hij zich niet meer met politiek zou bezig houden, kreeg hij de

⁹⁵⁶ Vooruit, 1 oktober 1887, p. 4, Zettenbijlage, zet 222.

⁹⁵⁷ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 682.

⁹⁵⁸ *Ibid.*, p. 216.

⁹⁵⁹ Paul De Witte, *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*. Gent : De Witte, 1898, p. 158. De humoristische stijl kan wijzen op een bevestiging van de reputatie van passieve, daadloze anarchisten.

⁹⁶⁰ Vooruit, 1 oktober 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 233.

⁹⁶¹ Vooruit, 1 oktober 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 235.

vrijspraak.⁹⁶² Dit was uiteraard niet naar de zin van de zettters in de Strijdpennig. Lootens was een revolverheld die daarbovenop nog eens de steun van het establishment kreeg:

*"De vrijspraak van den revolverheld ontmaskerd [sic] den haat der bourgeois tegen de zuivere socialistische richting, 0,20."*⁹⁶³

Maar liefst 44 van de 50 zetten met de identiteit anarchisme werden aan August Lootens gewijd. De twee positieve zetten, hebben we in het begin van dit stukje al aangehaald. De overige zijn negatief en verspreid over vier verschillende jaren waarin niet echt een lijn te trekken valt.

Een bekend voorval waarbij anarchisten opnieuw hevig in botsing kwamen met de socialisten, zien we in 1894. Ditmaal waren ze geconcentreerd rond het café van de Nederlandse anarchist Jan De Wolf, beter bekend als Amnestie. Hij gaf het blad *De Fakkel* uit maar de verkoop zorgde voor frustraties. Zo werd het blad verkocht tijdens de begrafenis van een bestuurslid van *S.M. Vooruit*. Toen men de verkoper hierop aansprak, ontstond een schermutseling waarbij opnieuw revolvergeschoten vielen.⁹⁶⁴ In de Strijdpennig lees je de frustratie over die 'fakkelmannen':

*"Waarom moeten den fakkelmannen steeds propaganda maken in onze stoeten en rond onze vergaderingen en nooit bij feesten of vergaderingen van zwarte of blauwe dompers, 0,10."*⁹⁶⁵

3.5.2. Geloof

Humor met de geloofsidentiteit komt behalve in 1891, 1896 en 1900 elk jaar voor (zie tabel 3). De zetten waren allen negatief. Of de humor nu op de in- of out-group sloeg, was niet altijd duidelijk. Van een aantal uitingen werd het doelwit wel vermeld, maar het was niet uit te maken of men het over een eigen groeps lid had. Zo werd ook gespot met geloofsrituelen als carnaval of de hostie waarvan we moeilijk kunnen zeggen dat ze tot een groep behoren. Bij de gevallen waar het onderscheid gemaakt kon worden, is de grote meerderheid out-group.

Procentueel gezien waren 1892 en 1895 piekjaren. Het eerste is dat ook volgens absolute cijfers. Toen werd vooral het geloof in het algemeen bespot. Voornamelijk irrationaliteit werd haar toegeschreven:

*"Wie kan er nog gelooven dat er god bestaat als gij ziet dat men gewijde vaandels kan scheuren!, 0,10."*⁹⁶⁶

⁹⁶² Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 216.

⁹⁶³ Vooruit, 3 december 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 282.

⁹⁶⁴ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, pp. 237-238.

⁹⁶⁵ Vooruit, 18 mei 1894, p. 4; Zettenbijlage, zet 808.

Ook aanhangers van kleine geloven werden niet ontzien:

*"De martelaars van Chicago hebben nog na hun dood voor den gentschen strijdpennig gezorgd, een spiritist, 2,80."*⁹⁶⁷

Over deze zet kan men twijfelen of het al dan niet humor is. Het is echter de enige zet in heel de steekproef (met daarin ook de niet-humoristische zetten) die naar het spiritisme verwijst. Bijgevolg lijken onder de socialisten weinig spiritisten te zitten. Met de kennis dat de socialisten elke link met het bovennatuurlijke afwezen (zie III. 4.2. De Kerk en het geloof) werd dit bijgevolg als humor begrepen.

Het irrationele van het geloof is trouwens een constante over alle jaren. Bijna de helft van de zetten maken hier allusies op. Af en toe gebeurde dit door katholieke beginselen te weerleggen door te wijzen op hun ongeloofwaardigheid, verpakt in humor:

*"Gods woord: 8. En god noemde het uitspansel hemel. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest. De tweede dag. - 9. En god zeide: dat de wateren van onder den hemel in eene plaats vergaderd worden, en dat het drooge gezien worde! En het was alzo. - 10. En god noemde het drooge aarde en de vergaderplaats der wateren noemde hij zeëen; en god zag dat het goed was, 0,15 En madam heeft ook gezegd: 'tzal jij goed zijn, 0,10 Zou god niet eerst een putje met zijn vingers in de aarde geschart hebben om het water in te loopen, waarschijnlijk, maar hij heeft dit later niet verteld, en daardoor staat het in den bijbel niet, 0,10."*⁹⁶⁸

Opvallend is dat het vooral vrouwen waren die om hun gelovigheid bespot werden. Zij kregen het etiket 'kwezel' opgeplakt. De humor sloeg voornamelijk op de kwezelarij maar men vond ze ook vuil, huichelend en zoals in de zet hieronder verraders:

*"Eene fanatieke kwezel uit de Grasfabriek, bestuurster der Congregatie, verraadt haar eigene vrienden, 0,40."*⁹⁶⁹

In zulke gevallen ging het om de in-group.

In de zetten lezen we ook uitingen over de socialistische toe-eigeningen van kerkelijke rituelen. Verbruggen (1991) beklagde zich in haar artikel over godsdienstbeleving in het Gentse socialisme dat de basis van de partij niet meer aan het

⁹⁶⁶ Vooruit, 1 augustus 1892, p. 4; Zettenbijlage, zet 720.

⁹⁶⁷ Vooruit, 20 mei 1892, p. 4; Zettenbijlage, zet 684.

⁹⁶⁸ Vooruit, 19 juli 1889, p. 4; Zettenbijlage, zet 494; Een even interessant maar veel langer voorbeeld (meer dan 15 gekoppelde zetten!) is te zien in Zettenbijlage zet 850. Daarin wordt de irrationaliteit van het geloof bespot door een aantal heiligen de revue te laten passeren.

⁹⁶⁹ Vooruit, 14 november 1895, p. 4; Zettenbijlage, zet 854.

woord kon gelaten worden.⁹⁷⁰ De Strijdpennig lijkt hiervoor geschikt maar humor hierover is daarentegen beperkt. Één zet lacht met de hostie. In de Vrije Doop, het socialistisch alternatief voor het Doopsel, maakte men zelf een hostie. De echte versie was namelijk niet goed genoeg. De hostie was slechts een 'ouweltje' van water en bloem terwijl de socialistische versie van chocolade was (72).

Carnaval was een ander doelwit. Dit feest was een aanslag op de mensheid. Carnaval betekende uitpattingen, onzedelijkheid en 'verbeesting'. De verkleedpartij werd 'slonsendag' genoemd. Het aantal carnvalliefhebbers moet echter vrij hoog geweest zijn. Socialisten werden verweten tegen vermaak te zijn. Echte socialisten konden zich daarentegen vermaken buiten carnaval:

*"Alle begin is moeilijk zo ook de afbreuk van de karnavaldagen onder de naaisters, 0,50 De naaisters hadden meer vermaak den dinsdag op het werk, dan degene die zich in slonsen verkleeden, 0,50 Het is toch geene misdaad n [sic] te vermaken als men jong is, 0,50."*⁹⁷¹

3.5.3. Katholicisme

Het katholicisme onder Gentse socialisten werd via humor uitsluitend negatief geuit. In de Gentse Strijdpennig werd voor de jaren 1893, 1895, 1897, 1899 en 1900 geen humor gevonden die op deze identiteit betrekking had. In de andere jaren heeft het katholicisme wel een duidelijk aandeel. Procentueel gezien was 1896 een topjaar maar omdat het totale aantal humorzetten slechts 12 stuks bedraagt, kunnen we hier niet veel uit op maken. Bovendien gaat het om niet meer dan 2 zetten. Identiteiten antisocialisme, klasse en socialisme hebben dat jaar evenveel zetten.

Wanneer we 1896 terzijde laten zien we dat het percentage van 1886 het hoogst is. Een van de populaire doelwitten was toen de katholiek in het algemeen. Geliefde etiketten waren 'papen' en 'tsjeef'. Hun toegeschreven eigenschap was onder andere domheid:

*"Liberalen en papen zijn slimerikken, (?) [sic], 0,10."*⁹⁷²

Een ander geliefkoosd doelwit was de krant *De Gentenaar*. Gesticht in 1879 was dit dagblad van kanunnik Verschuereen één van de belangrijke katholieke bladen in Gent. De reputatie van het blad was bij socialisten niet al te hoog. Dit heeft vooral te maken met de campagnes van *De Gentenaar* tegen de socialistische beweging in het algemeen en de persoon Anseele in het bijzonder. Blijkbaar hielp het mee de geruchten verspreiden dat de

⁹⁷⁰ Paule Verbruggen, "Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme", In: *TvSG*, 17 (1991) 4, p. 33.

⁹⁷¹ Vooruit, 16 februari 1894, p. 4; Zettenbijlage, zet 797.

⁹⁷² Vooruit, 19 en 20 juni 1886, p. 3; Zettenbijlage, zet 24.

socialistische voorman eigenaar was van een aantal huizen. Als straf kreeg het o.a. spot over zich heen. *De Gentenaar* werd dan minachtend 'het Gentenaarken' (4) of 'den leugenaar' genoemd. Tegelijkertijd werden de beschuldigingen ironisch gepareerd:

*"Bericht aan den "leugenaar" Anseele heeft wederom enclos huizen gekocht; 'kheb er hem mee uit den bazar zien komen, 0,20."*⁹⁷³

De meest voorkomende toeschrijving voor *De Gentenaar* was dan ook 'leugen'. In latere jaren zal het blad nog maar een enkele keer in humoristische zetten verschijnen. Het bleef echter altijd een blad onwaardig om te lezen. Het beste wat je kon doen is overstappen naar *Vooruit*. Wanneer dat gebeurde werd dit in de Strijdpennig gevierd:

*"Wij hebben de Gentenaar een lezer ontnomen, 0,10 Vroeger de Gentenaar en nu Vooruit, 0,05."*⁹⁷⁴

In absolute cijfers is jaar 1887 de koploper. Dit komt ondermeer door de oprichting van de katholieke samenwerkende maatschappij *Volksbelang* in mei 1887. Deze handeling was gericht tegen *S.M. Vooruit* de kern van de Gentse socialistische arbeidersbeweging. Dat deze maatschappij het slachtoffer werd van humor is dan ook niet verwonderlijk. Het geliefkoosde etiket voor *Volksbelang* was 'Volksbedrog':

*"Ik eet geen brood uit het << Volksbedrog, >> 0,05."*⁹⁷⁵

Het bedrog zat volgens de socialisten in het vermeende apolitieke karakter van de maatschappij. De statuten van het *Volksbelang* verboden uitdrukkelijk de politiek. Maar een van de eerste dingen die de maatschappij moest doen was, "[...] om niet politiek te zijn, zich zeer veel in de politiek mengen".⁹⁷⁶ Ook in de Strijdpennig merkte men dit op:

*"Een welgekende fabriekant heeft zelf de standregelen rondgedeeld der volksbedriegers-maatschappij aan zijne werklieden, 0,20."*⁹⁷⁷

Het bedrog zat volgens de socialisten eveneens in het product. Het brood en de taarten waren slecht. Men was de mening toegedaan dat men met de ingrediënten sjoemelde:

*"Omdat de taarten van den domper met melk (?) gebakken zijn, 0,07."*⁹⁷⁸

Opmerkelijk is dat in deze zet het *Volksbelang* de naam 'domper' kreeg. Dit kan op twee zaken wijzen. Enerzijds wist men niet goed van welke strekking (katholiek of antisocialistisch) de maatschappij juist was. Anderzijds is deze zet net een aanwijzing van

⁹⁷³ Vooruit, 15 en 16 mei 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 7.

⁹⁷⁴ Vooruit, 1 maart 1889, p. 4; Zettenbijlage, zet 465.

⁹⁷⁵ Vooruit, 6 augustus 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 125.

⁹⁷⁶ *Avanti*, op. cit., p. 426.

⁹⁷⁷ Vooruit, 7 mei 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 86.

⁹⁷⁸ Vooruit, 17 december 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 304.

de toenadering tussen de *Algemeene Bond van werklieden en burgers* en de katholieke maatschappij (zie III.4.6. Antisocialisme). Niettemin hebben we bij de bespreking van de liberalen gezien dat 'domper' voor verschillende strekkingen gebruikt werd. Wanneer men het over katholieken had, gebruikte men wel eens 'paapsche dompers'.⁹⁷⁹ Naast bedrog en slecht brood werd het *Volksbelang* de eigenschappen mislukking (229) en dronkenschap (240) toegeschreven.

In hetzelfde jaar zien we spot over katholieke werkmanskringen opduiken. Meer bepaald de lokalen van die kringen. Men noemde ze 'luizenkelders'. Aanvankelijk schreef men dit etiket voluit, maar wellicht zijn hiermee problemen ontstaan want na de derde zet houdt het op:

*"Maandag in de processie, donderdag zwarte krawat en zaterdag gepakt, een lid van de l..kelder, 0,10."*⁹⁸⁰

Tot slot delen we nog mee dat huichelarij naast mislukking, bedrog en leugen één van de meest gekozen toeschrijvingen was. Alle humoristische zetten over katholieken sloegen trouwens op de out-group en waren negatief.

3.5.4. Establishment

Humor over het establishment kwam in alle jaren behalve 1896 voor. Procentueel gezien was 1898 het topjaar. Jules Vandenpeereboom was toen het vaakst gekozen doelwit. In het laatste decennium van de 19de eeuw bekleedde hij verschillende ministerportefeuilles. Tussen 1884 en 1899 was hij minister van spoorwegen, post en telegrafie. In 1896 voegde hij er het ministerie van oorlog aan toe. Op het einde van de 19de eeuw werd Vandenpeereboom nog heel even premier. Zijn regering hield het in 1899 nog geen 6 maanden vol.⁹⁸¹

Wat vaak in de zetten terugkomt, is de associatie van slavendrijver met Vandenpeereboom:

*"Eenige slaven van Peereboom, 0,90."*⁹⁸²

Waarom of voor welk ministerie is niet zo duidelijk. Omdat in hetzelfde jaar ook tweemaal met de loting wordt gespot, kunnen we misschien besluiten dat het om het oorlogsministerie gaat. Dit wordt enigszins bevestigd door zetten uit andere jaren over Vandenpeereboom. De eerste associatie met slavernij komt pas in 1897 voor (901).

⁹⁷⁹ Vooruit, 19 mei 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 341.

⁹⁸⁰ Vooruit, 27 augustus 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 148.

⁹⁸¹ "Jules Vandenpeereboom (1843-1917)", In: *ODIS-DATABASE INTERMEDIARY STRUCTURES FLANDERS*, Last Modified Date : 5 november 2003 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).

⁹⁸² Vooruit, 15 april 1898, p. 4; Zettenbijlage, zet 908.

Vandenpeereboom moet kennelijk geen populair regeringslid geweest zijn. Naast de verschillende zetten over hem, werd slechts één andere zet over een minister opgemerkt:

*"Leve de rust, A, Beernaert, 0,10."*⁹⁸³

Deze zet is een imitatie van eerste minister August Beernaert (regering 1884-1894). Het is een kritiek op een beslissing om in 1886 een betogingsverbod in te stellen. Een aantal zetten handelen wel over de regering in zijn geheel (489, 660 en 931). Terug bij Vandenbeereboom merken we dat voor zowat elk van zijn ministerportefeuille een humoristische zet te vinden valt (post: 834; spoorwegen: 496 en 851).

Uit de zetten blijkt dat volksvertegenwoordigers geen socialistische vrienden waren. Onder andere Léon Vanderkindere (782 en 783), August Huyshauwer (826) en Joseph Hoyois (928) kregen een specifieke vermelding. De rijke volksvertegenwoordigers waren huichelaars, lui en slapers. Wat hen ook verweten werd, is de houding tegenover het stemrecht:

*"De paljassen uit de Kamer zullen Algemeen Stemrecht geven of ..., 0,50."*⁹⁸⁴

Niet toevallig kwam de combinatie volksvertegenwoordigers – Algemeen Stemrecht vooral in het jaar 1893 voor. Op 28 februari van dat jaar besprak de Kamer het kiessysteem en verschillende wijzigingsvoorstellen waaronder ook het voorstel voor algemeen stemrecht van de progressist Paul Janson. Maar Janson was bereid om zijn voorstel af te zwakken tot een meervoudig stemrecht, wat in de Kamer ook gebeurde. Vrijwel over het hele land gingen socialisten hierop in staking.⁹⁸⁵ De houding van Janson werd echter voordien al in een zet van 14 oktober 1892 bekritiseerd:

*"Janson heeft n.16 vergeten: Kazakdraaiers verdienen ook geen kiesrecht, 0,10 Wij zullen nog al leren van de progressisten, 0,10 En toch is Janson een volks...hater, 0,10 De vrijmaking der arbeidende klasse moet het werk der arbeiders zelve zijn, 0,10."*⁹⁸⁶

Het geloof in de goede uitkomst van zijn wetsvoorstel was dus al tijd zoek. De toeschrijving van volkshater viel ook Woeste te beurt. Tegenover Anseele stelde hij weinig voor:

⁹⁸³ Vooruit, 15 maart 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 3.

⁹⁸⁴ Vooruit, 3 maart 1893, p. 4; Zettenbijlage, zet 728.

⁹⁸⁵ Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, pp. 697-701.

⁹⁸⁶ Vooruit, 14 oktober 1892, p. 4; Zettenbijlage, zet 760.

*"Wij zijn verheugd dat E. Anseele nu de eerste staat op de lijst der volksvertegenwoordigers als volksvriend en Woeste met zijn str... gezicht als volkshater de laatste, 0,30."*⁹⁸⁷

Een aantal burgemeesters mogen genieten van hun aanwezigheid in de humoristische zetten (Brugge: 393; Eeklo: 429; Oudenberg: 628). Vaak heeft het te maken met een verbod op een betoging of stoet. De Gentse burgemeester is het vaakst slachtoffer van humor. Een aantal zetten over hem zijn geconcentreerd in het najaar van 1890. Qua verkiezingen is het in Gent dan een drukke periode. Tussen september en december van dat jaar werden verkiezingen voor de werk- en nijverheidsraad, gemeente en werkrechtsheraad gehouden.⁹⁸⁸ Lippens sprak toen een verbod op socialistische propaganda uit:

*"Trots het verbod van den tyran Lippens, zullen wij nog meer propagande maken, id., 0,51."*⁹⁸⁹

De burgemeester was een tiran (610), een tsaar (622) en koppig (623). Burgemeester Buls van Brussel kwam iets positiever uit de bus:

*"Wat groot verschil tussen Buls en Lippens, maar door Algemeen Stemrecht zullen al die gasten door 't ontwikkeld volk weggekuischt worden, wagon 5454, 0,87."*⁹⁹⁰

Deze zet werd trouwens geschreven na de manifestatie voor het Algemeen Stemrecht van 10 augustus te Brussel. Het was ook de dag waarop de *Eed van Sint-Gillis* gezworen werd, het moment van de sociaal-democratische wending van de B.W.P. Achttien jaar na datum was Avanti nog altijd lyrisch over de gebeurtenissen van die dag.⁹⁹¹

Het rechtssysteem werd door socialisten als onrechtvaardig beschouwd. De vele processen die *S.M. Vooruit*, de krant *Vooruit* en socialistische voormannen aangesmeerd kregen, hebben dit idee enkel maar gevoed. De identificatie van het gerecht als klassenjustitie onderging tussen 1886 en 1900 geen verandering. Het gevoel van onrechtvaardigheid begon in de zetten met het proces-Anseele. Misdadigers als Vandersmissen bleven toen vrij rondlopen (zie VI.3.4.1. Militarisme).

⁹⁸⁷ Vooruit, 19 augustus 1898, p. 3; Zettenbijlage, zet 911.

⁹⁸⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 37.

⁹⁸⁹ Vooruit, 17 oktober 1890, p. 4; Zettenbijlage, zet 611.

⁹⁹⁰ Vooruit, 15 augustus 1890, p. 3; Zettenbijlage, zet 584.

⁹⁹¹ Avanti, *op. cit.*, pp. 486-487.

Op het einde van het decennium wordt *Vooruit* opnieuw met verschillende processen geconfronteerd. In 1899 verschenen hierover verschillende zetten zoals deze hieronder:

*"Het schijnt dat moeder Themis haaren blinddoek afgedaan heeft en den weegschaal langs den eenen kant doorsloeg toen Vooruit voor haar verscheen, op die manier kunnen zulke vonnissen verstaan worden, atelier Carels, 2,00. Hoe meer processen men Vooruit aandoet, hoe meer kluiten wij zullen geven, atelier Carels, 2,47."*⁹⁹²

Een jaar later werd de socialistische beweging opgeschrikt door een dode onderstakende dokwerkers. Het conflict ontstond toen de dokwerkers een productiecoöperatie voor het lossen van schepen hadden opgericht. Toen de dokbazen dit wilden omzeilen met arbeiders uit het platteland, ontstond een schermutseling waarbij een zekere Jan De Cock doodgeschoten en twee anderen verwond werden. De nasleep ervan lezen we in volgende zet:

*"De bazen worden vrijgesproken; de dokwerkers veroordeeld. Neen, er is geen klassengerecht, P.D.V., 0,15."*⁹⁹³

De bitterheid in dit stukje sarcasme verwoordt hoe het met de dokwerkers is afgelopen. Hoewel ze de strijd om het werk in de haven gewonnen hadden, kregen veertig van hen een veroordeling. Ook de twee gewonden Pol De Verreman en Frans Cogh (door de schermutselingen blind geworden) kregen elk zes maanden.⁹⁹⁴

Het topjaar in absolute cijfers was 1887. Het is ook het jaar waarin de politie, een beschermer van de gevestigde orde, het frequentst voorkomt. Populaire toeschrijvingen waren geweld en dronkenschap. Een illustratie:

*"Hoe is het met de zatte-pinne van buiten de Overpoort, is hij nog sabelman, 0,10."*⁹⁹⁵

Het etiket bij uitstek is 'pinne' of 'pinnen'. Volgens het Gents Woordenboek is dit woord een synoniem voor agent.⁹⁹⁶ Aanvankelijk leek deze term altijd een spottende betekenis te hebben. Bovendien komt in de zetten ook het gewone 'politie' voor. Maar de term 'pin' heeft toch een meer neutralere betekenis, zoals hieronder enkele voorbeelden:

⁹⁹² Vooruit, 3 februari 1899, p. 4; Zettenbijlage, zet 932.

⁹⁹³ Vooruit, 3 augustus 1900, p. 3; Zettenbijlage, zet 964.

⁹⁹⁴ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen.*, p. 269.

⁹⁹⁵ Vooruit, 5 november 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 267.

⁹⁹⁶ Zie het lemma agent in het Gents Woordenboek.

*"Vierde storting van eenige pinnen der Dampoort, 0,75."*⁹⁹⁷

*"Van eenige pinnen der Dampoort, 0,03."*⁹⁹⁸

*"Eenige pinnen der Dampoort, 0,72."*⁹⁹⁹

Omdat ze telkens in dezelfde vorm en gedurende langere tijd in de rubriek kwamen, kan van ironie geen sprake zijn. Opletten is dus de boodschap. Door in de zetten aandacht te hebben voor de handelingen van de politie, kon ik vermeende humorzetten onderscheiden. Het is opvallend dat de politie na 1892 geen doelwit van humor meer is. De neutrale zetten hierboven zijn van 1894. Dit wijst op een continuïteit van de term 'pin' maar bovenal zegt dit iets over een verbetering in de relatie tussen politie en socialisten.

De relatie was voordien bijzonder negatief. De politie werd telkens met geweld geassocieerd. Bovendien leek ze op te treden als beschermer van de antisocialisten:

*"De dompers staan in goede betrekking met de pinnen, 0,10."*¹⁰⁰⁰

Ook de rijkswacht, de andere beschermer van de gevestigde orde, werd hiervan beschuldigd. Hun naamgeving bleef meestal beperkt tot 'gendarm'. Eenmaal heeft een zet het over het hoofddekseel van de rijkswacht, dat spottend een 'harenmuts' werd genoemd (816). Onnodig te zeggen dat alle humor over het establishment negatief was.

3.5.5. Klerikalisme

Met het klerikalisme hebben we opnieuw een uitsluitend negatieve identiteit. De humor over geestelijken is geconcentreerd in drie jaren: 1886, 1888 en 1889. Waarom net in die jaren is niet zo duidelijk. De andere jaren hebben vergelijkbare thema's. De slachtoffers werden meestal niet gepreciseerd maar uit de zetten is af te leiden dat het kerkelijke ambtenaren betrof.

Wanneer naam of rang ter sprake komen zie je dat de humorslachtoffers terug te vinden zijn in elk rang van de katholieke kerkelijke hiërarchie. Geestelijken die het dichtst bij de gewone man en vrouw in de straat stonden (pastoor, onderkoster, priester, ...), zijn sterker aanwezig. Een aantal zetten hebben het ook over hoogwaardigheidsbekleders. Bisschop Hendrik-Karel Lambrecht mocht na zijn aanstelling meteen naar de hel (363).¹⁰⁰¹ De paus kreeg de bijnaam 'roomschen beer' (430) of noemde men gewoon 'la papo' (802). Ondanks zijn fanatieke strijd tegen socialisten, werd bisschop Stillemans niet in een humoristische zet teruggevonden.

⁹⁹⁷ Vooruit, 16 februari 1894, p. 4.

⁹⁹⁸ Vooruit, 16 maart 1894, p. 4.

⁹⁹⁹ Vooruit, 23 april 1894, p. 4.

¹⁰⁰⁰ Vooruit, 24 september 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 190.

¹⁰⁰¹ Hendrik-Karel (Henri) Lambrecht werd op 17 juni 1888 bisschop van Gent. Zie Ludo Collin, "Lambrecht, Henri", In: *NEVB*. Tiel: Lannoo, 1998, pp. 1774-1775.

Voor identiteit klerikalisme had men ook een favoriet etiket: paap en al zijn afleidingen:

*"Nu bestaat de wet op dronkenschap voor't volk, 0,05 Maar niet voor de papen, 0,05 Want den 9 september kwam op de Meulesteedschen steenweg een pater die zoo zat was dat hij achter viel, 0,15."*¹⁰⁰²

De associatie met dronkenschap kwam, ondanks de potentiële verleiding van de miswijn, weinig voor. Het frequentst was de associatie met huichelarij:

*"Ouders houdt uwe kinderen uit den biechtstoel, heirnert u de vragen die de priesters u in uwen jongen tijd deden en gij zult weten waarom, 0,20."*¹⁰⁰³

Geestelijken hielden zich zelf niet aan de normen en waarden die ze aan andere oplegden. Ze overtraden ook hun eigen regels. Zetters verweten hun huichelende inconsequentie door te spotten met 'blootpoters' die in de winter toch schoenen droegen¹⁰⁰⁴ of door te wijzen op de weelde en rijkdom van bisschoppen terwijl "priesters aan de hongerlijders de verdueligheid aanprediken"(422). Indien god nogmaals een zoon naar de wereld zou zenden, zouden de geestelijken hem zeker kruisigen (547). Een kwart van de humorzetten over kerkelijke ambtenaren handelt over deze 'huichelaars' (zie tabel 8).

Zondigen op het celibaat kan je ook als huichelen beschouwen. Maar de zetten die over onkuisheid – de tweede belangrijke toeschrijving – spreken, richten zich meer op het seksuele aspect. Toen de Brusselse burgemeester in 1888 de opdracht gaf om de prostitutie in zijn stad in kaart te brengen, merkte iemand op dat men ook eens in kloosters zou moeten kijken. Want daar "woekeren" de "vuile broerkens" (367). Het biechten was voor de pastoor een uitstekende gelegenheid om vanuit zijn "biechtkot" naar vrouwen te kijken (394). Het gespreksonderwerp tijdens de biecht was niet altijd kuis. "Dikke, ongehuwde paters" hadden het over zaken die ze volgens socialisten niet in het openbaar zouden herhalen, en zeker niet uitgeven in de vorm van een catechismus met vragen en antwoorden uit de biecht (822). In één zet werd zelfs gealludeerd op pedofilie:

*"'t Was wat deftiger, paapuilen, 0,10 Dan in uwe krochten, 0,10 Waar de jonge meisjes met den pastoor "verdikt den boom" spelen, 0,10 Bericht aan wie het aangaat, 0,10."*¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰² Vooruit, 24 september 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 179.

¹⁰⁰³ Vooruit, 24 september 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 200.

¹⁰⁰⁴ Blootpoters = baarvoeter; spotnaam gegeven aan een ongeschoeiden geestelijke (Gents Woordenboek); Zettenbijlage, zet 252.

¹⁰⁰⁵ Vooruit, 14 december 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 427.

Het loopspel 'verdikt den boom' krijgt hier een heel andere betekenis.¹⁰⁰⁶ Een zet vatte het onkuis gedrag van klerikalen mooi samen: "Onder ons paapkens vindt men veel Rodins, maar geene Gabriels, 0,15."¹⁰⁰⁷

De leugen regeert onder de geestelijken. De houding van de Kerk tegenover socialisten was allerminst positief. Alle middelen ter bestrijding van het socialisme werden gebruikt. Volgens de zettters was de leugen een vaak ingezet instrument. De kerk was een 'kuip' waarin socialisten voor moordenaars werden uitgescholden (782). De preekstoel werd omgevormd tot 'leugenstoel' (439). De laatste veel voorkomende toeschrijving aan geestelijkheden is 'slecht' of slechtheid. Paters waren gewoon vuil (432) en slecht (434). Onderkosters waren onwaardig scapuliers te dragen. Indien ze dat ondanks hun huichelende karakter toch deden, zag men ze als "koopman in valse schapuliers" (192).

Met de uiterlijke kenmerken van de kerkelijke ambtenaren werd eveneens gespot. De kale kruin was typisch (495). De klederdracht werd met de geestelijken vereenzelfigd. Het waren 'zwartrokken' (o.a. 69 en 435). Tot slot, als socialisten zichzelf met mooi weer associeerden, kreeg de Ander het slechte weer:

*"Het is toch wonderbaar, de papencavalcade moest op Akkergem uitgaan en de hemelsche sluizen werden opengezet, voor de rooden is het heel het omgekeerde, 0,10."*¹⁰⁰⁸

De regen tijdens een kerkelijke stoet was wellicht een teken van god.

3.5.6. Klasse

De identiteit klasse is in elk jaar goed vertegenwoordigd. Het heeft nooit een humoraandeel van minder dan 10%. Naast socialisme is klasse de enige identiteit met een hoog aantal zetten over de in-group (136x). Het negatieve komt hier opnieuw duidelijk aan de oppervlakte. Slechts 7 zetten hebben een positieve connotatie. Dit betekent dat de humoruitingen heel wat leden van de eigen groep bekritisieren.

Wanneer we in de identiteit een onderscheid maken tussen in- en out-group komen volgende doelwitten naar de oppervlakte. Voor de in-group zijn dat voornamelijk verklikkers, het Zelf, de Ander en arbeiders. Bij de out-group zien we fabrikanten, de burgerij, meestergasten en aanverwanten, de Ander, huisbazen, dokters en enkele kapitalisten. Omdat niet altijd duidelijk was tot welke strekking of groep het doelwit behoorde, gebruikte ik 'Zelf' en 'Ander' wanneer het duidelijk om de klasse identiteit ging. Deze doelwitten liggen verspreid over de verschillende jaren

¹⁰⁰⁶ Zie het lemma boom in Gents Woordenboek.

¹⁰⁰⁷ Vooruit, 18 december 1891, p. 4; Zettenbijlage, zet 665.

¹⁰⁰⁸ Vooruit, 16 augustus 1889, p. 4; Zettenbijlage, zet 501.

3.5.6.1. In-group

Wanneer we de in-group bekijken valt meteen het hoge aantal zetten op waarbij de humor op de zetter zelf slaat. Men gaf zichzelf etiketten als 'kanailje' en alle soorten samenstellingen met 'slaven':

*"Een fabriekslaaf, 0,10."*¹⁰⁰⁹

Ook 'labers' of 'labbers' kwam voor. Ze wijzen allen op een negatief zelfbeeld. Het Zelf is vuil, gemeen en slaafs. Men kan zich bij het voorbeeld afvragen in hoeverre het hier nog over humor gaat. Maar uit de bespreking van identiteit en humor (zie II.3.5. Etnische humor) bleek dat de aanwezigheid van zelfspot wijst op een instabiele identiteit. Negatieve humor kan bovendien de in-group versterken. Het wijst op een gedeelde sociale situatie.

Zoals gezegd kregen zetten zonder duidelijk doelwit de identiteit klasse en het kenmerk in-group indien dit te onderscheiden was. Redenen om humor over die zogenaamde Ander te uiten zijn nogal uiteenlopend waardoor er moeilijk een lijn in te trekken valt. De toeschrijvingen putten daarentegen uit een reservoir dat ondertussen bekend in de oren moet klinken. De Ander is vooral een huichelaar:

*"Werklieden, opgepast, 0,10 Hij werkt met zijne schoenen en gaat met kloefen naar huis, 0,10."*¹⁰¹⁰

Verklikkers zijn een volgend belangrijk doelwit voor de in-group. Het fenomeen van verklikkingen onder socialisten is opmerkelijk maar gekend in de literatuur. Onder meer De Weerd (1972) heeft het hier over in haar werk over de Belgische socialisten.¹⁰¹¹ Het waren ook niet altijd de minste die hieraan meededen. Volgens De Weerd klikten onder andere Karel De Boos en zelfs Paul De Witte aan de politie. Dit mag vreemd lijken maar men mag niet vergeten dat de overheid constant informanten binnen de socialistische beweging zocht. Indien ze geen informant hadden, probeerde men te infiltreren zoals bij het *Groot Complot*, dat in 1889 in de openbaring kwam.¹⁰¹² De Staatsveiligheid had zich in de *Parti Socialiste Républicain* geïnfiltrerd, de in augustus 1887 afgescheurde B.W.P.-afdelingen rond Alfred Defuisseaux. Êén van de infiltranten, Léon Pourbaix had tijdens een algemene staking in Châtelet de gespannen situatie met enkele dynamietstaven opgeblazen. In Gent was men bevreesd eveneens geïnfiltrerd te zijn. Een zet waarschuwt hiervoor:

"Gaan wij in Gent eene nieuwe uitgave hebben van het groot complot zoo als in Henegeouwen? 0,10 Men heeft reeds een soort

¹⁰⁰⁹ Vooruit, 20 december 1889, p. 3; Zettenbijlage, zet 538.

¹⁰¹⁰ Vooruit, 2 november 1888, p. 3; Zettenbijlage, zet 410.

¹⁰¹¹ Denise De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, pp. 160-162.

¹⁰¹² Gita Deneckere, *Sire, het volk mort*, p. 684.

*Pourbaix gevonden, 0,10 Die laffe personnagie voerde in de vergaderingen der werkeloozen ook een hevige taal en spoorde eenieder aan om zich te wapenen, 0,10 Werklieden opgepast dat het hem in Gent ook tegen deze vuige lafaards keere en tegen degene die deze vuile personaadjes betalen, 0,20."*¹⁰¹³

Wanneer men het over verklikkers had, gebruikte men meestal de Franse term 'mouchard'. Het woordgebruik bij zetten over verklikkers is heel negatief. Een verklikker komt niet goed uit zijn woorden (89), is traag van geest en beweging (162), is laf en dik (187), en dwaas en kaal (218). Een mouchard wordt niet graag bestempeld en zeker niet ontdekt als een verklikker. Hun aanwezigheid in de Strijdpennig was natuurlijk niet naar hun zin:

*"De man is op zijn paard gesprongen, 0,15 Als hij in den strijdpennig stond als vuiltong, 0,15 Mouchard moogt ge hem niet verwijten, 0,15 Want hij zou durven bijten, 0,15 Maar we zullen in tijds een rondeken doen, 0,15 En een muilband kopen om hem aan te doen, 0,15."*¹⁰¹⁴

Vanschoenbeek (1992) merkte op dat anarchisten met 'moucharderij' werden geassocieerd.¹⁰¹⁵ Hoewel zettters 'mouchard' op alle verklikkers – anarchist of niet – toepasten, kom je hierover in de Strijdpennig inderdaad zetten tegen. Wanneer Lootens en aanhangers uit de beweging stapten, vierde men de verdwijning van "al die mouchards" (216).

Hoewel men vanuit de redactie niet wou dat "werklieden op werklieden" schimpten (zie IV.14.3. De ideale zet), vinden we hierover heel wat humorzetten terug. In eerste instantie zijn de werknemers van het *Volksbelang* slachtoffer. Omdat men de *Volksbelang*-werknemers als werknemer aanvalt, kregen ze de identiteit klasse. Zij konden eventueel ook als spot met katholieken begrepen worden maar het primaire doelwit van de humor in die zetten was hun werk. Want in tegenstelling tot Vooruit-werknemers zitten ze lui te wezen of zijn het baantjesjager die het werk aangenomen hebben zonder passie voor het project (258).

Onderkruipers kregen ook een veeg uit de pan. Als 'loonbedervers' ondermijnden ze het loon van anderen. Maar echt kwaad mocht je er niet op worden "want zij weten niet wat zij doen" (97). Hoewel men met onderkruipers ironisch medelijden had, zit achter de humor enigszins een waarheid. Loonbedervers waren namelijk slachtoffers van het

¹⁰¹³ Vooruit, 30 december 1892, p. 3; Zettenbijlage, zet 772.

¹⁰¹⁴ Vooruit, 14 november 1895, p. 4; Zettenbijlage, zet 855.

¹⁰¹⁵ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 216, fn. 184.

systeem. Onderkruipers werd "de laatste korst brood" ontnomen en aansluiten of verenigen in een vakbond was volgens een zetter de enige oplossing (511).

In de bespreking van de Ander in eigen rangen, hadden we het over de 'vreemde' arbeiders in Gent (zie III.4.8. De Ander in de in-group). Zij kwamen vooral uit het hinterland van Gent. De verhouding met Gentse fabrieksarbeiders liep stroef. Zetten over de plattelandsmigranten plakken hun het etiket 'boer' op. Het lijkt in eerste instantie moeilijk om een onderscheid te maken tussen een geïmmigreerde plattelandster en een 'echte' boer. Maar de humoristische zetten komen ten eerste allen uit Gent. Ten tweede is tussen de lijntjes te lezen dat het ofwel om inwoners van Gent gaat ofwel om arbeiders werkzaam in een Gentse fabriek.

Vrouwelijke migranten kregen de term 'boerinne' opgeplakt (243). Bovendien worden ze passief afgespiegeld:

*"Twee partijgenoten die een boer met zijnen Tjane op den loop gehad hebben naar de Dampoort, om den stoet van den luizenkelder te zien, 0,10."*¹⁰¹⁶

*"Omdat de boer zijn muile niet meer zou laten hangen, 0,25 Als zijne vrouw medegaat, 0,25."*¹⁰¹⁷

'Tjane' is een onschuldige, goedgehartige vrouw die op sleeptouw wordt genomen door haar man, de boer. De zet weerspiegelt hier ook de gelovige immigrant.

3.5.6.2. Out-group

. Van de out-group bespreken we hier de drie frequentste doelwitten, nl. de fabrikant, de burgerij en de meestergast. Waarom werd met fabrikanten gespot? Een aantal zetten hebben het over uitbuiting. De fabrikant krijgt het etiket 'uitbuiters van 't werkvolk' (451) of gewoon uitbuiters (541). De fabrieksbaas van *La Lys* kreeg de bijnaam oppervogel (507 en 579). Wanneer een fabrikant kwam te sterven, reageerde men ironisch smalend in de Strijdpennig:

*"Helaas, hij is niet meer, hij beminde het volk en bijzonderlijk de vrouwen, voor het stoffelijk welzijn van het volk stichtte hij zijne fabriek waar hij op lang en ongezonder werk millioenen won, die hij in zijn zak stak, 0,15 Voor het zedelijk en verstandelijk welzijn van het volk stichtte hij kringen, waar men leerde genever drinken, den slonsen dag verheerlijken en god als den bijzondersten, 0,10."*¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁶ Vooruit, 23 mei 1890, pp. 3-4; Zettenbijlage, zet 561.

¹⁰¹⁷ Vooruit, 1 februari 1895, p. 4; Zettenbijlage, zet 841.

¹⁰¹⁸ Vooruit, 18 maart 1892, p. 4, Zettenbijlage, zet 677.

Gezien de datum van de zet, 18 maart 1892, gaat het om Jan Casier de Hemptinne, gestorven op 11 maart 1892.¹⁰¹⁹ Hij stichtte bovendien in 1878 de werkmanskring 't *Heilig Kerst* (zie III.4.5. Katholieken) waarvan in de zet sprake. De associatie met alcohol was ook in andere zetten te zien. In de zet hieronder gaat het deze keer om de fabrikant zelf:

*"In de Midauwe is een baas die tegen deuren vecht, 0,10; Hij kan anders niet, 0,10; Niet begrepen, 0,10; Hij trekt zijn broek zoo hoog, 0,10."*¹⁰²⁰

Daarnaast zijn fabrieksbazen lui (419), stout (750), laf (784) en hebzuchtig (955). Naast Jan Casier kwam ook Karel de Hemptinne in de humorzetten terecht. In een samengestelde zet wordt hij bespot om zijn luiheid en slecht gekuiste "gemakken" (535).

De burgerij is eveneens een populair doelwit. Wat we bij liberalen al zagen wordt ook de burgerij toegeschreven, nl. een huichelende levensstijl (937). Zetters bespotten de burgerij ook nog om hun hersenloos gedrag waarbij ze zelf niet meer nadenken maar enkel volgen wat de pers hun voorschrijft (960). Opmerkelijk zijn volgende zetten:

*"Een burger riep, weg met "Vooruit" en eenige partijgenooten antwoordden: weg met de zwarte krawatten; of hij zweeg, dien paljas, 0,50."*¹⁰²¹

*"Al die eenen hoed koopt heeft recht op eenen zwarten krawat, 0,10."*¹⁰²²

Hier zien we de associatie van de burgerij (burger, hoed) met 'zwarte krawatten'. In eerste instantie leek dit een spotnaam voor hun klederdracht te zijn, voor het dragen van dassen. Maar volgens het Gents Woordenboek betekent 'zwarte krawat' sodomiet of homoseksueel.¹⁰²³ Mogen we er vanuit gaan dat via 'zwarte krawat' gespot werd met dandy's? Zetters associeerden de term ook nog met oneerlijke burgers (39) en een pastoor. De zet over de pastoor laat uitschijnen dat 'zwarte krawat' eerder in de seksuele sfeer begrepen moet worden:

*"Ik heb dien pastoor gezien, 0,06 Ik wist niet dat het een zwarte krawat was, 0,10."*¹⁰²⁴

¹⁰¹⁹ "Jean Casier de Hemptinne (1820-1892)", In *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 24 april 2008 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).

¹⁰²⁰ Vooruit, 6 november 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 56.

¹⁰²¹ Vooruit, 19 en 20 juni 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 26.

¹⁰²² Vooruit, 23 mei 1890, pp. 3-4; Zettenbijlage, zet 555.

¹⁰²³ Zie het lemma krawat: 3. Zwarte -, sodomiet, homoseksueel. Nergens werd een andere betekenis gevonden.

¹⁰²⁴ Vooruit, 1 oktober 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 231.

Er is ook nog de mogelijkheid dat het woord 'zwarte krawat' zowel een spotnaam voor de burgerij als een term voor seksualiteit was. Het wordt echter vooral toegepast op de burgerij.

Humor over de hoedendracht van de burgerij is een bekend fenomeen. In 1887 is deze zet te vinden:

"<< Chapeau buse >> op de personen die in <<Vooruit >>komen mag er niets te zeggen vallen, hoort, kinder-vrijer, 0,10 Als gij nog in << Vooruit >> komt Jantje-looze, zal de uitgang langs het venster zijn, 0,10."¹⁰²⁵

Dit individu identificeert men naast hoge hoed of 'chapeau buse' kennelijk ook nog met pedofilie. Het dragen van een hoed werd onder socialisten niet geapprecieerd. Volgens Wedman (1998) wantrouwden socialisten iedereen met een hoed. Tegen de eeuwwisseling kwam de hoed echter als klederdracht onder arbeiders opzetten.¹⁰²⁶ Die ontwikkeling stemt overeen met de bevindingen van Verbruggen (1992) over de stijl van arbeiders op socialistische hoogdagen (zie III.4.2. De Kerk en het geloof). Niettemin laat onderstaande zet uit 1899 zien dat niet iedereen hiermee opgetogen was:

"Hij heeft zich een hogere hoed gekocht, 0,10 Om naar de wedstrijd van Antwerpen te gaan, 0,10 Nadien was hij te duur en droeg hem terug, 0,10."¹⁰²⁷

De laatste groep die we hier behandelen zijn mensen die een positie net boven de arbeider bekleedden, nl. meestersgasten en aanverwanten. Onmiddellijk vallen twee zaken op. Ten eerste maakten zowel ondermeesters als meesteressen gebruik van geweld. Zetters verwezen hier metaforisch naar als dat de ondermeester "gaarne stokvisch eet", een humoristische term voor stokslagen.¹⁰²⁸

Het tweede opvallend element is de associatie van meester-gast met perversiteit. Van de 15 zetten waarin met een meester-gast of ondermeester wordt gespot, beschuldigt men in 3 ervan het doelwit van pedofilie of vrouwenmishandeling (356, 550 en 576). In het geval van pedofilie sprak men van 'broerkenszonde'.¹⁰²⁹ Naast pedofilie klaagde men eveneens de passieve reactie van verantwoordelijken aan: "In plaats van hem te knippen [aanhouden] liet men hem maar wippen, omdat er uit de pensioenskas niets zou slippen" (550).

¹⁰²⁵ Vooruit, 27 augustus 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 135.

¹⁰²⁶ Homme Wedman, "Hoeden en petten. Socialisme en burgerlijke cultuur in Nederland," In: AERTS, Remieg en TE VELDE, Henk (red.). *Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen – Kok Agora, 1998, pp. 233-234.

¹⁰²⁷ Vooruit, 22 september 1899, p. 3; Zettenbijlage, zet 949.

¹⁰²⁸ Vooruit, 21 april 1888, p. 4; Zettenbijlage, zet 338. Zie het lemma stokvisch in WNT

¹⁰²⁹ Zie het lemma broerkenszonde = pederastie (Gents Woordenboek)

Uit de zetten blijkt dat meesterknechten graag misbruik van hun macht maakten. Wanneer men zo iemand fysiek aanpakte, plaatste men een verslag in de Strijdpennig:

*"Omdat de lange meesterknecht uit de Lys, eene goede rammeling gehad heeft, 0,10. Omdat hij den naasten keer niet meer zou proberen muizen te vangen achter de kas, 0,10. Omdat een meisje in zijne oogen niet wilde kijken kreeg zij 30 centiemen boete, maar het zat er rap op, 0,10."*¹⁰³⁰

In zulke situaties wordt de vrouw passief voorgesteld. Een zet maakte het als volgt duidelijk: "Meesterknecht zijn en misbruik maken van uw ambt en van de onkunde der vrouw is lafheid, 0,10" (356).

3.5.7. Antisocialisme

De laatste identiteit, het antisocialisme, heeft dus de hoogste frequentie. In elk jaar is de antisocialistische identiteit vertegenwoordigd. Vanaf 1887 is het in de zetten dominant tot en met 1893. Enkel in 1889 moet het klasse laten voorgaan. Daarna is de identiteit nog sterk aanwezig maar minder dominant.

Dit komt overeen met de institutionele ontwikkeling van de antisocialisten. De eerste zet die we onder deze identiteit kunnen plaatsen, verscheen in de rubriek op zes november 1886. Toevallig of niet de dag waarop het eerste nummer van *De Lichtstraal* verscheen,¹⁰³¹ dat meteen warm onthaald werd:

*"Wij wenschen de "Lichtstraal," het doodgeboren kind, eene goede reis, 0,15."*¹⁰³²

Uit de productiecontext kunnen we afleiden dat een zet onmogelijk de dag zelf nog in de rubriek kon geraken. Maar het verschijnen van nieuwe bladen werd wel op voorhand aangekondigd zodat de zetter van de publicatiedatum kennis kan gehad hebben. Niettemin betekent deze zet de start van een hele reeks.

Wanneer zettters hun doelwit niet nader omschrijven en spotten met antisocialisten in het algemeen hebben ze één woord ter beschikking: domper. Het woord 'domper' betekent volgens het Gents Woordenboek 'schimpnaam voor een katholiek'.¹⁰³³ In het alledaags taalgebruik draagt het woord meerdere betekenissen in zich. De liberalen kregen vanaf de stichting van de *Liberale Werkersverdediging* het etiket 'blauwe domper' (zie VI.3.4.5. Liberalisme). Het katholieke *Volksbelang* en de katholieken kregen af en toe ook

¹⁰³⁰ Vooruit, 18 juli 1890, p. 4; Zettenbijlage, zet 576.

¹⁰³¹ E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, pp. 332-333.

¹⁰³² Vooruit, 6 november 1886, p. 4; Zettenbijlage, zet 55.

¹⁰³³ Zie het lemma domper in het Gents Woordenboek.

de naam 'domper' of 'paapsche domper' (zie VI.3.5.3. Katholicisme). Maar uit de zetten blijkt duidelijk dat het woord voornamelijk voor de antisocialisten werd gereserveerd. We kunnen hier zeker van zijn doordat de eerste zet met het woord 'domper' in onze steekproef (dus de 27537 records) pas op 5 maart 1887 te zien is terwijl zettters in het jaar 1886 al op verschillende katholieke doelwitten gemikt hebben zonder 'domper' te gebruiken. *De Gentenaar* werd 'leugenaarken', *De Lichtstraal* werd het 'Dompersblad'. Laten we met de antisocialistische pers beginnen.

De Lichtstraal verscheen tot medio 1891 toen het *Het Volk* de plaats innam. Populaire namen voor het blad zijn dompersblad, De Domper of Kaarsendomper. Het jaar 1887 was naast een antisocialistisch ook een anarchistisch jaar. Een aantal keer stelde men *De Lichtstraal* met *De Opstand* gelijk (zie ook VI.3.5.1. Anarchisme). Het geloof in de slaagkansen van het blad was onder de zettters niet groot. Het liep op zijn laatste poten (307) en zou dra verkrimpen tot een feuilleton (257). Dat was volgens hen ook niet te verwonderen als men zag hoe het blad werd opgesteld:

*"Men zegt dat met de vacantie der bewaarscholen er verscheidene nieuwe opstellers voor den << Kissendomper >> aangeworven zijn, 0,10 Het zijn al de eerste prijzen der bewaarschool, 0,10 Geen wonder dus dat dit dompersblad zoo flink is opgesteld en zooveel abonnennten per kilo, 0,10."*¹⁰³⁴

De Lichtstraal participeerde in de campagnes tegen de volksapotheken van *Vooruit*. In humoristische zetten bedankt men de houding van het blad door ze te associëren met stank. "Nijpt uwen neus toe, lezers", was het devies in een zet die *De Lichtstraal* aanpakte.¹⁰³⁵ Iemand uit de entourage van het blad kreeg de bijnaam 'Argus':

*"Argus vraagt ondersteuning voor zijn dompersblad, 0,10."*¹⁰³⁶

De persoon wordt bovendien samen met 'Pol de Koppenjager' (waarover we het bij de middenstand al gehad hebben) geassocieerd dus wellicht moeten we hem (of haar) in de Algemeene Bond voor Werklieden en Burgers situeren.

In het jaar 1891 werd *Het Volk* het orgaan van de *Antisocialistische Werkliedenbond*. Het etiket 'domper' of 'Dompersblad' raakte evenwel uit de mode. Slechts tweemaal kreeg *Het Volk* deze naam (658 en 764). Na 1892 kwam het niet meer in de zetten voor. Dit heeft wellicht te maken met het verschijnen van *De Domper*, het blad van Gustaaf Eylenbosch, de rechterhand van Arthur Verhaegen.¹⁰³⁷ Hij gaf het blad, dat zich

¹⁰³⁴ Vooruit, 27 augustus 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 144.

¹⁰³⁵ Vooruit, 1 oktober 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 242.

¹⁰³⁶ Vooruit, 5 november 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 270.

¹⁰³⁷ Carl Strikwerda, *A house divided : catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*. Lanham (Md.) : Rowman and Littlefield, 1997, p. 230.

door bijtende illustraties op de voorpagina kenmerkte, tussen 1891-1892 uit.¹⁰³⁸ Dit is een geslaagde toepassing van humor om kritiek en spot te pareren. Een antisocialistisch blad eigent zich haar eigen spotnaam toe, waardoor tegenstanders dit niet meer kunnen gebruiken. Dit is meteen ook de reden waarom we ons niet kunnen vergissen tussen *De Domper* en *Het Volk*.

De zettters hielden het bijgevolg op '*Het Volkje*' (837), '*Volkje*' (885), '*Het paapsche Volk*' (648), '*snullenblad*' (945) of '*bedriegersblad*':

*"Laf gespuis, gij die in uw bedriegersblad Het Volk een edel volkskind wilt doen doorgaan als een hond, 0,05. Houdt eens of morgen uw hoofd vast, 0,03. Kort gebroekte lafaard, 0,10."*¹⁰³⁹

Deze zet vat de toeschrijvingen van *Het Volk* samen. Het blad kreeg de associaties lasterlijk, leugen, laf, flauwekul, vuil, katholiek en dom.

Antisocialistische kopstukken kwamen ook aan bod. Leon Bruggeman, stichter en tot 1892 voorzitter van de antisocialistische *Katoenbewerdersbond*,¹⁰⁴⁰ kreeg consequent de naam 'Brutus':

*"Brutus, gij durft zeggen dat uwe maatschappij Recht en plicht is, 0,20 Neen, jongen, z'is van loonbedervers en onderkruipers, 0,20."*¹⁰⁴¹

In het Gentse taalgebruik betekent dit een 'dik man' (of kind).¹⁰⁴² Zijn *Katoenbewerdersbond* met het motto *Recht en Plicht* was een doorn in het oog.¹⁰⁴³ Het ledenbestand bestond enkel uit onderkruipers en huichelaars. Net als bij *De Lichtstraal* waren de zettters overtuigd van de nakende mislukking:

*"Brutus en zijn vriend, eene mossel en een struik, 0,10 Zij durven ronduit bekennen dat zij zoo weinig leden krijgen, 0,10 Wel Brutus, wie zou er in eene maatschappij willen gaan van loonbedervers en kruipers, 0,20 Dat durft op eerlijke werklieden schimpen en moesten zij ten toon staan in eenen bazar, 0,10 Er zou heel zeker niet veel volk komen naar komen, 0,10."*¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁸ E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 152-153.

¹⁰³⁹ Vooruit, 16 september 1898, p. 3; Zettenbijlage, zet 923.

¹⁰⁴⁰ "Leon Bruggeman (1836-1911)", In: *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 5 november 2003 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).

¹⁰⁴¹ Vooruit, 29 oktober 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 262.

¹⁰⁴² Zie het lemma Brutus in het Gents Woordenboek.

¹⁰⁴³ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 143.

¹⁰⁴⁴ Vooruit, 5 november 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 275.

Advocaat Herman de Baets, uit de entourage van Verhaegen, vergeleek het socialisme als een horloge zonder veer. "Dan is hij een hoofd zonder hersens", was de reactie in de Strijdpennig (594). Grote man Verhaegen was dan weer een 'paraplu':

"[...] De lijdenskelk is vol, daarom zullen wij voor niets terugschrikken, zelfs ten koste van ons bloed, tot het veroveren van ons recht; dan opgepast dompers, Rich., 0,25 Paraplu, uwe ongelukkige volgelingen zijn felle Jannen, niet waar! Wij hebben het zondag gezien. Het oogenblik nadert waarop gij van uw eigen volk zult afgeranseld worden, want zij beginnen uwe loensche trekken te begrijpen, Rich., 0,25 [...]"¹⁰⁴⁵

Dankzij Jan De Maeyer weten we dat hij door liberalen 'mijnheer' paraplu genoemd werd,¹⁰⁴⁶ waardoor we mogen veronderstellen dat een aantal zettters dit hebben overgenomen. Met Verhaegen wordt niet vaak expliciet gespot. Slechts in een zestal zetten is hij het doelwit van humor (699, 715, 718, 748, 756 en 777).

De *Antisocialistische Werkliedenbond* lijkt geen onderwerp van humor geweest te zijn. Geen enkele zet met een verwijzing naar de bond kon ontdekt worden. Wellicht school het achter een aantal van de vele 'dompers'. Haar voorloper, de *Algemeene Bond voor Werklieden en Burgers*, kreeg de naam 'Knielersbond' (79 en 140). Een subtiële humoristische verwijzing naar antisocialisten is volgende zet:

"Het huishouden had eens, op zetttersmestdag, zijn huis verloren; het was gedompeld tot in een straatje waar men het maanlicht in volle glans (?) kon genieten, het was dan juist volle maan, 0,10 Doch bij het zien der maan, zonk het huishouden op de knieën waardoor het de volle maan in het aangezicht << kreeg,>> in de naam des vaders, en des zoons en des geestes, amen, 0,10."¹⁰⁴⁷

Het 'huishouden' is hier een metafoor voor de antisocialisten. Hun leuze was namelijk "Vaderland, eigendom en huisgezin".¹⁰⁴⁸

Tot hier de humor over specifieke personen en instellingen. De antisocialisten werden echter hoofdzakelijk als één groep beschouwd. De woorden dompers, kaarsendompers, dompersklik, ... zijn goed voor tweederde van alle zetten over antisocialisten. Amper vier humoristische zetten spreken over 'anti-socialisten' (zetten 650, 753, 806 en 822). Is dit een teken dat het woord 'domper' een synoniem is voor

¹⁰⁴⁵ Vooruit, 29 juli 1892, p. 4; Zettenbijlage, zet 715.

¹⁰⁴⁶ Jan De Maeyer, "Arthur Verhaegen, 1847 - 1917. De rode baron. K.U.Leuven, 1994, promotor: E. Lamberts," In: *BTNG*, 25 (1994-1995) 1-2, p. 262.

¹⁰⁴⁷ Vooruit, 24 september 1887, p.4; Zettenbijlage, zet 174.

¹⁰⁴⁸ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 144

'antisocialist'? Met andere woorden, is het woord op zich onvoldoende om spottend te zijn? Mijns inziens moeten we het niet zover drijven. Ten eerste, socialisten leefden niet in een socialistisch vacuüm. Men wist bijgevolg wat de connotatie van 'domper' inhield. Ten tweede, het woord 'antisocialist' moet voor een socialist ongeveer hetzelfde geweest zijn als 'antichrist' voor een christen, een taboewoord dat men best niet uitspreekt. Ten derde en wellicht het belangrijkste, aartsvijanden worden zelden bij naam genoemd. Meestal gebruikt men een metafoor of een omschrijving. Voor antisocialisten was dit de spotnaam 'domper'.

Antisocialisten worden in humoristische zinnen met alle mogelijke negatieve eigenschappen beschreven. Dé antisocialist is laf, verachtelijk, gedoemd tot mislukken, een huichelaar en een verrader en zeker geen redder van de arbeider:

*"Lagere zielen dan de kaarsendompers zijn er niet te vinden, 0,05 Zij praten altijd van werkmans en worden als geheime politie betaald om het werkvolk tegen te werken, 0,05 't Is toch curieus, men bekommert (t) zich maar om 's werkers lot daar waar de socialisten sterk zijn, wat farceurs, 0,05 De keersendomperskliek meent het waarlijk goed met de werklieden ... om hen te foppen, 0,05."*¹⁰⁴⁹

"Achter het masker van het anti-socialisme is de strijd der kerk tegen het socialisme verscholen", moet een algemeen verspreide gedachte zijn onder socialisten (650). Antisocialisten waren de slaaf van zowat elke andere tegenstander. Ze heulden met liberalen (90), katholieken (118 en 147) en de burgerij (127). Bovendien kregen ze steeds bescherming van de politie (102, 103, 171 en 190). Naast verklikken (106) was ook gelovig zijn een specialiteit (112 en 132). Deze eigenschappen komen doorheen de hele periode naar boven.

3.6. Evolutie 1886-1900

Dit stuk evalueert de besprekingen per identiteit. Met de analysebevindingen proberen we de identiteiten en de toeschrijvingen van de zettters en hun Ander te construeren. Dit doen we chronologisch zodat een eventuele evolutie zichtbaar wordt. Het cijfermateriaal komt andermaal uit de tabellen in de bijlage.

Vlak voor de start van de Strijdpennig in de krant *Vooruit* (februari 1886) liep de staking in de Grasfabriek ten einde. Maar door de stakingen in Wallonië en later op het jaar in Gent, en de vervolging van Anseele kwam de rust niet meteen terug. De Strijdpennig weerspiegelt dit onrustig klimaat. De drie frequentste identiteiten zijn in aflopende

¹⁰⁴⁹ Vooruit, 6 augustus 1887, p. 4; Zettenbijlage, zet 129.

volgorde klasse (burgerij), katholicisme (*De Gentenaar*) en establishment (politie, rijkswacht en justitie). De toeschrijvingen weerspiegelen dit. De Ander was dat jaar voornamelijk homoseksueel, een huichelaar en leugenaar. Daarnaast schreef men de Ander domheid, hebzucht en klassenjustitie toe.

Het jaar daarop wordt overheerst door het antisocialisme. Op de tweede en derde plaats staan anarchisme en klasse ongeveer op een gelijke hoogte. Dit heeft alles te maken met de start van een concurrerende arbeidersbeweging en de gebeurtenissen rond August Lootens. Augustus tot en met oktober zijn vruchtbare maanden voor humorzetten. Dompers en revolverhelden kleuren het jaar. Ditmaal vertonen de toeschrijvingen een duidelijke hiërarchie. De Ander was bovenal een huichelaar. Daarna dom en laf. Bovendien was bij de Ander drank en mislukking aanwezig.

In 1888 is het anarchisme volledig verdwenen. Het jaar is vrij rustig te noemen. Geen grote gebeurtenissen of verkiezingen. Wel blijft het antisocialisme de Gentse zeters beroeren. Klerikalisme is de tweede grootste identiteit. Het altijd sluimerende antiklerikalisme kreeg door de aanstelling van de nieuwe bisschop Hendrik-Karel Lambrecht dat jaar een opstoot. Heel wat zetten spotten met de ceremonie en rituelen die hierbij gepaard gingen (358, 363, 378, 385 en 422). Klasse bezet de derde plaats. Huichelarij steekt boven de andere toeschrijvingen uit. Op een afstand hangen laf, slaafs, dom, dronkenschap en leugen op gelijke hoogte. 1888 was ook het jaar waarin onkuisheid een rol speelde.

Deze drie identiteiten domineren in omgekeerde volgorde het jaar 1889. Fabrikanten en onderkruipers vertegenwoordiger de identiteit klasse. Bij de andere twee is het doelwit immer papen en dompers. Dominante toeschrijvingen voor de Ander waren op 1) huichelarij, 2) dom, 3) laf en 4) irrationaliteit en verraad.

Het jaar daarop zijn antiklerikalistische zetten bijna volledig verdwenen. Dit terwijl bisschop Stillemans op 27 januari 1890 werd ingewijd.¹⁰⁵⁰ Nog een tijd na de aanstelling van Lambrecht kwam spot over hem voor. Waarschijnlijk ligt de oorzaak deels in de toenemende agitatie. In augustus betoogde men voor het A.S. en in de volgende maanden vond telkens een verkiezing plaats. Antisocialisme en klasse maken bijna de helft van de zetten uit. Bij agitatie hoort ook politie en burgemeester Lippens. Zij vertegenwoordigen het establishment dat de top drie vervolledigt. Het huichelende karakter van de Ander is nog steeds goed voor de eerste plaats. Daarna volgen dom, dronkenschap en vuil.

De oprichting van de *Antisocialistische Werkliedenbond* in december 1890 heeft zijn effect in 1891. Net als in 1887 zorgt de institutionele ontwikkeling van de antisocialisten voor een stijgend aantal humorzetten. In hetzelfde jaar verscheen bovendien

¹⁰⁵⁰ Ludo Collin, "Stillemans, Antoine", In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2867-2868.

het centenblad *Het Volk*, een geliefkoosd doelwit. Klasse is goed voor 23% van de zetten. Haar doelwitten liggen verspreid over bazen, kapitalisten en het zelf. Het establishment bezet de derde plaats en levert de toeschrijvingen geweld en onderdrukking. Dit jaar kent echter een gevoelige daling in het aantal zetten. Via Bijlage II. Analyse, grafiek 1 stellen we vast dat 1891 voor zowel humoristische zetten als alle zetten uit de steekproef een dal vormt tussen het voorgaande en volgende jaar. Het lage aantal zetten zorgt evenwel niet voor een verandering in de hiërarchie van de toeschrijvingen. Op 1) huichelarij, 2) laf en 3) slaafs.

In 1892 komt het aantal terug boven de honderd te liggen. Antisocialisme en klasse vullen samen 60% van de zetten. Nu zien we ook Arthur Verhaegen als humordoelwit opduiken. 1892 is tevens het enige jaar waar de geloofsidentiteit in de top drie komt te staan. Uit de zetten valt niet onmiddellijk een oorzaak te achterhalen. Onnodig te zeggen dat huichelarij aan de top staat. Andere veel voorkomende toeschrijvingen waren dom, laf, vuil en ruzie.

Na 1892 daalt het aantal zetten opnieuw drastisch. Omdat 1891 ook een scherpe valkende, kan men niet a priori stellen dat de verstarring van de Strijdpennig pas na 1892 gebeurde. De antisocialistische opstoot heeft mogelijkwijs voor een heropleving van de rubriek gezorgd maar nadien stuikte het terug ineen. De oorzaak is vooralsnog onbekend maar misschien is die eerder in 1891 dan in 1893 te vinden. Hoe dan ook, dit zorgt waarschijnlijk voor een vertekening van de verhouding tussen identiteiten.

De top wordt wel nog door de klassieke identiteiten vertegenwoordigd. Antisocialisme is opnieuw nummer één. Daarna volgen op gelijke hoogte klasse en nieuwkomer liberalisme. De intrede van deze laatste identiteit is te verklaren door de oprichting van de *Liberale Werkersverdediging*. De stakingen van mei 1893 komen niet letterlijk aan bod. De identiteit klasse handelt wel over fabrikanten en uitbuiters, maar dit is een algemeen thema doorheen de onderzoeksperiode. Het opstekende antiklerikalisme dat Vanschoenbeek (1992) meent te bespeuren, wordt niet in humoristische zetten weerspiegeld.¹⁰⁵¹ Wederom heeft het lage aantal zetten geen invloed op de dominantie van de toeschrijving huichelarij. De leugenachtige Ander volgt op een afstand.

In 1894 zien we de geestelijke stand daarentegen terug in de top drie opduiken. Dit heeft wellicht met de parlementsverkiezingen met AM.S. van oktober te maken. Op één en drie staan klasse en antisocialisme. Vanaf dat jaar zien we het antisocialisme in humoristische zetten dalen. De alomtegenwoordig van de late jaren 1880 en vroege jaren 1890 is verdwenen. Mislukking is dat jaar een vaak toegeschreven kenmerk van de Ander, die overigens een huichelaar blijft.

¹⁰⁵¹ Guy Vanschoenbeek, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, p. 235.

In het najaar van 1895 krijgt Gent te maken met tal van stakingen. Hoewel klasse de frequentste identiteit is, komen de stakingen niet tot uiting in de zetten. De meeste klasse-zetten zijn uit het voorjaar. Hun doelwitten zijn gediversifieerd. De spot met Vandenpeereboom zorgt voor een sterkere aanwezigheid van het establishment. De antisocialisten vervolledigen de top drie. 1895 is het eerste jaar in een lange reeks waarbij huichelarij niet boven de andere uitsteekt. Het moet de leiding delen met dom, dronkenschap en verraad.

Met slechts 12 zetten is 1896 het dieptepunt. Bijgevolg zijn de krachtsverhoudingen vertekend. Antisocialisme, klasse, katholicisme en socialisme hebben elk 2 zetten. Nochtans hadden de gebeurtenissen rond Jan Samijn een goede aanleiding voor humor kunnen vormen.¹⁰⁵² Ontslagen na de grote stakingsgolf van einde 1895 bedreigde hij zijn werkgever uit *La Lys* met een pistool. Uiteindelijk raakte hijzelf door een schot gewond. In juni kreeg hij 10 jaar gevangenisstraf. Maar met dit voorval werd niet gespot. De identiteit katholicisme gaat in beide gevallen om Charles Woeste en aanhangers (862 en 864). Het jaar kende blijkbaar weinig huichelaars want geen enkele zet maakte hier een allusie op. Domheid nam de eerste plaats over, gevolgd door afgunst, kaalheid en onkuisheid.

De brand van *Vooruit* en de uitsluiting van Paul De Witte overheersen de zetten in 1897. In aflopende volgorde vullen antisocialisme, klasse en socialisme de humoristische zetten. Dit werkt ook nog in 1898 door. In dat jaar vertegenwoordigt het establishment wel de meeste zetten, gevolgd door socialisme, klasse en antisocialisme. Vandenpeereboom is opnieuw kop van jut. Het jaar daarop speelt de klassenjustitie *Vooruit* parten. Het establishment deelt dan de tweede plaats met het antisocialisme. Op één staat klasse, zonder echt een aanleiding te hebben. Traditionele doelwitten als het Zelf, burgerij en fabrikant komen aan bod. De toeschrijvingen zijn voor 1897 en 1898 ongeveer hetzelfde. Laster neemt twee jaar de koppositie. In 1898 is daarentegen geen huichelarij te bespeuren. Het jaar daarop zie we het terug op de eerste plaats. De processen tegen *Vooruit* zorgen dat verraad, klassenjustitie en leugen veelvuldig toegeschreven werden.

Het laatste jaar van onze onderzoeksperiode, 1900, kenmerkt zich opnieuw door een grote stakingsgolf die een maand aanhield.¹⁰⁵³ Mogelijk heeft dit een weerslag op de Strijdpennig gehad. Met 18 zetten is het op één na laatste aantal. De helft neemt klasse voor zijn rekening. De beroepsidentiteit heeft 3 zetten en staat hierdoor op de tweede plaats. Een algemeen beeld is hierdoor moeilijk te trekken. Hetzelfde geldt voor de toeschrijvingen. Onderdrukking, klassenjustitie, huichelarij, dwang, hebzucht en luiheid kregen elk 1 vermelding.

¹⁰⁵² *Ibid.*, p. 246.

¹⁰⁵³ *Ibid.*, p. 268.

4. Conclusie: Constructie van identiteit, via humor 1886-1900

Nu volgt een antwoord op de eerste vraagstelling: welke identiteiten kunnen uit de rubriek gehaald worden? We zijn aanbeland bij de eigenlijke constructie van de identiteiten en toeschrijvingen aan de Ander van de zetter in de Gentse Strijdpennig tussen 1886 en 1900 (Deze zijn ook in grafieken gegoten, zie XI. Bijlage II: Analyse, grafiek 4 en grafiek 5). Het bepalen van de Ander zegt meteen iets over het Zelf.

De Ander was in eerste instantie de antisocialist. Ontstaan in 1886 en in 1890 openlijk 'antisocialistisch' is deze arbeidersbeweging de doorn in het oog van de socialistische arbeidersbeweging. Dat men zo hevig tegen de antisocialist kampte heeft enerzijds met de concurrentiestrijd te maken. Men viste beide in dezelfde vijver en keek naar elkaars ontwikkelingen. De antisocialisten kopieerden heel wat van de socialisten qua verenigingen, pers tot uiteindelijk ook een samenwerkende maatschappij en de Strijdpennig. Anderzijds laat deze strijd net hun naburigheid zien. Antisocialisten waren ook arbeiders, die in dezelfde fabrieken gingen werken en in de dezelfde buurten woonden. De socialist voelde zich verraden door haar eigen klasse. Hoewel de antisocialisten zich met het blad *De Domper* hun spotnaam probeerden toe te eigenen, bleef het vastgeplakt aan de antisocialist. *Het Volk* was er wel van verlost. Het anti-antisocialisme zwakte evenwel naar het einde van de 19de eeuw af.

Ten tweede was de zetter sterk bepaald door zijn sociale klasse. De Ander waren de fabrikanten, de burgerij en de meestergasten. Die laatste maakten bovendien fysiek misbruik van hun macht. Maar ook de eigen in-group kreeg spot te verduren. Dit zijn pogingen om subversieve ideeën en gedragingen buiten de groep te houden. Een arbeider moest zich als arbeider gedragen en dat betekende onder meer dat je niet klikte en de lonen niet ondermijnde. Het hoge aantal zelfspot wijst op een negatief zelfbeeld dat algemeen gedeeld wordt.

Het antiklerikalisme volgt al op enige afstand van de vorige maar is de derde grote categorie. Het verschil met de geloofsidentiteit wijst op grotere afkeer van de vertegenwoordigers van de Kerk dan van het geloof zelf. Vooral het huichelende karakter werd onder vuur genomen. Geestelijken lieten uitschijnen dat men de arbeider ging helpen, maar hielden ze door sociale controle in het onderwijs en in de biechtstoel onder de knoet. Bovendien voldeden ze zelf niet aan hun eigen normen en waarden. Onkuisheid is een frequente toeschrijving, net als leugen en slechtheid.

De gevestigde orde deed niets om de levensomstandigheden te verbeteren. De zettters waren anti-establishment. Men vertrouwde geen enkele vertegenwoordiger van het officiële gezag. De regering, volksvertegenwoordigers, burgemeesters en justitie onderdrukten de klasse van de arbeiders met processen, betogingsverboden en blokkering van het Algemeen Stemrecht. De repressie van het establishment zorgt voor een harde

confrontatie met politie en rijkswacht. De zettters ervaren hun als gewelddadig en kwistig met alcohol. De directe repressie lijkt naarmate de eeuwwisseling nadert af te nemen.

Hoewel de Belgische politiek gedomineerd wordt door het katholicisme, storen de zettters zich vooral aan de katholieke pogingen om enerzijds de socialistische beweging te ondermijnen, en anderzijds zelf arbeiders aan te trekken. De oprichting van de broodmaatschappij *Het Volksbelang* was een duidelijke aanval. De katholieken zijn bijgevolg huichelaars die sympathie voor de arbeider voorwenden.

Het geloof werd sterk gecontesteerd. Hoe kon god bestaan als hij de arbeiders in hun miserie liet staan? Geloven is getuigen van irrationaliteit. Kwezels in de in-group werden bestraft maar dit wijst meteen op een toelating om te geloven. Zolang je niet overdreef was het goed. Bijgevolg kunnen we niet spreken van een atheïstisch gedachtegoed. Het verlies in het geloof vloeide voort uit het besef van sociale ongelijkheid.

De zettters waren zeer tegen het anarchisme gekant. De affaire-Lootens heeft het voor anarchisten helemaal verbod. Nochtans verbleven na de zaak nog anarchisten te Gent. Hoewel de zettters de anarchisten alle mogelijke negatieve eigenschappen toeschreven, is het beter om te stellen dat de reactie vooral gericht was tegen in-groupleden die zich tegen de eigen groep hadden gekeerd. Zulk gedrag was onaanvaardbaar. Net als bij de antisocialisten is de hevigheid te wijten aan de erkenning dat eigen groepsleden de groep hebben verraden. Het anarchisme voor 1886 werd niet bestudeerd maar uit de zettten valt af te leiden dat de contestatie niet al te groot was. Nadat Lootens de misstap beging, werd 'anarchisme' voor de zettters synoniem met schietgrage lastpakken die een grote mond hebben maar uiteindelijk toch een vaatdoek blijven.

Het antiliberalisme bij de zettters vloeit voort uit de ongelooftwaardigheid van hun acties. Aanvankelijk bespot vanwege hun verkiezingsnederlagen weet men na verloop van tijd niet goed wat met de liberalen aan te vangen. De interne strijd in de liberale partij zorgt voor een toenadering tussen progressisten en socialisten. Aan de andere kant heulen een aantal liberalen met de *Algemeene Bond voor Werklieden en Burgers*. Bovendien zijn het fabrikanten of horen ze tot de burgerij, die om haar huichelende levensstijl (vader liberaal, moeder katholiek en dochter in het klooster) gewantrouwd wordt. Progressisten laten hun hypocriete karakter zien wanneer ze hun voorstel voor algemeen stemrecht afzwakken. Met de oprichting van de *Liberale Werkersverdediging* laat men de maskers vallen. Liberalen zijn dompers, blauwe dompers. Zodra men een niet-socialistische arbeidersorganisatie opricht, is men een domper. Het vermeende socialistische alleenrecht krijgt hierdoor meer concurrentie. En meer concurrentie betekent meer spot aan het adres van de Ander.

De socialistische identiteit komt pas bij bedreiging tot uiting. Dit zien we in 1886 bij de geruchtenmolen rond Anseele en op het einde van de 19de eeuw bij de affaire-De

Witte en haar consequenties. Ironie was een beproefde methode om de in-group te handhaven. Hierdoor bevat de socialistische identiteit enkele van de weinige positieve zetten. Een tweede bedreiging vormden huichelende socialisten. Zij maakten zich schuldig aan onsocialistisch gedrag, zoals onderkruiperij. Dit toont eens te meer de verscheidenheid onder socialisten.

Het antiroyalisme koppelde men vaak aan het antimilitarisme. De ironie was nooit ver weg in antiroyalistische zetten. Met een socialist had de koning een goede soldaat. Geestelijken werden naar de hel gewenst. Het royalistisch equivalent was Congo. De koning mocht daar ten allen tijden naar toe gaan. Leopold II was de verpersoonlijking van hebzucht. Humor trof overigens niet enkel hem maar ook andere leden van het koningshuis, zoals koningin Marie-Henriette en neef prins Albert. Het antiroyalisme was dus meer dan anti-Leopold II.

De afgunst van de middenstand werd met spot onthaald. Zoals uit de contextbespreking van de Ander bleek (zie III.4.7. Middenstand), haalt ook de zetter de middenstand vooral in relatie tot organisaties van socialisten aan. De volksapotheken zijn hier een voorbeeld van.

Het antimilitarisme van de zetter volgt voor een groot deel uit de onlusten van 1886. Luitenant-generaal Vandersmissen verpersoonlijkte het antimilitarisme. Een paar uitingen over de legercatering terzijde gelaten, houdt het lotingsysteem de andere zetten in beroering.

De overige identiteiten zijn te sporadisch om te bepalen in welk opzicht het een pro- of anti-identiteit is. Identiteiten als beroep, gender, straat, wijk/gebuurte dienden als metafoor voor andere identiteiten. In enkele zetten waren verschillen tussen gender merkbaar. Vrouwen nam men op sleeptouw en spot met gelovigen bleken vooral kwezels te zijn. De anonimiteit van zettters verbergt eveneens hun leeftijd. Hierdoor is potentiële spot met leeftijdsverschillen quasi onvindbaar. Daarentegen is het aantal zetten die expliciet naar leeftijd verwijzen te laag om te spreken van een conflict, althans in de Strijdpennig. Identiteiten natie, Frans en flamingantisme tonen een zekere link met elkaar. Hun aantal is echter te laag om het etiket pro of anti op te plakken. Bovendien vloeien de negatieve uitingen vaak voort uit een antipathie tegenover Franstalige, Vlaamsgezinde liberalen. Daarnaast moet een identiteit aanleiding hebben om geuit te worden. De humoristische zetten kwamen allen uit Gent waarvan de zettters amper buiten de stad gingen.

Gekoppeld aan de identiteiten zijn de normen en waarden die men ze toeschreef. Terwijl de identiteiten vooral zeggen wie de zettters als de Ander zien, kan via de toeschrijvingen achterhaald worden welke normen en waarden heersten of zouden moeten heersen onder socialisten. Dit kan eigenlijk vrij kort verteld worden. De normen en

waarden aan de Ander toegeschreven, zijn namelijk normen en waarden die voor het Zelf verboden waren. Het omgekeerde moest dus toegejuicht worden. Opmerkelijk maar tegelijk niet onlogisch is hun overeenkomst met de 7 hoofdzonden van de katholieke kerk. Hovaardij, afgunst, hebtzucht, onkuisheid, gulzigheid ... zijn allen thema's die uit de christelijke moraal komen. In hoeverre ze deze waarden internaliseerden is hier niet uit op te maken. Chronologisch en per identiteit werden ze al uitvoerig besproken. Hier overlopen we enkel de voornaamste (zie XI. Bijlage II: Analyse, grafiek 5 voor een lijst van 48 toeschrijvingen).

Huichelen is de meest berispte toeschrijving. Meer dan 17% van de humoristische zetten maakten hier een allusie op. Het anders voordoen werd bijzonder kwalijk genomen. Hieraan gerelateerd zijn lafheid, verraad en leugen. De socialist mag geen verraad plegen en moet altijd de waarheid vertellen. Wie zich uit angst anders voordoet, kon beter een ander spel spelen. Liever strijden dan vluchten. Dit wijst mijns inziens op een onstabiele omgeving waarin enerzijds gelijken toch niet tot de in-group behoren. Arbeiders hoorden socialistisch te zijn, maar concurrentie lag op de loer. Anderzijds waren de groepsgrenzen niet waterdicht. Men kon 'gemakkelijk' overlopen naar een andere groep.

Je gaf best blijk van enige intelligentie want domheid was de tweede afgekeurde norm. Mensen die niet aan de verwachtingen voldeden waren dom. Het valt op dat de toeschrijving 'dom' hoog scoort bij de identiteiten klasse en antisocialisme. Bij klasse wint de in-group het met 11-4 van de out-group. Zoals gezegd, antisocialisten waren zowat de meeste naburige ander. Bijgevolg is domheid vooral een probleem van de in-group. Herinner nog de richtlijn voor de ideale zet:

*"Persoonlijke zetten op Mestdag niet geplaatst, Wij herhalen het: de strijdp. mag niet worden gebruikt om werklieden op werklieden te laten schimpen, maar om elkander te onderwijzen en aan te moedigen in den strijd. Wie deze voorwaarden niet wil nakomen, houde zijne centen voor zich, Red., 0,35."*¹⁰⁵⁴

Volksverheffing was ook in de Strijdpennig een belangrijk punt.

Hoewel hun aandeel in identiteiten te klein was om vermeld te worden, komt spot met lichamelijke kenmerken van de Ander nog vrij frequent voor. Grote neuzen waren niet geliefd. Wanneer kale en dikke mensen zich niet conform de sociale logica gedroegen, werd dit via hun lichamelijke kenmerken afgestraft. Men mocht ook te lang of te klein zijn. Wie zich incongruent gedroeg, werd via een lichamelijke incogruentie bespot.

¹⁰⁵⁴ Vooruit, 21 april 1888, p. 4

Tot slot, onnodig te zeggen dat de ideale socialist niet bestaat of bestond. Iedereen bezondigt wel eens aan hun eigen ideaal. Maar dat ze een belangrijke rol speelden in het leven van de zetter, staat buiten kijf.

VII. Algemene conclusie en suggesties

1. Evaluatie van de methode

Is de doelstelling bereikt? Is humor een geschikte toegang tot de constructie van identiteit? Het antwoord is ja, maar.

Via humor hebben we inderdaad toegang tot de *innermost assumptions* van de mens. Humor verradt wie we zijn en hoe we over anderen denken. Door geen gebruik te maken van moppenboekjes, cartoons, satirische kranten en dergelijke meer, konden we zeker zijn dat de geanalyseerde identiteiten weldegelijk onder de mensen leefden. De analysresultaten bevestigen deze unieke toegang. Zetters spotten met Leopold II en Jules Vandenpeereboom, met onderkruipers en antisocialisten. Humor speelt kort op de bal. Grote gebeurtenissen hebben een grote impact op het alledaagse leven. Maar bovenal kenmerkt dat alledaagse leven zich door hun naaste omgeving. De meeste aandacht ging naar groepen die het dichtst bij de zetter stonden. Bovendien kon via toeschrijvingen enkele algemene waarden en normen van de zetter gedistilleerd worden.

Een eerste opmerking is het belang van de context. De unieke toegang tot het alledaagse leven *from below* zorgt dat contextualisering uitermate belangrijk is. Deze vanzelfsprekendheid kan niet genoeg benadrukt worden. Misinterpretatie is snel gebeurd. De zetten zijn soms zo persoonlijk dat de historicus van vandaag de betekenis ervan niet meer kan begrijpen. Dit is niet meteen een negatief gevolg van de methode, eerder een luxeprobleem door het unieke karakter.

De grote 'maar' is de wijze waarop humor t.o.v. identiteiten werkt. In de bespreking van humor en identiteit concludeerden we dat de groepsidentiteit een polariserende Wij vs. Zij-structuur volgt. De in-group wordt positief beschreven, de out-group negatief. Humor over de Ander is dus vaak negatief en komt in de vorm van spot, scherts, schimp en dergelijke meer voor. Een nadelig gevolg is dat humor over de in-group beduidend minder voorkomt. We hebben enkel zicht op wat de groep slecht vindt. De omdraaiing van de toeschrijvingen zorgt voor enig soelaas maar toont zeker niet het volledige verhaal. Of dit eigen is aan humor of eigen aan de samenleving laat ik in het midden, uit de analyse is gebleken dat we geen zicht hebben op de positieve gevoelens van de groep. Vragen als 'wie zijn vrienden of wat zijn de idealen van de groep' kunnen met een analyse van spot niet beantwoordt worden.

Bijgevolg is een studie van identiteiten gebaat met aandacht voor het hele pakket. De Strijdpennig bevat naast spot eveneens die positieve gevoelens. Door beide te combineren brengen we de pro- en anti-sentimenten terug tot evenwicht.

Dit betekent overigens allerm minst het faillissement van humor als instrument. Humor zal altijd moeilijk te interpreteren zijn. De mogelijkheid dat de onderzoeker als ontvanger een uiting verkeerdelijk als humoristisch interpreteert, is steeds aanwezig. Contextualisering moet dit tegengaan. Maar dit geldt evenzeer voor humoristische uitingen die als niet-humoristisch bestempeld worden. Wie de humor niet begrijpt, kent de cultuur niet. Bijgevolg moet de studie van humor overal (impliciet) aanwezig zijn.

2. Evaluatie van de Strijdpennning

Is de Strijdpennning geschikt als bron voor de constructie van identiteiten? Mijn antwoord is ja, wederom gevolgd door een maar.

De rubriek is een uitstekende bron voor een studie van identiteiten van de socialistische beweging. Eind 19de-eeuwse militanten kwamen tot nog toe vooral via officiële bronnen (statistieken, pers, verslagboeken, ...) aan het woord. Een klein aantal hebben zelf geschriften nagelaten maar de stem van de overgrote meerderheid leek voorgoed verloren. Het unieke en de kracht van de Strijdpennning is dat het deze lacune kan opvullen. Het laat de gewone socialistische militant aan het woord over wat hij of zij aanbelangt.

Daarenboven is dit een bron die over een lange periode verschenen is. Van de eerste rubriek in *De Werker* uit 1875 tot en met de Eerste Wereldoorlog in *Vooruit* beschikken we over duizenden en duizenden uitingen *from below*. De diachronie wordt bovendien aangevuld met een synchronie. De rubriek verscheen tegelijkertijd in verschillende regio's en in verschillende bladen. Comparatief onderzoek tussen Vlaanderen, Brussel of Wallonië behoort tot de mogelijkheden. En zelfs over de grenzen nu we weten dat Nederlandse bladen een rubriek publiceerden. Bovendien is het fenomeen van de Strijdpennning niet beperkt tot de socialistische beweging. De antisocialistische arbeidersbeweging publiceerde in *Het Volk* vanaf 1896 ook een rubriek.

Maar ook hier heeft contextualisering een groot belang. Bij comparatief onderzoek geldt dit dus voor elke plaats. De studie van identiteiten vergt bovendien een groot aantal analyse-eenheden. Het intikken in databases vergt onnoemelijk veel tijd. Maar op de dag van vandaag zetten universiteiten hele bibliotheken online beschikbaar. Met een vrij systematische bron als de Strijdpennning kan het eigenlijk geen probleem zijn om de rubriek te informatiseren.

Niettemin moeten we oog blijven hebben voor de productiecontext. Deze verhandeling maakte gebruik van een steekproef. Bijgevolg is de analyse sowieso gebaseerd op een gefragmenteerd beeld. Van elke maand werd maximum twee rubrieken overgenomen. Zetters speelden sterk in op de actualiteit van de dag. Met een steekproef

halen we die actualiteit wat uit elkaar, zodat een aantal identiteiten over- dan wel ondervertegenwoordigd zijn.

De steekproef fragmenteert nog op een andere manier. Ze werd genomen zonder besef van de productiecontext. Met de schets van die context weten we dat de rubriek bestaat uit verschillende opeenvolgende lijsten en losse zetten die per plaats werden gerangschikt. Elke week werden die lijsten in de rubriek gepubliceerd maar afhankelijk van de hoeveelheid kon de publicatie van zetten uit een bepaalde plaats, voornamelijk Gent, meer dan één nummer van *Vooruit* in beslag nemen. De steekproef hield hier geen rekening mee waardoor de wekelijkse Gentse lijst niet volledig werd overgenomen. Dit heeft uiteraard zijn weerslag op de identiteitsanalyse. Nu met deze verhandeling voor het eerst de productiecontext diepgaand werd onderzocht, kan met deze kennis ten eerste een betere steekproef worden genomen, en ten tweede, zal dit de interpretatie van de zetten bevorderen.

De schets van de productiecontext geeft enige houvast maar daarmee is alles nog niet uitgeklaard. We hebben voorsnog geen antwoord op de vraag waarom de rubriek in 1891 en vanaf 1893 zo'n sterke terugval kende. Die terugval vertekent de verhoudingen tussen identiteiten. De grote stakingen in het najaar van 1895 vinden bijvoorbeeld geen neerslag in de Strijdpenning. De analyse is bijgevolg het waardevolst in de periode 1886-1892. Dus slechts zes jaar, wat mijns inziens te kort is om identiteitsverschuivingen op te merken.

Er ontbreekt eveneens een diepgaande studie over de krant *Vooruit* vanaf haar ontstaan tot de eerste bewaarde notulen van het Middencomitee. Een onderzoek zal wellicht nieuwe zaken aan het licht brengen, waarschijnlijk ook over de Strijdpenning. Dit kunnen we doortrekken naar de socialistische pers in het algemeen. De krant vormt één van de belangrijkste bronnen voor de studie van de 19de eeuw, maar veelal ontbreekt een goed beeld van de productiecontext.

Bovendien is het nuttig om het fenomeen in andere steden in detail te bekijken. Deze verhandeling concentreerde zich op *Vooruit* en de Gentse socialistische rubriek. Kunnen we de Gentse productiecontext op plaatsen toepassen waar de krant *Vooruit* niet sterk aanwezig was, zoals Antwerpen, Limburg, regio Brussel en Wallonië?

Een studie over de eerste jaren van de Strijdpenning kan mogelijk nieuwe elementen opwerpen. Vijfentwintig jaar Strijdpenning op het einde van de 19de eeuw moet een evolutie gekend hebben. Dit zou ook een ander licht op de censuur werpen. Is er disciplinerende te merken en heeft dit met censuur of met de socialistische beweging te maken? Tot slot, de Strijdpenning was een inschrijvingslijst. Kranten publiceerden ook voor andere zaken inschrijvingslijsten waarin ook zetten te lezen zijn. Het ging dan vaak

om staking. Een studie ervan kan bijgevolg over bepaalde stakingen waardevolle informatie bevatten.

VIII. Lijst van Afkortingen

AMSAB-ISG:	Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging – Instituut voor Sociale Geschiedenis
A.S.:	Algemeen Stemrecht
A.M.S.:	Algemeen Meervoudig Stemrecht
BMGN:	Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden
BTNG:	Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis
B.S.P.:	Belgische Socialistische Partij
B.W.P.:	Belgische Werklieden Partij
BWSA:	Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland
GTVH:	General Theory of Verbal Humor
Humor:	International Journal for Humor Research
IRSH:	International Review of Social History
I.W.V.:	Internationale Werkliedenverbond
NEVB:	Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging
S.M.:	Samenwerkende Maatschappij
SSTH:	Semantic Script Theory of Humor
TvSG:	Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis
WNT:	Woordenboek der Nederlandsche Taal

IX. Bibliografie

Primaire bronnen

Onuitgegeven primaire bronnen

Gent, AMSAB-ISG

Belgische Socialistische Partij – Federatie Gent – Eeklo (32)

30.1217 Organisatien van de Gentsche Federatie

105.2 Verslagboek BWP-Gent 1899-1901

105.2 Verslagboek BWP Gent 1902-1903

BWP-afdeling Mechelen (519)

54. Verslagboek / kasboek 1887-1893

César De Paepe (487)

94. Brief van L. D'Hondt 23 februari 1877

Le Peuple (19)

13. Verslagboek La Presse Socialiste, 15 april 1896 – 25 mei 1899

S.M. Het Licht (017)

30.12 Kasboek inkomsten en uitgaven 1911

S.M. Vooruit Gent (24)

14.3 Verslagboek S.M. Vooruit Gent, 1883-1885

14.3. Verslagboek S.M. Vooruit Gent, 1885-1887

Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047)

7.2 Kasstukken 1900 - 1912

Gent, Universiteitsbibliotheek

Vliegende Bladen

I.B. 107.8, souscription pour les ouvriers sans ouvrage

I.S. 43, Ontwerp van een vaderlandsche inschrijvinghe, 5 feb 1790

*Uitgegeven primaire bronnen***Bronnenuitgaven**

OUKHOW-DE WEERDT D. *Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging*. Gent : AMSAB, 1957, 125 p. (overdruk van OUKHOW – DE WEERDT, D. "Het verslagboek van de Gentse Sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de Jaren 1877-1878. Bijdrage tot de Geschiedenis van de Arbeidersbeweging." In: *Handelingen K.C.G., CXXII (1957) 1*, pp. 1-110)

Pers

*De vermelde jaartallen werden systematisch doorgenomen.

't Klein gazetje

De Domper

De Landbouwer

De Toekomst (1881-1885)

Het Volk (1 jan 1896 – 31 juli 1896)

De Volkswil (1879-1881)

De Volkswil. Socialistisch propagandaschrift

De Werker (1875-1879)

La Voix de l'Ouvrier

Le Peuple

De Vlaamsche Lantaarn (1876 – 1880)

Vooruit (1884-1900)

Vooruit! Volksalmanak voor Noord- en Zuidnederland (1881-1886)

Contemporaine documenten

Algemeene Statuten van het Internationaal Werklieden-Verbond (herzien en aangenomen op het Wereld Congres te Geneven in 1873), Statuten der Belgische Landelijke Federatie. Huishoudelijk reglement der Gentsche afdeling. Gent : F. Hage, s.d., 16 p.

Compte-Rendu des Séances du Congrès National Ouvrier tenu à Bruxelles les 5 & 6 avril 1885. Bruxelles : Edouard Maheu, 1885, 58 p.

Compte rendu du 5ième congrès annuel tenu à Jolimont les dimanche 21 et lundi 22 avril 1889, 62 p.

Compte rendu du 6e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Louvain, les 6 et 7 avril 1890. 77 p.

Compte rendu du 7e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Verviers, les 28 et 29 mars 1891. 61 p.

Compte rendu du 8e congrès national annuel du Parti Ouvrier Belge tenu à Namur, les 29 et 30 mai 1892. 66 p.

Pasinomie: collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Brussel : Bruyant, 1875-1900.

Programma der Belgische Werkliedenpartij aangenomen door het Buitengewoon congres van den 15 juli 1894 te Brussel. Gent : Emilie Claeys, 1894, 16 p.

Socialistische propagandaclub van Gent : Reglement. Gent : J. Foucaert, 1891, 8p.

Vlaamsche Katholieke Gilde: "Eigen Taal, Eigen Zeden". *25 liederen voor studenten: ten voordele van den Vlaamschen strijdpening*. Antwerpen : Boucherij, 1905, 30 p.

Secundaire literatuur

Werkinstrumenten

DE CLOET, Jean Paul. *De Gentse Straatnamen (1799-1942)*. Gent : Geschiedkundige Heruitgeverij, 2002, 260 p.

LIEVEVROUW-COOPMAN, Lodewijk. *Gents Woordenboek*. Gent : Erasmus, 1950, 2 delen

Woordenboek der Nederlandse Taal (online raadpleegbaar op <http://wnt.inl.nl>)

Contemporaine literatuur

AVANTI. *Een Terugblik. Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw (met naschrift door E. Anseele)*. Gent : Volksdrukkerij, 1908, 783 p.

DE PÉLICHY, Charles-Gilles. *Le régime du travail dans les principaux ports de mer de l'Europe : enquête terminée en janvier 1898*. Louvain : Polleunis et Ceuterick, 1899, 2 dln., 162+392 p.

DE WITTE, Paul. *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*. Gent : De Witte, 1898, 570 p.

DE WITTE, Pol. *Alles is omgekeerd. Hoe de werklieden vroeger leefden 1848-1918. (geannoteerd en van een nawoord voorzien door Helmut Gaus en Guy Vanschoenbeek)*. Leuven : Kritak, 1986⁸, 310 p.

DESTANBERG, D. *De Kiezingen te Gent sedert 1830*. Gent : Herkenrath, 1910, 307 p.

DESTRÉE, Jules et VANDERVELDE, Émile. *Le socialisme en Belgique*. Paris : Giard et Brière, 1898, 515 p. (Bibliothèque socialiste internationale, 4).

DESTRÉE, Jules et VANDERVELDE, Émile. *Le socialisme en Belgique*. Paris : Giard et Brière, 1903, 498 p.

HENRY, Louis M. "De la science et des conditions du travail scientifique au point de vue des universités catholiques et de la société scientifique de Bruxelles. Lecture faite à l'assemblée générale du mardi 22 avril 1879." In: *Annales de la société scientifique de Bruxelles*, 3 (1878-1879), pp. 397-420.

Histoire des vingt-cinq premières années du Denier de St.-Pierre depuis sa restauration dans le diocèse de Gand 1860-1885. Gent : C. Poelman, 1887, xi+585 p.

LAUZEL, Maurice. "Le Vooruit de Gand." In: *La Revue de Paris*, 4 (1905) juillet-août, pp. 638- 668.

PRAYON-VAN ZUYLEN, A. *Korte staatkundige geschiedenis van het Iersche volk : Ierland vóór de unie met Engeland, lord Edward FitzGerald en de Iersche opstand van 1798, Ierland sedert de unie*. Gent : Siffer, 1902, 503 p. (Koninklijke Vlaamsche academie voor taal- en letterkunde, 4e reeks 5).

Hedendaagse literatuur

ALTENA, Bert. *Een broeinest der anarchie. Arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling. Vlissingen 1875 – 1929 (1940)*. Amsterdam : Thesis, 1989, 2 dln., 553+115 p.

APTE, M.L. *Humor and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca – Londen : Cornell University Press, 1985, 317 p.

ARCHAKIS, A. en TSAKONA, V. "Analyzing conversational data in *GTVH* terms: A new approach to the issue of identity construction via humor." In: *Humor*, 18 (2005) 1, pp. 41-68.

ATTARDO, Salvatore. *Linguistic Theories of Humor*. Berlijn : Mouton de Gruyter, 1994, xix+426 p. (Humor Research, 1).

ATTARDO, Salvatore. *Humorous Texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 2001, xiv+238 p. (Humor Research, 6).

ATTARDO, Salvatore. "Introduction: the pragmatics of humor." In: *Journal of Pragmatics*, 35 (2003), pp. 1287-1294.

BERGER, A.A. *An Anatomy of humor*. New Jersey : Transaction Publishers, 1993, xviii+192 p.

- BERGSON, H. *Het lachen: Essay over de betekenis van het komische* (inl. Jan Bor; vert. Eric de Marez Oyens). Amsterdam – Meppel : Uitgeverij Boom, 1993, 141 p. (Boom Klassiek).
- BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. “Humor en collectieve identiteit. Bij wijze van inleiding.” In: BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. (eds.). *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire pers Leuven, 2006, pp. 7-31.
- BLOMMAERT, Jan en VERSCHUEREN, Jef. *Het Belgische migrantendebat*. Antwerpen : International Pragmatics Association, 1992, 250 p.
- BOON, Louis Paul. *Pieter Daens of hoe in de negentiende eeuw de arbeiders van Aalst vochten tegen armoede en onrecht*. Amsterdam : De Arbeiderspers, 1972³, 661 p.
- BOONE, Marc. *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*. Gent : Academia Press, 2007, xxi+363 p.
- BOS, Dennis. *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*. Amsterdam (onuitgegeven doctoraatsverhandeling UvA), 2001, 444 p. (beschikbaar via <http://dare.uva.nl>).
- BRACKE, Nele. "Laatste Nieuws, Het." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1763-1764.
- BREMMER J. en ROODENBURG H. "Introduction: Humour and History." In: BREMMER J. en ROODENBURG H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity Press, 1997, xii+264 p.
- BROWN, Callum G. *Postmodernism for Historians*. Harlow : Pearson, 2005, vii+200 p.
- BURKE, Peter. *The French historical revolution. The Annales School 1929-89*. Cambridge : Polity Press, 1990, 152 p.
- BURKE, Peter. “Overture: the New History, its Past and its Future.” In: BURKE, Peter (ed.). *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 1-23.
- BURKE, P. “Collective Psychology and Social Change – Achievements and Problems.” In: LOEWENSTEIN, B. *Geschichte und Psychologie: Annäherungsversuche*. Pfaffenweiler : Centaurus, 1992, pp. 19-36.
- BURKE, Peter. "Frontiers of the Comic in Early Modern Italy." In: BURKE, Peter. *Varieties of cultural history*. Ithaca: Cornell University Press, 1997, pp. 77-93.
- BURKE, Peter. *History and Social Theory*. Cambridge : Polity Press, 2005, xi+224 p.
- BURKE, Peter. *Wat is Cultuurgeschiedenis?* (vert.: Alwin Van Ee en Bastiaan Bommeljé). Utrecht : Bijleveld, 2007, 207 p.

- CAMBIER, S. *Karikaturen in de Belgische bezettingspers: een vergelijkende studie van 'Le Soir', 'Volk en Staat' en 'Vooruit'*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 2005, 2 dln., 168+ s.p. (promotor: B. De Wever).
- CARLEER, Bert. "De socialistische wijkclubs. Uitbouw en werking." In: *Tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 37 (1992), pp. 219-242.
- CARLIER, Julie. *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum. Fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 2003, 2 dln.
- CLARK, Christopher. "The New Catholicism and the European culture wars." In: CLARK, Christopher en KAISER, Wolfram. *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge : University Press, 2003, pp. 11-46.
- COLLIN, Ludo. "Lambrecht, Henri." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1774-1775.
- COLLIN, Ludo. "Stillemans, Antoine." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2867-2868.
- CREW, David F. "Alltagsgesichte: A New Social History "From Below"?" In: *Central European History*, 22 (1889) 3-4, pp. 394-407.
- DARNTON, Robert. "Workers revolt: The great cat massacre of the rue Saint-Séverin." In: DARTON, Robert. *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York : Basic books, 1984, pp. 76-104.
- DAVIES, C. "Commentary on Anton C. Zijderveld's Trend Report on 'The Sociology of Humour and Laughter'." In: *Current Sociology*, 32 (1984) 3, pp. 142-157.
- DAVIES, Christie. *Ethnic humor around the world. A comparative analysis*. Bloomington/Indianapolis : Indiana University Press, 1990, x+404 p.
- DAVIES, C. *Jokes and their Relation to Society*. Berlijn – New York : Mouton de Gruyter, 1998, x+234 p. (Humor Research, 4).
- DE CERTEAU, Michel. *The Practice of Everyday Life (trans. by Steven Rendall)*. Berkely – Los Angeles – London : University of California Press, 1988, xxiv+229 p.
- DE CONINCK, Rik. *Overzichtslijst van het archief van SM Het Licht*. Gent : AMSAB, s.d., 204 p. (AMSAB Werkinstrumenten, 8).
- DEFOORT, Hendrik. "Le Bien Public." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 495-496.
- DE MAEYER, Jan. "Arthur Verhaegen, 1847 - 1917. De rode baron. K.U.Leuven, 1994, promotor: E. Lamberts." In: *BTNG*, 25 (1994-1995) 1-2, pp. 262-271.
- DE MAEYER, Jan. "Verhaegen, baron Arthur". In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 3231.

DENECKERE, Gita. *Sire, het volk mort. Collectieve actie in de sociale geschiedenis van de Belgische staat, 1831-1940*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1994, 4 dln.

DENECKERE, G. *Discoursanalyse voor historici: een introductie*, 13 p. (Syllabus Kwalitatieve methodologie en hulpwetenschappen 2005-2006).

DENECKERE, G. en DESMET, L. *Historische kritiek van woord en beeld in de massamedia*. Gent: Academia Press, 2008, 1 deel, 71+254 p.

DE RIJKE, Ann. *Humor als bron voor mentaliteitsgeschiedenis. Methodologisch ontwerp voor kwantificerend en kwalitatief onderzoek aan de hand van de Gentse weekbladpers tussen 1914 en 1940*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG), 1985, 2 dln., ix+151+260 p. (promotor: R. Van Eenoo).

DE SCHRYVER, Reginald. "Prayon-Van Zuylen, Alfons M.N." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2505-2506.

DETREZ, R. "Humor op de Balkan." In: BEYEN, M. en VERBERCKMOES, J. (eds.). *Humor met een verleden*. Leuven : Universitaire pers Leuven, 2006, pp. 145-162.

DE VOS, Patrick. "De historische evolutie van de arbeidsduur in België." In: *Brood & Rozen*, (1997) 3, pp. 7-37.

DEVRIENDT, Roel. "'Schoone feesten vereenigen ons allen'. De Vlaamse sociaal-democratie en de feestcultuur (1885-1914)." In: ART, Jan, DE NIL, Bart en JACOBS, Marc (reds.). *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*. Gent : AMSAB-ISG, 2005, pp. 145-171.

DE WEERDT, Denise. *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*. Antwerpen : Stichting Camille Huysmans, 1972, 188 p.

DE WILDE, Bart. "Seks op en naast de werkvloer. De seksualiteitsbeleving van arbeiders en de houding van de vakbeweging." In: DE WEERDT, Denise (red.). *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*. Gent : Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1999, pp. 143-178.

DHONDT, Jan. "De eerste organisaties van de arbeiders 1800-1850." In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, pp. 83-92.

DHONDT, J. (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967.

DOUGLAS, M. *Implicit meanings: selected essays in anthropology. 2nd edition*. Londen – New York : Routledge, 1999, xx+322 p.

- DRIESSEN, H. "Humour, Laughter and the Field: Reflections from Anthropology." In: BREMMER J. en ROODENBURG H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity Press, 1997, pp. 222-241.
- DUPRÉEL, E. "Le problème sociologique du rire." In: DUPRÉEL, E. *Essais pluralistes*. Paris : PUF, 1949, pp. 27-69.
- ELEY, Geoff. "Labor History, Social History, "Alltagsgeschichte": Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?" In: *The Journal of Modern History*, 61 (1989) 2, pp. 297-343.
- ELEY, Geoff. "Foreword." In: LÜDTKE, Alf (ed.). *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Templer)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, pp. vii-xiii.
- FEINBERG, L. *The Secret of Humor*. Amsterdam : Rodopi, 1978, 205 p.
- FINE, G.A. en DE SOUCEY, M. "Joking cultures: Humor themes as social regulation in group life." In: *Humor*, 18 (2005) 1, pp. 1-22.
- FRANÇOIS, Luc. "Orangisme." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 2355-2357.
- FRIJHOFF, Willem. "Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning." In: *BMGN*, CVII (1992) 4, pp. 614-634.
- FRIJHOFF, Willem. "Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving." In: *Trajecta*, 6 (1997) 2, pp. 99-108.
- GEERTZ, Clifford. "Thick Description: Toward an Interpretative Theory of Culture." In: GEERTZ, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. Londen : Fontana Press, 1993 (orig. 1973), ix+470 p.
- GEVERS, Lieve. "Eigen Taal, Eigen Zeden." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp.1051-1053.
- "Glossary of selected terms and abbreviations." In: LÜDTKE, Alf (ed.). *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Templer)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, pp. 313-315.
- GREVER, Maria en RIBBENS, Kees. *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Den Haag - Amsterdam : WRR/Amsterdam University Press, 2007, 220 p. (WRR Verkenningen, 17).
- GUNN, Simon. *History and Cultural Theory*. Harlow : Pearson, 2006, xiv+235 p.
- GUREVICH, A. "Bakhtin and his theory of Carnival." In: BREMMER J. en ROODENBURG H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity Press, 1997, pp. 54-60.

- HAECK, Tom. "Liberale Werkersverdediging (1893-1917)." In: *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 18 juni 2008 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).
- HARMSSEN, Ger. "Nieuwenhuis, Ferdinand." In: *BWSA*, 6 (1995), pp. 157-163.
- HOBBSAWM, Eric J. "History from Below – Some Reflections." In: KRANTZ, Frederik (ed.). *History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology in Honour of George Rudé*, Montréal : Concordia University, 1985, pp. 63-73.
- HUIZINGA, J. *Homo Ludens: Proeve ener bepaling van het spelelement der cultuur*. Groningen : Wolters-Noordhoff, 1985⁸, xi+209 p.
- "Jean Casier de Hemptinne (1820-1892)." In *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 24 april 2008 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).
- "Jules Vandenpeereboom (1843-1917)." In: *ODIS-DATABASE INTERMEDIARY STRUCTURES FLANDERS*, Last Modified Date : 5 november 2003 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).
- KOESTLER, A. *The Act of Creation*. New York : Macmillan, 1964⁶, 751 p.
- LAMBERTS, Emiel. "De kerkhovenkwesitie." In: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België 1795-1940*. Brussel: Gemeentekrediet, 1986, Vol II, pp. 785-792.
- LAMBRECHT, Jeanine. "Karikaturen over de Spaanse burgeroorlogen in de Belgische dagbladers (17.7.36-30.3.39)." In: *BTNG*, 18 (1987) 3-4, pp. 801-864.
- LE GOFF, J. "Laughter in the Middle Ages." In: BREMMER J. en ROODENBURG H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity Press, 1997, pp. 40-53.
- "Leon Bruggeman (1836-1911)." In: *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders*, Last Modified Date : 5 november 2003 (raadpleegbaar op <http://www.odis.be>).
- LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Montaillou, een ketters dorp in de Pyreeën (1294-1324)* (vertaald door Claire den Boer en Roland Fagel). Amsterdam : Bert Bakker, 1984, 500 p.
- LEVI, Giovanni. "On Microhistory." In: BURKE, Peter (ed.). *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 93-113.
- LHOEST – OFFERMANN, Holde. *Recueil de documents relatifs à la propagande des mouvements socialistes au XIXe siècle à Bruxelles*. Bruxelles : Archives générales du Royaume, 1967, 65+15+122 p. (Instituts Belge de science politique, documents, 1).
- LIEN HUONG, Nghiem. "Jokes in a Garment Workshop in Hanoi: How Does Humour Foster the Perception of Community in Social Movements?" In: *IRSH*, 52 (2007), pp. 189-207.

- LIEVIJNS, Luc (red.). *Repertorium van de pers en periodieken bewaard op het AMSAB, 1838 – 1940*. s.n. : s.l., 1994, 339 p. (AMSAB Werkinstrumenten, 3).
- LÜDTKE, Alf. "Introduction: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?" In: LÜDTKE, Alf (ed.). *The History of Everyday Life. Reconstructing historical experiences and ways of life (transl. By William Templer)*. Princeton : Princeton University Press, 1995, pp. 3-40.
- MARTINEAU, W.H. "A model of the social Functions of Humor." In: GOLDSTEIN, J.H. en MCGHEE, P.E. *The psychology of humor*. Londen : Academic Press, 1972, pp. 101-125.
- MELNIKOVA, Ekaterina. "Eschatological Expectations at the End of the Nineteenth-Twentieth Centuries: The End of the World is (Not) Nigh?" In: *Forum for Anthropology and Culture*, 1 (2004), pp. 253-270.
- MORREALL, J. *Taking Laughter Seriously*. Albany : State University of New York Press, 1983, x+144 p.
- OLSON, J.M., MAIO, G.R. en HOBDEN, K.L. "The (null) effects of exposure to disparagement humor on stereotypes and attitudes." In: *Humor*, 12 (1999) 2, pp. 195-219.
- OSTYN, J. "Heeft ironie een leesteken nodig?" In: *De Standaard*, 16.03.2007, p. C3.
- OUKHOW, Michel. "Pers en propaganda (1854-1876)". In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, pp. 247-273.
- OUKHOW, Michel. "De Pers (1875-1885)". In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, pp. 335-343.
- OUKHOW, Michel. "Pers en propaganda (1885 – 1914)". In: DHONDT, Jan (ed.). *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen : S.M. Ontwikkeling, 1960-1967, pp. 433-449.
- OUKHOW, Michel, BEYERS-BELL, Janine en VANDEWEYER, Luc. "Werkmansregt, Het." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 3685.
- PHILLIPS, Mark S. "History, memory and historical Distance." In: SEIXAS, Peter C. *Theorizing historical consciousness*. Toronto : University of Toronto Press, 2004, xi+255 p.
- PRAKASH, Gyan. "Subaltern Studies as Postcolonial Criticism." In: *American Historical Review*, 99 (1994) December, pp. 1475-1490.

- QUARIAUX, Yves. *L'image du flamand en Wallonie. Essai d'analyse sociale et politique (1830-1914)*. Bruxelles : Labor, 2006, 663 p.
- RADCLIFFE-BROWN, A.R. *Structure and function in primitive society. Essays and Addresses*. London : Cohen & West, 1952⁵, 219 p.
- RASKIN, V. *Semantics mechanisms of humor*. Dordrecht : D. Reidel, 1985, xix+284 p. (Studies in linguistics and philosophy, 24).
- RÖLING, H.Q. en REINALDA, Bob. "PORREIJ, Jacoba Maria Petronella." In: *BWSA*, 8 (2001), pp. 204-208.
- ROSE, Jonathan. *The Intellectual life of the British Working Classes*. New Haven – London : Yale University Press, 2002, ix+534 p.
- SALMI-NIKLANDER, Kirsti. "Bitter Memories and Burst Soap Bubbles: Irony, Parody, and Satire in the Oral-Literary Tradition of Finnish Working-Class Youth at the Beginning of the Twentieth Century." In: *IRSH*, 52 (2007), pp. 189-207.
- SHARPE, Jim. "History from below." In: BURKE, P. *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge : Polity Press, 1991, pp. 24-41.
- STADEUS, M. *De vooravond (1937-1940) van wereldoorlog II in de cartoons: De visie van de cartoonisten op de politieke gebeurtenissen. Een vergelijkende studie*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 1999, 2 dln., 205+227 p. (promotor: R. Van Eenoo).
- STRIKWERDA, Carl. *A house divided : catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*. Lanham (Md.) : Rowman and Littlefield, 1997, xvii+454 p.
- SYKES, A.J.M. "Joking Relationships in an Industrial Setting." In: *American Antropologist*, 68 (1968) 1, pp. 188-193.
- THOMAS, Keith. "The place of laughter in Tudor and Stuart England." In: *The Times Literary Supplement*, 21.01.1977, pp. 77-81.
- THOMPSON, Edward P. "History From Below." In: *The Times Literary Supplement*, Thursday April 7, 1966, pp. 279-280.
- THOMPSON, Edward P. *The Making of the English Working Class (with new preface)*. Harmondsworth : Penguin Books, 1980 (orig. 1963), 958 p.
- V.M. en V.G. "Focus. Interview met Denise De Weerd over socialistische archieven en geschiedschrijving in het pre-AMSAB-tijdperk." In: *Amsab-Tijdingen*, 3 (1988-1989), pp. 4-6.
- VAN CLEMEN, Sam. "Société Huet." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 2790.

- VAN DE MERWE, Jaap. *Gij zijt kanalje, heeft men ons verweten! Het proletariërslied in Nederland en Vlaanderen*. Utrecht/Antwerpen : A.W. Bruna & Zoon, 1974, 400 p.
- VAN DIJK, Teun A. "Ideological discourse analysis." In: *New Courant*, 4 (1995), pp. 135-161.
- VAN GINDERACHTER, Maarten. "Jean Prolo, waer bestu bleven? Speuren naar bronnen van "gewone mensen" in 19de eeuwse archieven." In: VANDENBUSSCHE, Wim (red.). "Terug naar de bron(nen). Taal en taalgebruik in de 19de eeuw in Vlaanderen." In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal – en letterkunde*, 114 (2004) 1, pp. 19-31.
- VAN GINDERACHTER, Maarten. *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-Democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage* Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent), 2004, 3 dln., 772 p.
- VAN GINDERACHTER, Maarten. "'Cultuur en Canaille'. Over sociale geschiedschrijving from below." In: ART, Jan, DE NIL, Bart en JACOBS, Marc (red.). *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal*. Gent : AMSAB-ISG, 2007, pp. 101-111.
- VAN HOOREBEKE, A. *De politieke cartoon: De cartoons van Plantu over Algerije*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 1998, 2 dln., 112+82 p. (promotor: F. Saeys).
- VANSCHOENBEEK, Guy. *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen. Le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialisten vóór de Eerste Wereldoorlog*. Gent (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG), 1992, 5 dln., pp. 1-158; 160-372; 374-668; 670-935; 329 p.
- VANSCHOENBEEK, Guy. *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Antwerpen - Baarn - Gent : Hadewijch - AMSAB, 1995, 269 p.
- VANTHEMSCHE, Guy. "De Belgische socialisten en Congo 1895-1960." In: *Brood & Rozen*, (1999) 2, pp. 31-65.
- VAN YPERSELE, Laurence. "L'image du roi dans la caricature politique en Belgique de 1884 à 1914." In: *BTNG*, 26 (1996) 1-2, pp. 133-164.
- VEALE, T. "Incongruity in humor: Root cause or epiphenomenon?" In: *Humor*, 14 (2004) 4, pp. 419-428.
- VERBERCKMOES, J. *De lach: mogelijkheden van een historisch onderzoek betreffende de Zuidelijke Nederlanden 1599-1633*. Leuven (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL), 1984, 132 p.

- VERBERCKMOES, J. "De volkscultuur en het lachen in de Spaanse Nederlanden." In: *Volkskunde*, 93 (1992) 1, pp. 40-49.
- VERBERCKMOES, J. "Humour and History: A Research Bibliography." In: BREMMER, J. en ROODENBURG, H. (eds.). *A Cultural History of Humour: From Antiquity to the Present Day*. Cambridge : Polity press, 1997, pp. 242-252.
- VERBERCKMOES, J. *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen : SUN, 1998, 287 p. (Memoria: cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden).
- VERBRUGGEN, Paule. "Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme." In: *TvSG*, 17 (1991) 4, pp. 414-433.
- VERFAILLIE, M. *Analyse van de cartoons in de Vlaamse pers (1995)*. Gent (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent), 1996, 124 p. (promotor: E. De Bens).
- VERMEERSCH, Arthur J. en GAUS, Helmut. *Repertorium van de Brusselse pers 1789-1914*. Louvain : Nauwelaerts, 1965, 2 dln.
- VERSCHAEREN, José. "Broedermin, De." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, p. 608.
- VON DER DUNK, Hermann W. en DOLDERER, Wilfried. "Fredericq, Paul." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1204-1205.
- VOORDECKERS, E. *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*. Leuven - Parijs : Nauwelaerts, 1964, 677 p. (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 35).
- WASSERMAN, I. "Humor: 'n onderontginde antropologische navorsingsterrein." In: *South African Journal of Ethnology*, 22 (1999) 4, pp. 182-192.
- WEDMAN, Homme. "Hoeden en petten. Socialisme en burgerlijke cultuur in Nederland." In: AERTS, Remieg en TE VELDE, Henk (red.). *Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen : Kok Agora, 1998, pp. 218-245.
- WELCKER, Johanna M. "Kol, Hendrikus Hubertus van." In: *BWSA*, 7 (1998), p. 116-123.
- WILS, Lode. "Landdagbeweging." In: *NEVB*. Tielt : Lannoo, 1998, pp. 1784-1786.
- WITTE, Els, CRAEYBECKX, Jan en MEYNEN, Alain. *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*. Antwerpen : Standaard Uitgeverij, 2005 (7de herziene druk), 584 p.
- WITTE, Els. "De specificiteit van het 'verzuilingsproces' langs vrijzinnige zijde. De inbreng van de historische dimensie." In: *BTNG*, 13 (1982) 1, pp. 23-57.
- ZIJDERVELD, A.C. "Trend Report: The Sociology of Humour and Laughter." In: *Current Sociology*, 31 (1983) 12, pp. 1-100.

ZIJDERVELD, A.C. *Sociologie van de zothed: de humor als sociaal verschijnsel*. Meppel : J.A. Boom en Zoon, 1971, 187 p.

Inhoudsopgave Bijlage

Bijlage I: Productiecontext Strijdpennning

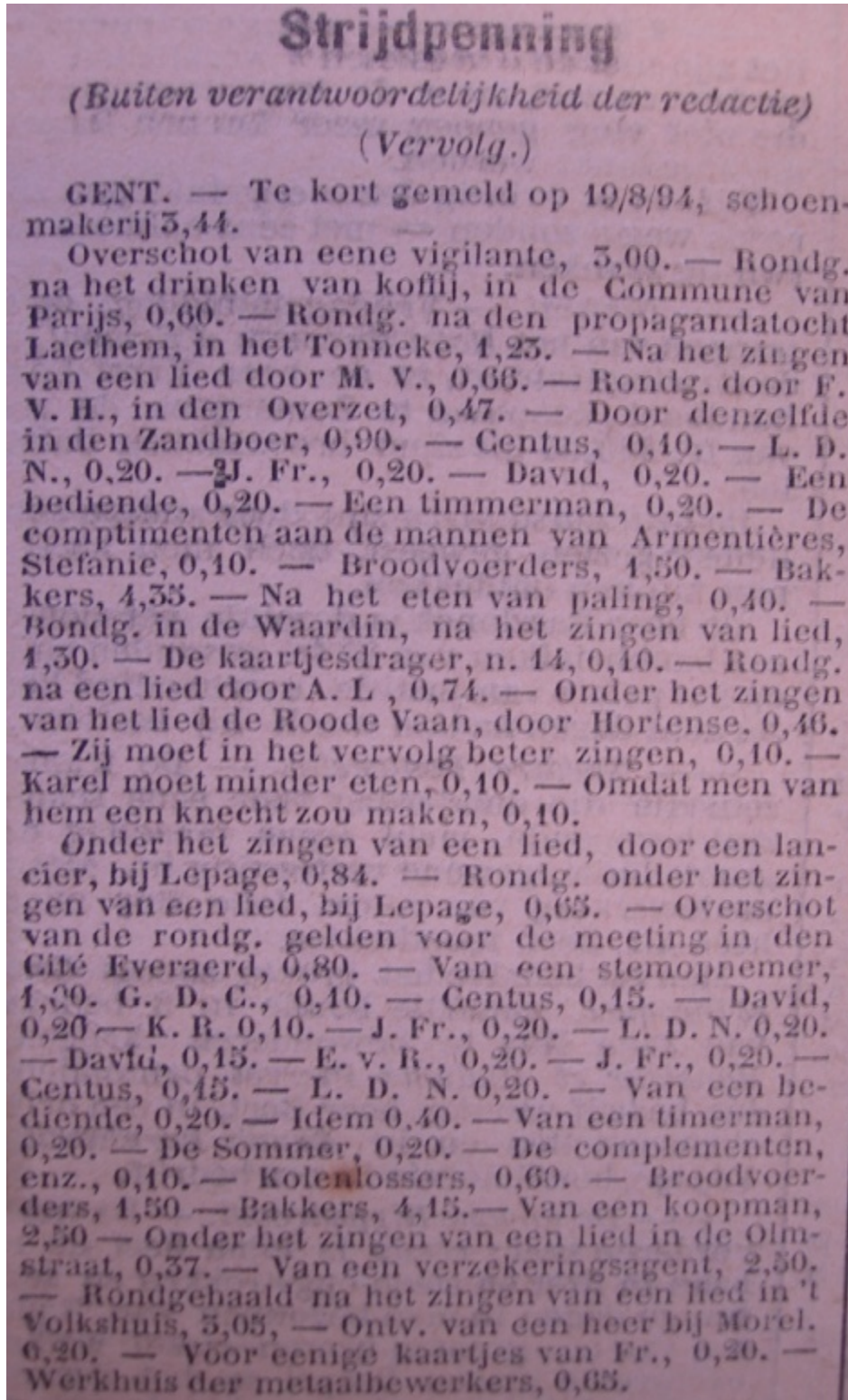
- Figuur 1. Strijdpennning uit Vooruit, 22 oktober 1894, p. 4.
- Figuur 2. Vooruit, 16 februari 1911, p. 4.
- Figuur 3. AMSAB-ISG, S.M. Het Licht (017), 30.12, Kasboek inkomsten en uitgaven 1911, pagina 4 links.
- Figuur 4. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, bericht aan Aimé Bogaerts, 18 december 1904.
- Figuur 5. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, s.n., 2/11/1909.
- Figuur 6. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, s.n., s.d.
- Figuur 7. De Toekomst, 22 november 1881, p. 1.
- Figuur 8. Vooruit, 30 en 31 januari 1886, p. 1.
- Figuur 9. 't Klein gazetje, 4 juli 1896, p. 3.
- Tabel 1. Spreiding Strijdpennning (zie uitleg steekproef: V.1. Database).

Bijlage II: Analyse

- Grafiek 1. Evolutie Zetten (1886-1900).
- Grafiek 2. Aantal humoristische (samengestelde) zetten per identiteit (1886-1900).
- Grafiek 3. Aandeel humor (niet samengevoegd) t.o.v. totaal aantal Gentse zetten in de steekproef uitgedrukt in % (1886-1900).
- Grafiek 4. Aandeel identiteit uitgedrukt in % (1886-1900).
- Grafiek 5. Aandeel Toeschrijvingen uitgedrukt in % (1886-1900).
- Tabel 2. Aantal zetten per identiteit per jaar in absolute cijfers (1886-1900).
- Tabel 3. Relatief aandeel identiteit per jaar in % (1886-1900).
- Tabel 4. Aantal zetten in-/out-group en positieve/negatieve connotatie per identiteit in absolute cijfers (1886-1900).
- Tabel 5. Toeschrijvingen per jaar in absolute cijfers (1886-1900).
- Tabel 6. Relatief aandeel van toeschrijvingen per jaar in % (1886-1900).
- Tabel 7. Toeschrijving per identiteit in absolute cijfers, nulresultaten weggelaten (1886-1900).
- Tabel 8. Relatief aandeel per toeschrijving t.o.v. identiteit, nulresultaten weggelaten (1886-1900).

X.Bijlage I: Productiecontext Strijdpemning

Figuur 1. Strijdpemning uit Vooruit, 22 oktober 1894, p. 4.

Figuur 2. Vooruit, 16 februari 1911, p. 4.

Baronius, 0,10. — Blomme, 0,10. — Hoste, 0,05. — Burie, 0,10. — Coryn, 0,10. — Coussement 0,10. — Crayeveldt, 0,10. — Pol De Clercq, 0,10. — De Cuyper, 0,10. — De Rop, 0,10. — De Schepper, 0,10. — Huyghens, 0,10. — Keghels, 0,10. — Serlippens, 0,10. — Tange, 0,10. — Uyttersproot, 0,10. — V. d. Bossche 0,10. — V. Glabeke, 0,10. — Vincent, 0,10. — V. Thienen, 0,10. — Callebaut, 0,10. — Eenige bedienden kleermagazijn, 0,50. — Baronius, 0,10. — Blomme, 0,10. — Burie, 0,10. — Coryn, 0,10. — Coussement, 0,10. — Crayeveldt, 0,10. — De Clercq Pol, 0,10. — De Rop, 0,10. — De Schepper, 0,10. — Huyghens, 0,10. — Keghels, 0,10. — Serlippens 0,10. — Tange, 0,10. — Uyttersproot, 0,10. — V. d. Bossche, 0,10. — V. Glabeke, 0,10. — Vincent, 0,10. — V. Thienen, 0,10. — Callebaut, 0,10. — Eenige bedienden kleermagazijn, 0,50. — Baronius, 0,10. — Blomme, 0,10. — Hoste, 0,10. — Burie, 0,10. — Coryn, 0,10. — Coussement, 0,10. — Crayeveldt, 0,10. — De Clercq, Ed., 0,10. — De Clercq Pol, 0,10. — De Rop, 0,10. — De Schepper, 0,10. — Huyghens, 0,10. — Keghels, 0,10. — Serlippens, 0,10. — Tange, 0,10. — Uyttersproot, 0,10. — V. d. Bossche, 0,10. — V. Glabeke, 0,10. — Vincent 0,10. — V. Thienen, 0,10. — Callebaut, 0,10. — Limpens, 0,10. — Seghers, 0,10. — Eenige bedienden kleermagazijn, 0,50. — Baronius, 0,10. — Blomme, 0,10. — Burie, 0,10. — Coryn, 0,10. — Coussement, 0,10. — Crayeveldt, 0,10. — De Clercq Ed., 0,10. — De Clercq Pol, 0,10. — De Rop, 0,10. — De Schepper, 0,10. — Huyghens, 0,10. — Keghels, 0,10. — Serlippens, 0,10. — Tange, 0,10. — Uyttersproot, 0,10. — V. d. Bossche, 0,10. — V. Glabeke, 0,10. — Vincent, 0,10. — Van Thienen, 0,10. — Callebaut, 0,10. — V. d. Broecke, 0,07. — Eenige bedienden kleermagazijn, 0,50. — Omdat de pastoor gepredikt heeft dat de hel vol is van socialisten, 0,10. — De fanfare « De Volks vrienden » aan haar jaarlijksch feestmaal

Figuur 3. AMSAB-ISG, S.M. Het Licht (017), 30.12, Kasboek inkomsten en uitgaven 1911, pagina 4 links.

17	Baronius	0,10	0,10
	Burie	0,10	0,10
	Blomme	0,10	0,10
	Hoste	0,05	0,05
	Bracke	0,10	0,10
	Burie	0,10	0,10
	Coryn	0,10	0,10
	Coussement	0,10	0,10
	Crayeveldt	0,10	0,10
	De Clercq Eduard	0,10	0,10
	Pol	0,10	0,10
	De Cuyper	0,10	0,10
	De Rop	0,10	0,10
	De Schepper	0,10	0,10
	Huyghens	0,10	0,10
	Keghels	0,10	0,10
	Limpens	0,10	0,10
	Pol	0,10	0,10
	Seghers	0,10	0,10
	Serlippens	0,10	0,10
	Tange	0,10	0,10
	Uyttersproot	0,10	0,10
	V. d. Bossche	0,10	0,10
	V. Glabeke	0,10	0,10
	V. Thienen	0,10	0,10
	Van Thienen	0,10	0,10
	V. d. Broecke	0,07	0,07
	Eenige bedienden kleermagazijn	0,50	0,50
	Omdat de pastoor gepredikt heeft dat de hel vol is van socialisten	0,10	0,10
	De fanfare « De Volks vrienden » aan haar jaarlijksch feestmaal		

Op figuur 3 leest u de namen van verkopers van de S.M. Het Licht. In de laatste kolom ziet u het bedrag dat door de verkoper werd ingezameld via de verkoop van de Strijdpenning. Op figuur 2 ziet u een extract van de Strijdpenning uit de Vooruit van 16 februari 1911. De rode lijnen tonen de correspondentie tussen de 2 figuren aan. Verkopers die geen inkomsten lieten optekenen, werden niet in de rubriek opgenomen.

Figuur 4. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, bericht aan Aimé Bogaerts, 18 december 1904.

Maatschappij voor Vrije Gedachte : “DE SOLIDAIRES” van ANTWERPEN LOKAAL PATRIA, VAN STRAELENSTRAAT, 4	Société de Libre Pensée : “LES SOLIDAIRES” d’ANVERS LOCAL PATRIA, RUE VAN STRAELEN, 4
--	--

Antwerpen 18 December 1904.

Vriend Bogaerts.

Ik zend u in postbonds: 1 ^o drij endertig franken	
voor de 1100 bladen van verledene maad.	33,00
2 ^o zeven en twintig franken, voor 900 bladen van	
Januari 1905	27,00
Een strijdpemning: Voor de onbevleete ontvangst mit het	
lokaal "de Ziden Pros" op het Kiel.	0,20
Totaal Frs	60,20

hier de daagorde voor onze

Figuur 5. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, s.n., 2/11/1909.

Nov: 2.9

Vrijdenkers Medelen December
60 et Strijdpemning

Figuur 6. AMSAB-ISG, Socialistische Vrijdenkersbond Gent (047), 7.2, Kasstukken 1900-1912, s.n., s.d.

Strijdpemning De Rede

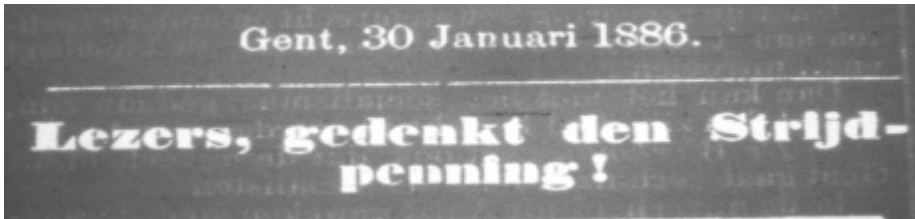
Tongers Vrienden, Niemogjan is aanbrante, zendt dus na leging de Rede, alook Voornit, Werker, enz. aan een kennis en wij zullen veel abonne's winnen. F. de

Figuur 7 De Toekomst, 22 november 1881, p. 1.

**Lezers, gedenkt Zondag den
Strijdpemning.**

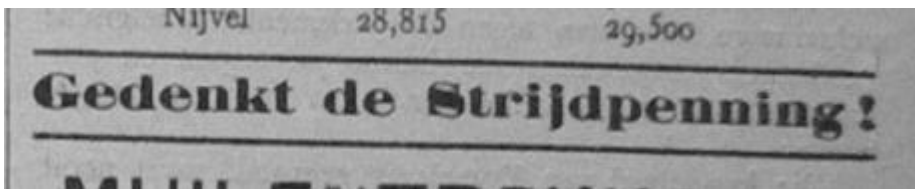
Figuur 8. Vooruit, 30 en 31 januari 1886, p. 1.

Gent, 30 Januari 1886.

**Lezers, gedenkt den Strijd-
pemning!**

Figuur 9. 't Klein gazetje, 4 juli 1896, p. 3.

Nijvel 28,815 29,500

Gedenkt de Strijdpemning!

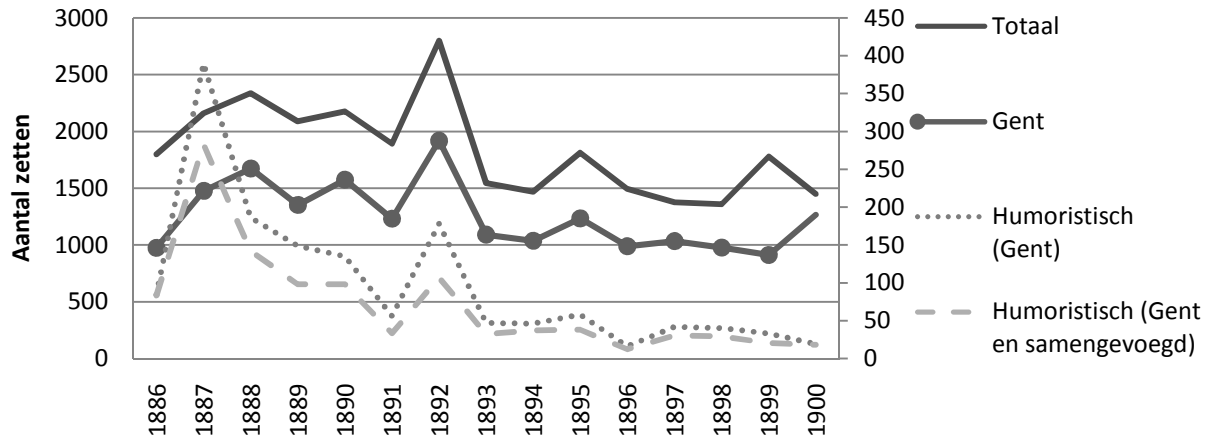
Bijlage I: Productiecontext Strijdpennig

Tabel 1. Spreiding Strijdpennig (zie voor steekproef: V.1 Database)

Gent	18750	Moorseele	16	Onkerzele	2
Brugge	979	Ploegsteert	16	Thielt	2
Menen	698	Waarschoot	16	Aalter	1
Leuven	611	Meirelbeke	14	Bolton	1
Ledeberg	566	Laeken	13	Cleveland	1
Ronse	563	Mariakerke-a-Z	13	Comines	1
Oostende	549	Diest	12	Corbeek Loo	1
Mechelen	426	Genève	11	Doornijk	1
Aalst	362	Wetteren-	11	Dusseldorf	1
Roubaix	278	Izegem	10	Elsene	1
Wetteren	267	Leefdael	10	Guatemala	1
Gentbrugge	250	Nijvel	9	Haeren	1
Roeselare	244	Wijgmaal	9	Hamme	1
Brussel	213	Anderlecht	8	Jumet	1
Ieper	197	Balegem	7	Kluizen	1
Tongeren	194	Diksmuide	7	Knocke a/Z	1
Kortrijk	178	Lodelinsart	7	Lendelede	1
Sint-Niklaas	156	Sint-Andries	7	Leopoldsburg	1
Lokeren	153	Turnhout	7	Marche-lez-	1
Molenbeek	129	Aarschot	6	Melsen	1
Dendermonde	126	Coolkerke	6	Mezen	1
Geraardsbergen	109	Eernegem	6	Middelburg	1
Mont-à-Leux	91	Jette	6	Moerbeke	1
Vilvoorde	90	Ruysbroeck	6	Neerpelt	1
Armentières	83	Sint-Job-bij-Uk	6	New York	1
Koekelberg	72	Zeke	6	Oosterzele	1
Cureghem	66	Charleroi	5	Parijs	1
Wervik	65	Lotenhulle	5	Philadelphia	1
Antwerpen	64	Moeskroen	5	Poperinghe	1
Eeklo	60	Nieuwerkerken	5	Quaregnon	1
Sint-	59	Ruyen	5	Scheut	1
Deinze	53	Borgerhout	4	Sint-Gillis	1
Temse	51	Linkebeek	4	Sint-Joost	1
Komen	45	Luik	4	Stekene	1
Lier	45	Schaarbeek	4	Sumatra	1
Ninove	45	Schelderode	4	Terneuzen	1
Sint-Pieters-J	36	Zwijnaarde	4	Ukkel	1
Thienen	36	Erembodegem	3		
Java	34	Harelbeke	3		
Zaventem	33	Sluis	3		
Avelgem	28	Zelzate	3		
Ghistel	28	Blankenberghe	2		
Lille	25	Hal	2		
Berchem	24	Herseaux	2		
Overboelaere	18	Landeghem	2		
Willebroeck	17	Nevele	2		

XI. Bijlage II: Analyse

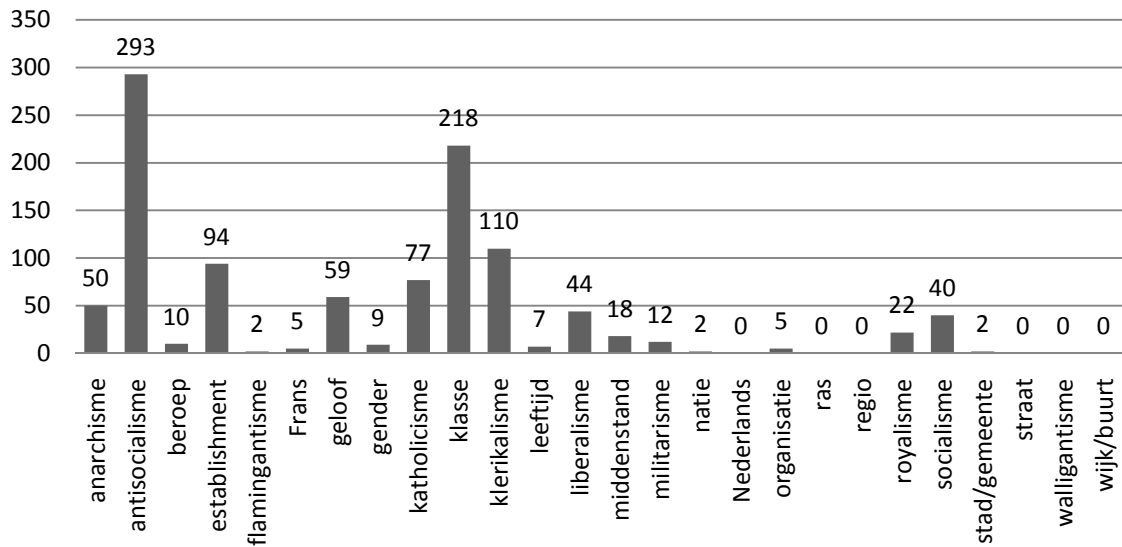
Evolutie Zetten 1886-1900

Grafiek 1. Evolutie Zetten (1886-1900)

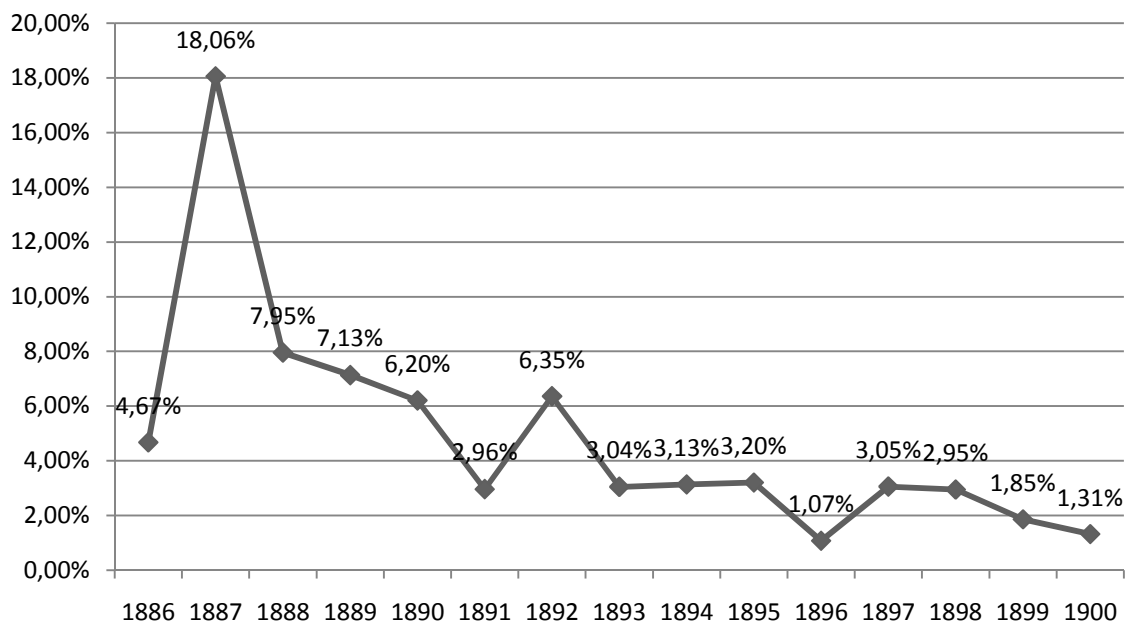
Humoristische zetten werden bij elkaar gestoken wanneer ze als gekoppeld werden beschouwd. Een record in de humordatabase kan dus uit verschillende zetten bestaan (zie V.2 Analyse-eenheid: de zet(ten)). Dit werd niet gedaan voor de andere zetten. Om de grafiek niet te vertekenen en vergelijkingen mogelijk te maken, tonen we van de humoristische zetten zowel hun totale aantal (1 zet met humor = 1 record) als het aantal dat rekening houdt met samengestelde zetten (1 record kan verschillende humoristische zetten bevatten). Omdat het totale aantal en het aantal humoristische zetten te ver uit elkaar liggen, gebruiken we hier twee verschillende y-assen. De lijnen "Totaal en "Gent" volgen de linkse as, de andere twee lijnen volgen de rechtse as.

Aantal zinnen per identiteit (1886-1900)

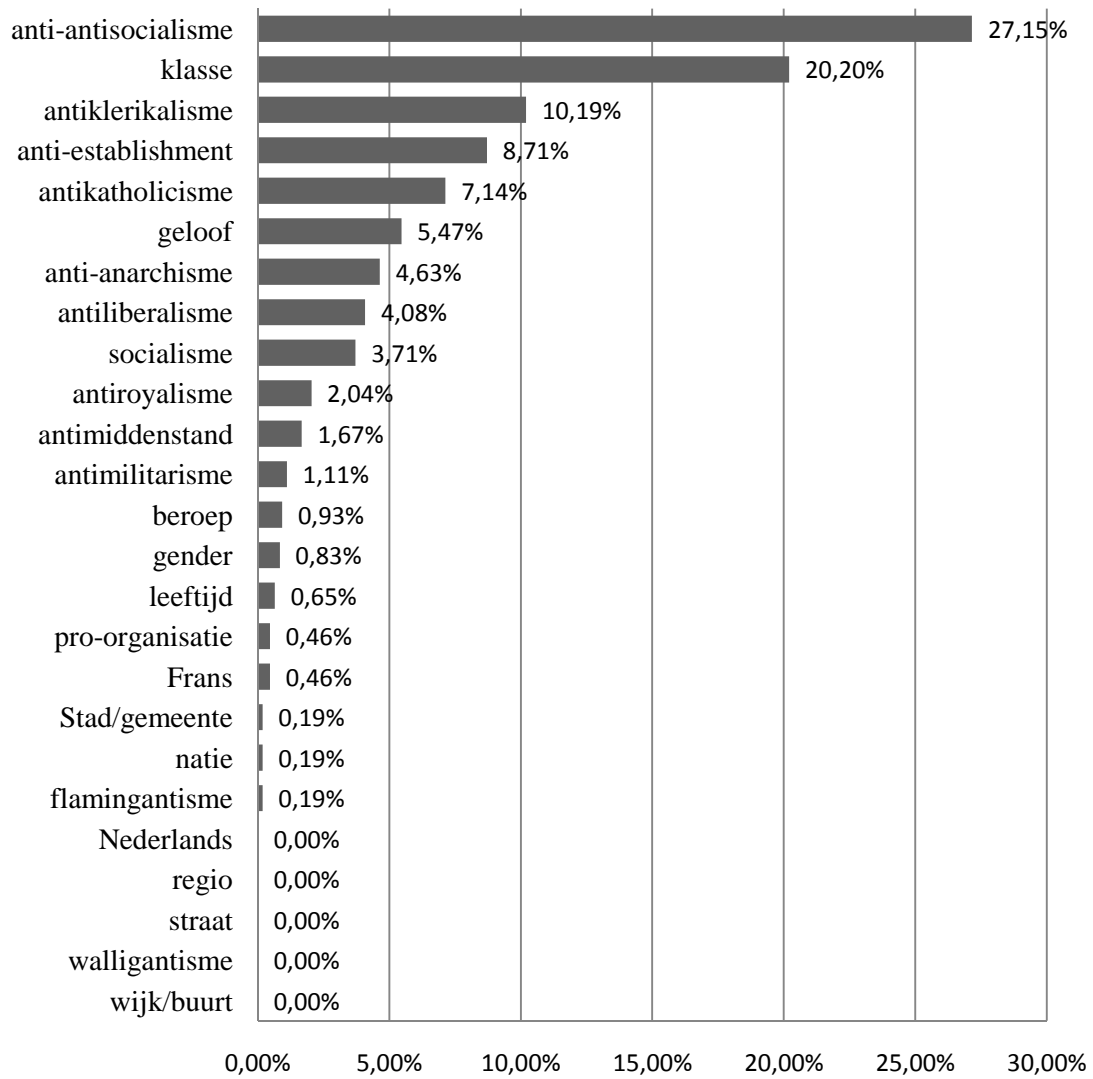

Grafiek 2. Aantal humoristische (samengestelde) zinnen per identiteit (1886-1900).

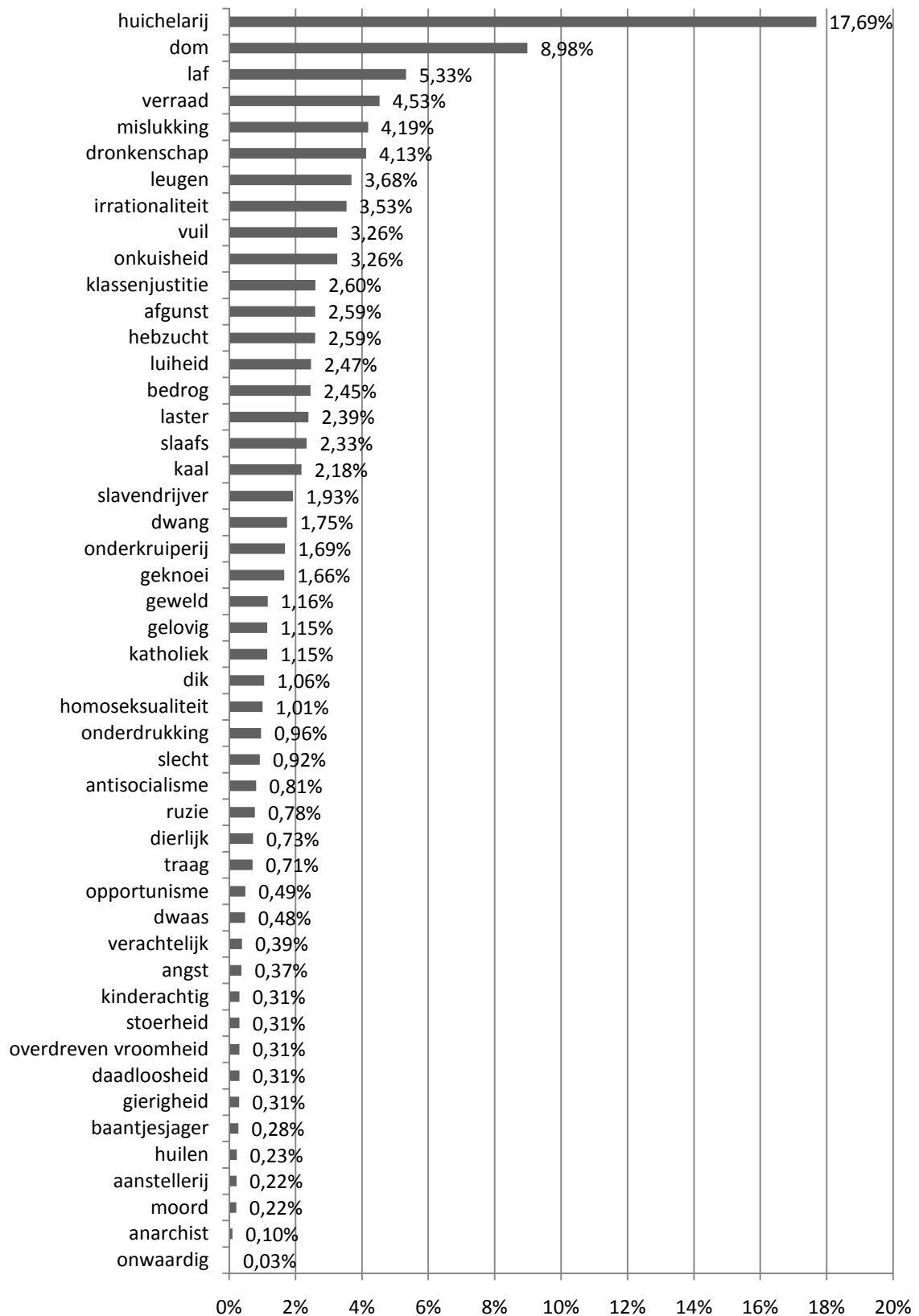
Humoristische t.o.v. Gentse zinnen (1886-1900)

Grafiek 3. Aandeel humor (niet samengevoegd) t.o.v. totaal aantal Gentse zinnen in de steekproef uitgedrukt in % (1886-1900).

Grafiek 4. Aandeel identiteit uitgedrukt in % (1886-1900).

Grafiek 5. Aandeel Toeschrijvingen uitgedrukt in % (1886-1900).

Tabel 2. Aantal zetten per identiteit per jaar in absolute cijfers (1886-1900).

	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1886-1900
anarchisme	2	44	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	50
antisocialisme	2	116	38	20	27	14	40	7	5	4	2	8	4	5	1	293
beroep	0	0	1	0	1	0	1	0	2	1	0	0	1	0	3	10
establishment	11	16	6	10	14	4	5	3	3	5	0	1	10	5	1	94
flamingantisme	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Frans	1	0	1	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5
geloof	5	10	10	6	4	0	12	3	1	4	0	3	1	0	0	59
gender	0	1	2	0	1	0	0	2	0	2	1	0	0	0	0	9
katholicisme	13	22	8	6	12	2	9	0	2	0	2	0	1	0	0	77
klasse	20	35	21	25	26	8	25	5	11	16	2	5	4	6	9	218
klerikalisme	9	24	33	22	3	2	4	3	6	0	1	2	0	0	1	110
leeftijd	0	1	3	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	7
liberalisme	6	9	1	4	6	0	3	5	3	1	1	2	2	1	0	44
middenstand	0	3	5	0	2	1	2	2	0	0	1	1	0	0	1	18
militarisme	4	0	3	1	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	1	12
natie	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2
Nederlands	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
organisatie	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5
ras	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
regio	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
royalisme	3	1	8	1	2	0	3	0	1	0	0	0	1	1	1	22
socialisme	6	0	3	3	3	3	3	0	1	2	2	5	5	4	0	40

stad/gemeente	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2
straat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Walligantisme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
wijk/buurt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	83	283	144	100	103	34	108	32	37	39	12	31	32	23	18	1079

Tabel 3. Relatief aandeel identiteit per jaar in % (1886-1900).

	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1886-1900
anarchisme	2,41%	15,55%	0,00%	1,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	3,23%	3,13%	0,00%	0,00%	4,63%
antisocialisme	2,41%	40,99%	26,39%	20,00%	26,21%	41,18%	37,04%	21,88%	13,51%	10,26%	16,67%	25,81%	12,50%	21,74%	5,56%	27,15%
beroep	0,00%	0,00%	0,69%	0,00%	0,97%	0,00%	0,93%	0,00%	5,41%	2,56%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	16,67%	0,93%
establishment	13,25%	5,65%	4,17%	10,00%	13,59%	11,76%	4,63%	9,38%	8,11%	12,82%	0,00%	3,23%	31,25%	21,74%	5,56%	8,71%
flamingantisme	1,20%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,19%
Frans	1,20%	0,00%	0,69%	0,00%	1,94%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,46%
geloof	6,02%	3,53%	6,94%	6,00%	3,88%	0,00%	11,11%	9,38%	2,70%	10,26%	0,00%	9,68%	3,13%	0,00%	0,00%	5,47%
gender	0,00%	0,35%	1,39%	0,00%	0,97%	0,00%	0,00%	6,25%	0,00%	5,13%	8,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,83%
katholicisme	15,66%	7,77%	5,56%	6,00%	11,65%	5,88%	8,33%	0,00%	5,41%	0,00%	16,67%	0,00%	3,13%	0,00%	0,00%	7,14%
klasse	24,10%	12,37%	14,58%	25,00%	25,24%	23,53%	23,15%	15,63%	29,73%	41,03%	16,67%	16,13%	12,50%	26,09%	50,00%	20,20%
klerikalisme	10,84%	8,48%	22,92%	22,00%	2,91%	5,88%	3,70%	9,38%	16,22%	0,00%	8,33%	6,45%	0,00%	0,00%	5,56%	10,19%
leeftijd	0,00%	0,35%	2,08%	1,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,65%
liberalisme	7,23%	3,18%	0,69%	4,00%	5,83%	0,00%	2,78%	15,63%	8,11%	2,56%	8,33%	6,45%	6,25%	4,35%	0,00%	4,08%
middenstand	0,00%	1,06%	3,47%	0,00%	1,94%	2,94%	1,85%	6,25%	0,00%	0,00%	8,33%	3,23%	0,00%	0,00%	5,56%	1,67%
militarisme	4,82%	0,00%	2,08%	1,00%	0,00%	0,00%	0,93%	0,00%	0,00%	5,13%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,56%	1,11%
natie	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,35%	0,00%	0,19%
Nederlands	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

organisatie	0,00%	0,35%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	6,45%	6,25%	0,00%	0,00%	0,46%
ras	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
regio	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
royalisme	3,61%	0,35%	5,56%	1,00%	1,94%	0,00%	2,78%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	3,13%	4,35%	5,56%	2,04%	
socialisme	7,23%	0,00%	2,08%	3,00%	2,91%	8,82%	2,78%	0,00%	2,70%	5,13%	16,67%	16,13%	15,63%	17,39%	0,00%	3,71%	
stad/gemeente	0,00%	0,00%	0,69%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,56%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,19%	
straat	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	
Walligantisme	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	
wijk/buurt	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	

Tabel 4. Aantal zinnen in-/out-group en positieve/negatieve connotatie per identiteit in absolute cijfers (1886-1900).

Identiteit	Totaal	In-group	Out-group	Positief	Negatief
anarchisme	50	2	48	2	48
antisocialisme	293	0	291	0	293
beroep	10	8	2	0	10
establishment	94	0	94	0	94
flamingantisme	2	0	2	0	2
Frans	5	0	2	1	4
geloof	59	5	25	0	59
gender	9	7	1	0	9
katholicisme	77	0	77	0	77
klasse	218	136	79	7	211
klerikalisme	110	0	110	0	110
leeftijd	7	5	1	2	5
liberalisme	44	0	44	0	44
middenstand	18	0	18	0	18
militarisme	12	0	12	0	12
natie	2	0	2	0	2
Nederlands	0	0	0	0	0
organisatie	5	5	0	4	1
ras	0	0	0	0	0
regio	0	0	0	0	0
royalisme	22	0	22	0	22
socialisme	40	40	0	14	26
stad/gemeente	2	0	1	0	2
straat	0	0	0	0	0
Walligantisme	0	0	0	0	0
wijk/buurt	0	0	0	0	0

Tabel 5. Toeschrijvingen per jaar in absolute cijfers (1886-1900).

Toeschrijving	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1886-1900
aanstellerij	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4
afgunst	0	3	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	8
anarchist	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
angst	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
antisocialisme	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	8
baantjesjager	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3
bedrog	1	6	2	2	0	0	3	0	0	1	0	1	2	0	0	18
daadloosheid	0	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
dierlijk	1	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	6
dik	0	5	3	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	10
dom	3	21	5	6	6	2	8	0	0	2	2	3	2	0	0	60
dronkenschap	2	14	4	1	4	1	2	0	1	2	0	0	2	0	0	33
dwaas	0	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	5
dwang	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3
geknoei	0	1	0	3	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0	8
gelovig	0	5	1	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0	0	10
geweld	0	6	3	2	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	16
gierigheid	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
hebzucht	3	1	3	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	12
homoseksualiteit	5	3	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	10
huichelarij	5	24	18	14	18	7	12	5	5	2	0	3	0	3	1	117
huilen	0	4	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	5
irrationaliteit	0	3	2	5	0	1	3	1	0	1	0	2	1	1	0	20
kaal	0	3	2	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	8
katholiek	0	0	3	2	2	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	11
kinderachtig	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4
klassenjustitie	3	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	8
laf	0	15	6	6	3	6	7	1	0	0	0	3	1	0	0	48

laster	0	1	0	2	0	0	1	0	0	0	0	6	2	0	0	12
leugen	5	4	4	1	0	0	0	2	0	0	0	0	1	2	0	19
luiheid	1	3	2	3	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	13
mislukking	3	14	0	1	3	2	3	0	4	0	0	1	1	0	0	32
moord	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
onderdrukking	1	0	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5
onderkruiperij	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	5
onkuisheid	2	1	4	0	0	1	1	0	1	0	1	1	1	0	0	13
onwaardig	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
opportuniste	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4
overdr. vroomheid	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
ruzie	0	1	2	2	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	9
slaafs	1	8	6	4	1	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	26
slavendrijver	0	0	2	2	1	2	0	0	0	0	0	1	1	1	0	10
slecht	1	4	2	2	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	11
stoerheid	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
traag	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3
verachtelijk	0	3	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
verraad	2	7	1	5	2	2	2	1	0	2	0	1	0	2	0	27
vuil	1	6	1	3	4	2	5	0	2	0	0	2	0	0	0	26

Tabel 6. Relatief aandeel van toeschrijvingen per jaar in % (1886-1900).

Toeschrijving	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1886-1900
aanstellerij	0,00%	0,99%	2,35%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,22%
afgunst	0,00%	1,48%	1,18%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,88%	0,00%	20,00%	3,23%	0,00%	7,14%	0,00%	2,59%
anarchist	0,00%	1,48%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,10%
angst	2,08%	0,99%	1,18%	1,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,37%
antisocialisme	2,08%	2,96%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%	0,81%
baantjesjager	0,00%	0,99%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,28%
bedrog	2,08%	2,96%	2,35%	2,67%	0,00%	0,00%	4,62%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%	3,23%	11,76%	0,00%	0,00%	2,45%
daadloosheid	0,00%	3,45%	1,18%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,31%
dierlijk	2,08%	0,00%	1,18%	2,67%	1,72%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,73%
dik	0,00%	2,46%	3,53%	0,00%	0,00%	0,00%	1,54%	8,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,06%
dom	6,25%	10,34%	5,88%	8,00%	10,34%	5,88%	12,31%	0,00%	0,00%	14,29%	40,00%	9,68%	11,76%	0,00%	0,00%	8,98%
dronkenschap	4,17%	6,90%	4,71%	1,33%	6,90%	2,94%	3,08%	0,00%	5,88%	14,29%	0,00%	0,00%	11,76%	0,00%	0,00%	4,13%
dwaas	0,00%	0,99%	0,00%	1,33%	1,72%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,48%
dwang	0,00%	0,00%	1,18%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	8,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	16,67%	1,75%
geknoei	0,00%	0,49%	0,00%	4,00%	0,00%	0,00%	1,54%	0,00%	5,88%	7,14%	0,00%	0,00%	5,88%	0,00%	0,00%	1,66%
gelovig	0,00%	2,46%	1,18%	0,00%	0,00%	2,94%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	5,88%	0,00%	0,00%	1,15%
geweld	0,00%	2,96%	3,53%	2,67%	5,17%	0,00%	3,08%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,16%
gierigheid	2,08%	0,00%	1,18%	1,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,31%
hebzucht	6,25%	0,49%	3,53%	1,33%	1,72%	2,94%	0,00%	0,00%	5,88%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	16,67%	2,59%
homoseksualiteit	10,42%	1,48%	0,00%	0,00%	1,72%	0,00%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,01%
huichelarij	10,42%	11,82%	21,18%	18,67%	31,03%	20,59%	18,46%	41,67%	29,41%	14,29%	0,00%	9,68%	0,00%	21,43%	16,67%	17,69%
huilen	0,00%	1,97%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,23%
irrationaliteit	0,00%	1,48%	2,35%	6,67%	0,00%	2,94%	4,62%	8,33%	0,00%	7,14%	0,00%	6,45%	5,88%	7,14%	0,00%	3,53%
kaal	0,00%	1,48%	2,35%	0,00%	0,00%	2,94%	0,00%	0,00%	5,88%	0,00%	20,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,18%
katholiek	0,00%	0,00%	3,53%	2,67%	3,45%	2,94%	4,62%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,15%
kinderachtig	0,00%	1,48%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,31%
klassenjustitie	6,25%	0,49%	0,00%	1,33%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	16,67%	2,60%

laf	0,00%	7,39%	7,06%	8,00%	5,17%	17,65%	10,77%	8,33%	0,00%	0,00%	0,00%	9,68%	5,88%	0,00%	0,00%	5,33%
laster	0,00%	0,49%	0,00%	2,67%	0,00%	0,00%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	19,35%	11,76%	0,00%	0,00%	2,39%
leugen	10,42%	1,97%	4,71%	1,33%	0,00%	0,00%	0,00%	16,67%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,88%	14,29%	0,00%	3,68%
luiheid	2,08%	1,48%	2,35%	4,00%	1,72%	0,00%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	16,67%	2,47%
mislukking	6,25%	6,90%	0,00%	1,33%	5,17%	5,88%	4,62%	0,00%	23,53%	0,00%	0,00%	3,23%	5,88%	0,00%	0,00%	4,19%
moord	2,08%	0,00%	1,18%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,22%
onderdrukking	2,08%	0,00%	0,00%	0,00%	5,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,96%
onderkruiperij	0,00%	1,48%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	16,67%	1,69%
onkuisheid	4,17%	0,49%	4,71%	0,00%	0,00%	2,94%	1,54%	0,00%	5,88%	0,00%	20,00%	3,23%	5,88%	0,00%	0,00%	3,26%
onwaardig	0,00%	0,49%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,03%
opportunisme	0,00%	1,48%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,88%	0,00%	0,00%	0,49%
overdr.	4,17%	0,49%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,31%
ruzie	0,00%	0,49%	2,35%	2,67%	0,00%	0,00%	6,15%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,78%
slaafs	2,08%	3,94%	7,06%	5,33%	1,72%	11,76%	3,08%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,33%
slavendrijver	0,00%	0,00%	2,35%	2,67%	1,72%	5,88%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	5,88%	7,14%	0,00%	1,93%
slecht	2,08%	1,97%	2,35%	2,67%	0,00%	0,00%	1,54%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,23%	0,00%	0,00%	0,00%	0,92%
stoerheid	4,17%	0,49%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,31%
traag	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,45%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,71%
verachtelijk	0,00%	1,48%	0,00%	2,67%	1,72%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,39%
verraad	4,17%	3,45%	1,18%	6,67%	3,45%	5,88%	3,08%	8,33%	0,00%	14,29%	0,00%	3,23%	0,00%	14,29%	0,00%	4,53%
vuil	2,08%	2,96%	1,18%	4,00%	6,90%	5,88%	7,69%	0,00%	11,76%	0,00%	0,00%	6,45%	0,00%	0,00%	0,00%	3,26%

Tabel 7. Toeschrijving per identiteit in absolute cijfers, nulresultaten weggelaten (1886-1900).¹⁰⁵⁵

	ana	anti	ber	estab	flam	gel	gen	kath	klasse	kler	leef	lib.	mid	mil	natie	org	roy	soc	stad
aanstellerij	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
afgunst	0	2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0
anarchist	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
angst	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
antisocialisme	5	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
baantjesjager	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
bedrog	0	2	0	1	0	1	0	4	3	3	0	1	0	0	0	0	1	0	0
daadloosheid	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
dierlijk	0	0	0	0	0	1	0	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dik	0	3	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
dom	2	13	0	4	0	1	2	2	15	2	1	1	0	0	0	0	0	6	0
dronkenschap	5	3	0	3	0	1	0	1	8	4	0	0	0	1	0	1	0	0	0
dwaas	1	0	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
dwang	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
geknoei	1	3	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
gelovig	0	3	0	0	0	2	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0
geweld	0	2	0	7	0	0	0	2	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
gierigheid	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0
hebzucht	0	0	0	1	0	0	0	0	4	2	0	0	0	0	0	0	3	0	0
homoseksualiteit	0	1	0	0	0	0	0	1	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹⁰⁵⁵ Afkortingen : ana = anarchisme; anti = antisocialisme; ber = beroep; estab = establishment; flam = flamingantisme; gel = geloof; gen = gender; kath = katholicisme; klasse = klasse; kler = klerikalisme; leef = leeftijd; lib = liberalisme; mid = middenklasse; mil = militarisme; natie = natie; org = organisatie; roy = royalisme; soc = socialisme; stad = stad/gemeente

huichelarij	7	22	1	3	2	4	1	4	22	16	0	12	4	0	0	0	0	9	0
huilen	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
irrationaliteit	0	0	0	1	0	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
kaal	2	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
katholiek	0	3	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	1
kinderachtig	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
klassenjustitie	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
laf	4	23	1	3	0	0	1	0	8	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0
laster	1	6	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0
leugen	0	5	0	0	0	0	0	5	2	5	0	0	0	0	0	0	0	1	0
luiheid	0	2	0	3	0	0	0	0	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
mislukking	0	16	0	1	0	0	0	6	0	1	0	5	2	0	0	0	0	0	0
moord	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
onderdrukking	0	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
onderkruiperij	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
onkuisheid	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0
onwaardig	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
opportunisme	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
overdr. vroomheid	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ruzie	0	6	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
slaafs	1	13	0	1	0	1	0	0	4	2	0	1	1	0	0	0	0	1	0
slavendrijver	0	0	0	4	0	1	0	0	2	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0
slecht	1	3	0	1	0	0	0	1	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
stoerheid	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
traag	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0

verachtelijk	0	5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
verraad	1	10	0	0	0	2	1	0	5	1	0	1	1	1	0	0	0	3	0
vuil	0	8	1	2	0	3	1	0	2	2	0	1	0	1	0	0	0	1	0

Tabel 8. Relatief aandeel per toeschrijving t.o.v. identiteit, nulresultaten weggelaten (1886-1900).¹⁰⁵⁶

	ana	anti	ber	estab	flam	gel	gen	kath	klasse	kler	leef	lib	mid	mil	natie	org	roy	soc	stad
aanstellerij	0,00%	1,17%	0,00%	0,00%	0,00%	2,50%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
afgunst	0,00%	1,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,82%	0,00%	0,00%	0,00%	15,38%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
anarchist	0,00%	1,75%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
angst	0,00%	1,17%	0,00%	3,85%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
antisocialisme	10,87%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	1,52%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
baantjesjager	2,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
bedrog	0,00%	1,17%	0,00%	1,92%	0,00%	2,50%	0,00%	14,29%	2,73%	4,55%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	0,00%	0,00%
daadloosheid	15,22%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
dierlijk	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,50%	0,00%	3,57%	1,82%	3,03%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
dik	0,00%	1,75%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	1,52%	0,00%	0,00%	7,69%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
dom	4,35%	7,60%	0,00%	7,69%	0,00%	2,50%	28,57%	7,14%	13,64%	3,03%	100,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	21,43%	0,00%
dronkenschap	10,87%	1,75%	0,00%	5,77%	0,00%	2,50%	0,00%	3,57%	7,27%	6,06%	0,00%	0,00%	0,00%	25,00%	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%
dwaas	2,17%	0,00%	0,00%	1,92%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,73%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
dwang	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,82%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

¹⁰⁵⁶ Afkortingen : ana = anarchisme; anti = antisocialisme; ber = beroep; estab = establishment; flam = flamingantisme; gel = geloof; gen = gender; kath = katholicisme; klasse = klasse; kler = klerikalisme; leef = leeftijd; lib = liberalisme; mid = middenklasse; mil = militarisme; natie = natie; org = organisatie; roy = royalisme; soc = socialisme; stad = stad/gemeente

geknoei	2,17%	1,75%	0,00%	3,85%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
gelovig	0,00%	1,75%	0,00%	0,00%	0,00%	5,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	8,11%	7,69%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
geweld	0,00%	1,17%	0,00%	13,46%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	1,82%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
gierigheid	0,00%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	0,00%	0,00%
hebzucht	0,00%	0,00%	0,00%	1,92%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,64%	3,03%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	42,86%	0,00%	0,00%
homoseksua- liteit	0,00%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	5,45%	1,52%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
huichelarij	15,22%	12,87%	25,00%	5,77%	100,00 %	10,00%	14,29%	14,29%	20,00%	24,24%	0,00%	32,43%	30,77%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	32,14%	0,00%
huilen	8,70%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
irrationaliteit	0,00%	0,00%	0,00%	1,92%	0,00%	45,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
kaal	4,35%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,82%	1,52%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
katholiek	0,00%	1,75%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	2,70%	7,69%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	3,57%	100,00 %
kinderachtig	2,17%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
klassenjustitie	0,00%	0,00%	0,00%	15,38%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
laf	8,70%	13,45%	25,00%	5,77%	0,00%	0,00%	14,29%	0,00%	7,27%	1,52%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
laster	2,17%	3,51%	0,00%	0,00%	0,00%	2,50%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,14%	0,00%
leugen	0,00%	2,92%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	17,86%	1,82%	7,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
luiheid	0,00%	1,17%	0,00%	5,77%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	4,55%	4,55%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
mislukking	0,00%	9,36%	0,00%	1,92%	0,00%	0,00%	0,00%	21,43%	0,00%	1,52%	0,00%	13,51%	15,38%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
moord	0,00%	0,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	0,00%	0,00%
onderdrukking	0,00%	0,00%	0,00%	5,77%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,91%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	25,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
onderkruiperij	0,00%	1,75%	25,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
onkuisheid	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	16,67%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
onwaardig	2,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

opportunisme	2,17%	1,17%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
overdr. vroomheid	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	7,50%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
ruzie	0,00%	3,51%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
slaafs	2,17%	7,60%	0,00%	1,92%	0,00%	2,50%	0,00%	0,00%	3,64%	3,03%	0,00%	2,70%	7,69%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%
slavendrijver	0,00%	0,00%	0,00%	7,69%	0,00%	2,50%	0,00%	0,00%	1,82%	3,03%	0,00%	2,70%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
slecht	2,17%	1,75%	0,00%	1,92%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%	7,58%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
stoerheid	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,73%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
traag	0,00%	0,00%	0,00%	1,92%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	5,41%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
verachtelijk	0,00%	2,92%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	14,29%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
verraad	2,17%	5,85%	0,00%	0,00%	0,00%	5,00%	14,29%	0,00%	4,55%	1,52%	0,00%	2,70%	7,69%	25,00%	0,00%	0,00%	0,00%	10,71%	0,00%
vuil	0,00%	4,68%	25,00%	3,85%	0,00%	7,50%	14,29%	0,00%	1,82%	3,03%	0,00%	2,70%	0,00%	25,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,57%	0,00%